

**T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANA BİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
PROGRAMI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**1980'LER TÜRKİYE FEMİNİST HAREKETİNDE
ÖRGÜTLENME TARTIŞMALARINA
KARŞILAŞTIRMALI BİR BAKIŞ: FEMİNİST VE
KAKTÜS DERGİ ÖRNEKLERİ**

**ESEN ÖZDEMİR
10716001**

**TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. ESRA DANACIOĞLU**

**İSTANBUL
2020**

**T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANA BİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
PROGRAMI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**1980’LER TÜRKİYE FEMİNİST HAREKETİNDE
ÖRGÜTLENME TARTIŞMALARINA
KARŞILAŞTIRMALI BİR BAKIŞ: FEMİNİST VE
KAKTÜS DERGİ ÖRNEKLERİ**

**ESEN ÖZDEMİR
10716001
ORCID NO: 0000-0002-1987-5996**

**TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. ESRA DANACIOĞLU**

**İSTANBUL
2020**

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANA BİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**1980’LER TÜRKİYE FEMİNİST HAREKETİNDE
ÖRGÜTLENME TARTIŞMALARINA
KARŞILAŞTIRMALI BİR BAKIŞ: FEMİNİST VE
KAKTÜS DERGİ ÖRNEKLERİ**

**ESEN ÖZDEMİR
10716001**

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih:

Tezin Savunulduğu Tarih: 24.02.2020

Tez Oy Birliği ile Başarılı Bulunmuştur

	Unvan Ad Soyad	İmza
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Esra Danacıoğlu	
Jüri Üyeleri	: Doç. Dr. Evren Balta	
	: Dr. Öğretim Üyesi Fahriye Dinçer	

**İSTANBUL
ŞUBAT 2020**

ÖZ

1980'LER TÜRKİYE FEMİNİST HAREKETİNDE ÖRGÜTLENME TARTIŞMALARINA KARŞILAŞTIRMALI BİR BAKIŞ: FEMİNİST VE KAKTÜS DERGİ ÖRNEKLERİ

Esen Özdemir

Şubat, 2020

Bu tez, 1980 dönemi feminist hareketindeki örgütlenme tartışmalarını anlayabilmenin bir yolu olarak dönemin iki önemli aktörü olan, radikal feminist çizgideki *Feminist* dergisi ile *Sosyalist Feminist Kaktüs* dergisinin örgütlenme pratiklerine ve yaklaşımlarına odaklanmaktadır. Tezde, dergiler sadece birer yayın değil aynı zamanda feminist bir örgütlenme pratiği olarak ele alınmaktadır. Bu nedenle, hem aralarındaki ayrımın tarihsel arka planını hem de devrıldıkları yayıncılık ve örgütlenme geleneğini görebilmek için öncelikle feminist hareketin 1980-1987 yılları arasındaki örgütlenme pratikleri ve tartışmaları incelenmiştir. Daha sonra ise, dergilerin örgütlenme pratikleri, perspektifleri ve stratejileri arasındaki farklılıkların ve ortaklıklarının neler olduğu, bunların dönemin feminist hareketi üzerindeki etkileri ve bu etkilerin günümüz hareketine yansımaları analiz edilmiştir. Bunun için her iki dergideki yazılar, örgütlenme teması ekseninde incelenmiştir. Ayrıca, 1980'lerde hareket içinde aktif olan sekiz kadınla yapılan görüşmelerin kayıtlarından, dönemin diğer feminist yayınlarından ve arşiv belgelerinden de yararlanılmıştır. *Feminist*'in "eski"den (sol) kopuşu ve "yeni"yi kurmayı hedefleyen maddeci radikal feminist yaklaşımı ile *Kaktüs*'ün, Marksizm ile feminizm arasında bir sentez oluşturmaya çalışan sosyalist feminizmi, kadınların kurtuluşunun nasıl bir örgütlenmeyle gerçekleşebileceği sorusuna farklı yanıtlar vermişlerdir. *Feminist*, bunun ideolojik ve örgütsel bağımsızlığı olan kadın kurtuluş hareketinin mücadelesiyle mümkün olacağını savunurken, *Kaktüs*, kadınların kurutuluşunun ön koşulunun sosyalizm olduğunu ileri sürmüş ve ideolojik bağımsızlığa karşı çıkmıştır; bunun yerine örgütsel ve politik bağımsızlığı olan, içinde feminist olmayan kişi ve grupların da yer aldığı bağımsız kadın hareketinin mücadelesini öne çıkarmıştır. İki derginin örgütlenme perspektifleri arasındaki bu farklılık, hareketin hangi kadınlara nasıl bir örgütlenme stratejisiyle erişebileceğine ilişkin tezlerini de farklılaştırmıştır. Tezde, radikal ve sosyalist feministler arasındaki ayrımın, 1980'ler feminist hareketinin benimsediği ve sonraki yıllara da miras bırakacağı örgütlenme biçimine yön verdiği ve bunun iki derginin örgütlenme perspektiflerinin ve stratejilerinin kombinasyonu olduğu ileri sürülmektedir: iki feminist yaklaşımın teorik düzeyde uzlaşmayan çatışması pratiğin içinde ortak bir yol bulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Feminist hareket, feminist örgütlenme, *Feminist* dergisi, *Kaktüs* dergisi, örgütsel bağımsızlık, ideolojik bağımsızlık, politik bağımsızlık

ABSTRACT

A COMPARATIVE ASSESSMENT OF FEMINIST ORGANIZING DISCUSSIONS IN THE 1980'S FEMINIST MOVEMENT IN TURKEY: CASES OF FEMINIST AND KAKTUS MAGAZINES

Esen Özdemir
Feb, 2020

This thesis, focuses on the organizing practices and concepts of the radical feminist *Feminist* magazine and socialist feminist *Sosyalist Feminist Kaktüs* magazine, which are two prominent cases for understanding the discussions around organizing within the feminist movement in the 1980s. Throughout the thesis, these magazines are addressed not only as publications, but also as feminist organizing practices. Accordingly, this study first investigates practices and discussions around organizing in feminist movement between 1980-1987 to both see the historical background of the separations between these two lines of feminism, and the tradition they undertook in terms of publishing and organizing. Later, it further analyzes the differences and common aspects of these magazines' organizing practices, perspectives, and strategies; how these issues have affected the feminist movement of the period and how these effects have been reflected on today's feminist movement. To this end, the articles in both of these magazines have been analyzed around the theme of feminist organizing. This study also takes into account eight in depth interviews with women who were active in the movement in the 1980's, other feminist publications of the decade and archival research. *Feminist's* materialist radical feminist view, aiming to break with the "old" and establish the "new" and *Kaktüs's* socialist feminism trying to make a synthesis of Marxism and feminism, have provided different answers to the question of "what type of organizing will enable women's emancipation?" While *Feminist* argued that women's emancipation would only be possible through an ideologically and organizationally autonomous women's movement, *Kaktüs* contended that the precondition of women's emancipation would be possible through socialism and confronted the idea of ideological independence and instead promoted the struggle of a politically and organizationally independent women's movement which is also inclusive of non-self-identified feminist persons and groups. The divergence among the two magazines' perspectives around the concept of organizing has also led to a discrepancy among their arguments on through which organizing strategy to reach out to women, as well as a discrepancy on which women to reach out. This study suggests that the divergence among radical and socialist feminists, has fed into the organizing models adopted by 1980s feminist movement, which also shaped the organizing models of the subsequent decades, and that is the combination of these two magazines' organizing perspectives and strategies: the unreconciled dispute between the two feminist views at the theoretical level have reached common ground in practice.

Key Words: Feminist movement, feminist organizing, *Feminist* magazine, *Kaktüs* magazine, organizational independence, ideological independence, political independence

ÖN SÖZ

Şirin Tekeli'ye

Her birimize “devrim olabilme” ilhamı verdiği için...

Yüksek lisansa başladığımda, tezi yazmamın bu kadar zaman alacağını düşünmemiştim elbette; ama tez, ne yazık ki benim için hep bir sürü işten ve memleket halinden sırası gelmeyen bir şey oldu hayatımda; birinci gündeme çıkabilmesi ise ancak son yılda mümkün oldu. Bu nedenle, süreç uzadıkça sırtımda koca bir kambura dönüştü. Bunca yılın ağırlığıyla bir işe kalkıştığımda da epey zorlandım haliyle ve kimi zaman kendimi, tüm bu süreçleri yaşayanlar gibi, bir başıma yapamayacağım hissi ile boğuşurken buldum; ama şimdi görüyorum ki aslında hiç de yalnız değilmişim, çok şanslıydım ki hem halimden anlayan hocalarım hem de bir başıma hissettiğimi de anlatabileceğim bir sürü arkadaşım vardı etrafımda. Yükümü hafifleten herkese burada yer vermem mümkün değil ama bazılarını anmadan olmaz.

Öncelikle tez danışmanım Prof. Dr. Esra Danacıoğlu'na, tüm bu zorlu uzun süreç boyunca sabırla ve sevecenlikle destek olduğu ve tezi, görüş ve önerileriyle zenginleştirdiği için çok teşekkür ederim. Jürimde yer alan Doç. Dr. Evren Balta aslında bu yola çıktığımda hevesle çalışmaya başladığım tez danışmanımdı ancak maalesef ben tezi yazamadan kendisi okuldan ayrıldı. Aradan geçen onca zamandan sonra, son bir atılımla tezi yazmaya karar verip de kendisini aradığımda büyük bir destekle tekrar yanımda oldu ve her zaman olduğu gibi, derin akademik bilgisini incelikli bir şekilde paylaştı; bunun için ne kadar teşekkür etsem az. Dr. Öğretim üyesi, Fahriye Dinçer'e de konuya ilişkin hem alan hem teorik bilgisiyle tezin önemli eksikliklerinin giderilmesine katkı sunduğu için teşekkür ederim.

Hazal Halavut, sürekli örgütlenme konusu etrafında dolanan ama epey evrim geçiren bu tezin, tüm süreçlerinde birlikte düşündüğüm dostumdu. Uzun sohbetlerimizde feminist hareket üzerine birlikte bir sürü sorduk, tartıştık; soru sormaya ve bilgiye olan heyecanı benim için hep ilham verici oldu. Yazdıklarımı hep ilk okuyan oldu, bugün iki kelimayı biraraya getirebiliyorsam Hazal'ın çok büyük bir katkısı var bunda. Aklını, bilgisini her zaman şefkatle paylaştı ki, bu, ancak sahip olanların anlayabileceği büyük bir şanstı benim için.

Suna Kafadar, tez sürecinin en kriz döneminde, Hazal'la birlikte “tez yoldaşım” oldu. Hazal ve Suna, neyi nasıl yazacağımı hiç bilmediğim yolun en başındaki kaos halinden beni el birliğiyle çıkarıp yazılabileceğim bir yola soktular. Bu nedenle de tezin en kötü ilk versiyonlarını maalesef onlar okudular. Suna, tezin sadece içeriğini değil, tüm can sıkıcı bürokratik süreçlerini de benimle birlikte takip etti ve aramızdaki mesafelere inat, müthiş hayat enerjisiyle en büyük moral kaynaklarımdan biri oldu.

Reha Keskin, Özde Köseoğlu, Suna Yılmaz; onlara bu süreçte “acil tez destek grubu” adını verdim ve bu adı sonuna kadar hak ediyorlar. Gece gündüz demeden ne zaman şuna bir bakar mısınız dediğimde jet hızıyla mutlaka biri döndü ve tezin kimi kısımlarını okudular. Suna ise, tezin tamamını okuyan tek kişi oldu; onun tezin konusu karşısında duyduğu heyecanı ve dayanışması beni en yazamayacağımı düşündüğüm anlarda tekrar motive etti. Bu yaptıkları yetmedi, sıkıcı tez sürecinden beni çıkaracak nefes aldığım anlar yarattılar ve kendi tez yazma süreçlerini bıkmadan tekrar tekrar anlatarak hissettiklerim konusunda yalnız olmadığımı hatırlattılar, bir nevi “tez yazma bilinç yükseltme grubu”na dönüştük bu süreçte.

Begüm Acar, Ayşegül Taşıtman, Semra Aslan feminist harekete dahil olduğum ilk yıllardan itibaren birlikte feminist örgütlenme üzerine düşündüğüm en yakın dostlarımdı; örgütlenme konusunda bir tez yazma fikrim, Hazal’ın da dahil olduğu bu arkadaş grubundaki sohbetlerimizden çok beslendi. Begüm, onca iş yoğunluğunun arasında uykusuz kalarak tezin bir bölümünü de okudu ve her zaman hayran olduğum duru ve aklı selim yorumlarıyla metnin eksiliklerinin giderilmesini sağladı.

Cansu Kılınçarslan, yüksek lisans sürecinde birlikte ödev yapmanın, sunum hazırlamanın keyfini yaşatan, benim kötümser panik halimin tam tersine “yaparız bir şekilde” sakinliğiyle ders dönemimin keyifli geçmesini sağlayan kişilerden biriydi. Aradan geçen onca zamandan sonra tezi yazmaya karar verdiğimde de yine aynı serinkanlı haliyle yanı başımdaydı, tezin bir bölümünü okudu ama en önemlisi, tezi çok da büyütmemem gerektiği konusunda yılmadan beni telkin etti.

Kendisi de bu süreçte tez yazan Cansu Aysu bir diğer dert ortağımdı ve kriz anlarında yardıma koşarak bu tezin yazılabilmesine en büyük desteklerden birini verdi.

Şehnaz Kıymaz ve Ceren Akkaya tüm bu süreçte sürekli “nasılsın, bitti mi, yapabileceğim bir şey var mı” diye soran dostlarım oldular, varlıkları hep huzur ve güven verdi.

Bu bölümde, teşekkürün yanı sıra özür dileyceklerim de var. Kadının İnsan Hakları Yeni Çözümler Derneği (KİH-YÇ) ekibinden, kitap projelerini tezden dolayı ertelemek zorunda kaldığım için ve Feryal Saygılıgil’den söz verdiğim yazıları yazamadığım için özür dilerim; bu mahcubiyetimi müthiş bir dostluk ve dayanışmayla sarıp sarmaladıkları için hem Feryal’e hem de KİH-YÇ’nin tüm ekibine ama özellikle Tuğçe Canbolat’a ve Berfu Şeker’e teşekkür ediyorum. Berfu, yıllardır dostum olan biri olarak da tüm bu süreçte her zaman yanımdaydı, o da tezden bir kısım okudu; bunun yanı sıra keyifli sohbetiyle can sıkıcı bu sürecimi çekilir kılanlardan biri oldu.

Filiz Karakuş’a, Gülser Kayır’a, Yaprak Zihnioğlu’na ve Aynur Demirdirek’e feminist hareketin hafızasına sahip çıktıkları için ve ellerindeki belgeleri benimle paylaştıkları için çok teşekkür ederim. Özellikle Aynur’un arşivinden ulaştığım *Bülten*, Perşembe Grubu’nun dergisi *Bihter* ve 1. Feminist Hafta Sonu Kitapçığı olmadan bu tezi yazmam mümkün değildi. Aynur’daki belgeleri Ankara’dan jet hızıyla ulaştıran, zor zamanların kurtarıcısı olan dostum Umut Kızıldaş’a da teşekkür ederim. Ayrıca, Kadın Eserleri Kütüphanesi’ne, özellikle Sibel Servet Sular’a arşivdeki belgelere ulaşmam için gösterdiği kolaylıktan ötürü teşekkür ederim. Müdahil Dergi Sahaf’ın sahibi ve feminist hareketten arkadaşım Özgül Saki’ye de aradığım eski kitapları ve dergileri bulup hızla ulaştırdığı için çok teşekkür ederim.

Daha önce de belirttiğim gibi, bu uzun süreçte tez çok yön değiştirdi, tezin ilk yola çıktığımda yazmayı düşündüğümünden farklı bir içeriği oldu, bu nedenle de yaptığım kimi görüşmeleri ne yazık ki teze dahil edemedim. Aksu Bora'ya, Aynur Demidirek'e, Birgül Akay'a, Fatma Mefkure'ye, Nazan Eroğlu'na, Selda Ustabas'a, Semahat Sevim'e, Selda Öztürk'e, Ecehan Baltaya'a değerli vakitlerini ayırıp büyük bir içtenlikle deneyimlerini paylaştıkları için teşekkür ederim ve bu görüşmeleri kullanamadığım için de kendilerinden özür dilerim.

Tez sürecini benim için kolaylaştıran çok insan olsa da iki kişi var ki, onlar olmasa, kelimenin tam anlamıyla bu tezi yazmam mümkün olamazdı. Burcu Oy, birlikte verdiğimiz dersin neredeyse tüm yükünü üzerimden alarak, tezi yazabileceğim müthiş bir zaman aralığı yarattı; dahası bu kadar büyük bir iyiliği öyle hafif, bana hiç yük bindirmeden yaptı ki, buna her seferinde inanamadım. Burcu'ya, bana dayanışmanın en hafif halini yaşattığı ama en çok da böyle bir insan olduğu için ne kadar teşekkür etsem az; bu yaptığını hayat boyu unutmam mümkün değil. Semih Özkür ise, hayatımın her alanı kolaylaştırarak teze odaklanmamı sağlayacak çalışma ortamını yarattı. Tüm sabrı ve sevgisiyle her zaman bana benden çok inandığı için teşekkür ediyorum; inişli çıkışlı duygu halleri içinde kendi gerçekliğime her seferinde inatla ayna tutmasa sanırım tezi yazamazdım.

Hayattaki seçimlerim doğrultusunda yol alabilmem için her zaman arkamda olan aileme de hesapsız ve sınırsız sevgi ve destekleri için minnettarım.

En büyük teşekkürüm elbette, değerli vakitleri ayırıp duygularını, düşüncelerini ve kişisel deneyimlerini paylaşan Şirin Tekeli'ye, Stella Ovadia'ya, Yaprak Zihnioğlu'na, Gülnur Savran'a, Banu Paker'e, Ayşe Düzkan'a, Handan Koç'a ve Filiz Karakuş'a. Ne mutlu bana ki her biriyle feminist hareket içinde yolum kesişti, bazılarıyla uzun bir dönem politika yapma şansına da sahip oldum. Hepsi, tez yazma süresi boyunca, görüşmelerinin dışında sorduğum her soruya bıkmadan her zaman büyük bir açıklık ve heyecanla yanıt verdiler; feminizm "ateş"lerinin hiç sönmemiş olduğunu her seferinde görmek bu tez sürecinin benim için en etkileyici ve motive edici yanlarından biriydi. Zeynep Avcı'ya, Nakiye Boran'a ve Figan Erozan'a da aynı şekilde sorularıma yanıt verdikleri için teşekkür ediyorum. Bitmeyen bir öğrencilik hayatım olsa da benim için en büyük okul feminist hareket oldu, bu nedenle yolumun kesiştiği tüm kadınlara da teşekkür ederim.

1980 döneminin öncü kadınlarından Şirin Tekeli'yi 2017 yılında kaybettik, yokluğu hem harekette hem hayatına dokunduğu kadınlarda koca bir boşluk yarattı şüphesiz. Bodrumdaki evinde yaptığımız görüşmede, dünyanın ve ülkenin tüm karanlık siyasi tablosuna rağmen örgütlenmeden söz ederken ki coşkusu ve umudu unutamayacağım anlardan biri oldu benim için. Şirin, tez bitince mutlaka okumak istediğini söylemişti, maalesef ona yetiştirememedim; bu nedenle, belki haddim de olmayarak, bu tezi Şirin Tekeli'ye ithaf etmek istedim.

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖN SÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR.....	x

1. GİRİŞ	1
1.1. Kapsamı	9
1.2. Yöntemi	10

2. 1981-1987 ARASI FEMİNİST HAREKET TARİHİ: “İDEOLOJİK MAYALANMA DÖNEMİ”	13
2.1. Küçük Grup Süreci.....	16
2.1.1. Grubun Kuruluş Süreci ve Amacı	16
2.1.2. Bilinç Yükseltme Süreci ve Örgütlenme Modeli	24
2.1.3. Kadın Sorunları Sempozyumu ve Büyük Gruba Dönüşme	34
2.2. Somut 4. Sayfa.....	42
2.2.1. Ekibin Oluşum Süreci ve Benimsediği Çalışma İlkeleri	43
2.2.2. İçeriği ve Biçimi.....	45
2.2.3. Kapanma Süreci ve Feminist Mücadeleye Özgün Katkısı	52
2.3. Kadın Çevresi	55
2.3.1. Kuruluş Süreci, Amacı ve Örgütlenme Tartışmaları.....	56
2.3.2. Kuşak Farkı ve “Çeşitli Feminizmler”	66

3. BÖLÜM FEMİNİST VE KAKTÜS DERGİLERİNİN ÖRGÜTLENME PRATİKLERİ, PERSPEKTİFLERİ VE STRATEJİLERİ.....	77
3.1. Feminist Dergisi.....	79
3.1.1. Kuruluş Süreci ve Amacı.....	79
3.1.2. Feminizm Anlayışı	82
3.1.2.1. Erkek Egemen Dünyada Kadınlık ve Erkeklik	87
3.1.2.2. Kadınların Karşılıksız Emeginin Tahlili.....	89
3.1.3. Örgütlenme Pratiği	92
3.1.3.1. Organizasyon Yapısı ve İç İşleyişi	93
3.1.3.2. Dergi İçeriği ve Biçimi	96
3.1.3.3. Okurla Kurulan İlişki.....	101
3.1.4. Örgütlenme Perspektifi.....	105
3.1.4.1. Kendiliğinden Örgütlenme.....	105
3.1.4.2. İdeolojik ve Örgütsel Bağımsızlık.....	110
3.1.5. Örgütlenme Stratejisi.....	114
3.1.6. Değerlendirme.....	116

3.2.Kaktüs Dergisi	117
3.2.1.Kuruluş Süreci ve Amacı.....	118
3.2.2.Feminizm Anlayışı	120
3.2.3.Örgütlenme Pratiği	126
3.2.3.1.Organizasyon Yapısı ve İç İşleyişi	127
3.2.3.2.Dergi İçeriği ve Biçimi	131
3.2.3.3.Okurla Kurulan İlişki.....	136
3.2.4.Örgütlenme Perspektifi.....	138
3.2.4.1.Örgütsel ve Politik Bağımsızlık	140
3.2.4.2.Merkezi Olmayan Örgütlenme.....	145
3.2.5.Örgütlenme Stratejisi.....	150
3.2.6. Değerlendirme.....	158
3.3. I. Kadın Kurultayı	159
3.3.1. Kurultay Öncesi Örgütlenme Tartışmalar	162
3.3.1.1. Feministlerin Kurultaya Katılım Biçimleri	162
3.3.1.2.Feminist Politikanın İmkânı ve Alanı.....	170
3.3.2.Örgütlenme Süreci.....	174
3.3.3.Kurultay’da Yaşananlar	177
3.3.4. Kurultay’ın Ardından Örgütlenme Tartışmaları	183
3.3.4.1 Kurultay’ın Gerçekleşme Biçimi: Benimsenen İlke ve Yöntemler..	184
3.3.4.2. Feminist Mücadelenin Öznesi, Yöntemi ve Sürekliliği.....	188
3.3.5. Kurultay’ın Feminist Örgütlenme Açısından Sonuçları.....	195
4. SONUÇ.....	200
KAYNAKÇA	213
EKLER.....	234
Ek 1. Muvafakatname Örneği	234
Ek 2. I. Kadın Kurultayı Taslak Programı ve Davet Mektubu.....	235
Ek 3. Feminist Dergisi I. Kadın Kurultayı Taslak Program Önerisi	237
Ek 4. I. Kadın Kurultayı Programı.....	239
Ek 5. I. Kadın Kurultayı Kapanış Bildirgesi	240
Ek 6. I. Kadın Kurultayı Talepler Listesi	241
ÖZ GEÇMİŞ.....	242

KISALTMALAR

AKDD	: Ayrımcılığa Karşı Kadın Derneği
CEDAW	: Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (Committee on the Elimination of Discrimination against Women)
DKD	: Demokratik Kadın Derneği
DSP	: Demokratik Sol Parti
DTÖ	: Demokratik Toplum İçin Öğrenciler
DYP	: Doğru Yol Partisi
İHD	: İnsan Hakları Derneği
İKD	: İlerici Kadınlar Derneği
İYKD	: İnsanca Yaşam Derneği
K. Ç	: Kadın Çevresi
LGBTI+	: Lezbiyen, Gay, Biseksüel, Trans, İnterseks
ÖDP	: Özgürlük ve Dayanışma Partisi
SF Kaktüs	: Sosyalist Feminist Kaktüs
SHP	: Sosyal Demokrat Halkçı Parti
SP	: Sosyalist Parti
TCK	: Türk Ceza Kanunu
TİB	: Tüm İktisatçılar Birliği
TKP	: Türkiye Komünist Partisi
TÜMAS	: Tüm Asistanlar Birliği
YAZKO	: Sınırlı Sorumlu Yazar ve Çevirmenler Yayın Üretim Kooperatifi
YÖK	: Yüksek Öğretim Kurulu

1. GİRİŞ

Aksu Bora, 1980'leri, farklı siyasi geleneklerden gelen feministlerin kadınlık deneyimlerindeki ortaklığı keşfetme, politik bir dil oluşturma, örgütlenme biçimlerini tartışma ve deneme dönemi olarak görür ve örgütlenme tartışmalarının oluşturulmaya çalışılan politik dilin önemli bir parçası olduğunu iddia eder (Bora, 2004, 106). Bu tez de feminist hareketi anlayabilmenin en etkin yollarından birinin örgütlenme tartışmalarına yakından bakmak olduğunu ileri sürmekte ve 1980'ler Türkiye feminist hareketine, radikal feminist çizgide yer alan *Feminist* ve *Sosyalist Feminist Kaktüs* dergilerinin örgütlenme pratikleri, perspektifleri ve stratejilerinin karşılaştırması üzerinden yaklaşmaktadır.

Türkiye'de feminizmin tarihi 19. yüzyıl ortalarına, Osmanlı dönemine dayanmaktadır¹ ancak politik bir hareket olarak yeniden ortaya çıkışı 1980'lerde

¹ Osmanlı döneminde, Ermeni, Arap, Alevi, Rum, Çerkez, Kürt, Türk vb. kadınların, yayınları, yazıları, dernekleri, toplantıları aracılığıyla özel ve kamusal alanlardaki ikincil konumlarını değiştirmeye çalışan çok dilli ve çok kültürlü bir kadın mücadelesi vardır ve bu mücadelenin önemli bir parçası da kadın dergileridir.

Döneminin ilk kadın derneği, 1864'te Nazlı Vahan tarafından kurulan bir Ermeni kadın cemiyeti olan Akadakhnam Dignants Ingerutyun (Fukaraperver Kadınlar Cemiyeti) iken ilk kadın yayını ise 1842'de Rumca yayımlanmaya başlayan Kipseli (Arı Kovanı) dergisidir (Ekmekçioğlu, 2006:329-330). 1886'da yayımlanan, Şükûfezar, sahibi ve yazarlarının tamamını kadınların oluşturduğu ilk dergidir (Çakır, 2013, 64). Çakır'a göre dönemin ilk feminist kadın derneği Ulviye Mevlan tarafından kurulan Osmanlı Müdafaa-i Hukuki Nisvan Cemiyeti'dir. Cemiyetin yayın organı, 1913-1921 tarihleri arasında yayımlanan Kadınlar Dünyası dergisi ise "feminizmi kendi hareketini tanımlayıcı bir kelime olarak kullanmıştır" (Çakır, 2013, 81; 751).

Demirdirek'e göre, bu dönemdeki Müslüman-Türk kadınları dergilerde feminist sözcüğünü kadınlardan yana olanları tanımlamak için geniş bir şekilde kullandılar ama kendilerini feminist olarak tanımlamadılar. Fakat hem feminizm sözcüğünü kullanmaktan hem de yaptıklarının feminizm olarak tanımlanmasından imtina etmediler (Demirdirek, 2016, 69). 1919- 1933 yılları arasında kesintisiz 336 sayı yayımlanan Osmanlı döneminin en uzun soluklu dergisi olan, Hay Gin (*Ermeni Kadını*) dergisinin editörü, Hayganuş Mark ise, kendisini "ilk feminist aktivist Ermeni kadını" olarak tanımlamıştır (Bilal, Ekmekçioğlu, Mumcu, 2006, 242).

Şirin Tekeli, 1910-1920 yılları arasındaki kadın hareketini gündemine aldığı talepler ve de örgütlenme biçimi açısından birinci dalga, 1980 sonrasını ise ikinci dalga feminizm içinden değerlendirmiştir. Bu iki dönem arasını ise "çorak yıllar" olarak tanımlamıştır (Tekeli, 1998, 337). Tekeli'ye göre, kadınlara seçme ve seçilme hakkının verildiği 1934 yılından itibaren ise "devlet feminizmi" ortaya çıkmıştır. Cumhuriyet'in ilk siyasal parti kurma girişimi olan, Nezihe Muhittin liderliğindeki Kadınlar Halk Fırkası'nın kurulmasına izin verilmemesinin (Zihnioglu, 2016, 147) ardından aynı kadın grubunun kurduğu Türk Kadınlar Birliği'nin kapatıldığı 1935 yılından sonra kadın hareketi yüzünü feminizmden ziyade Kemalizm'e çevirmiştir (Tekeli, 1993a, 30-31).

Tekeli'nin, Türkiye feminist hareketinde birinci dalgası ve ikinci dalgası olarak nitelendirdiği iki dönem arasında kurduğu sürekliliğin eleştirisi için bkz. (Ekmekçioğlu, 2006,330-331).

mümkün olmuştur. Türkiyeli feministlerin çoğunluğuna göre, Avrupa’da ve Kuzey Amerika’da 1970’lerde ortaya çıkan ikinci dalga feminizmin Türkiye’ye on yıl “gecikmeli” gelmesinin nedeni, solun² 1970’ler boyunca “kadın sorunu”nun tahlili ve çözümü konusundaki paradigmayı belirlemiş olmasıdır (Tekeli, 1993a, 32; Savran, 2005, 96; Ovadia, Ovadia, Ahıska, 1988, 32). 1970’ler solu, bağlı olduğu Sovyet geleneğinin izinde, kadınların toplumdaki ikincil konumlarını, Friedrich Engels’in “Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni” ve August Bebel’in “Kadın ve Sosyalizm” eserlerindeki tezlerine dayanarak “kadın sorunu” adı altında ele almıştır. Buna göre, diğer toplumsal sorunlarda olduğu gibi kadınların ezilmesinin kökeninde de mülkiyet ilişkileri vardı ve kadınların kurtuluşu da sınıflı toplumu ortadan kaldıracak sosyalist devrimle gerçekleşecekti. Tüm ezilenleri kurtaracak bu devrim yolunda ise kadın “erkek işçi arkadaşıyla el ele yürümeli[ydi]” (Bebel, 1977, 12).

1980 sonrası feminizmi, “toplumsal sonuçlardan, yani kadınların daha yoksul, daha eğitimsiz, şiddete maruz kalan bir grup olduğu gerçeklerinden hareket ede[n], bu gerçekliğin nasıl kurulduğuna bakmay[an]...” (Bora, 2009a, 820) “kadın sorunu” paradigmasından düşünsel düzeyde bir kopuştur (Bora, 2009a, 824). Feministler bu kopuşla, kadınların ezilmesini “adeta dışsal bir güçten (kapitalizmden?) kaynaklanan bir çarpıklık, bir aksaklık” olarak tanımlayan solun öznesi belirsiz dili yerine kadınları ezen iktidar ilişkilerini gösteren ve bu iktidar ilişkisinin somut bir tarafı olarak da erkeklere işaret eden bir yaklaşımı politik alana dahil ettiler (Savran, 2007, 1146-1147).

1980 sonrasında, 12 Eylül Askeri Darbesi’nin ardından sol ciddi bir yara alsa da toplumsal muhalefette hala hegemonik olan düşünce biçimiydi.³ 1980’lerin ilk

² Yaprak Zihnioğlu, “Türkiye’de Solun Feminizme Yaklaşımı” adlı makalesinde “sol”u Marksist, sosyalist ve komünist örgütlenmeleri kapsayacak biçimde kullandığını belirtmiştir. Bu çalışmada da Zihnioğlu takip edilerek sol terimi aynı kapsayıcılıkta kullanılmıştır.

³ Solun bu dönemdeki hegemonyasını görebileceğimiz somut örneklerden biri Türkiye’deki feministlerin ilk kez bir araya gelmesine vesile olan Sınırlı Sorumlu Yazar ve Çevirmenler Yayın Üretim Kooperatifi’nin (YAZKO) 8 Mayıs 1981’de, “Edebiyatımız ve Kadın Sorunu” ve 18 Haziran 1981’de “Kadın Sorunun Öteki Yüzü” başlıklı düzenlediği iki paneldir. Bu paneller, o dönem “kadın sorunu”nu gündemleştirmelerinden dolayı feminist hareket tarih yazımında da olumlu örnekler olarak yer almaktadır. Ancak, aslında panellerin içeriğine anti-feminizm hakimdir. Dönemin en feminist dostu olabilecek sol ortamında dahi önde gelen “aydın”larının rahatça feminizme saldırabiliyor olmaları solun hegemonyasını ve dönemin anti-feminizminin boyutlarını göstermesi açısından çarpıcıdır (Edebiyatımız ve Kadın Sorunu, 1981; Kadın Sorunun Öteki Yüzü, 1981). Şirin Tekeli de panellerden birinde konuşmacıdır ve bu panelde açıkça feminizmi savunmuştur. Fakat bunu hem erkekleri hem de solu karşısına almadan yapmaya özen göstermiştir. Tekeli, sola feminizmi, “sınıf mücadelesini bölen bir mücadele olarak” görmek yerine “kadınları, sınıf mücadelesine götürebilecek

yarısında feminizm ile yüzleşmek zorunda kalan solun ilk refleksi, “aşırı savunmacı bir saldırganlık, aşağılama ve karalama oldu. Feministlere ‘aşağılama’ niyetiyle yakıştırılan sıfatlar, ‘erkeksizlik’, ‘çirkinlik’ ve ‘lezbiyenlikle’ başlıyor ‘burjuvalık’tan geçip ‘faşistlik’ suçlamasına kadar varıyordu” (Savran, 2007, 1146). Hiçbir siyasal oluşuma izin verilmeyen ve solun tamamen dağıldığı bir dönemde feminizmin yeşermeye başlaması ve üstelik bunu, solu eleştirerek gerçekleştirmesi karşısında “‘Meydanı boş bulup çıktılar’ diye düşünenler çok oldu” (Savran, 2005: 96). Bu durum, “feminizmin özünde sol bir ideoloji olmasına rağmen, solcular tarafından ‘Eylülist’⁴ olarak damgalanmasına” (Tekeli, 1993a, 33) ve solun dışında bir burjuva hareketi olarak görülmesine neden oldu. Oysa Tekeli’ye göre, feminist hareket “fırsatçılık” yakıştırmasının aksine “1980 askeri darbesine karşı oluşan demokratik muhalefetin ilk, hatta öncü hareketi[ydi]” (Tekeli, 1993a, 33) ve hem ürettiği siyaset hem de örgütlenme biçimiyle darbe sonrası demokratikleşme arayışının da önemli bir aktörüydü. Bunun yanı sıra, Türkiye’de feminist hareketin Batı’daki gibi toplumsal muhalefetin yükselişte olduğu bir dönemde değil tam tersine “bütün toplumsal muhalefetin susturulduğu, insanların atomize olup evlere kapandığı (ya da toplu halde cezaevlerine kapatıldığı), yenilgi sonrası bir baskı ve durgunluk dönemi[nde]” (Karakuş, Savran, Tura 1989, 119) ortaya çıkmasının bir “fırsat” değil tersine hareketin örgütlenmesi açısından “bir olumsuzluk, bir dezavantaj” (Karakuş, Savran ve Tura 1989, 119) olduğunu, Türkiye’de feminizmin bu nedenle kitleselleşemediğini (Tura, 1988a, 12) ileri süren feministler de oldu.

Feminizmin, solun baskı ve şiddetle sert biçimde bastırıldığı 12 Eylül’ün ardından ortaya çıkmış olması feminist hareket literatüründe de tartışmalı konulardan biri olmuştur. Feministler arasında bu tarihsel çakışmanın bir tesadüf olmadığı konusunda bir konsensüs vardır, ancak bu durumu yorumlama biçimleri

temel bir köprü olarak değerlendiril[mesini]” salık vermiştir. “Feminizmin, kitlelerin, çoğunlukların mücadelesi haline” gelebilmesi içinse kadınlardan ziyade “feminist erkeklerle” ihtiyaç olduğunu ve “‘feminist erkek kitleleri’ yaratabilmek” gerektiğini belirlemiştir (Edebiyatımız ve Kadın Sorunu, 1981, 128).

⁴ “Eylülist” sözcüğü ilk kez, Yalçın Küçük tarafından, Latife Tekin’in *Gece Dersleri* ve Ahmet Altan’ın *Sudaki İz*, 12 Eylül darbesinin edebiyat ve sanat alanında yarattığı baskıyı “fırsat” a çevirerek, darbe sonrasında popüler olmalarını tanımlamak amacıyla kullanılmıştır. Küçük, Eylülist’in üç ögesi olduğunu söylemiştir: “Bir: 12 Eylül öncesinde önü kapalı ve çıkışı olmayan bir konumda olması gerekiyor. İki: 12 Eylül ile bir kaybının olmaması gerekiyor. Üç: 12 Eylül ile, 12 Eylül olmasa hiç gelemeyeceği bir yere gelmiş olması gerekiyor” (Küçük, 1988: 18-19). Küçük’ün bu tanımı daha sonra, darbenin yarattığı baskı ortamını “fırsata” çevirenleri dışlamak için, ilk kimin ve nasıl kullandığını unutturacak kadar çok sık bir şekilde “darbe fırsatçıları”na işaret etmek için kullanılmıştır.

farklılaşmaktadır. Şirin Tekeli, konuyla ilgili feministler arasında iki farklı yorum olduğundan söz etmiştir:

“Bir yoruma göre, sol aslında kendi içinde evrimleşmekteydi ve bu hareketlerdeki kadınlar er ya da geç kendi ezilmişliklerinin ayırına –tıpkı batıda olduğu gibi- varacaklardı. Bir başka görüşe göre ise, eğer sol 12 Eylül’de ölümcül bir darbe yemeseydi, sonradan feminizme yönelen kadınların bu hareketlerde erkeklerin kurdukları ideolojik hegemonyasını kırmaları hiç kolay olmayacak, kendi seslerini bulamayacaklardı” (Tekeli, 1993a, 32).

Feminist hareket tarih yazımında, 12 Eylül ile solun hegemonyasının kırılmış olmasının siyasal alanda yeni paradigmalara ortaya çıkmasına imkân veren bir “boşluk”, “fırsat”, “niş” yarattığını ve feminist hareketin de bu sayede ortaya çıkabildiğini ileri sürenler çoğunluktadır (Ovadia, Ahıska, 1988, 142; Arat, 1991, 13; Kılıç, 1998, 358; Sancar, 2011, 69-70; Özkal, 2005, 35; Aytaç, Koç, 2011, 285; Savran, 2005a, 96). Bu yorum, elbette feministlerin solun yenilgisine sevindikleri anlamına gelmemektedir; feminizmin ancak solun ve erkeklerin siyaset sahnesinden zorunlu çekilmesiyle ortaya çıkabildiğine ilişkin tarihsel bir tespittir. Bu fikri savunulardan Ovadia’ya göre, 1980 öncesinde de feminist kadınlar vardı ama bu kadınlar ancak kadınların kurtuluşunun sosyalist devrimle gerçekleşeceği “sanrı”nın bozulmasının ardından biraraya gelip kendi kadınlık durumları üzerine konuşmaya başladılar (Ovadia, Ahıska, 1988, 142). Feministlere göre, feminizmin 12 Eylül’ün ardından ortaya çıkışını mümkün kılan bir diğer olgu ise, solun neredeyse tamamı erkek olan kadrolarının ya cezaevine girmesi ya da yurt dışına kaçması sonucunda siyaset alanının kadınlara kalmasıdır (Aytaç, Koç, 2011, 285; Savran, 2005a, 96; Tekeli, 1993a, 33). “Yenilgi”nin ardından solda başlayan genel hesaplaşma sürecinin parçası olarak sosyalist kadınlar da içinde yer aldıkları örgütlerin cinsiyetçi ve erkek egemen yapılarıyla öznel bir hesaplaşma sürecinin içine girdiler ve feminizmin ortaya çıkışını da bu hesaplaşma süreçleri tetiklemiştir (Karakuş, Savran, Tura, 1990, 119).

Tekeli’nin, feminizmin ortaya çıkışına dair yorumlardan biri olduğunu ifade ettiği, sol içindeki kadınların eninde sonunda bir cins olarak ezildiklerinin bilincine varacaklardı argümanına feminist hareket tarih yazımında çok daha az rastlanmaktadır. Bu fikri savunulardan Bora, “‘12 Eylül feminizmin yolunu açtı’ saptamasını sorgulama[k]” gerektiğine dikkat çekmiş ve 1970’lerde sol örgütlerde yer alan, devlete, orduya karşı “kafa tutan” bu kadınlar “...örgütlerinin erkek yöneticilerine kafa tutmayacaklar mıydı bir noktada?” (Bora, 2013, 203) diye sormuştur. Düzkan da 12 Eylül olmasa da feminizmin bir noktada yeşereceği fikrine,

kısmen katıldığını belirtmiştir ama onun dikkat çektiği kadın grubu sosyalist kadınlar değil, 1 Aralık 1978’de yayınlanmaya başlayan yayın yönetmenliğini Duygu Asena’nın yaptığı *Kadınca* dergisini çıkaranlar ve derginin okuyucularıdır (Düzkan, Ahıska, 1994, 145-146).

1980 öncesinde “kadın sorunu”nu yok sayan, 1980’lerin ilk yarısında da saldırgan bir anti-feminist tutumu olan sol, 1980’lerin ikinci yarısından itibaren, kadın mücadelesinin yükselişiyle birlikte, “kadın sorunu”nu gündemine almak durumunda kalmıştır (Berktaş, 1993; Zihnioğlu, 2007; Savran, 2007).⁵ Fakat sol içindeki anti-feminist tutum, 1980’ler boyunca biçim değiştirerek de olsa varlığını sürdürmüştür.⁶ Solun, 1980 öncesindeki cinsiyet körü yaklaşımı, 1980’lerin ikinci yarısında feminizmin tezlerini kabul ederek feminizmi dışlamaya dönüşmüştür. Savran’a göre, bu dönemde sol, “kadın sorunu”nun işçi kadınların sorunlarına indirgenemeyeceğini kabul etmek durumunda kaldı ve “kadın sorunu”nun “gençlik sorunu” gibi “özel bir mücadele” alanı olması gerektiğini ileri sürmeye başladı fakat anti-feminist tutumunu sürdürdü; dönemin soluna göre, feministler, “kadın sorunu” konusunda “doğru sorular soruyorlardı ancak bunlara yanlış cevaplar veriyorlardı” (Savran, 2007, 1146). Feminizmin, 1986’daki Kadınlar Dilekçesi Kampanyası ve 1987’deki Dayığa Karşı Kampanya ile toplumun geniş kesimlerine ulaşmasının ardından, solun “dışlama, ret, mahkûm etme” tutumları, yerini, “kadın sorunu”nun çözümünün solun alanında ve denetiminde olan bir demokratikleşme mücadelesinin parçası olduğunu ileri süren “massetme çabalarına bırak[tı]” (Savran, 2007, 1146).

⁵ Zihnioğlu’na göre 1975 yılında kurulan, İlerici Kadınlar Derneği’ni (İKD) 1980 öncesindeki solun istisnai bir sol örgütlenmesi olarak değerlendirmiştir. Ona göre, İKD, “kadın sorunu”nun yarım yüzyıllık yok sayılmasıyla mücadele eden” ve “kadın sorunu”nu solun gündemine girmesine vesile olan bir örgütlenmedir (Zihnioğlu, 2007, 122). İKD’nin mücadelesi ve 1975’in Birleşmiş Milletler tarafından Kadınlar Yılı ilan edilmesiyle birlikte solun bazı kesimleri, parti programlarında kadın sorununa yer vermeye başlamıştır (Zihnioğlu, 2007, 1126). İKD, Türkiye Komünist Partisi’nin (TKP) talimatıyla kurulan ama TKP’li olmayan kadınların da içinde yer aldığı, 1980 öncesinde sadece kadınlardan oluşan, 12 Eylül’de kapatıldığında 15.000 üyesi olan dönemin en kitlesel kadın örgütüdür (Ve Hep Birlikte Koştuk, 1996, 11). İKD’nin sadece kadınlardan oluşan bir örgütlenme olarak kadın tarihindeki önemi kabul edilmekle birlikte TKP’den bağımsız hareket edememesi ve “kadın sorunu”na yaklaşımının da Parti’nin çizgisini takip etmesinden dolayı eleştirilmiştir de. Bu nedenle, 1980 sonrası feminist hareket ile İKD mücadelesi arasında bir süreklilik olup olmadığı tartışmalı konulardan biri olmuştur (Ve Hep Birlikte Koştuk, 1996, 147; Özkal, 2005, 35; Akal, 2008, 224; Talay Keşoğlu, 2007, 23; Şahin, Sarıtaş, 2017, 758.).

⁶ Zihnioğlu, 1980’lerin ikinci yarısının istisnası olarak, *Birikim* çevresinde ve Sosyalistlerin Birleşik Partisini oluşturma sürecinde yer alan, yeni feminizmin etkisiyle sosyalist-feminizmi benimseyen, “solun yüz akı” (Zihnioğlu, 2007, 1109) olarak adlandırdığı bir sol eğilimin de ortaya çıktığından söz etmiştir.

Kadın mücadelesinin meşruluk kazanmaya başlamasıyla solun bu mücadele alanına hâkim olma çabası, 1980’lerin ikinci yarısında feministlerin en önemli gündemlerinden birinin soldan bağımsızlık tartışması olmasına yol açtı. Üst başlığı “bağımsızlık” olan bu tartışma esas olarak feminizmin politik bir harekete nasıl dönüşeceği üzerineydi. Bu; hareketin bileşenleri kimler olacak, ilke ve yöntemleri neler olmalı, diğer siyasal hareketlerle ittifaklar hangi zeminde nasıl kurulmalı, kadınlara hangi araçlarla nasıl ulaşılabilir vb. gibi hareketin örgütlenme perspektifinin ve stratejisinin ne olması gerektiğine dair bir dizi soruyu içeren bir yol arayışı ve soldan “kopuş” hikayesiydi. 1980’lerdeki bu tartışmaya yön veren en önemli dinamiklerden biri ise, radikal feministler ve sosyalist feministlerin kadın mücadelesinin bağımsızlığının nasıl sağlanabileceğine ilişkin karşıt tezleriydi. Bu tez kapsamında, 1980’lerdeki örgütlenme tartışmalarını anlayabilmek için *Feminist* ile *Kaktüs* dergilerinin seçilmiş olmasının nedeni de bu dergilerin hareket içinde bağımsızlık konusundaki ayrımları en net görebileceğimiz iki feminist odak olmalarıdır. 1980’lerin büyük bir bölümünde birlikte örgütlenen radikal ve sosyalist feministlerin iki ayrı dergi çıkarmalarının tarihsel arka planı nedir? Radikal feminizm ve sosyalist feminizm ayrımının, dönemin feminist hareketinin örgütlenme pratiği, perspektifi ve stratejisi üzerindeki etkileri nelerdir? Türkiye’de 1985’ten itibaren adı konan “farklı feminizmler” tartışması dönemin feminist politikasına nasıl yön vermiştir ve günümüz feminist hareketine ne tür sorular ve sorun alanları bırakmıştır? Bora (2004, 106)’nın ifade ettiği gibi, 1980’lerdeki farklı feminist yaklaşımlar, feminist hareket içinde sadece kişisel konumlanma sağlayan ama politik bir sonuç yaratmayan ayrımlar mıydı? Ya da Nükhet Sirman (1989, 10)’ın belirttiği gibi bu ayrımlar sadece birer ad takmaktan mı ibaretti? Tezde, *Feminist* ve *Kaktüs* dergilerinin feminizm anlayışlarının ve aralarındaki örgütlenme tartışmalarının dönemin feminist hareketi üzerindeki etkileri ve bu etkilerin günümüz hareketine yansımaları bu temel sorular ekseninde anlaşılmaya çalışılacaktır.

Çalışmada kullanılan örgütlenme kavramı, herhangi bir kurama referansla değil, 1980’ler feminist hareketinde örgütlenmenin nasıl tanımlandığı ve konuşulduğu üzerinden tanımlanmıştır. Bu tanım, *Feminist* ve *Kaktüs* dergilerindeki yazılarda, bu yazılar dışındaki feminist yayınlarda ve tez kapsamında yapılan derinlemesine görüşmelerdeki anlatılardan yola çıkılarak ortaya konmuştur. Çalışma kapsamında incelenen feminist literatürde ve yapılan görüşmelerde örgütlenmenin dört farklı

anlamda kullanıldığı tespit edilmiştir: Bunlardan birincisi, kolektif eylemlerin organize edilmesine işaret etmektedir. İkincisi, bir grup kadının ortak bir amaç etrafında belirli bir zaman dilimi içinde düzenli olarak bir araya geldikleri geçici ya da kalıcı tüm politik yapıları ya da yapı olmadığı iddia edilen oluşumları ve odakları kapsamaktadır. Üçüncüsü, var olan kolektif yapılara, oluşumlara ya da odaklara yeni kişilerin dahil edilmesini, sayısal artışı, çoğalmayı ifade etmektedir. Dördüncüsü ise, kolektif bir yapının biçimini ve işleyişini (iş bölümü, karar alma mekanizması, örgütün kimlerden oluşması gerektiği vs. gibi) tarif etmektedir. Dolayısıyla bu tezdeki örgütlenme kavramı her dört tipi de içerecek şekilde kullanılmıştır.

Tezde kullanılan diğer iki temel kavramdan biri olan örgütlenme perspektifi, kadınların kurtuluşunu mümkün kılacak örgütlenme tahayyülü bağlamında; örgütlenme stratejisi ise, örgütlenme perspektifini hayata geçirmek ve kadınları mobilize etmek için kullanılan yol ve yöntemlerin tamamını içerecek biçimde kullanılmıştır.

Feminist hareket tarih yazımında, sadece kurumsallaşan yapılara ya da kalıcı birlikteliklere örgütlenme olarak tanımlama eğilimi vardır hatta bu nedenle feminist örgütlenmelerin 1980'lerin ortasından sonra ortaya çıkmaya başladığını belirten kaynaklar da bulunmaktadır (Sancar, 2011, 70). Ancak bu tezde, feministlerin 1981 yılında ilk kolektif oluşumları olan küçük gruptan itibaren belli bir amaç etrafında düzenli bir biçimde bir araya geldikleri tüm birliktelikleri, 1980 döneminin feminist örgütlenme deneyimleri olarak ele alınmakta ve her birinin feminist örgütlenme geleneğini oluşturan yapı taşları olduğu ileri sürülmektedir. Böylece, yaygın örgütlenme tanımı, 1980'lerdeki feministlerin örgütlenme tasvirlerine de yaslanarak, kurumsal ya da kalıcı olmayan birliktelikleri de içerecek biçimde genişletilmiştir. Bu örgütlenme tanımından hareketle, *Feminist* ve *Kaktüs* dergileri de birer örgütlenme olarak ele alınmıştır.

1980'lerde feministlerin gündemini en fazla meşgul eden konuların başında “nasıl bir örgütlenme” sorusuna yanıt bulma çabası yer aldığı halde bu döneme örgütlenme tartışmaları ekseninde yaklaşan çalışmaların eksikliği dikkat çekicidir. Benzer şekilde, *Feminist* ve *Kaktüs* dergilerinin örgütlenme pratikleri ve anlayışları arasındaki ayrımları karşılaştırmalı bir biçimde analiz eden kapsamlı bir çalışma da bulunmamaktadır. Literatürde, *Feminist* ve *Kaktüs* dergilerini, örgütlenme dışındaki temalar bağlamında da karşılaştırmalı yöntemle ele alan çok az sayıda çalışma (Uçan

(Yöney), 1995; Tantekin, 1998; Gülçiçek, 2015) bulunmaktadır. Bunlardan Tantekin'in çalışması *Feminist, Kaktüs* ve *Pazartesi* dergilerin içeriklerini analiz ederek en fazla ve en az tartışılan konuları tespit etmiştir. İki dergiyi ikinci dalga feminizm içinden değerlendiren Gülçiçek'in çalışması ise, 1980 sonrası feminist hareketinin kadın kategorisini nasıl yeniden anlamlandırdığını ve politik alana dahil ettiğini dergilerde yer alan kişilerle yaptığı görüşmelere dayanarak incelemiştir. Gülçiçek, dergilerin birer feminist örgütlenme olduğunu satır arasında da olsa belirten tek araştırmacıdır ancak çalışmasının odağı örgütlenme olmadığı için dergilerin örgütlenme pratiklerini ele almamıştır.

Bu çalışmalar içinde, tezin kapsamına en yakın olanı Uçan (Yöney) (1995)'in, dergileri, 1980'ler feminist hareketinin ilk bağımsız yayınları olarak ele aldığı yüksek lisans çalışmasıdır. Uçan (Yöney), dergileri feminist yaklaşımları, biçim, içerik, okuyucuyla ilişki ve politik gündemleri bağlamında karşılaştırmalı olarak incelemiş ancak örgütlenme pratiğine hiç değinmemiştir; örgütlenme perspektifine ve stratejisi içinde yer alan temalara ise yer yer değinmekle birlikte bu konuda derinlemesine bir analiz yapmamıştır. Osmanağaoğlu Bilmiş (1996)'in, *Kaktüs* dergisinin sosyalist feminist yaklaşımını analiz ettiği çalışması ise, feminist hareket literatüründe *Kaktüs* üzerine yapılan kapsamlı tek araştırmadır. Osmanağaoğlu Bilmiş, *Kaktüs* dergisinin dönemin feminist hareketi içindeki yerini göstermeye çalışırken *Feminist* dergisi ile de yer yer karşılaştırmalar yapmıştır ancak odağındaki konu sosyalist feminizmin Türkiye feminist hareket içindeki yeri ve önemidir.

Bu tez, bu iki dergiyi, feminist birer örgütlenme pratiği olarak ele alan, dergilerin örgütlenme pratikleri, perspektifleri ve stratejileri arasındaki farklılıklara odaklanan ilk çalışmadır ve bu niteliğiyle Türkiye feminist hareket tarihi literatüründeki bir boşluğu doldurmaktadır. Çalışmanın, feminist literatüre ikinci katkısı ise, 1980'ler feminist hareket tarihine örgütlenme tartışmalarını da dahil ederek, farklı bir hareket tarih yazımını mümkün kılmasıdır. Bu, feminist eylemlerin kronolojisini takip ederek doğrusal bir "başarı" hikayesi şeklinde anlatan tarih anlatısının da bir nevi eleştirisidir. Bu "başarı" hikayesinin önemli bir bileşeni olan örgütlenme tartışmalarına yakından bakmak ve tartışmaların kurucu unsurlarını kavrayabilmek hem Türkiye'de var olan feminist örgütlenme geleneğinin oluşum sürecini hem de günümüzdeki örgütlenme tartışmalarının seyrini anlamamıza katkı sunacaktır.

1.1. Kapsamı

Çalışmanın ikinci bölümü, Türkiye’de 1980 sonrası feminist hareketin “ideolojik mayalanma” dönemi olarak adlandırılan 1980 ve 1987 yılları arasına odaklanmaktadır. Bu bölümde, *Feminist* ve *Kaktüs* dergilerinin de benimseyeceği 1980 sonrası feminist hareketinin örgütlenme ilkelerinin ve yayıncılık anlayışının oluşum süreci ve bu süreçteki örgütlenme tartışmaları aktarılmaktadır. Deneyimlerine yer verilen örgütlenmeler; 1980 sonrası ilk bilinç yükseltme grubu da olan küçük grup, feministlerin ilk yayıncılık deneyimi olan *Somut 4. Sayfa* ve ilk feminist yayınevi olan Kadın Çevresi’dir. Bu bölümde aynı zamanda, “farklı feminizmler” tartışmasının tarihsel arka planı da Kadın Çevresi’ndeki kuşak çatışması ile Gülnur Savran’ın “Feminizmler” makalesinin içeriği ve yarattığı etki üzerinden gösterilmeye çalışılacaktır.

Üçüncü bölümde, *Feminist* ve *Kaktüs* dergilerinin örgütlenme modelleri, örgütlenme perspektifleri ve stratejileri; radikal feminizm ve sosyalist feminizm anlayışlarının ışığında karşılaştırmalı bir yöntemle incelenmektedir. Her iki derginin örgütlenme yaklaşımları ve pratikleri arasındaki farklılıklar ve benzerlikler aynı sorular yardımıyla tartışılarak ortaya konmaya çalışılacaktır. Dergilerin feminizm anlayışları arasındaki farklılıklar nelerdir? Nasıl bir örgütlenme modelini benimsediler? Dergilerdeki karar alma mekanizmaları nasıldır? Kolektif işler nasıl bir yöntemle yapılmaktadır? Feminist bir yayın olarak benimsedikleri örgütlenme ve yayıncılık ilkeleri nelerdir? Benimsedikleri örgütlenme ve yayıncılık ilkelerinin dergi içeriği ve biçimine yansımaları nasıldır? Kadınların kurtuluşu için nasıl bir kadın mücadelesi tahayyül ettiler? Hangi kadınlara ne tür araçlarla ulaşmayı hedeflediler? Kadınlara nasıl bir dille seslendiler? Feminizmin yaygınlaşması ve kadın mücadelesinin güçlenmesi için öngördükleri taktikler nelerdir?

Bu bölümde, iki derginin örgütlenme pratikleri, perspektifleri ve stratejileri arasındaki farklılıkların ve benzerliklerin neler olduğu yukarıdaki sorular ekseninde karşılaştırmalı bir yöntemle analiz edildikten sonra 1989 yılında sosyalist kadınlarla feministlerin birlikte örgütledikleri I. Kadın Kurultayı, radikal ve sosyalist feministler arasındaki örgütlenme konusundaki farklılıkların hem pratikte nasıl tezahür ettiğini hem de dönemin feministleri arasındaki örgütlenme tartışmalarına nasıl yansıdığını gösteren somut bir deneyim olarak ele alınacaktır. İnsan Hakları

Derneği'nin bir kadın kurultayı düzenleme önerisi feministler arasında nasıl yankı bulmuştur? Feministlerin Kurultay'a katılım biçimlerini belirleyen dinamikler nelerdir? Kurultay süreci, dönemin feministleri arasında ne tür örgütlenme tartışmalarına yol açmıştır? Sosyalistlerle kurulan bu iş birliğinin hem dönemin hem de ilerleyen yıllardaki feminist politika ve örgütlenme açısından sonuçları nelerdir? 1980 döneminde hem feministlerin kendi arasında hem de feministler ve sosyalistlerin bir bölümü arasında yoğun tartışmalara yol açan I. Kadın Kurultayı deneyiminin feminist örgütlenme tartışmaları açısından anlamı bu sorular ekseninde anlaşılmalı çalışılacaktır.

1.2. Yöntemi

Tezin, ana malzemesini *Feminist* ve *Kaktüs* dergilerindeki yazılar oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra, 1980 dönemi feminist hareketinde yer alan, Şirin Tekeli, Stella Ovadia, Yaprak Zihnioğlu, Gülnur Savran, Banu Parker, Ayşe Düzkan, Handan Koç ve Filiz Karakuş ile 2014, 2016 ve 2019 yıllarında, yarı yapılandırılmış, ortalama iki saat süren yüz yüze derinlemesine görüşmeler yapıldı. Görüşmeciler, örgütlenmeleri ve de farklı dönemleri temsil etmeleri üzerinden seçildi. Ayrıca, Zeynep Avcı ile *Somut 4. Sayfa* özelinde Figan Erozan ile de *Feminist* dergideki ayrışma üzerinden konuya özel kısa telefon görüşmeleri yapıldı. Tezin yazımı esnasında, anlatıların ve yazılı belgelerin arasında çıkan uyumsuzlukları gidermek ya da tarihsel boşlukları doldurabilmek amacıyla 2019 yılında, görüşme yapılan kadınlarla ayrıca çok sayıda yazılı görüşme de yapıldı. Çalışmada, görüşmecilerin gerçek isimlerini kullanılmıştır.

Tezin diğer önemli malzemelerini ise; Ankara Perşembe Grubu'nun dergisi *Bihter*⁷, I. Feminist Hafta Sonu kitapçığı, I. Feminist Hafta Sonu'ndan sonra Ankara ve İstanbul'daki feministler arasındaki iletişim sağlamak amacıyla yayınlanan *Bülten* ve 1995'te yayınlanmaya başlayan feminist dergi *Pazartesi* oluşturdu. Bunların yanı sıra Kadın Eserleri Kütüphanesi'ndeki feminist hareketin 1980'ler dönemine ait belgeleri tarandı. 1980'lerin sol dergilerinin tamamı taranmadı ancak feministlerle girilen polemikler üzerinden konuyla bağlantılı olarak birçok sol dergi incelendi. Ayrıca,

⁷ Kimi kaynaklarda (Bora, 2011b; Timisi, Ağduk Gevrek, 2009, 27) bu derginin adı *Yeter* olarak yer almaktadır ancak derginin tek bir ismi yoktur. Derginin üst kısmında her sayıda dileyenin bir isim yazabildiği boş bir isim alanı vardır. İlk sayıda bu bölümde sadece *Bihter* yazmaktadır, daha sonra yanına *Jüpiter*, *Azize Haydar*, *Cadı Kazanı*, *Yeter*, *Kibele*, *Ayna*, *Cımbız* isimleri eklenmiştir. Bu çalışmada ise, ilk sayıdan itibaren bu bölümde yer alan bir isim olduğu için *Bihter* adı tercih edilmiştir.

Aynur Demirdirek, Filiz Karakuş, Yaprak Zihnioğlu ve Gülser Kayır'ın kişisel arşivlerindeki belgelerden de yararlanıldı.

Öncelikle *Kaktüs* ve *Feminist* dergilerinde ve yapılan görüşmelerde örgütlenme kelimesinin geçtiği cümleler dikkate alınarak 1980 döneminde, feministlerin örgütlenmeyi nasıl tanımlandıkları belirlendi. Belgelerden ve görüşmelerden elde edilen veriler, bu örgütlenme tanımı doğrultusunda ele alındı ve iki derginin örgütlenme pratikleri, perspektifleri ve stratejileri de bu tanımlar doğrultusunda karşılaştırmalı bir şekilde analiz edildi.

Bu tez, *Feminist* ve *Kaktüs* dergilerini örgütlenme deneyimi olarak ele alan bir başlangıç çalışması olduğundan, çalışma her iki derginin de parçası olduğu İstanbul'daki feminist hareket tarihi ile sınırlandırıldı. Tezin ana malzemesi olan feminist yayınlardaki metinler, Türkiye feminist hareket tarihini anlayabilmek için hiçbir yayında göremeyeceğimiz denli içerden ve oldukça zengin bir malzeme sunmaktadır ancak buna rağmen bu çalışma da tarihe metinler üzerinden bakmanın sınırlılıklarından muaf değildir. Yazılanlar ile yaşananlar arasındaki boşluklar bu tezde karşılaşılan zorluklardan biriydi. Yapılan derinlemesine görüşmelerle bu boşluk azaltılmaya çalışıldı ancak görüşmelerde de olayların kişilerin belleklerinde farklı biçimde yer alması gibi başka bir sınırlılık ortaya çıktı. Bu sınırlılığın nedenlerinden biri, özellikle çatışmalı konularda, kişilerin somut olaylardan ziyade olayların o dönem kendilerinde yarattığı duygu hallerini daha net hatırlamaları ve bu duygu haline göre de anlatının kurgusunun değişebilmesiydi. Bu tez özelinde, bir sınırlılık olan bu durum aslında 1980 dönemi feminist hareket tarihine dönemin olayların yarattığı duygulanımlar üzerinden bakacak çalışmalar için zengin bir kaynak olduğunu göstermektedir. Sadece kişilerin anlatılarında değil, feminist hareket tarih yazımında da çelişkili bilgilerin yer alması tez süresince yaşanan zorluklardan bir diğerydi ve çelişkileri giderebilecek tarihsel belgelere de ne yazık ki her zaman erişilemedi. Bu nedenle bu tür durumlarda, konuya dair farklı bilgiler ya da düşünceler olduğu belirtilerek, çelişkilerin de anlatıya dahil edilmesi gibi bir yöntem tercih edildi.

Örgütlenme, 1980 dönemi feminist hareket tarih yazımında ⁸ve feministlerin kişisel anlatılarında çok sık değinilen bir konu olmasına rağmen feminist örgütlenmeyi

⁸ Tezin ilerleyen bölümlerinde de çok sık bir şekilde feminist hareket tarih yazımı literatürüne atıf yapılacaktır. Ancak, aslında sadece örgütlenme konusunda değil, şaşırtıcı ve tuhaf biçimde, oldukça

odağına alan analitik çalışmaların olmaması konuyu tartışmak için ihtiyaç duyulan perspektifin oluşturulmasını zorlaştıran etkenlerden biri oldu. Bu alanda çalışmayı hedefleyen araştırmacıları bekleyen en büyük zorluklardan birinin de bu “yokluk” olduğu düşünülmektedir.

Tez kapsamında *Feminist* ve *Kaktüs* ekibinden görüşme yapılan kişilerin iki dergi arasındaki ayrışmalara dair en fazla yazan kişiler olmaları tezi hem güçlendiren hem de sınırlandıran bir özelliği oldu. Görüşme yapılan kişilerin tartışmaların merkezinde yer alan, örgütlenme üzerine çok fazla düşünmüş ve o dönem de dergilerde bu konuda en fazla yazan kişiler olmaları, yapılan görüşmelerin çok zengin ve ayrıntılı bir içeriğe sahip olmasına vesile oldu ancak diğer yandan da tarihin olayların merkezinde yer alanların gözünden yazılması gibi bir handikapı da içerdi.

Tezin bir diğer önemli eksikliği ise, 1980 sonrası feminist hareketin politikasını oluştururken referans aldığı Avrupa ve Kuzey Amerika’daki feminist hareketler içindeki radikal feminizm ve sosyalist feminizm ayrımının nasıl tezahür ettiğine bakmamasıdır. Farklı feminist hareketler içindeki feminist yaklaşımların örgütlenme tartışmalarını nasıl etkilediğini Türkiye’deki hareketle karşılaştırmalı biçimde bakabilmek hem genel bir “farklı feminizmler” tartışmasını yapabilmeyi hem de Türkiye’deki tartışmanın özgün yanlarını görebilmemize fırsat verebilirdi. Ancak, bir yüksek lisans tezinin sınırlılıklarına sahip olan bu çalışmada, dönemin feministleri arasındaki örgütlenme tartışmalarının İstanbul özelindeki ana hatlarını gösterebilecek bir resminin çekilmesi hedeflenmiştir; çekilen bu resim, bu alanda daha kapsamlı çalışmalar yürütmek isteyen araştırmacılara yol gösterici olacaktır.

zengin olan Türkiye feminist literatüründe 1980 sonrası feminist hareketinin tarihi üzerine de çok az çalışma olduğunu belirtmek gerekir. Toplumsal cinsiyet, kadın hakları ya da feminizm üzerine olan çalışmaların neredeyse tamamının giriş bölümünde 1980 sonrası feminist hareketin tarihine kronolojik bir anlatı içinde yer verilmektedir ancak sadece bu dönemin tarihini konu alan çalışmalar yok denecek kadar azdır. Var olan makalelerin çoğunluğu da sınırlı sayıdaki birincil kaynağa atıfla yazılmış ve birbirine benzer içeriklerdedirler.

2. 1981-1987 ARASI FEMİNİST HAREKET TARİHİ: “İDEOLOJİK MAYALANMA DÖNEMİ”

1980’ler, Türkiye’de toplumsal cinsiyete dayalı güç ilişkilerinin sorgulandığı ve bu ilişkileri değiştirmek için kadınların örgütlü mücadeleye yeniden başladığı yıllardır. 1980 sonrasındaki feminist hareket, 70’li yıllarda sol örgütler içerisinde aktif olan ya da sol düşüncüyü benimsemiş, birbirini tanıyan bir grup kadının evde, işyerinde ve sol örgütlerde, kadın olma deneyimleri üzerine eleştirel bir şekilde düşünmeye ve konuşmaya başlamaları ile oluşmaya başlamıştır. Türkiye’de feminist hareketin, sol düşünce ve hareketi eleştirerek ortaya çıktığı feminist hareket tarih yazımında çok sık vurgulanan bir olgudur. Fakat, 1980’lerin öncü feministleri, her ne kadar solu eleştirerek yola çıkmış olsalar da feminizm ile ilk tanıştıklarında öncelikle feminizm ve Marksizm’i sentezlemeyi amaçlamış ya da en azından Marksizm’den çok sapmamaya özen göstermişlerdir. 1980’lerin başında, hareketin öncü kadınları için sol ile nasıl bir ilişki kurdukları, yaptıkları işin uygunluğunu/doğruluğunu ölçen bir ibre gibiydi:

“Türkiye’de kadın hareketi hep sol yanlısı olarak gelişmiştir. Bugün farklı deneyimler var ama, bizim dönemimizde, solcu olmayıp da kadın yanlısı olmak diye bir şey pek düşünülemezdi” (Aytaç, 2005, 39). “Kadın hareketi, toplumsal olarak soldan, muhalefet eden kesimden çıktığı için, o sesi çok incitmemek, oradan çok sapmış gibi görünmemek, çok anti-Marksist, anti-devrimci olmamak, önemli bir kaygıydı” (Aytaç, 2005, 41).

İlk dönem feminizminde, Aytaç’ın söz ettiği solcu görünmeme kaygısının ardından ise, Marksizm’in cinsiyet çelişkisini tahlil etmekte yetersiz olduğu düşünülen perspektifinden sıyrılmadan feminist olunamayacağı fikri hâkim oldu. 1980’lerin ilk dönem feministlerinin büyük çoğunluğu, kişisel feministleşme hikayelerinde solcu olmakla feminist olmak arasında tezatlık içeren bir anlatı kurdular. Böylece 1980 sonrası feminist hareketinde solla araya koyulabilen mesafe, bir nevi feministliği “ölçen” bir kritere dönüştü. Bunun ardındaki temel nedenlerinden biri, Ortodoks solun, kadınların ezilmesinin kökenin kapitalist üretim ilişkileri olduğunu ve kurtuluşlarının da ancak kapitalizmin yıkılmasıyla mümkün olacağını iddia eden “kadın sorunu” paradigması ve feminizmi burjuva ideolojisi olarak tanımlayan anti-feminist tutumuydu. Bir diğer neden ise, feminist kadınların cinsiyet hiyerarşisini ve

erkek egemenliğini yok sayan, katı bir merkezîyetçiliğin olduğu hiyerarşik sol örgütlerdeki olumsuz deneyimleriydi. Bu iki neden, kadınların feministleşme süreçlerinin ve 1980 sonrası feminist hareketinin örgütlenmesinin ağırlıkla sol eleştirisi ve sol ile girilen polemikler üzerinden şekillenmesine kaynaklık etmiştir. Böylece, sol, 1980 sonrasında ortaya çıkan feminist hareketin kopmaya çalıştığı “eski”si olurken, 1970’lerde Avrupa ve Kuzey Amerika’da ortaya çıkan “yeni” feminizm ise, kurmak istediği dünyaya rehberlik edecek pusulası olmuştur.

Şirin Tekeli, 1980 sonrası feminist hareket tarihini, “gizli hazırlık dönemi, uyanış dönemi, meşruluk arayışı dönemi, bir harekete dönüşme dönemi” (Tekeli, 1989b, 36) şeklinde dörde ayırarak incelemiştir. Tekeli, ilk bilinç yükseltme grubunun olduğu 1981-1982 arasını “gizli hazırlık dönemi” (Tekeli, 1989b, 37) olarak tanımlamıştır. Diğer dönemlerin tarih aralıklarını net bir şekilde belirtmemiştir ancak *Somut 4. Sayfa* deneyiminin meşruluk arayışı dönemi içinde yer aldığını ve 1986 Kadınlar Dilekçesi Kampanyası’nın⁹ da meşruluk arayışını noktalayan eylem olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla, Tekeli’nin 1982 ile *Somut 4. Sayfa*’nın yayınlanmaya başladığı Şubat 1983 arasındaki bir yıllık süreci “uyanış”, 1983 ile 1986 yılları arasını “meşruluk arayışı dönemi” ve 1987 Dayağa Karşı Kampanya¹⁰ ile başlayan süreci de

⁹ Kadınlar Dilekçesi, Türkiye’nin, 1985 yılında imzaladığı Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi’nin (Committee on the Elimination of Discrimination against Women-CEDAW) uygulanması için, Ankaralı ve İstanbullu feministlerin ortak örgütledikleri, Şirin Tekeli’nin önerisiyle başlayan, 1980 sonrası feminist hareketin ilk kampanyasıdır. O sırada, “Türkiye’de Demokratik Düzene İlişkin Gözlem ve İstemler” başlıklı 5 Mayıs 1984’te Cumhurbaşkanlığı ve Meclis Başkanlığı’na sunulan “Aydınlar Dilekçesi”ni imzalayanların bir bölümüne açılmış dava devam etmektedir. Dolayısıyla, hem 12 Eylül döneminin siyasal baskısının ağırlığından hem de feminizmin yaygın bir meşruiyetinin olmadığı düşünüldüğünden, kampanyayı başlatan kadınlar imza kampanyasına ilginin az olacağını düşünmüşlerdir. Fakat kampanya, kadınlardan çok geniş bir ilgi görmüştür (Şirin Tekeli ile Görüşme, 2016). Dilekçe, imzalarla birlikte 8 Mart 1986’da Meclis’e sunulduğunda altında 4000 kadının imzası vardır. Daha sonra gelen imzalarla birlikte toplam 6000 kadın imza vermiştir (Tekeli, 1989b,39; Savran 2005a, 82). İmzaları meclise, Fatmagül Berktaş, Deniz Türkali, Müzeyyen Aytaç, Yıldız Senemoğlu, Lale Keribar, Fatma Yazıcı, Emine Özdemir ve Nefise Bozoğlu götürmüştür (Ovadia, 1994, 56). Bu kampanya, 1980 sonrası feminist hareketinde feminizmin Türkiye çapında bilinirliğini arttıran ilk kolektif eylemidir ve “feminizme kısmen meşruiyet sağlamıştır” (Savran, 2005a, 82). Hem çok sayıda kadının feminizme ilgi göstermiş olması hem de gazetelerde feminizmle ilgili bilgilendirici yazı dizilerinin yayımlanmaya başlamış olması feminizmin Türkiye’de artık meşruluk kazanmaya başladığının göstergesidir (Tekeli, 1989b, 39; Savran, 2005a,82; Saktanber, 1993, 214). Eylemin ardından, kurumsallaşmayı savunan kadınlar, CEDAW’ın iç hukuka uyarlanması için baskı oluşturmak ve hayatın her alanında kadınların maruz kaldığı ayrımcılığı konuşmak ve bununla mücadele etmek amacıyla Ayrımcılığa Karşı Kadın Derneği’ni kurmuşlardır (Tekeli, 1989b,39; Başar, 1997, 24).

¹⁰ Şubat 1987’de Çankırı’daki, hâkim Mustafa Durmuş’un, eşinden şiddet gören bir kadının boşanma talebini “Kadının sırtından sopayı, karnından sıpayı eksik etmeyeceksin” gerekçesi ile reddetmesini Çankırı’da sekiz avukat protesto etmiştir. Bu protestonun, Hürriyet gazetesinde yer alması üzerine İstanbullu feministler mahkeme kararından haberdar oldular. Daha sonra Filiz Kerestecioğlu, bu kararı Ankara Barosu dergisinin ilginç kararlar bölümünde bulmuştur (K. Filiz. 1987, 6; Şirin Tekeli ile Görüşme, 2016). Kararın, kadınlarda büyük bir öfke yaratması üzerine İstanbul’a, Ankara’ya ve diğer

“harekete dönüşme dönemi” olarak tanımladığı sonucu çıkmaktadır (Tekeli, 1989b, 39).

Savran ise, 1981 yılında YAZKO’nun Şirin Tekeli’ye iş teklif etmesiyle başlayan ve Dayağa Karşı Kampanya’nın başladığı 1987 yılına kadar geçen süreci, “ideolojik mayalanma dönemi”, 1987 sonrasını ise “kampanyalar dönemi” olarak tanımlamıştır. Savran’a göre, bilinç yükseltme gruplarının kurulduğu, teorik tartışma gruplarının oluştuğu, *Somut 4. Sayfa*’da feminist yazıların yayınlandığı ve ilk feminist yayınevi Kadın Çevresi’nin kurulduğu ideolojik mayalanma dönemi, feminizminin bir ideoloji olarak “çok dar ve oldukça elit bir çevrede” tartışılmaya başlandı[ğı] (Savran, 2005a, 81), yazılı ve sözlü olarak adının konduğu ve savunulduğu bir süreç olmuştur (Savran, 2005a, 96).

Bu bölümde, *Feminist* ve *Kaktüs* dergilerinin örgütlenme pratiklerini etkileyen temel dinamiklerden biri olan, 1981- 1987 yılları arasındaki, İstanbul’daki feminist örgütlenme deneyimleri ele alınacaktır. Feminizmin ilk ortaya çıkışına vesile olan ve 1980 sonrası feminist hareketin benimseyeceği örgütlenme ilkelerinin oluştuğu küçük grup (ilk bilinç yükseltme grubu), 1980 sonrasında feministlerin ilk yayın deneyimi olan *Somut 4. Sayfa* ve 1980 sonrası feministlerin ilk tüzel kişiliği ve mekânı olan Kadın Çevresi yayınevi deneyimlerine yakından bakılacaktır. Her biri Türkiye’deki feminist hareket tarihinde kurucu bir işlevi olan bu örgütlenme deneyimlerinin, *Feminist* ve *Kaktüs* dergilerine nasıl bir örgütlenme ve yayıncılık geleneği mirası bıraktığı anlaşılmaya çalışılacaktır. 1980 sonrasında siyasal bir ideoloji ve hareket olarak feminizmin ortaya çıkışı nasıl olmuştur? 1987 öncesinde nasıl bir feminist örgütlenme pratiği vardır? Bu dönemde benimsenen örgütlenme ilkeleri nelerdir? Benimsenen örgütlenme ilkelerinin teorik ve pratik kaynakları

illere yayılan, imza kampanyaları, sokak protestoları ve tartışmalarla ilerleyecek olan Dayağa Karşı Kampanya başlatılmıştır (Şimdi Sığınak İçin, 1989). Ayşe Düzkan’ın önerisiyle bir yürüyüş düzenlenmesine kara verildi (Vildan, 1987d, 4). 17 Mayıs 1987’de, Yoğurtçu Parkı’nda, 2500 kadın, “Dayağın çıktığı cenneti istemiyoruz”, “Kadınlar! Dayağa karşı dayanışmaya”, “Dayak aileden çıkmadır”, “Dayak nereden çıktıysa oraya”, “Yeter söz kadınların” gibi sözlerin yazılı olduğu dövizlerle yürüdüler. Yürüyüş medyada geniş yer buldu ve çok ses getirdi. Kampanya kapsamında Ankaralı feministler de 10 Mayıs 1987’de Gençlik Parkı’nda, 1988’de Seymenler Parkı’nda, 1989’da Kuşulu Park’ta, 1990’da Yüzüncü Yıl’da anneler gününü protesto ettiler (Timisi ve Ağduk Gevrek, 2009, 23-27). Kampanyanın ses getiren diğer etkinlikleri ise, 2000’den fazla kadının katıldığı, 4 Ekim 1987’de, Defne Sandalcı’nın fikri olan, Kariye Şenliği ve Nakiye Boran’ın ev gereçlerinin “yabancılaştırıcı” bir şekilde sergilenmesi önerisi üzerine, “Eski Çağ, Yeni Çağ ve hep aynı çağ, çağlar boyu kadınların ev içinde hiçbir şey değişmedi” teması ile 8 Mart 1988 tarihinde düzenlenen, Geçici Modern Kadın Müzesi’dir. 1988 yılında Kadın Çevresi yayınlarından çıkan kadınların şiddet anlatılarının yer aldığı, Bağır *Herkes Duyusun!* kitabı ve 1990 yılında kurulan Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı ise Kampanya’nın somut çıktılarıdır (Ovadia, 1994, 56; Savran, 2005a, Şimdi Sığınak İçin, 1989, 8; Tekeli, 1989b, 39).

nelerdir? Bu ilkeler nasıl bir yayıncılık anlayışının oluşmasına yol açmıştır? Feminist yayıncılığın geleneksel yayıncılıktan farkları nelerdir?

2.1. Küçük Grup Süreci

Bu başlık altında, Türkiye feminist hareketinin ilk tohumlarının atıldığı, 1981 yılında YAZKO bünyesinde bir araya gelen, altı kadından oluşan, feminist hareket tarihinde “küçük grup” (Tekeli, 1989b, 37; Tekeli, 1993a, 33; Ovadia, 1994, 55), “çekirdek grup” (Tekeli, 2016, 9), “çeviri grubu” (Aytaç, 2005, 42; Ovadia, 2005, 65) ya da “ilk bilinç yükseltme grubu” (Tekeli, 1989b, 37; Tekeli, 1989, 342) olarak adlandırılan, 1980 sonrasının ilk feminist grubunun tarihsel sürecine yer verilecektir.¹¹ Bu tarihsel sürece; küçük grubun nasıl oluştuğu, çalışma biçiminde hangi yöntem ve ilkeleri benimsediği, bu ilke ve yöntemleri benimserken Batı feminizminin teori ve pratiğiyle nasıl ilişkilendiği ve 1980 sonrası feminist hareket tarihindeki önemi üzerinden bakılacaktır. Bu yapılırken, küçük grup 1980 sonrasındaki ilk feminist örgütlenme pratiği olarak ele alınacaktır. Küçük grup, her ne kadar kadın dizisi hazırlamak için bir araya gelen bir ekip olsa da çalışma pratiklerinde benimsedikleri ilke ve yöntemler, gruptaki kadınlar arasındaki ilişki formu, grubun kendisini tarif etme biçimi ve çeviri pratiği üzerinden yürüttüğü tartışmalar, onun feminist hareket tarihi açısından “profesyonel bir iş” yapmak için bir araya gelen bir grup olmanın ötesinde bir anlamı olduğunu göstermektedir. Küçük grubun örgütlenme pratiğine yakından bakmak, 1980 sonrası feminist hareketin benimsediği örgütlenme ilkelerinin tarihsel arka planını görebilmemizi sağlayacaktır. Çünkü, küçük grup hem benimsediği örgütlenme ilkeleriyle hem de feminist örgütlenmeye ilişkin ardında bıraktığı sorularla 1980 sonrası feminist hareketin “prototipi” (Zihnioğlu, 1997c, 23) gibidir.

2.1.1. Grubun Kuruluş Süreci ve Amacı

YAZKO’nun başındaki Mustafa Kemal Ağaoğlu’nun, 1 Aralık 1981’de Şirin Tekeli’ye bir kadın dizisi hazırlaması için iş teklif etmesiyle küçük grubun oluşum

¹¹Feminist hareket tarih yazımında, bu farklı adlandırmalar bir arada kullanılmaktadır, yani bir tanım diğerine tercih edilmekten ziyade, her biri grubun belli bir niteliğine işaret ettiği için, birbirlerinin yerine de kullanılmaktadır. Tezin bu bölümünde, grubun tüm niteliklerini kapsadığı ve bir örgütlenme pratiği olduğuna daha iyi ifade ettiği düşünüldüğünden, grubun deneyimine yer verilen bu bölümün başlığında “küçük grup” tercih edilmiştir; ancak, feminist hareket tarih yazımında olduğu gibi grubun hangi niteliğinin vurgulandığına göre diğer adlandırmalar da kullanılmıştır.

süreci başlamıştır. YAZKO'nun bu kararı almasının ardındaki isimlerden biri Stella Ovadia'dır. Ovadia, Ağaoğlu ile kişisel olarak tanışmaktadır ve sık sık, kadın haklarıyla ilgili bir şeyler yapılması gerektiği konusundaki fikirlerini Ağaoğlu ile paylaşmaktadır. Bunun üzerine Ağaoğlu, Ovadia'ya bir kadın dizisi hazırlamasını önerir. Ancak Ovadia bunu kabul etmemiş, bu teklifi Şirin Tekeli'ye götürmesini önermiştir (Ovadia ile Görüşme, 2014). Ovadia, o esnada Şirin Tekeli ile bire bir tanışmamaktadır ama 1977 yılında Şirin Tekeli'nin *Toplum ve Bilim*'deki "Kadınların Siyasete Katılımı" başlıklı makalesini okumuştur ve Tekeli için "neredeyse militan" (Ovadia, 1994, 55) diye düşünmüştür.¹² Bu sürecin ardındaki bir diğer isim de Zeynep Avcı'dır. Zeynep Avcı, YAZKO'da Mehmet Fuat'ın asistanıdır ve Tekeli'yle de kişisel olarak tanışmaktadır (Zeynep Avcı ile Görüşme, 2019)¹³. Tekeli'ye göre, YAZKO'nun, kadın dizisi hazırlama kararında, Zeynep Avcı ve Stella Ovadia'nın etkisinin dışındaki bir diğer önemli etken de o dönem toplumsal muhalefette kadın sorununa olan ilginin yükselmeye başlamış olmasıdır (Çevirenlerin Önsözü, 1985,8).¹⁴

Tekeli, YAZKO'yla yaptığı görüşmenin ardından, kadın dizisi için çalışmaya başlamıştır.¹⁵ İlk önce, YAZKO yönetimine, kadın dizisi etrafında yapılacak

¹² Tekeli'nin bu makalesi, 1977 yılında yazdığı "Kadının Siyasal Hayattaki Yeri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma" başlıklı doçentlik teziye dayanmaktadır. Tekeli, bu teziyle 1978 yılında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Siyaset Bölümü'nde doçent olmuştur. Tezi, daha sonra Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat adıyla 1982 yılında Birikim yayınlarından yayınlanmıştır (Tekeli, 1982). Tez kapsamında Tekeli ile yapılan görüşmede, tezinin Marksist bir tez olduğunu ama buna rağmen siyaset biliminde kadın konusunda tez olamayacağı gerekçesiyle bölümde büyük itirazlarla karşılaştığını anlatmıştır. Bu itirazlar, bir kısmı alaycı bir kısmı ise ciddi bir şekilde olmakla birlikte, kadın konusunu siyaset bilimi alanı için "gayri ciddi" bir konu olduğu yönündedir. Tekeli'nin tez konusuna, o dönem iktisat fakültesinde yer alan akademisyenlerden, sadece, bir dönem İsviçre'de yaşadığı için kadın hakları konusuna aşina olan, Bülent Tanör karşı çıkmamıştır. Tekeli, tezinin feminizm yerine Marksizm'e dayanıyor olmasını ise, "o zaman henüz mahcup feministim" sözleriyle ifade etmiştir (Şirin Tekeli ile Görüşme, 2016). Tekeli'nin bu çalışması, 1980 sonrası Türkiye'sinde kadın hakları konusundaki öncü çalışmalardan biridir.

¹³ Zeynep Avcı, tez kapsamında derinlemesine görüşme yapılan kişilerden biri değildir. Kendisiyle, sadece, YAZKO'nu Şirin Tekeli'ye iş teklifi götürme sürecinin nasıl olduğuna ilişkin kısa bir telefon görüşmesi yapılmıştır.

¹⁴ YAZKO, darbe sonrası dönemde diğer politik konulara yer veremediklerinden hem yayınlarında hem de etkinliklerinde kadın, cinsellik, aydın, birey vs. gibi o güne kadar politik gündemde yer alamamış konuları öne çıkarmaktaydı. Şirin Tekeli'ye göre, bu dönemde kadın konusunun çok fazla ilgi görmesinin nedenlerinden biri, bu sorunun Türkiye'de bastırılmış cinsellik sorunuyla karıştırılmasıydı (Tekeli, 1989b, 37).

¹⁵ Şirin Tekeli'nin aktarımına göre, YAZKO'nun kendisine sunduğu ilk teklifte, kadın dizisi hazırlanmasının yanı sıra bir dergi çıkarılma düşüncesi de vardır. O esnada, Mustafa Kemal Ağaoğlu ile Ahmet Cemal çeviri bir dergi çıkarmak için iletişim halindedirler. Ancak yaptıkları görüşmede, sürekli yayın çıkarmanın zorluklarından dolayı dergi fikrinden vazgeçilmiştir. Bunun yerine, "...dosya fikri ortaya çıkmıştı. Proje, belli periyotlarla, her biri belli bir konuya ayrılmış dosyalar çıkarmaya dönüşmüştü. İçinde hem çeviri olacak hem röportaj olacak hem de yaşanmış olayların kendisi olacaktı, tanıklıklarla gerçek hayat yansıtılacaktı" (Çevirenlerin Önsözü, 1985, 8).

Çalışmaların içeriğinin ve amacının ne olacağına ve bunun nasıl bir yöntemle gerçekleşebileceğine ilişkin fikirlerinin yer aldığı, “‘Kadın Dizisi’ Hakkında Notlar ve Program Taslağı”¹⁶ başlıklı bir rapor sunmuştur. 14 Aralık 1981’de, henüz küçük grup/eviri grubu buluşmaya başlamadan önce, YAZKO’ya sunduğu bu raporda Tekeli, kadın dizisinin amacının feminizmi tanıtmak olacağını belirtmiştir:

“...çok yönlü ve karmaşık bir toplumsal-siyasal” hareket olarak feminizm bilinmiyor. Dolayısıyla, böyle bir dizinin amacı, varoluş nedeni kendiliğinden ortaya çıkmaktadır: Kadın sorunlarının çözümü etrafında yürütölmüş olan evrensel, düşünme, anlama ve mücadele pratiğı olarak “feminizmi” tanıtmak” (Tekeli, 1982a’dan aktaran Zihnioğlu, 1997a, 24).

Tekeli, feminizmi tanıtmının çok boyutlu bir iş olduğundan da söz etmiştir. Bu nedenle, yayınların yanı sıra katılımcılarla karşılıklı tartışmayı mümkün kılacak paneller, etkinlikler de düzenlenmesini, feminizmi tanıtmak için fotoğraf, film, resim gibi farklı malzemelerden de yararlanmak gerektiğini ifade etmiştir (Tekeli, 1982a’dan aktaran Zihnioğlu, 1997a, 24). Tekeli’ye göre, tüm bu faaliyetler ancak “kadın sorunu”na farklı perspektiflerden yaklaşabilen “demokratikliği ilke edinmiş” bir ekip tarafından gerçekleştirilebilirdi.¹⁷

“...kamuoyunun ilgisini çektiğini bildiğimiz ciddi bir sorun etrafında çok canlı olabilecek bir faaliyet başlatmak mümkün gibi görünmekte, bana. Ancak böyle bir faaliyetin yürütölebilmesi için, kadın sorununa aynı ve tek bir açıdan bakmayan; hatta eklektik denebilecek, geniş açılı ve görüş çeşitliliğini, yaklaşımda demokratikliği ilke edinmiş bir ekibin, bu konuya duydukları ilgi, heyecan ve bilgilerini birlikte seferber etmesi gerekiyor” (Tekeli, 1982a’dan aktaran Zihnioğlu, 1997a, 24).

¹⁶ YAZKO’ya sunulan raporlar ve ilerleyen bölümlerde değinilecek olan şirin Tekeli ve Yaprak Zihnioğlu’na ait mektuplar, şu anda kullanıma kapalı olan ve Yaprak Zihnioğlu’nun kişisel arşivinde bulunan “Feminist Hareket Arşivinde” yer aldıkları için bu belgelere erişilemedi; bu nedenle, eviri grubu ve grubun feminist örgütlenme tartışmalarına ışık tutan bu çok önemli belgelere ne yazık ki Zihnioğlu (1996a; 1997a; 1997b; 1997c)’nun alıntılıdığı ve yorumladığı ölçüde yer verebilebildi. Zihnioğlu ile 2019 yılında yaptığım yazışmada söz konusu arşivin Kadın Eserleri Kütüphanesi’ne teslim sürecinin başlayacağını ifade etmiştir. Zihnioğlu, Feminist Hareket Arşivi’nin oluşturulma sürecini ve içerdiği belgeleri şu şekilde anlatmıştır: “80 sonrası feminist hareketin belgeleri ilk kez Stella Ovadia’nın aylarca süren titiz uğraşısı sonucu bir araya getirdiğı “İz Kalsın” başlıklı retrospektifle gün işığına çıktı. 4-29 Mart 1994 tarihleri arasında Kadın Eserleri Kütüphanesi’nde yer alan İz Kalsın sergisi bu dönemin önemli belgeleri niteliğindeki raporları, el yazılarını, toplantı notlarını, kişisel notları, mektupları, günlükleri olduğu kadar program, afiş vb. basılı malzemeyi de içeriyordu. Bu belgelerin toplanmasına o dönemi yaşamış olan herkes yardım etti ve elindeki sakladığı malzemeyi verdi. şirin Tekeli ilk dönemin belgelerini. şule Torun sakladığı Somut dönemi belgelerini, Nurser Öztunalı Dayak Grubuyla ilgili belgeleri ve notlarını, Füsün Yaraş özel notlarını bu sergi için verdiler. Nühket Sirman tüm belgeleri okuyup, sunuşa ve değeriendirmeye katkıda bulundu. İz Kalsın sergisi için toplanan malzeme daha sonra Feminist Hareket Arşivi olarak adlandırdığımız bir arşivi oluşturdu” (Zihnioğlu, 1996a, 21). Zihnioğlu’nun aktarımına göre, Stella Ovadia’nın şirin Tekeli’ye yazdığı ilk mektup “İz Kalsın” Sergisinde sunulduğu halde Feminist Hareket Arşivi olarak adlandırılan arşivde yer almıyor. “Bu nedenle mektubun içeriğı üzerinde bazı aktarmalar dışında fazla bir bilgiye sahip değiliz. Eldeki belgeler bu günlerde Stella’nın şirin’e üç şirin’in ise iki mektup yazdığını gösteriyor” (Zihnioğlu, 1997b, 21).

¹⁷ Tekeli, bu raporda net bir şekilde bu işin bir ekleple yapılacağını söylese de aslında başlangıçta yayının kadınlarca hazırlanması gerektiğine ilişkin sadece “belli belirsiz bir sezgisi” (Tekeli, 1989b, 37) olduğunu ifade etmiştir.

YAZKO'yla yapılan ilk görüşmede planlanan temel faaliyetlerden biri, çeviri yapmaktır bu nedenle, ilk çalışma grubunun da çeviri grubu olmasına karar verilmiştir. Bu kararın ardından Tekeli, Ovadia ve Avcı, farklı diller bilen ve kadın konusuyla ilgilenen kadınlardan oluşacak bir çeviri grubu kurmak için çalışmalara başlamışlardır (Çevirenlerin Önsözü, 1985,8). Tekeli'nin, haber verdiği ilk kişi Tüm Asistanlar Birliği'nden (TÜMAS) tanıdığı Gülnur Savran'dır.¹⁸ Çeviri grubunun oluşmasına ön ayak olacak ilk toplantı ise, Stella Ovadia, Gülnur Savran ve Şirin Tekeli'nin katılımıyla, Tekeli'nin Dergiler Sokak/Gayrettepe'deki evinde yapılmıştır. Savran'ın aktarımına göre, bu ilk toplantıdan sonra aynı üç kişi bir kez daha toplanmıştır (Gülnur Savran'dan aktaran Zihnioğlu, 1997c, 22). Bu iki toplantının ardından, Stella Ovadia, Feraye Tınç ve Aslı Göksel'i¹⁹; Şirin Tekeli, kendisiyle tez yazmak için geldiğinde tanıştığı Yaprak Zihnioğlu'nu; Zeynep Avcı ise YAZKO üyesi olan şair Gülseli İnal'ı gruba dahil etmiştir. Grup kurulduktan kısa bir süre sonra, Zeynep Avcı, diğer işlerinin yoğunluğundan dolayı, Aslı Göksel ise yurt dışına gittiği için çeviri grubunda yer almamışlardır. Stella Ovadia da Paris'e geri dönmüştür ancak grupla ilişkisi telefonla ve mektupla devam etmiştir (Zihnioğlu, 1996a, 20; Aytaç, 2005, 42). Çeviri grubuna en son katılan kişi, İngiltere'de doktorasını yapıp yeni dönmüş olan Şule Torun'dur.²⁰ Torun'u, gruba, İngiltere'den

¹⁸ Tekeli ve Savran, YÖK yasasından dolayı istifa etmeden önce İstanbul Üniversitesinde çalışmaktadırlar. Savran, Felsefe bölümünde asistan, Tekeli ise İktisat fakültesinde doçenttir. Her ikisi de dönemin önemli demokratik kitle örgütlerinden biri olan 1975 yılında kurulmuş olan Tüm Asistanlar Birliği (TÜMAS) üyesidir. TÜMAS'a üye kadınlar, gruptaki kadınlar ve erkekler arasındaki egemenlik ilişkisini keşfetmeleri ve bu egemenlik ilişkisinden dolayı yaşadıklarını paylaşma ihtiyacı duymaları üzerine aynı bir kadın grubu oluşturmuştu:

“Birkaç kadın arkadaşım ile birlikte bazı şeyleri fark etmeye başladık: Politikaların üretilmesine dâhil olamıyorduk; ama, pratik işlerde bizden iyisi yoktu... Kalabalık toplantılarda, ne zaman söz almak istesek, bir garipleşiyorduk; birimizin dizi titiyor, benim sesim ergen oğlan sesine dönüşüyor... Bunları gündeme getirdik ve orada bir kadın grubu oluşturduk. Kendimize ‘feminist’ demiyorduk; sadece bir grup oluşturup birbirimize destek olmaya çalışıyorduk. Meselenin, demokratik olup olmamakla değil, kadınlarla erkekler arasındaki egemenlik ilişkisiyle ilgili olduğunu orada hissettim” (Savran, 2005a, 95).

Tekeli; Şahika (Yüksel), Nural Yasin, Rezzan (Tuncay), Huri, Nakiye (Boran) ve Hacer Ansal'ın da olduğu 8-10 kadından oluşan TÜMAS için, “YAZKO çevresinde kurduğumuz bilinç yükseltme grubunun tohumu olmuştur; bilinç yükseltme grubunun adı konmamış öncüsüdür. Şimdi böyle düşünüyorum” demiştir (Şirin Tekeli ile Görüşme, 2016) TÜMAS diğer demokratik kitle örgütleri gibi 12 Eylül 1980 darbesinden sonra kapatılmıştır. TÜMAS'a üye olan kadınların birçoğu ise feminist harekette ilk zamanlarından itibaren yer aldılar.

¹⁹ Stella Ovadia'nın Küçükalya'da Küçük Ev isimli bir çocuk yuvası vardır. Feraye Tınç bu yuvada çalışmaktadır. Aslı Göksel de Ovada'nın arkadaşıdır. Ovadia, Aslı ve Feraye ile çok sık bir şekilde sol örgütlerde yaşadıklarını, ayak üstü, kapı önlerinde konuştuklarından söz etmiştir. Ovadia'nın, 1985'te Kadınca'da yazdığı “Kapı Önü Sohbetleri” isimli köşesinin adı da buradan gelmektedir. Yaprak Zihnioğlu'nu gruba Şirin Tekeli davet etmiştir ama Ovadia ve Zihnioğlu da çeviri grubundan önce tanışmaktadır (Stella Ovadia ile Görüşme, 2014).

²⁰Şule Aytaç o yıllarda evli olduğu için dönemin metinlerinde soyadı Torun olarak yer almaktadır. Tezdeki Şule Aytaç ve Şule Torun aynı kişilerdir.

tanışığı Gülnur Savran davet etmiştir (Çevirenlerin Önsözü, 1985,8). Böylece, Türkiye’de feminist hareketin oluşmasına ön ayak olacak, Feraye Tınç, Gülnur Savran, Günseli İnal, Şirin Tekeli, Şule Torun ve Yaprak Zihnioğlu’ndan oluşan ilk feminist küçük grup/ çeviri grubu kurulmuştur.²¹

Çeviri grubunu oluşturan kadınların ortak özellikleri; eğitilmiş ve orta sınıf olmaları, farklı derecelerde de olsa feminizme ilgi duymaları ve sol düşünce ve siyasetle bağlarının olmasıdır. Şirin Tekeli, Gülnur Savran ve Şule Aytaç çeviri grubuna dahil oldukları zamana kadar sol bir örgüte üye olmamışlardır ancak TÜMAS ve Tüm İktisatçılar Birliği (TİB) gibi sol eğilimli akademik örgütlenmelerde yer almışlardır.²² Feraye Tınç, Yaprak Zihnioğlu ve Gülseli İnal ise sol bir örgüte üyeydiler ve aktif olarak çalışmışlardır (Özman, 2008; Zihnioğlu, 2007, 1124-1125).²³

Grubtakilerin sol ile ilişkilene biçimleri farklı olsa da hepsi Marksizm’i benimsemekteydiler. Bu nedenle grup, feminizmin dilini ararken ya da örgütlenme ilkelerini oluştururken, çoğunlukla eleştirel bir şekilde de olsa, Marksizm’le sürekli bir diyalog içindedir. Bu diyalogun ilk başlarında Marksizm ve feminizmin birlikteliğinin nasıl mümkün olacağı tartışılıyordu kısa bir zaman içinde feministleşmenin Marksizm’den kopuş ile mümkün olacağı görüşü gruptaki hâkim eğilim olmuştur. Tekeli ve Zihnioğlu’na göre grubun Marksizm’e yaklaşımını değiştiren önemli etkenlerden biri, İngiltere’de feminist harekete tanıklık etmiş olan Şule Aytaç’ın gruba yönelttiği eleştirilerdir. Tekeli, Aytaç’ın kendilerini başlangıçta “çok Marksist ve bağınaz bulduğunu” ve “bırakın şu Marksizm’i, daha özgür düşünelim” (Zihnioğlu, 1996b’den aktaran Zihnioğlu, 1997a, 25) dediğini aktarmıştır. Tekeli’ye göre, Aytaç gruba ilişkin bu tespitinde ve uyarısında haklıydı

²¹1980’ler feminist hareketindeki İkinci bilinç yükseltme grubu İstanbul’daki feministlerin faaliyetlerinden haberdar olan ve onlarla ilişkisi olan ve 1982 yılının sonuna doğru Ankara’da neler yapabileceklerini araştıran ODTÜ çevresindeki kadınların, o dönem öğretim görevlisi olan Nükhet Sirman’ın evinde toplanması sonucu oluşmuştur (Sirman, Demirdirek, 2005, 174).

²² Şule Torun’un (Aytaç) da içinde olduğu Tüm İktisatçılar Birliği’nden (TİB) bir grup araştırmacı 1975 yılında “Türkiye’de Kadının Sosyo-Ekonomik Durumu” başlıklı bir rapor yayınlamıştır. Rapor esas olarak Marksizm’in tezlerine dayanmakta ve kadınların özgürleşmesinin ancak kapitalizmin yıkılmasıyla mümkün olacağını ifade etmektedir. Ancak, raporda “sosyalist devrimin kadın sorunlarını bir gecede çözeceği anlamına gelmez” (Türkiye’de Kadının Sosyo-Ekonomik Durumu-TİB Araştırması, 1975, 41) cümlesi de yer almıştır ve bunu ifade ettiği dahi çok tepki almıştır (Aytaç, 2005, 41).

²³Zihnioğlu, Aydınlık dergisinin kadın sayfasını hazırlamaktaydı ve kadın sayfasını hazırlamaya başladığı anda örgütten sayfanın feminist olduğuyla ilgili uyarı almaya başlamıştır. Sayfada yer alan yazılarda, burjuva ideolojisi feminizmi savunduğu için halk mahkemesinde yargılanıp suçlu bulunmuştur. Nihayetinde görevden alınıp ve sayfa kapatılmıştır. Gülseli İnal da Aydınlık’ta sanat sayfasını hazırlamıştır (Özman, 2008; Zihnioğlu, 2007, 1124-1125).

çünkü küçük grubun ilk dönemlerinde hala Marksizm içinden düşünüyorlardır. Zihnioğlu da grubun, ilk döneminde Marksizm ve feminizm ilişkisine yaklaşımını benzer şekilde ifade etmiştir: “Bizler daha utangaç feministlerdik, daha doğrusu 'Marksizm ile feminizmi nasıl birleştirebiliriz' sorusuyla meşguldük” (Zihnioğlu, 1996b’den aktaran Zihnioğlu, 1997a, 25). Aytaç da o dönemde grupta “Feminizm Marksizm'den büyüktür” (Zihnioğlu, 1996b’den aktaran Zihnioğlu, 1997a, 25) dediklerini ve feminizmin Marksizm’i içereceğini savunduklarını aktarmıştır:

“...Feminizm, Marksizm’i içerecek” demiştik zaten. Çünkü feminizm, insan ilişkilerindeki her şeyi (özellikle ilk üretim ilişkisini, bütün diğer toplumsal düzenlerin temeli olan erkekle kadın arasındaki temel ilişkiyi) sorgular ve zaten oradan ortaya çıkmıştır. Bütün ilişkiler, esas olarak kadınla erkek arasındaki bir aşk ilişkiden, cinsel ilişkiden başlar. Bu bakımdan, feminizm aslında çok daha içerikli, çok daha geniş bir kavram; Marksizm olsa olsa onun bir parçası olabilir...” (Aytaç, 2005, 47).

Tekeli’ye göre, o dönem “Marksizm ile hesaplaşarak yavaş yavaş feminist ol[muşlardır]”(Tekeli, 1989a, 37). Oysa, grup üyelerinden Gülnur Savran’ın feministleşme sürecinde Marksizm’in ve feminizmin nasıl bir araya gelebileceğine dair arayış vardır:

"Benim için Marksizm’le feminizmi bağdaştırmaya çalışmak Şule’nin dediği gibi kurtulunması gereken bir şey değildi, aksine bugüne kadar, hatta bugün bile ben, Marksizm’le feminizmi bağdaştırmak gibi bir çabanın içindeyim. Feminizmin Marksizm’in yerini alacağını hiçbir zaman düşünmedim"(Gülnur Savran’dan aktaran, Zihnioğlu, 1997c, 22).

Savran’ın 1985 yılında adını koyacağı, Marksizm’in ve feminizmin birlikteliğini temel alan sosyalist feminist eğiliminin, küçük grubun tarihsel sürecinin aktarımında ağırlıkla göz ardı edildiği görülmektedir.

Küçük grup, çalışmalarına evlerde yaptığı toplantılarla başlamıştır. Bu toplantılarda hem hangi kitabı çevirecekleri hem de nasıl bir perspektif ve yöntemle çalışacaklarını tartışmışlardır. Çalışmaya başladıktan bir ay sonra, Tekeli, 14 Ocak 1982 tarihinde YAZKO’ya, ikinci çalışma raporunu sunmuştur. Raporu, Tekeli kaleme alsada da grup adına yazmıştır. Rapor, grubun bir ay içinde yaptığı toplam yirmi saat kadar süren toplantılarda olgunlaşan ortak fikirleri içermekte ve raporda “biz feministler” diyen kolektif bir dil öne çıkmaktadır (Zihnioğlu, 1997a, 24). Ayrıca raporda; grubun amacı, çeviri grubunun kimlerden oluştuğu, grubun nasıl bir yöntemle çalışacağı ve grubun faaliyetlerinin hangi kadınları hedeflediği gibi bilgiler de yer almaktadır. Bu rapor, bir nevi, grubun “tüzüğü” gibidir. Kadın dizisi oluşturulma amacı ise raporda şu şekilde tarif edilmiştir:

“...ayrı bir dizi oluşturmanın gerekçesi, kadınların sorunlarına kadıncı, feminist bir açıdan eğilme, sorunları deşme, sorunlar konusunda bilinçlendirme ve sorunların aşılabilmesi için bir

hareket oluşturma hedefidir. Dolayısıyla, her şeyden önce, yayın sorumluluğunu alan bizlerin bu perspektifi kurmamız gerekiyor” (Tekeli, 1982a’dan aktaran Zihnioğlu, 1997a, 24).

Görüldüğü gibi I. Raporda “feminizmi tanıtmak” şeklinde ifade edilen kadın dizisinin amacı, bir ay içinde kadın sorunlarının aşılmasını mümkün kılacak “bir hareket oluşturma”ya evrilmiştir. Artık, Tekeli’nin bir önceki raporda kadın dizisinin ana hedefi olarak tanımlanan feminizmi tanıtmak, hareket oluşturma’nın ilk adımı olarak görülmektedir. Bunun yanı sıra, raporda, “Kadın sorunu”nun yerini kadınların sorunlarının farklılığına dikkat çeken “kadın sorunları” tanımlaması almıştır ve bu grubun solun “kadın sorunu” paradigmasından kopuşunun ilk somut göstergelerinden biridir.

Grubun, çeviri yapacağı her ne kadar YAZKO ile yapılan ilk görüşmeden itibaren belli olan bir hedef olmakla birlikte, grup, özgün eserler mi verelim yoksa çeviri mi yapalım diye kendi arasında da bir tartışma yürütmüştür ve çeviriyle başlama konusunda ortaklaşmıştır (Çevirenlerin Önsözü, 1985, 7). Grup, kadın dizisine neden çeviriyle başlayacaklarını raporda şu şekilde ifade etmiştir: “Feminizmi biz üretmeyip, büyük ölçüde başka toplumların deneylerinden yararlanacağımız için ilk önce bir çeviri grubu oluşacaktır” (Tekeli, 1982a’dan aktaran Zihnioğlu, 1997a, 25). Kendilerini feminizm konusunda özgün eserler verecek yeterlilikte görmedikleri için Batı’da güçlü bir siyasal düşünce ve harekete dönüşmüş olan feminizmin tanıtılmasının daha elzem olduğunu düşünmüşlerdir (Çevirenlerin Önsözü, 1985, 8).²⁴

Raporda, kadın dizisini hazırlayacak gruptaki kişiler; bildikleri dillerin neler olduğu, meslekleri, isimleri verilerek YAZKO yönetimine tanıtılmıştır²⁵. Ardından bu grubunun herhangi bir çeviri grubu gibi çalışmayacağı, feminist perspektifle çeviri yapacağı belirtilmiş ve “öncelikle, kadınlara, kadınların seslenmesi söz konusudur...” (Tekeli, 1982a’dan aktaran Zihnioğlu, 1997a, 24) diye de belirtilmiştir. Raporda, grubun çalışma anlayışı ise “politik-militan-feminist-amatör” (Tekeli, 1982a’dan aktaran Zihnioğlu, 1997a, 24) olarak tanımlanmıştır. Böylece,

²⁴Şirin Tekeli, 2008 yılında, İsyan-ı Nisvan belgeselinde yaptığı değerlendirmede çeviri ile başlamalarının nedenlerinden bir diğerinin de o zaman Osmanlı Kadın Hareketi’ni bilmemeleri olduğunu söylemiştir (Özkan, 2008).

²⁵Çalışma grubunun üyelerini YAZKO’ya takdim ederken soyadları kullanılmamıştır. Bu, ilerleyen yıllarda feminist harekette başka gruplar ya da kişiler tarafından da benimsenecek olan kocaya ya da babaya ait olduğu için soyadını kullanmama tutumunun ilk örneğidir. Ancak gruptakiler, bu rapordan sonra YAZKO’ya sunacakları, “Kadın Dizisinden” Grubundan Öneri Metni” nde soyadlarını tekrar kullanmışlardır (Zihnioğlu 1997a, 25).

YAZKO'ya, kadın dizisinin kadınlar tarafından, kadınlara yönelik, kolektif ve amatör bir çalışma anlayışıyla hazırlanacağı iletilmiştir ki, bu, o dönemdeki sol yayıncılık içinde görülmemiş bir iş yapma biçimidir.

Bu raporda, grubun kadın dizisiyle ulaşmayı hedeflediği okur kitlesi de belirtilmiştir. Zihnioğlu, raporda çok geniş yer verildiğini söylediği bu okur profilini şu şekilde tarif etmiştir:

“Dizi daha çok, kentsoylu kökenli veya küçük burjuva, kentte yaşayan, belirli bir eğitim düzeyine erişmiş, evli, çocuklu, çalışan veya evli ve çocuk sahibi olduğu için çalışmasına ara vermiş veya ikisini bağdaştırmanın bunalımını yaşayan, otuz yaş dolayında, yani kadın olmanın sorunlarını en yoğun şekilde yaşamakta olan, yavaş yavaş kendinde bir bilinç oluşturan, ama yalnızlığı baskılar ve sorunun kuramsal, tarihi, örgütsel çözümleme ve çıkış yollarını bulamadığı için kendi için bilince ulaşamayan kadın kesimine öncelikle seslenmelidir. Feminizmi bir düşünce ve hareket olarak en fazla destekleme durumunda olacak olan kadınlar bunlardır” (Zihnioğlu, 1997b, 24-25).

Küçük grup/çeviri grubu, bu profildeki kadınların feminizmi benimsemeleri sayesinde feminizmin bir harekete dönüşeceğini düşünmektedir. İlerleyen yıllarda da (özellikle 1980'ler boyunca) feminist örgütlenmelerin birçoğu, “hedef kitlesi”ni bu kadar ayrıntılı şekilde tarif etmese de aslında benzer bir gruba sesleneceklerdir.

Grup, çeviride karar kıldıktan bir süre sonra hangi kitabı çevireceğini tartışmaya başlamıştır. Nihayetinde, Şule Aytaç'ın önerisiyle İngiliz sosyalist feminist Juliet Mitchell'in *Kadınlık Durumu (Woman's Estate)* adlı kitabını çevirmeye karar vermiştir (Aytaç, 2005, 42). Çünkü Savran'ın ifadesine göre “kitap hem teorik tarihseldi” ve gruptaki “tarihle mi başlayalım teoriyle mi başlayalım tartışmasına iyi bir çözüm sağlıyordu” (Çevirenlerin Önsözü, 1985, 9). Bunun yanı sıra, Mitchell'in kadınlık durumunu Marksist feminist bir yaklaşımla ele alıyor olması, grubun Marksist eğilimine de uygundur.²⁶

Grup, hangi kitabı çevireceğini belirledikten sonra, II. Raporda ifade ettiği feminist perspektifle çeviri yapmanın ve "politik-militan-feminist-amatör" bir çalışma anlayışını hayata geçirmenin yollarını, “feminist bir hareket oluşturma hedefi”ni de akılda tutarak bulmaya çalışacaktır.

²⁶ Mitchell'in kitabı, kadın kurtuluş hareketinin farklı ülkelerdeki (İngiltere, Hollanda, İsveç, Fransa, ABD) tarihsel gelişimine değinmekte ve bu ülkelerde hareketlerin dinamiklerinin neler olduğunu anlatmaktadır (Mitchell, 1985, 63-82). Mitchell, ülkelerdeki hareketlerin farklılığına karşın kadın kurtuluş hareketinin örgütlenmesinin ortak ilkelerinden de söz etmektedir. Bunlar; sadece kadınlardan oluşan küçük grup olmak, liderin ve sözcünün olmaması ve merkezi olmamaktır (Mitchell, 198, 83-89).

2.1.2. Bilinç Yükseltme Süreci ve Örgütlenme Modeli

Kadın dizisi hazırlamak için bir araya gelen küçük grup, Mİtchell'in kitabını çevirmeye başladığında kavramları nasıl Türkçeleştireceklerini bulmaya çalışırken bilinç yükseltme grubuna dönüşmüştür. Feminist bir kitabı, feministçe yöntemlerle çevirmek gerektiğini düşünen grup, kolektif bir iş yapmadan önce kendi kadınlık durumlarını konuşmaya başlamıştır. Grubun bilinç yükseltme yapmaya başlaması hem feminizmi öğrendiği hem de Türkiye feminist hareketinin örgütlenme ilkelerini oluşturduğu bir süreci başlatmıştır. Bu süreç, çok sık bir şekilde söylendiği gibi 1980 sonrası feminist hareketin, Batılı feminist hareketin örgütlenme ilke ve yöntemlerini "kopyalaması" şeklinde ilerlememiştir. Grup, örgütlenme modelini batı feminizminin teori ve pratiği ile kendi deneyimleri arasındaki diyalektik bir ilişki dolayısıyla oluşturmuştur. Bu süreçte, kadınlık deneyimlerinden yola çıkan taleplerin aracısız şekilde dile getirildiği, kimsenin kimseyi kurtarmayı hedeflemediği bir politika anlayışı da oluşturulma başlanmıştır.

Grup üyelerinin feminizm ile ilişkilene ve bilgi düzeyleri birbirinden farklıdır ama hepsi, kadınların ezilmişliğini yeniden üreten yayınlardan farklı olmaları gerektiği ve bu farklılığın feminist perspektif ile mümkün olacağı konusunda hemfikirdir. Ancak, henüz bunun nasıl olacağını tam olarak bilememektedirler. Şirin Tekeli, Yaprak Zihnioğlu ve Gülnur Savran grup olarak yola çıktıklarında feminizm ile ilişkilerini şu şekilde aktarmaktadırlar:

“Şirin: bizimki farklı olacaktı. Adı konmuştu onun: Feminist bir perspektif. Ama ondan sonra biz kendimize sorduk: feminist ama ne? ben kendi adıma şöyle konuşabilirim. Bir kitap yazmışım²⁷ kadın üzerine, ama orada feminist perspektif yoktu, belki gizli olarak vardı. Ben o kitapta çok az sayıda feminist kaynak kullanmışım. Feminizm hakkında kesin bir fikrim de yoktu.

Yaprak: benim vardı, geçmişte belirli bir bağlamda feminizmi savunmak ve suçlanmak durumunda kaldığım için, daha o aşamada sizlerle buluşmak aşamasında, bundan sonra ne olursa olsun feminizm kendisi olarak açıklanmalıdır, diyordum.

Gülnur: ‘Ama ne’ sorusuna, Şirin’in sorusuna çok net bir cevabımız yoktu. Feminizm diyorduk, kadın açısından diyorduk, feminizmden ne anladığımızı tam bilmiyorduk. M. Kemal, Stella ve Zeynep Avcı’ya karşı argümanlarımızda da biz önce kafamızı temizleyelim diyorduk. Onlar denize atlamadan yüzmeden yanaydılar. Biz önce ‘teorik’ yüzme dersleri almak istedik (Gülüşmeler)” (Çevirenlerin Önsözü, 1985: 9).

Tekeli’ye göre, YAZKO kadın dizisiyle birlikte onlar için de bir öğrenme süreci başlamış ve “Feminizm ama ne?” sorusuna yanıt bulmaya çalışmışlardır (Şirin Tekeli ile Görüşme, 2016). Bu öğrenmenin ise iki temel ayağı vardır. Birincisi, çeviriyi yaparken her bir kavram üzerine yaptıkları uzun tartışmalar; ikincisi ise, kadınlık durumlarını konuştukları bilinç yükseltme deneyimidir.

²⁷ Şirin Tekeli, burada doçentlik tezine gönderme yapmaktadır.

Aytaç'ın deyimiyle, o dönemde “Türkçede ‘feminizm dili yok [tur]’” (Aytaç, 2005, 43) bu nedenle grup, öncelikle “bu ülkede bir tarih ve geleneği” (Kadın Dizisi” Grubundan Öneri Metni, 1982’den aktaran Zihnioğlu, 1997b, 21) olmayan (!) feminizmin dilini oluşturmaya çalışmıştır. Bunun için, grup bire bir çeviri yapmak yerine toplumsal cinsiyet (gender), erkek egemen toplum (male dominated society), patriyarka, “kişisel olan politiktir” (“The personal is political”) gibi, feminizmin temel kavramlarını nasıl Türkçeleştirecekleri üzerine uzun tartışmalar yürütmüştür. Bu tartışmaları yürütürken feminist literatürün terminolojisini de öğrenmiştir (Şirin Tekeli ile Görüşme, 2016; Aytaç, 2005, 43).

Gruptakiler, bir yandan feminizmin Türkçedeki dilini bulmaya çalışırken diğer yandan feministleşme süreçlerini ve kadınlık durumlarına ilişkin deneyimlerini, hislerini ve düşüncelerini de paylaşmaya başlamış ve feminist perspektiflerini oluşturacak esas kaynağın kendi kadınlık deneyimleri olduğunu keşfetmişlerdir. Grupta bu paylaşımın nasıl başladığına ilişkin iki farklı anlatı vardır. Birincisi, bilinç yükseltmenin organik bir şekilde kendiliğinden başladığını ifade ederken, ikincisi, grubun keşif sürecini dışlamamakla birlikte, Batı feminizmin teori ve pratiğinden esinlenen bilinçli bir süreç olduğunu da vurgulamaktadır. Örneğin Tekeli, “Feminizm diyorsak, kendimize feministiz diyorsak, biz bu noktaya nasıl gelmiştik!” sorusuyla bilinç yükseltmeye başladıklarını ve bir süre yaptıklarının bilinç yükseltme olduğunun dahi farkında olmadıklarını ifade ederken (Çevirenlerin Önsözü, 1985, 10) Aytaç, bu sürecin biraz daha bilinçli bir şekilde başladığını belirtmiştir. Ona göre, grup, feminist bir dil yaratırken aynı zamanda kadın bakış açısını da oluşturmalıydı ve bunun yolu da kendilerini konuşmaktan geçmekteydi; bu nedenle, Batı’daki feminist hareketin deneyiminden ilhamla, gruba çeviriye başlamadan önce kendimizi konuşmalıyız diye önermiştir (Özman, 2008; Aytaç, 2005, 43). Aytaç, “dünya genelinde, feministlerin hareketlenmesini, uyanmasını sağlayan şeyin ‘bilinç yükseltme grupları’ olduğunun da farkındaydık biz” (Aytaç, 2005, 43) derken Savran ve Tekeli Batı’daki bilinç yükseltme deneyimlerini, kendi süreçleri başladıktan sonradan öğrendiklerini ifade etmişlerdir (Çevirenlerin Önsözü, 1985, 10-12). Tekeli’ye göre, grup, yaptığı toplantıların aslında bilinç yükseltme olduğunu Batı’daki feminist hareketin deneyimlerini okuduğunda görmüş ve yaptıklarının adını sonradan bilinç yükseltme olarak koymuştur (Özman, 2008).

Bu iki farklı anlatıdan, gruptakilerin bilinç yükseltmeyle feminist bir iş yapmak arasında en başından itibaren bir ilişki kurduklarını ama Savran'ın da ifade ettiği gibi feminist oldukları için bilinç yükseltmeye yapmalıyız “gibi yapmacık bir tavır içinde” (Çevirenlerin Önsözü, 1985,12) olmadıkları görülmektedir. Bilinç yükseltme, Batılı feministlerin deneyimlerine yaslanan, ama içinde bulundukları keşif süreciyle, biraz da sezgisel olarak, buldukları bir yöntemdir. Bu sezgisel keşifleri, bilgiden ve deneyimden muaf sadece içgüdüleriyle hareket ettikleri anlamına gelmemektedir; sezgisel bir şekilde hareket etmelerini mümkün kılan tam da o ana kadar biriktirdikleri bilgi ve deneyimleridir. Bu tür bir sezgisellik vurgusu, özellikle Tekeli'nin anlatımlarında öne çıkmaktadır. Tekeli, küçük grubun bilinç yükseltmeyi sezgisel olarak keşfetmesinin dünyadaki farklı kadın hareketlerindeki örgütlenme deneyimleriyle ortak noktası olduğuna işaret etmiştir. Ona göre, dünyadaki farklı kadın hareketleri bugüne kadar birbirlerinden habersiz bir şekilde benzer yolları bulmuş ve bunları daha sonra birbirine aktarmıştır. Örneğin, Amerika, Fransa, İngiltere, İtalya, Almanya gibi ülkelerdeki kadın hareketleri taşıdıkları tüm farklılıklarına karşın “özel olan siyasidir” noktasına gelmiştir. Tekeli, bu ortaklığın, kadınların “politikayı yaşama tarzlarının” sonucu olduğunu düşünmektedir ve kendilerinin bilinç yükseltme grubuna dönüşmelerini de bu bağlamda değerlendirmiştir (Çevirenlerin Önsözü, 1985, 12).

Küçük grubun, ilham aldığı Batı feminist hareketindeki bilinç yükseltme grupları, 1960'ların sonunda Kuzey Amerika'da ortaya çıkmıştır. Bilinç yükseltme grubu, 1960'ların sonunda New York Radikal Kadınlar (New York Radical Women) grubundan dünyadaki feminist harekete yayılan feminist bir örgütlenme biçimidir. New York Radikal Kadınlar grubundan Kathie Sarachild, 27 Kasım 1968'de Chicago'da gerçekleşen, Birinci Ulusal Kadın Konferansı'nda (First National Women's Liberation Conference) sunduğu “Bilinç Yükseltme için Bir Program” (“A Program for Consciousness Raising”) başlıklı bir bildiriyle, bilinç yükseltme gruplarını kadın hareketine tanıtmıştır.²⁸ Bu Programa göre, bilinç yükseltme

²⁸Sarachild, bu programı oluştururken, Çin Devrimi'nden sonra, kadınların yaşadıkları zulmü paylaşmak için oluşturdukları, “speak pains to recall pains” gruplarından ve Sivil Haklar Hareketi'nin küçük grup örgütlenme deneyimlerinden ilham almıştır. New York Radikal Kadınlar grubunun 1968 yılında New York'ta yaptıkları toplantıda, Kathie Sarachild tarafından hazırlanan pankartta bu ilham kaynaklarına referansla, şu sözler yer almıştır “ Olduğu gibi anlat” -Siyah Devrim (Tell it like it is- The Black Revolution);“Acıları hatırlamak için acıları anlat”- Çin Devrimi (“Speak pains to recall pains” - The Chinese Revolution); “Şıllık, Hemşire, Şıllık-Son Devrim” (Bitch, Sister, Bitch - The Final Revolution) (Hanisch, 1999; Morgan, 1970: xxiii).

gruplarında bir araya gelen kadınlar, grupta paylaşılan duygu ve deneyimler üzerinden toplumdaki ikincil konumlarına ilişkin analizler geliştirecek, bu analizler kaçınılmaz bir şekilde kadınları eyleme sevk edecek, bu eylemlerin sonucunda yeni küçük gruplar oluşacak, küçük grupların bir araya gelmesiyle kitleselleşme ve ardından da kadın devrimi gerçekleşecektir. Bilinç yükseltme grupları ya da diğer adı ile kadın kurtuluş grupları, kadın devriminin gerçekleşebilmesi için teori ve eylemin birlikteliğini mümkün kılacak bir örgütlenme yöntemi olarak tasavvur edilmişti (Sarachild ,1970, 79-80). Bu gruplar, kadınların kişisel deneyimlerini ve duygularını “özgür alanlarda (free space)” (Allen, 1970, 6) paylaşabildikleri, böylece yaşadıklarının tüm kadınların yaşadıklarıyla bağını kurabildikleri oluşumlardı.

Bilinç yükseltmeyi, feminist harekete sunan New York Radikal Kadınlar, bir süre sonra bilinç yükseltme grubu oluşturmak isteyen kadınlara tavsiye niteliğinde “Bilinç Yükseltmeye Giriş” başlıklı bilinç yükseltme grubunun ilke ve yöntemlerinin yer aldığı bir metin hazırlamıştır. Bu metinde yer alan ilke ve yöntemler şu şekildedir: küçük grup olmak, düzenli toplanmak, toplantı bitiş süresi belirlemek, gruptaki herkesin birbirinde iletişim bilgilerinin olması, güven ilişkisi ve yakınlık kurabilmek için grubun başından sonuna kadar aynı kişilerden oluşması, somut olayları anlatırken genellemeksizin sadece kişisel deneyimler üzerinden anlatmak, grupta paylaşılanları grup dışından kişiler ile paylaşmamak, zamanı daha iyi değerlendirmek için üzerine konuşulacak bir konu belirlemek, daire şeklinde oturmak ve daha suskun kadınların da konuşabilmesi için sırayla söz alarak konuşmak, yargılamadan ve farklı deneyimleri daha doğru ya da daha yanlış demeden kıyaslamadan dinlemek, söz kesmemek, bir sorununu paylaşan kişiye tavsiye vermemek bunun yerine birçok kadının benzer duygu ve deneyimi paylaştığını hatırlatarak kişiyi güçlendirmek, kişinin bazı şeyleri ilk defa bu grupta anlattığını gözeterek anlatmakta zorlandığında onu cesaretlendirmek, acil kişisel bir sorunu olana ilk konuşma sırasını vermek, terapötik bir tarafı olsa da grubun kişisel sorunları çözmek için gelinen bir terapi grubu olmadığını unutmamak ve en önemlisi anlatılan kişisel deneyimlerden ortak noktaları bularak ortak bir sonuca ulaşmayı hedeflemektir (Introduction to Consciousness Raising, 1975).

Radikal feministlerin, kadın devrimini mümkün kılacak bir taban örgütlenme yöntemi (Rosenthal, 1984, 310-313) olarak harekete sundukları bilinç yükseltme grubu, 1970’lerde radikal feminist olmayan gruplarca da örgütlenme aracı olarak

kullanılmıştır. Ve o dönemki feminist grupların hepsi, New York Radikal Kadınlar tarafından oluşturulan bilinç yükselme grubu ilke ve yöntemlerini, az çok değiştirerek, benimsemişlerdir (Rosenthal, 1984, 320). Bilinç yükseltme grupları için önerilen ilke ve yöntemler hareketin örgütlenme modelini de belirlemiştir. Küçük grup olmak, birbirini yargılamadan dinlemek, otorite ve hiyerarşiye karşı olmak, toplantılarda yuvarlak bir düzende oturmak gibi gruptaki kişiler arasındaki hiyerarşiyi azaltacak ilke ve yöntemleri vb., feminist oluşumlar bilinç yükseltme grubu olmasalar da benimsemişlerdir ve bunlar, feminist örgütlenme geleneğinin ilke ve yöntemleri olmuştur.

İkinci dalga feminist hareketinin en önemli sözü, “kişisel olan politiktir”ın çıkış noktası da bilinç yükseltme grubu deneyimidir. O dönem, sol hareket, Kadın Kurtuluş Hareketi’nin bir örgütlenme modeli olarak sunduğu bilinç yükseltme gruplarını küçümseyerek kadınların kişisel deneyimlerini anlattıkları bu grupların sadece bir terapi grubu olduğunu, politik gruplar olmadıklarını iddia etmekteydi. “Kişisel olan politiktir” sözü de bu iddiaya yanıt vermek amacıyla New York Radikal Kadınlar grubundan Carol Hanisch’in, 1969 yılında yazdığı bir metinden çıkmıştır.²⁹ Hanisch, bu metinde, bilinç yükseltme gruplarının, kadınların, evlilik, çocuklarla ilişkiler, kürtaj, ev işleri, cinsellik vb. konularda kişisel deneyimlerini ve duygularını paylaştıkları, bu paylaşım sayesinde kadınların ortak ezilmişliğini ve bu ezilmişliği ortadan kaldırabilmek için kolektif bir mücadelenin gerekli olduğunu keşfettikleri politik gruplar olduğunu belirtmiştir (Hanisch, 1969). Hanisch’in bu metni, daha sonra, 1970 yılında, Notes From Second Year’da, derginin editörleri Shulamith Firestone ve Anne Koedt’in belirlediği “Kişisel Olan Politiktir (The Personal is Political)” başlığı ile yayınlanmıştır. Yani, Hanisch’in metinde anlattığının adını koyan ve bu sözü harekete kazandıranlar Firestone ve Koedt olmuştur. Metin, Notes From Second Year’da, yayınlandığında çok büyük bir etki yaratmıştır (Hanisch, 1969; Hanisch, 2006) ve başlığında yer alan, “kişisel olan politiktir” sözü de ikinci dalga feminist hareketinin en önemli mottosu olmuştur.

²⁹ Bu metin, Carol Hanisch’in, 1969 yılında, kendisinin de üyesi olduğu, dönemin insan hakları örgütlerinden Güney Konferansı Eğitim Fonu’nun (Southern Conference Educational Fund-SCEF) bir başka üyesi olan Dottie Zellner’in bilinç yükseltme gruplarının sadece terapi grubu olduğunu söyleyen ve bunun üzerinden Kadın Kurtuluş Hareketi’nin politik olup olmadığını sorgulayan bildirisine cevaben yazdığı “*Dottie’nin Kadın Kurtuluş Hareketi Üzerine Düşüncelerine Karşı Düşünceler*” başlıklı yazısıdır. Bu metni Hanisch kaleme almış olsa da metindeki düşünceler Kadın Kurtuluş Hareketi’nin savunduğu ortak fikirlerdir (Hanisch, 1969; Hanisch, 2006).

Küçük grup da bilinç yükseltme yaparken New York Radikal Kadınlar'ın Batı'daki feminist harekete kazandırdığı ilke ve yöntemleri benimsemiştir ve tıpkı Batı'daki bilinç yükseltme grupları deneyimlerinde olduğu gibi bir yandan kendi kadınlık durumları üzerinden kişisel olanın aynı zamanda politik olduğunu keşfederken diğer yanda da 1980 sonrası Türkiye feminist hareketinin benimseyeceği örgütlenme ilkelerini ve modelini oluşturmaya başlamıştır. Gruptakiler, kişisel deneyimlerini paylaşmaya başladıklarında erkek egemen sistemden dolayı sahip oldukları “içsel zincirleri” keşfetmişler ve bilinç yükseltmeyle bu zincirleri kırabileceklerini düşünmeye başlamışlardır (Aytaç, 2005, 48). Bu deneyim sayesinde, “kişisel olan politiktir” sözünün ne anlama geldiğini deneyimleyerek görmüşler ve o ana kadar soyut bir şey olarak gördükleri politika, bilinç yükseltme sayesinde somutluğa bürünmüştür (Gülnur Savran ile Görüşme, 2014; Yaprak Zihnioğlu ile Görüşme, 2014; Çevirenlerin Önsözü, 1985). Artık politikanın kaynağı, başka kadınların ezilmeleri değil kendi kadınlık durumlarıdır, bu nedenle diğer kadınları değil, kendilerini kurtarmak derdindedirler (Aytaç, 2005, 48).

Grubun bilinç yükseltme yapmaya başlaması sadece gruptakilerin kişisel hayatlarında değil, Türkiye feminist hareket tarihinde de bir dönüm noktasına işaret etmektedir. Küçük grup, benimsediği örgütlenme modelini, kendilerinden önce bu yolu yürümüş olan “Batılı kız kardeşler”inin bilgi ve deneyiminden yararlanarak kendi pratiğiyle oluşturmuştur (Aytaç, Koç, 2011, 291). Grup, Batı'nın örgütlenme kavramlarını, ilkelerini vs. benimsemiştir ama tüm bunları “adım adım, emekle, el yordamıyla tartışarak” (Aytaç, 2005, 52) hayata geçirmiştir. Aytaç'a göre, eğer grup bilinç yükseltme yapmasaydı anti-hiyerarşik örgütlenme ilkelerini içselleştiremez ve uygulayamazdı (Şule Aytaç'tan aktaran Zihnioğlu, 1997b, 21).

Küçük grubun Juliet Mitchell'in kitabının çevirisini bitirmeye değil de bilinç yükseltmeye ve “Türkiye'ye özgü feminizmin yaratılmasına” odaklanması kadın dizisi hazırlama sürecinin YAZKO'ya vaat ettiği şekilde ilerlememesine yol açmıştır. Grup, bu nedenle hem YAZKO yönetimiyle hem de Stella Ovadia ile gerginlikler yaşamıştır. Gerginliğin odağında ise, YAZKO'nun nezdinde profesyonel bir çalışma grubu olmasına karşın grubun kendisini bir çeviri grubunun ötesinde feminist bir örgütlenme olarak görmesi vardır. Grup, varlık amacının çerçevesini ve örgütlenme biçimini bu gerilim içindeki ilişkiler dolayısıyla oluşturmuştur.

Stella Ovadia, YAZKO'ya sunulan ilk raporun (14 Ocak 1982) ardından Paris'e dönmüştür ancak grupla iletişimi telefon ve mektupla devam etmiştir (Zihnioğlu, 1997b, 20). Zihnioğlu'nun aktarımına göre, Ovadia³⁰, Tekeli'ye grubun çalışmalarını akıbetini sorduğu, "Neden oyalanıyorsunuz? Neden acele etmiyorsunuz?" gibi sorular içeren bir mektup yazmıştır. Şirin Tekeli, küçük grup toplantısında, Ovadia'nın mektubunu gruba okumuştur. Grubun, "o günlerdeki tartışma konuları, demokratik merkezîyetçilik, Leninist parti anlayışı ve solun örgütlenme konusundaki yanlışları[dır]" (Zihnioğlu, 1997b, 21). Ovadia'nın mektubu geldiği günlerdeki ilk grup toplantısının gündem maddelerinden biri ise "hangi yöntemle, nasıl çalışılır"dır. Ovadia'nın mektubunun içeriği de toplantı gündemleriyle ilgili olduğu için, Tekeli mektubu toplantıda okumuştur ve grupça üzerine birlikte tartışmışlardır.³¹ Grup, Ovadia'nın mektubundaki eleştirileri ağır bulmuştur. Örneğin Zihnioğlu, daha sonra (5 Şubat 1982) Ovadia'ya yazdığı mektupta da belirteceği gibi Ovadia'nın grubun çalışmalarının ne aşamada olduğunu sorma üslubunun "bir ast-üst ilişkisi" içerdiğini ifade etmiştir. Şule Aytac da Ovadia'nın beklentisi yüksek tonunun çalışmaya olan motivasyonu arttırmak yerine tersine "sindirici, caydırıcı" bir etkisi olabileceğini düşündüğünü paylaşmıştır. Toplantının ardından Tekeli, 2 Şubat 1982'de, Ovadia'ya grubun, mektuba dair eleştirilerini de içeren bir yanıt yazmıştır (Zihnioğlu, 1997b, 20). Tekeli, bu mektupta, işin nasıl yapıldığını, onu bitirmekten daha fazla önemsediklerinin altını çizerek, grubun hedeflerini, çalışma biçimini ve önceliklerini Ovadia'ya şu şekilde anlatmıştır:

"...eğer biz gerçekten feministsek, yani zorunlu olarak demokrat olmalıysak, bu nedenle liderlik-hiyerarşi kalıplarını, uzmanlaşma-iş bölümü-hiyerarşi kalıplarını yıkmayı, piyasa-etkinlik adına, herkesin her konuda ne düşündüğünü ifade etmesi kuralından ödün vermemeyi içtenlikle benimsiyorsak... ki benimsiyoruz. Feminizm, içinde yaşadığımız toplumların bütün anti-demokratik ilişkilerinin çözümü değildir, ama bunca yılın deney ve kafa yormasından sonra artık çok iyi bilinen örgütsel ve yapısal hataları da özümseyemez. Buradan, bazı sorularının cevaplan ortaya çıkıyor. Henüz yeni bir örgüt modeli kuramadık. Belki de bu zor, ama hiç değilse neyi reddettiğimizi biliyoruz. Lideri yadsıyoruz, bilgi tekeli, uzmanlaşmayı, etkinlik uğruna etkinliği yadsıyoruz. Gündem, her toplantı öncesinde, ortak olarak belirleniyor; gündem belirleme adına konu sınırlandırmayı reddediyoruz. Oturumlar başkansız yürüyor. Başkana şimdiye dek gerek duymadık. Grubun bu büyüklüğünde, gereksiz formalite ve "bürokrasi" üretmeyi reddediyoruz." (Şirin Tekeli, 1982b'den aktaran Zihnioğlu, 1997b, 20).

³⁰ Ovadia'nın bu mektubu İz Kalsın sergisinde yer aldığı halde Feminist Hareket Arşivi'nde yer almamaktadır. Zihnioğlu da Ovadia'nın mektubundan sadece bu iki soruyu alıntılamıştır. Bu nedenle Ovadia'nın mektubu ile ilgili bildiklerimiz bu iki soruyla ve Zihnioğlu'nun aktarımlarıyla sınırlıdır.

³¹ Zihnioğlu'nu aktarımına göre, Ovadia mektubunun kendisinden izin alınmadan okunmasını eleştirmiştir ve Ovadia'ya göre, grup ve kendisi arasında yaşanan sorunun kaynağında da bu durum vardır (Zihnioğlu, 1997b, 21).

Tekeli, bu mektupta her ne kadar henüz bir örgüt modeli kurmadık dese de aslında var olan örgütlenmeleri reddetmek üzerinden bir örgütlenme modeli tarif etmiştir: Lidersiz, kararların konsensüs ile alındığı, uzmanlaşmaya ve bilginin tekelleşmesine karşı olan, hiyerarşik ilişkileri ve bürokrasiyi reddeden, örgüt içi demokrasiyi etkinliğin önüne koyan bir modelidir bu. Tekeli'nin, bu mektubundaki dikkat çekici bir diğer nokta ise, feministlikle demokrat olmak arasında özdeşlik kurması ve örgütlenme ilkelerini de bu ilişkiye bağlamasıdır. Ona göre, feminist olmak, doğrudan demokrat olmak anlamına gelmektedir. Bu nedenle, bir sonraki mektubunda kendisine otoriter mevkiden konuşuyorsun diyen Ovadia'nın bu ithamına yanıt verme gereği duyacaktır:

"Sadece bu mektubundaki bir noktayı, eğer eleştiri ise öyle almak, eğer bir kuşku ise, kendimi çok açıkça tartarak hemen yanıtlamak istiyorum. "Otorite" mevkiinden konuşmak! Bu, tüm inançlarıma ve varlığıma ters düşer. Yaşamımda ilk kez bu eleştiriyle karşılaştım! Eğer fark etmeden bu tür eğilimler taşıyorsam, kıyasıya eleştirilmem gerek..."

Kadın hareketleri içinde bulunmanın en insana yaşam gücü veren yanı da bu hareketlerde klasik örgüt yapıları- bürokrasi, iktidar ilişkilerini aşmanın mümkün görünmesi; kendi halinde -küçük grup olarak geliştiğinde demokratik eğilimleri zaten taşıması. Bu nedenle, bu söylenen hem inançlarıma hem umutlarıma hem de sanırım buradaki gerçek, somut, fiili işleyişe ters düşen bir endişe ve kuşku. Hatta denebilir ki, bazı kararların yavaş alınması, kararların hepsinin ortaklaşa alınmasına çaba göstermekten geliyor ve dediğin gibi demokrasi zor ve maliyetli bir biçim olduğu için de demokrasi uğruna etkinlik feda ediliyor. Bilinçli şekilde!" (Tekeli, 1982c'den aktaran Zihnioğlu, 1997b, 21).

Tekeli, Ovadia'ya, kararların yavaş alınmasının grupta herhangi bir otoritenin var olmadığının göstergesi olduğunu ve grup içi demokrasiyi sağlamanın esas amaçları olduğunu anlatmıştır. Tekeli, bu mektubunda örgütlenmenin başka bir özelliğini daha belirtmiştir: Küçük grup olmak. Ona göre, küçük grup, demokratik ilişkileri kurabilmek için uygun bir formdur.

Gruptan, Yaprak Zihnioğlu da Ovadia'ya, 5 Şubat 1982 tarihinde, başka bir mektup yazmıştır. Zihnioğlu, Tekeli'nin söz ettiği "hiyerarşiye, bürokrasiye ve yöneticiliğe" karşı olmak gibi ilkeleri tekrarlamış ve bunların kendi çalışma biçimlerini nitelemesinin ötesine geçerek Türkiye'deki feminist hareketin ilkeleri olacağını ve "feminist hareketin önderliği reddedeceği[ni]" ileri sürmüştür. Zihnioğlu'nun mektubundaki esas dikkat çekici nokta, grubun amacının (YAZKO'ya sundukları II. Rapor'da da olduğu gibi) bir hareket başlatmak olduğunu ve sadece bir çeviri grubu olmadığını vurgulamasıdır:³²

³² Zihnioğlu'nun "biz çeviri grubu değiliz bir hareketiz" demesine karşın Ovadia o dönem "hareket" sözünün erken telaffuz edildiğini düşünmektedir. Zihnioğlu, İsyan'ı Nisvan belgeselinde tüm fikirleri toplayarak ara formül bulma konusunda deneyimli olduğunu söylediği Tekeli'nin orta yolu bulmak için "biz buna hareketlilik diyelim istersen" dediğini aktarmıştır (Özman, 2008).

“Biz burada 5-6 kadın bir kolektif oluşturduk ve iddialıyız. Bize çeviri grubu gibi bakmazsan iyi olur. Çünkü bu, burada herkes tarafından reddedildi. ...birlikte yola çıkıyoruz ve Türkiye’de ilk kez gerçek anlamda bir feminist hareket oluşturmak amacımız. ... Çeviriyle başladığımız ilk ortak çalışma nasıl olduğumuzu, nelere ihtiyacımız olduğunu gösterecek ve birbirimizi daha iyi tanıyacağız sanırım” (Zihnioğlu, 1997b, 20).

Zihnioğlu, bu mektubunda, feminist düşüncenin yayılmasıyla hızla çoğalacaklarına inandığından, gruba şimdiden dahil olmak isteyenler olduğundan ve “Türkiye’ye özgü feminizmin yaratılmasına katkı”³³ sunacaklarından söz etmiş ve bir hareket olma yolundaki adımları atmaya az kaldığının sinyallerini vermiştir (Zihnioğlu, 1997b, 20).

Grup, kendi arasında örgütlenme tartışmaları yürütürken YAZKO’nun kadın dizisi hazırlanması için verdiği sürenin de sonuna gelinmiştir ve ortada henüz ilk çevirileri dahi yoktur. Grubun, Stella Ovadia ile mektuplarda yürüttüğü tartışmanın benzeri, YAZKO’ya sunduğu çalışma raporunda da görülmektedir. YAZKO’ya rutin çalışma raporu verme zamanı geldiğinde grup, “‘Kadın Dizisi’ Grubundan Öneri Metni” başlıklı bir metni 3 Mart 1982’de, YAZKO’ya sunmuştur. Grubun, YAZKO’ya çalışma raporu yerine bir öneri metni sunması; YAZKO ile kurduğu ilişkinin de değiştiğini göstermektedir. Grup, bu metinle, kendisinin sadece YAZKO’ya rapor veren bir çalışma grubu değil, feminist bir kadın dizisinin nasıl hazırlanabileceğine ilişkin öneriler sunan bir oluşum olduğunu ilan etmiştir. Nükhet Sirman’nın “İlk Feminist Manifesto” olarak adlandırdığı (Zihnioğlu, 1997b, 21) bu öneri metninde öncelikle kadın dizisi hazırlamanın herhangi bir yayın dizisi hazırlamaktan neden farklı olduğu anlatılmıştır:

"1/ Kadın dizisini yayınlamak için bizim gerekli gördüğümüz feminist perspektif henüz Türkiye özelinde 'oluşturulmamıştır. (Burada edebiyat, çeviri felsefe dizileriyle karşılaştırma yapılır) ...diğer diziler bir gelenek ve tarihe dayanmaktadır. Dünyada yeni yaygınlaşmakta olan feminizm Türkiye’de hemen hiç bilinmediğinden bu ülkede bir tarih ve geleneği yoktur; hatta Türkçe kavramlar dahi oluşmamıştır. Bu karşılaştırmadan da anlaşılacağı gibi diğer konularda yayın hayatı var olan bir temel üzerinde yükselebilirken, feminizm kendi içeriği ve konularını da Türkiye bağlamında sıfırdan üretmek zorundadır. Bu da tabii ki her şeyden önce bir kadro sorunudur. Bu konuda 'Kadın Dizisi başlığı altında iddialı bir yayım sürdürebilmek için, bizlerin bu gelenek ve tarihin oluşturulması sürecini başlatmayı ve kadroları oluşturmayı da üstlenmemiz gerekmektedir, bu durumda. Her iki konu da birer süreç sorunudur” (Kadın Dizisi” Grubundan Öneri Metni, 1982’den aktaran Zihnioğlu, 1997b,21).

³³ Zihnioğlu’nun bu mektubunda söz ettiği “Türkiye’ye özgü feminizm” tanımlaması ilerleyen yıllarda, yerli bir feminizm mümkün mü, gerekli mi, yerli feminizm tanımının feminist politika açısında içerdiği handikaplar nelerdir gibi sorular etrafında şekillenen ve yerel/evrensel ikiliğini de sorgulayan bir tartışmaya evrilecektir (Düzkan, 1997; Düzkan 2001a; İlyasoğlu, Akgökçe, 2001; Acar Savran, 2004).

Çeviri grubunun söz ettiği Türkiye’deki feminizmin “kadro”ları şimdilik kendileridir ve kadroları oluşturma yöntemleri ise bilinç yükseltmedir.³⁴ Grup, öneri metninde, kendi feminist perspektifini de tanımlamış ve benimsediği örgütlenme biçiminin bu perspektifin parçası olduğunun altını çizmiştir:

“3/ Dünyada etkin olan ve bizim de büyük ölçüde benimsediğimiz feminist perspektife göre:

- a. Feminizm her şeyden önce, var olan tüm rejimler altındaki ataerkil düzene karşıdır;
- b. Kadınların bu düzen içinde, yalnız kadın olmaktan doğan özgül sorunlar olduğuna inanır;
- c. Bu düzenin getirdiği sorunların çözülmesini öncelikle kadınların kendilerinin yüklenmesi gereğini vurgular.
- d. Kadınlar, karşı oldukları bu (ataerkil) düzenin kadınlar aleyhine değerlerini, ilişkilerini, kurumlarını ve örgütlenme biçimlerini yadsırken, bunları kendi çalışmalarında yeniden üretmemenin gereğine de inanırlar. Yani feminist kadınlar, liderliğe, tam anlamıyla profesyonelliğe, uzmanlaşmaya yönelik iş bölümüne, hiyerarşiye, etkinlik adına demokrasiden vazgeçmeye, ille de bir ‘erkek’ kişi veya grubun egemenliği altına girerek çalışmalarını sürdürmeye karşıdır.
- e. Feminizm perspektifinden yola çıkıp, bir kadın dizisi yayınlar, biz kadınlar, karşı olduğumuz bu değer ve biçimleri yeniden üretmemeye kararlıyız” (“Kadın Dizisi” Grubundan Öneri Metni, 1982’den aktaran Zihnioğlu, 1997b, 21).

Grup, bu metinde liderlik, profesyonellik, uzmanlaşma vb. gibi değerlerin ataerkil dünyaya ait olduğunu söyleyerek bunlara karşı olmakla feminist olmak arasında özdeşlik kurmuştur. YAZKO yönetimine de bu değerleri benimseyen bir çalışma anlayışını reddettiğini ifade etmiştir. Grup, teoride feminist olmak ile demokrat ya da anti-hiyerarşik olmak arasında doğrudan bir ilişki kursa da pratiğinde örgütlenme ilkeleriyle ilgili sorunlar yaşamıştır. Grubun, karşılaştığı sorunlara bulduğu çözüm yolları ya da bunlar üzerine yürüttüğü tartışmaların içeriği, kendi özgün örgütlenme biçimini oluşturmada belirleyici olmuştur. Örneğin, iş bölümünün nasıl yapılacağı, anti-hiyerarşik örgütlenme ilkeler ile pratiği arasında çelişki yaşadıkları konulardan biridir. Grup, Mitchell’in kitabını çevirmeye karar verdiğinde ilk önce kimin hangi bölümü çevireceği üzerinden bir iş bölümü yapmıştır. Ancak, Zihnioğlu’nun aktarımına göre, Şule Aytaç, “feministler iş bölümüne karşıdır” diyerek iş bölümü yapılmasına itiraz etmiştir. Zihnioğlu, Aytaç’ın bu müdahalesinin kendisi için ne kadar etkileyici ve öğretici olduğunu şu şekilde aktarmıştır:

“Bazı şeyleri hatırlıyorum o kadar güzeldi ki. İlk kez duyduğum şeyler vardı orada. Tam çeviriye başlamıştık, bazı işleri bölüştük, aramızda iş bölümü yaptık. Birisi çevirip diğeri redaksiyon yapacaktı. Şule hemen itiraz etti; bu feministlerin en karşı olduğu şeydir, dedi. İş bölümü olmaz dedi. Rotasyon olur ya da herkes aynı işi yapar ortaya koyar demişti. İş bölümüne karşı olmak beni çok etkilemişti. Hele gerekçesi: Kadınlar kendilerini geliştirmeliler, kişiliklerini becerilerini kullanmalılar, yeteneklerini ortaya koymalılar, onun için iş bölümüyle sınırlanamalıyız (Çevirenlerin Önsözü, 1985, 12-13).

³⁴ Burada görüldüğü gibi solun örgütün “merkez/çekirdek ekibini” tanımlamak için kullandığı kadro terimini aynen kullanmaktadırlar. Kadro terimi, Şirin Tekeli’nin YAZKO’ya sunduğu ilk çalışma raporunda da yer almaktadır. Zihnioğlu, kadro sözcüğünün üzerine herhangi bir tartışma yürütülmeden grubun kullanımından süreç içinde kalktığını belirtmiştir (Zihnioğlu, 1997a, 25).

Glnur Savran ise “iş bölümü” olmamasının ürün çıkarmak noktasında sorunlarla karşılaşmalarına neden olduğunu, bu nedenle, bu deneyimlerinden yola çıkarak iş bölümü olmaz diye bir ilkeyi benimsemek yerine “nasıl bir iş bölümü olmalı”yı konuşmak gerektiğini ifade etmiştir

“Tabi ama, sonra şu çelişkiye arptık; bir ürünü çıkaracak mıyız, yoksa hiç o ürünün gerektirdiği örgütlenmeye gitmeyip herkesin kendiliğindenci bir biçimde gelişmesini mi hedefleyeceğiz? Bence hala çözülmüş bir şey değil bu çelişki. Bir rn çıkarmanın önemini tümüyle bir kenara bırakılamıyor. O zaman iş bölümü, peki nasıl bir iş bölümü! Olsun mu olmasın mı! buralara kadar geliyorduk galiba (evirenlerin nzsz, 1985, 13).

Savran’ın bu konudaki yaklaşıımı, “demokrasi uğruna bilinçli şekilde etkinliği feda ediyoruz” diyen grubun arasında da bu konuda farklılıklar olduğunu göstermektedir. Savran, grubun ürün çıkarmasının da önemli olduğunu, bunun için de grubun hiyerarşik bir yapıya dönüşmeden bir iş bölümü yapması gerektiğini ileri sürmüştür. Nitekim, grubun eviri yapma süreci de kolektif bir çalışma için iş bölümünün gerekli olduğunu göstermiştir. Örneğin, Tekeli’nin aktarımına göre, kendi çevirdiği bölümün redaksiyonunu ilk önce hep birlikte yapmaya kalkışmışlardır ancak verimsiz bir yöntem olduğunu görüp ikili gruplar şeklinde çalışmaya karar vermişlerdir (evirenlerin nzsz, 1985, 14). Aslında, YAZKO yönetimine sunulan öneri metninde de grup, iş bölümüne tamamen karşı olduğunu değil, “uzmanlaşmaya yönelik iş bölümüne” (“Kadın Dizisi” Grubundan neri Metni, 1982’den aktaran Zihnioğlu, 1997b, 21) karşı olduğunu ifade etmiştir ancak Zihnioğlu’nun aktarımından, grupta işlerin paylaşımda rotasyonu iş bölümünün karşısına koyan bir eğilimin de olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, küçük grup, anti-hiyerarşik yöntemleri benimseyen, grup içi demokrasi uğruna işi feda eden, profesyonelleşmeye, bürokrasiye, liderliğe, uzmanlaşmaya yol açan iş bölümüne karşı olan bir örgütlenme modelini ve kadınların kendi sorunlarını kendilerinin belirlediği ve kendi adlarına konuştukları bir politika anlayışının temellerini atmıştır. 1980 sonrası feminist hareketin kampanyalarında, eylemlerinde, yayınlarında vs. bu örgütlenme modeli ve politika anlayışını benimsemiştir.

2.1.3.Kadın Sorunları Sempozyumu ve Büyük Gruba Dönüşme

YAZKO, kadın dizisinin tanıtımı için bir sempozyum düzenlenmesine karar vermişti. Bu sempozyum, 20–23 Nisan 1982 tarihlerinde, Kadın Sorunları: Çalışmanın Gereği ve Sınırları başlığı altında Gazeteciler Cemiyeti’nde gerçekleşti. Sempozyum’un konuşmacıları, Gisele Halimi, şule Torun [Aytaç], Oya iti, Zeynep Karabey

[Avcı], Metin Başoğlu ve Nermin Abadan Unat'tır, Tomris Uyar da panelin yöneticisidir (Zihnioğlu, 1997c, 22).³⁵ Bu sempozyumun, feminist hareket tarihi açısından iki önemli özelliği vardır. Birincisi, feminizm, ilk kez onu sahiplenen bir grup tarafından kamusal alanda açıkça dile getirilmiş ve savunulmuştur. İkincisi ise, Sempozyum'un, katılan kadınlarda büyük bir heyecan ve birlikte eyleme geçme isteği yaratmasıdır. Sempozyum'un ardından, küçük grup, sempozyuma katılan kadınlarla birlikte büyümüş büyük gruba dönüşmüştür. Büyük grubun oluşmasıyla birlikte, Tekeli'nin deyimiyle Türkiye feminist hareketinin “gizli hazırlık dönemi” bitmiş ve “uyanış dönemi” başlamıştır (Tekeli, 1989b, 36).

Sempozyum'un hazırlık sürecinde konuşmacıların kimler olacağı konusunda hem grup içinde hem de grupla YAZKO yönetimi arasında tartışmalar yaşanmıştır. Feminizm, bir siyasi görüş olarak, onu sahiplenen bir grubun varlığıyla birlikte ilk kez görünür olacaktır, bu nedenle sempozyumun konuşmacılarının kimler olacağı ve sunumların içeriği grup için kritik bir konudur. YAZKO'yla konuşmacılara ilişkin yapılan tartışmanın odağında “batı kopyacılığı” saldırısına karşı kendilerine “koruyucu bir kalkan” oluşturma motivasyonu yer alırken, grup içi tartışmalarda lidersiz, anti-hiyerarşik, demokratik kolektif bir yapıyı kurma çabasının belirleyici olduğu görülmektedir. Her iki tartışma da Türkiye'deki feminist örgütlenme geleneğini oluşturmaya başlayan bir grubun, kendini kurma sürecinin sancılarını görmek mümkündür.

Grup ile YAZKO arasındaki tartışma, Sempozyum'un hazırlık sürecinde, yurt dışından gelecek konuşmacının kim olacağına dairdir. Mehmet Ali Ağaoğlu, bu sempozyum için Simone De Beauvoir'ın getirilmesini istemiştir ancak Tekeli buna itiraz etmiştir. Tekeli, Batılı ve çok iddialı bir isim olan De Beauvoir yerine, feminizme yöneltilen “Batı kopyacılığı” suçlamasını da bertaraf edebileceğini düşündüğü, Tunuslu feminist avukat Gisele Halimi'yi önermiştir. Tekeli, Halimi'yle yaptığı bir görüşmenin ardından onu sempozyuma davet etmiştir ve Halimi de hiç tereddüt etmeden kabul etmiştir. Tekeli, Halimi gibi “dışardan” birini davet etme nedenlerinin, bir grubun sahipliğinde ilk kez kamusal alana çıkacak olan feminizme

³⁵ YAZKO, sempozyumda yapılan konuşmaları ve tartışmaları ne yazık ki yayınlamamıştır. Bu nedenle konuşmaların içeriğine ve diğer konuşmacıların sunum başlıklarına herhangi bir kaynaktan erişilemedi. Zihnioğlu, Füsün Yaraş'ın sempozyumda oldukça detaylı notları olduğundan söz etmektedir ancak bu notlarda yine şu anda kullanıma kapalı olan ve Zihnioğlu'nun kişisel arşivinde yer alan “Feminist Hareket Arşivi”nde yer almaktadır (Zihnioğlu, 1997c, 23).

“meşruluk kalkanı” olacak deneyimli bir isime ihtiyaç duymaları olduğunu belirtmiştir” (Tekeli, 1990, 8).³⁶

Halimi, sempozyumda kendisinden beklenen “kalkan” işlevini görmüştür ve Tekeli’ye göre, o dönem kendilerinin söylemeye cesaret edemediği “feminizm” sözcüğünü kamusal alanda ilk kez onların yerine telaffuz etmiştir (Şirin Tekeli ile Görüşme, 2016). Ancak Şirin Tekeli’nin kendisi aslında Sempozyum’dan önce YAZKO’nun düzenlediği “Edebiyatımız ve Kadın Sorunu” panelinde de feminizmi dillendirmiş ve savunmuştur” (Edebiyatımız ve Kadın Sorunu, 1981, 127-128). Tekeli’nin feminizmin dillendirilmesinde ve savunulmasında neden sempozyumu milat olarak kabul ettiğinin iki nedeni olduğu düşünülmektedir. Birincisi, Tekeli’nin YAZKO panelindeki konuşmasının odağında feminizmin toplumsal mücadelenin parçası olduğuna sosyalistleri ikna etme ve feminizmi sosyalistlerin gözünde meşrulaştırma çabasının ağır basmasıdır. İkinci neden ise, YAZKO panelinde Tekeli, feminizmi savunsa da feminist olduğunu açıkça belirtmemiştir. Sempozyum’da ise, ilk kez feministler, kolektif politik bir özne olarak görünür olmuş ve feminizmi, sola kendini kabul ettirme derdi olmadan, bağımsız bir siyasal düşünce ve hareket olarak savunmuşlardır.³⁷ Bu nedenle, Sempozyum’u, 1980 sonrası feminist hareket tarihinde feminizmin kamusal alanda ilk kez dillendirildiği ve savunulduğu etkinlik olarak değil de feminizmin politik bir grubun sahipliğinde, bağımsız bir siyasal

³⁶ Gisele Halimi sadece yabancı ve “üçüncü dünyalı” olduğu için değil, kişisel hayatıyla da feminist mücadeleye “meşruluk kalkanı”nı sağlayabilecek bir isimdir. Erkek çocuk olmadığı için babasının hayal kırıklığına uğradığı yoksul ve geleneksel bir Musevi – Arap ailenin kızıydı. Erken yaşta evlendirilmişti ve kız çocuğu olduğu için ailede daha aşağı konumda görmüştü. Şirin Tekeli’ye verdiği röportajda da söylediği gibi “benliği[n]de bütün ezilmişlikleri birlikte taşıyor[du]” (Tekeli, 1990b, 192). Gisele Halimi her ne kadar “uçuşan saçları, ip incecik bedeni, eflatun renklerin hâkim olduğu Yves Saint Laurent şalıyla sonuna kadar Parisli ve burjuva görünümlü” (Tekeli, 1990a, 9) olsa da diğer yandan da “kurtarılmış” “burjuva”, üst sınıf feminist imajı için de kalkan olabilecek, mücadelesiyle kendini “kurtarmış”, kadınlar ve tüm ezilenler için mücadele eden bir “dava kadınıydı” (Tekeli, 1990a, 9). Gisele Halimi, Fransa’da kürtaşı yasaklayan yasanın değiştirilmesi için kurulan Choisir (Seçme) Derneği’nin kurucusudur ve başta sağlıklı ve güvenli kürtaşı hakkı olmak üzere kamuya mal olmuş birçok önemli siyasi davanın da avukatlığını yapmış bir isimdir. Bunun yanı sıra panele geldiği esnada Sosyalist Parti’nin de milletvekilidir.

³⁷ YAZKO panellerinin metinlerini Şirin Tekeli ile görüşme yaptıktan çok sonra okuyabildim. Bu panellerde, Tekeli’nin feminizmi açıkça savunduğunu gördüğümde şaşırdım. Çünkü, Tekeli (1989b, 37)’nin makalesine de referansla tüm feminist hareket tarih yazımında, feminizmin ilk kez Kadın Sorunları sempozyumunda dillendirildiği yer alıyordu ve bu hiç tartışmalı bir konu da değildi. Tekeli’nin neden sempozyumu feminizmin dillendirildiği ve savunulduğu bir milat olarak aldığını kendisiyle konuşma fırsatı bulamadım ne yazık ki. Bu nedenle bu konuyu, Şirin Tekeli’nin YAZKO panelinde açıkça feminizm sözcüğünü kullanarak feminizm propagandası yaptığı bilgisini de vererek, Stella Ovidia ve Gülnur Savran’a, sordum ancak her ikisi de Şirin Tekeli’nin tanıdığı için bu konuda yorum yapamayacaklarını ifade ettiler.

düşünce ve hareket olarak ilk kez dillendirildiği ve savunulduğu etkinlik olarak tanımlamak daha doğrudur.

Sempozyum'da gruptan kimlerin konuşmacı olacağı konusunda ise, lideri olan hiyerarşik bir grup görüntüsü vermemek kaygısı ön plandadır. Bu kaygıdan dolayı, Şirin Tekeli'nin konuşmacı olmamasına sadece Gisele Halimi'nin çevirmeni olarak masada yer almasına karar verilmiştir:

"O sıralarda aramızda liderlik ve hiyerarşi çok tartışılıyordu. Herhalde ben de dışarıdan bakıldığında lider olarak gözükebilecek bir konumdaydım ki, grupta sempozyuma katılımcıları tartışırken bana: 'Sen konuşmayacaksın, eğer konuşma yapacak olursan, monopolize edersin, grubun yerine kaçınılmaz olarak sen ön plana çıkarsın' dendi. Ben de o zaman 'Peki ben ne yapacağım?' dedim. ' Sen Giselle Halimi'nin çevirisini yapacaksın' dendi ve ben Sempozyumda yalnızca çeviri yaptım" (Şirin Tekeli'den aktaran, Zihnioğlu, 1997c, 22).

Tekeli, İsyan-ı Nisvan belgeselinde de doçent unvanı olduğu için gruptan birinin "sen konuşma, senin doçent titrin var, hiyerarşik bir konumun var" dediğini de aktarmıştır (Özman, 2008). Bu tartışmalar sonunda, gruptan Şule Torun'un ve Gülseli İnal'ın konuşmacı olmasına karar verilmiştir. Fakat, Gülseli İnal, "*Sanat ve Edebiyatta Estetik Obje Olarak Kadın*" (Zihnioğlu, 1997c, 23) başlığında yapmayı planladığı sunumunun içeriğine grubun müdahale etmesi üzerine³⁸, Sempozyum'dan bir gün önce konuşmasını yapmaktan vazgeçmiştir. Bu durum, Sempozyum hazırlık sürecinde grup içindeki bir diğer tartışmalı konu olmuştur. İnal'ın aktarımına göre, sunumunda bazı konulara çok dolaylı yoldan değinmiştir ancak grup, kendisinden "keskin oklar" istemiştir ve sunum bekledikleri gibi olmayınca da konuşmasına "böyle söylemelisin" şeklinde müdahale etmiştir. Ona göre, bu, grubun "yapısında bir bozukluk olduğunu" ve gruptaki herkesin "yeterince demokrat" olmadığını gösteren bir deneyim olmuştur (Çevirenlerin Önsözü, 1985, 15).

Tekeli de İnal'ın dediğine paralel sayılabilecek şekilde, o zaman "yeterince demokrat ve feminist" olmadıkları için İnal'ın konuşmasına müdahale ettiklerini ifade etmiştir. Tekeli, grubun fimokrat olamadıklarını, içinde bulundukları toplumsal yapının nitelikleri ve grubun kendi tarihselliği bağlamında açıklamaya çalışmıştır. İnal ve Tekeli, grubun demokrat olması gerektiği konusunda hemfikirdir ve bu olay özelindeki değerlendirmelerini gruptaki herkesin demokratlık ve feminizmden aynı şeyi anladığını varsayarak yaptıkları görülmektedir. Gülnur Savran ise, Tekeli ve

³⁸Zihnioğlu'nun aktarımına göre, İnal'ın konuşmasını yapmaktan vazgeçmesinin nedeni, sempozyumdan bir gün önce yapılan sempozyum provasında "Tomris Uyar'ın yaptığı eleştirileri yersiz bulması ve bu tutumu protesto etmesi[dir]" (Zihnioğlu, 1997c, 23). Ancak, Çevirenlerin Önsözü'ünde İnal, Tekeli ve Savran arasındaki konuşmadan, İnal'ın sunumunu yapmaktan vazgeçmesinin nedeninin çeviri grubunun sunumuna müdahalesi olduğu aktarılmıştır.

İnal'dan farklı olarak hem demokrasinin hem de feminizminin tanımlanması gerektiğini ifade etmiştir ve İnal'ın sunumuna verdikleri tepkinin yeterince demokrat ve feminist olmamaktan değil, farklı feminizmlerin³⁹ henüz tanımlanmamış olmasından kaynaklı olduğunu ileri sürmüştür:

“...ben belki size biraz ters gelecek şeyler söyleyeceğim. Demokrasiyi, bireyin özgürlüğünü sonsuz bir belirsizlikten ayırmak gerektiği kanısındayım. Feminizm adına çıkıyorsa bu sorumluluğu üstlenmek gerekir. Gül'e yaptığımız türden 'sansürlere' yol açmamak için başka bir düzeye gelmeyi beklemeliydik: orada farklılıklar ortaya çıkacaktı, o farklılıklara sonuna kadar özgürlük tanıyacaktık, ama onları bir yerlere yerleştirecektik; adlarını koyacak, ne olduklarını bilecektik. Daha önceden bir edebiyat tartışmamızın olmamış olması, bir feminist çerçevenin ne olduğunu tartışmamış olmamız, aslında, demokrat olmamız olanaksız kılıyordu bence. Tam kavrayamadığımız, yerleştiremediğimiz bir edebiyat yorumu feminizm adına ortaya çıkıyor. Biz de bu yorumu nereye yerleştireceğimizi bilemediğimiz için savunmaya geçiyoruz” (Çevirenlerin Önsözü, 1985, 16).

Savran'a göre, grup üyeleri, feminist yaklaşımları arasındaki farklılıkları henüz tartışmamışken grubun kamusal alanda feminizmin temsilini yüklenmesi, “sansür” uygulamalarına yol açmıştır. Çünkü, İnal'ın sunumunun içeriği, çeviri grubunu da bağlamaktadır ve grup içindeki farklılıkların adı konmadığı için İnal'ın sunumu sadece İnal'ın değil grubun feminist perspektifi olduğu fikrini yaratacağı için gruptakiler katılmadıkları fikirlerin metinde yer almasına itiraz etmiştir.

Tekeli, ayrıca, İnal'ın metnin zamanlamasına dikkat çekmiş ve Sempozyum'un olduğu dönemdeki anti-feminist saldırılara dair taşıdıkları kaygının da bu müdahalede etkisi olduğunu belirtmiştir. Ona göre, “bugün artık feministler, anti-feminist olduklarını bildikleriyle tartışma havasına girebiliyorlar [dır]” (Çevirenlerin Önsözü, 1985, 16) ancak o zamanlar İnal'ın sunumun içeriğini tartışabilecek bir ortam yoktur ve bu nedenle de kendilerini anti-feministler karşısında zora sokacak tartışma yaratacak konulara daha temkinli yaklaşmak zorunda kalmışlardır.

İnal'ın sunumu üzerinden Sempozyum'dan üç yıl sonra yapılan bu tartışma, grubun kolektif politik bir kimliği olduğunu ama kolektif bir feminizm anlayışları olmadığını ama henüz adı konmamış olsa da grupta farklı feminist yaklaşımlar olduğunu da göstermektedir. Bunun yanı sıra, bu tartışma, tıpkı iş bölümünde olduğu gibi

³⁹ Gülnur Savran, Kadın Çevresi başlığında da görüleceği gibi Türkiye feminist hareketinde farklı feminizmleri tartışmaya açan isimdir. Kadınlık Durumu kitabının baskı tarihi Nisan 1985'tir. Savran, 12 Aralık 1984'te “Kadın Çevresi'nde “Çeşitli Feminizmler” başlıklı sunumunu yapmıştır (Ovadia, 1994, 55). Bu sunumun ardından da Yapıt Dergisi'nin Şubat-Mart 1985 tarihli sayısında “Feminizmler” başlıklı bir yazı yazmıştır. Yani, Savran, çeviri grubu olarak Mitchell'in çevirisi döneminde yaşananları konuşmak için bir araya geldiklerinde artık “farklı feminizmler” perspektifini kamusal alanda tartışmaya açmıştır ve farklılıkların adının konmasını önemseyen bir politik pozisyonundadır.

benimsedikleri çalışma ilkelerini uygulamaya çalışırken pratikte karşılaştıkları zorlukları da gösteren bir diğer örnektir.

Sempozyum'un, feminist hareket tarihi açısından birinci önemli sonucu, yukarıda da belirtildiği gibi feminizmin, feminist bir grup tarafından ilk kez dillendirilmiş ve savunulmuş olmasıdır. İkinci önemli sonucu ise, Sempozyum'a dinleyici olarak gelen kadınların bir kısmının, küçük grubunun çalışmalarına katılmak istemeleri üzerine grubun büyümesi ve bu büyümeyle birlikte Türkiye'de feminizmin siyasi bir harekete dönüşmesine doğru giden süreçte uyanış döneminin başlamasıdır.

Küçük grup, YAZKO ile yaşadığı sorunlardan dolayı kadın dizisi çalışmasını Sempozyum'un ardından sonlandırmaya karar vermişti ancak Sempozyum'a dinleyici olarak gelen kadınların kendileriyle ortak bir şeyler yapmak istemelerinden dolayı, grubu sonlandırma kararlarına rağmen bir toplantı günü belirlenmiştir. Toplantı, Mayıs 1982'de 40-45 kişinin katılımıyla Şirin Tekeli'nin evinde yapılmıştır. Bu toplantıda, kadınlarla grubu bitirme aşamasında olduklarını da paylaşmışlardır, ancak kadınlardan gelen itirazlar ve kolektif bir şeyler yapmaya duydukları heyecanları onları bu kararlarından döndürmüş ve böylece büyük grup oluşmuştur. Bu toplantının ardından, 4 Şubat 1983'te *Somut 4. Sayfa*'nın yayınlanmaya başlamasına kadar geçen sürede, Zihnioğlu'nun "ev toplantıları" dediği dönem başlamış ve kadınlar her hafta birinin evinde serbest gündemli toplantılar yapmaya başlamıştır (Zihnioğlu 1997c, 22; Özman, 2008).

Küçük grubun büyük gruba dönüşmesi, Ovadia'nın deyiimiyle "halka halka" olmuştur (Ovadia, 2005, 65). Sempozyumun ardından gruba katılanlar aslında büyümenin ikinci halkasıdır. Birinci halka ise, sempozyumdan önce çeviri grubunun yakın çevresindeki kadınlardır. Grup, yaptıklarından haberdar olan ve çalışmalara katılmak isteyen kadınlar olduğunda bir süre bu durum karşısında ne yapacağına karar verememiştir. Çünkü, küçük grup, aynı zamanda bir bilinç yükseltme grubudur, dolayısıyla kapalı bir gruptur; fakat diğer yandan gruptakiler yakın çevrelerindeki kadınları çalışmalarına dahil etmek de istemektedirler. Gruptakiler, bu konu özelindeki iç tartışmalarını şu şekilde aktarmışlardır:

“Şirin: Bir süre sonra şu geldi gündeme: Bizim burada yaptığımız çalışmalara ilgi duyan, katılmak isteyen başka kadınlar gruba alınacak mı, alınmayacak mı?

Gülnur: Büyümek mi büyümek mi?

Şirin: kendi içine kapalı bir grup olmalı mıyız olmamalı mıyız? Herkesin temasta olduğu insanlar vardır ve onlar da bizlere katılmak istediklerini söylüyorlardı. İkinci aşamada bu

gerçekleşti. Biz grubu yine Yazko'yla ilişkili olarak, yayına ilişkin olarak büyötmeye karar vermiştik.

Yaprak: Biz yaptıklarımızı çevremize anlatıyorduk, çoğu da heves içindeydiler... Biz de gelelim demeye başladılar. Peki onlara ne diyecektik? Gelmeyin diyebilir miydik? Kim bunu saptayacaktı? Biz otorite miydik ki bu konuda* o zaman, çözüm olarak büyük bir toplantı yapmaya karar verdik. Oraya bütün isteyenler gelecekti...

Gölnur: Umudumuz, o büyük grupta, kimi dosya üstlenecek kimi çeviri yapacak küçük grupların çıkmasıydı. Biz de hatta çeviri gruplarından biri ve ilki olarak görüyorduk. Ama biz özel bir gruptuk. Grubun içine yeni insanlar almamaya karar vermiştik. Bu grubu bozmayalım diyorduk, başka gruplar oluşsun ama bize dokunulmasın.

Yaprak: 'şovenist' bir şekilde" (Çevirenlerin Önsözü, 1985, 13-14).

Gruptakiler, yeni kadınların katılımı üzerine bir süre tartıştıktan sonra, kadınları bilinç yükseltme grubuna/çeviri grubuna değil, YAZKO'da yapılması planlanan işlere dahil etmeye karar verdiler. Bu kararının ardından, yakın çevrelerindeki kadınlara toplantı çağrısı yaptılar ve bu çağrıya yanıt veren "yirmi iki kadının" (Şirin'in Stella'ya ikinci mektubu'ndan aktaran Zihnioğlu, 1997b, 21) katılımıyla 24 Şubat 1982'de⁴⁰ YAZKO'da ilk geniş toplantılarını yaptılar. Bu toplantıda, gruptakiler, kadınlara YAZKO'da hazırlanması planlanan dosyalardan söz ettiler. Ardından hep birlikte kadına yönelik şiddet, bedenimiz, hukuk, kürtaj, iktisat grubu, ideoloji-aile, çocuk kitaplarında cinsiyetçilik, senaryo vb. gibi dosya konularını belirlediler ve bu dosyaları hazırlayacak çalışma grupları oluşturdular. Yukarıda Gölnur Savran'ın da belirttiği gibi, çalışma gruplarının oluşturulmasının ardından, çeviri grubu da artık bu çalışma gruplarından biri olmuştur (Çevirenlerin Önsözü, 1985, 13-14; Zihnioğlu, 1997c, 21- 22; Ovadia, 1994, 55).

Şule Aytaç'ın da ifade ettiği gibi, çeviri grubu, kadınlarla ilgili çalışmalar yürötmek isteyenler için cazibesine kapıldıkları "bir çekim alanı"dır (Şule Aytaç'tan aktaran, Zihnioğlu, 1997a, 25) ve Sempozyum, bu "çekim alanını" iyice görünür kılmıştır. Böylece Sempozyum öncesinde çeviri grubuna eklenen ilk halkaya Sempozyum sonrasında ikinci halka eklenmiştir.

Küçük grubun çalışmalarına dahil olmak isteyen kadınlar aynı zamanda bilinç yükseltme sürecine de dahil olmak istemişlerdir. Küçük gruptakiler ise, bilinç yükseltmenin başından sonuna aynı kadınlarla yapılması gerektiği ilkesinden dolayı kadınlara küçük gruba katılamayacaklarını ama kendi bilinç yükseltme gruplarını

⁴⁰ Yaprak Zihnioğlu (1997c, 22) bu toplantının 25 Şubat Cumartesi günü gerçekleştiğini yazmıştır. Ancak, 25 Şubat 1982, cumartesi değil perşembe gününe denk gelmektedir. Bunun yanı sıra Zihnioğlu, Çevirenlerin Önsözü (1985, 13)'nde ise toplantının "24'lü bir tarihi" olduğundan söz etmektedir. Ovadia (1994, 55) ise, bu toplantının tarihinin 24 Şubat 1982 olarak belirtmiştir. Çalışma kapsamında, bu toplantının tarihini teyit edecek yazılı bir belgeye ulaşılammıştır. Bu nedenle, toplantının tarihini Ovadia'nın belirttiği gibi Zihnioğlu'nun da başka bir kaynaktan 24'lü bir tarihi demesine de dayanarak, 24 Şubat Çarşamba günü olduğu sonucuna varılmıştır.

oluşturabileceklerini ifade etmişlerdir. Bu, büyük grup olmaya karşı oldukları anlamına gelmemektedir ama büyümenin bir merkezden olmaması gerektiğini düşünmektedirler. Çeviri grubunun, öngördüğü büyüme biçimi, tıpkı New York Radikal Kadınların (Feministlerin), bilinç yükseltme grubunu bir taban örgütlenmesi olarak tarif etme biçimlerine benzemektedir. Küçük bilinç yükseltme gruplarının kurulması ve ardından küçük grupların birbirleriyle “güç birliği” (Aytaç, 2005, 46) kuracakları bir örgütlenme biçimi öngörülmüştü. Bu nedenle grup, kendi bilinç yükseltme gruplarını bozmadan, ama diğer kadınlarla da birlikte çalışabilecekleri bir büyüme biçimini benimsemiştir.⁴¹ Fakat, başka küçük gruplar pek oluşmamıştır; çünkü Aytaç’a göre herkes o “çekirdeğin” parçası olmayı istemiştir (Aytaç, 2005, 46). Tekeli’nin aktarımına göre, büyük grup oluştuktan sonra hem küçük grup toplantıları hem de büyük grup toplantılarının yapıldığı “ikili bir yapı” oluşmuştur (Özman, 2008) ancak küçük grup, büyük grup oluşumundan kısa bir süre sonra ayrı toplantılar yapmayı bırakmıştır. Gülseli İnal’a göre, “büyük grup küçük grubu sardı ve bir anlamda yuttu” (Çevirenlerin Önsözü, 1985, 15). Dolayısıyla, büyük grubun oluşumundan kısa bir süre sonra, toplantılar sadece büyük grup şeklinde yapılmıştır. Her seferinde birinin evinde yapılan toplantılarla, kadınların neredeyse birlikte yaşadıkları, haftada iki-üç toplantının yapıldığı oldukça yoğun bir süreç başlamıştır. Savran’a göre, artık “başka bir şey konuşamaz olmuş[lardır]”. Tekeli de yine bu yoğun birlikteliği tanımlarken “artık kopamaz hale gelmiştik” (Özman, 2008) demiştir.

Büyük grup, feminist örgütlenme ilkelerindeki gibi küçük grup olma özelliğini taşımasa da büyük grup toplantıları, çeviri grubunun benimsediği aynı ilke ve yöntemlerle yapılmıştır. Türkiye’nin ilk feminist yayınevi olan Kadın Çevresi’ni kuracak ekip de bu büyük gruptan çıkacaktır.

İlk toplantısını 12 Ocak 1982’de yapan küçük grup, dört ay gibi kısa bir süre içinde, feminizmin temel kavramlarının Türkçe karşılıklarını bulmuş, daha önce “hiç tecrübemiz yok” (Zihnioğlu, 1997b, 20) dedikleri bir örgütlenme modelini

⁴¹ Çeviri grubunun benimsediği bu büyüme, çoğalma ya da örgütlenme biçimi kimi araştırmacılar tarafından, çeviri grubunun diğer kadınlarla birlikte hareket etmek istemedikleri şeklinde yorumlanmıştır. Örneğin Koçak, küçük grubun örgütlenme stratejisi için şöyle demiştir: “...sempozyumun hemen sonrasında kendilerine katılmak isteyen kadınlara, küçük gruplar kurmalarını önermişler, ortak bir eylemlilik içine girmeye yanaşmamışlardır” (Koçak, 2007, 2). Fakat, görüleceği gibi bu doğru bir tespit değildir, çeviri grubu sempozyumun ardından gruba dahil olan kadınlarla ortak bir eylemliliğe girmiştir ve büyük grup oluştuğu tarihten itibaren de feminizmin harekete dönüşmesinin adımlarını hep birlikte atmışlardır.

oluşturmuş ve bu model dahilinde büyümeye başlamıştır. Küçük grup, hem kolektif iş yapmada benimsediği ilkelerle hem de bu ilkelerin uygulanmasında karşılaştıkları zorluklar üzerine yürüttükleri tartışmalarla ve grup içinde yaşanan kırgınlıklarla “daha sonraki feminist hareketin bir prototipi gibidir” (Zihnioğlu, 1997c, 23). Küçük grup deneyimi, ardında uzun yıllar feminist harekette tartışma konusu olmaya devam edecek ve hala da güncelliğini koruyan bir dizi soru bırakmıştır: Anti-hiyerarşik bir örgütlenme mümkün mü? Grup içinde “doğal” liderlik durumlarına karşı nasıl bir reaksiyon vermek gerek? Feminist ilkelerden taviz vermeden grubun kolektif amacına ulaşması mümkün mü? Kolektif amaca ulaşabilmek için iş bölümü gerekli mi? İş bölümü her zaman hiyerarşi yaratır mı? Feminist örgütlenme ilkelerinin teorisi ve pratiği hangi yöntemlerle uyumlu hale getirilebilir?

2.2. Somut 4. Sayfa

Somut 4. Sayfa, 1980 sonrası Türkiye feminist hareketinin ilk yayıncılık deneyimidir. Yayında olduğu 4 Şubat-5 Ağustos 1983 tarihleri arasında 27 sayı yayınlanmıştır. *Sayfa*’nın sağ üst köşesinde on sekizinci sayıya kadar yer alan 1 cm büyüklüğünde içi boş (yumruksuz) bir femina işareti yer almıştır. YAZKO yönetiminin *Sayfa*’nın feminist perspektifinden rahatsız olması üzerine, *Sayfa*, 3 Haziran 1983 tarihli on sekizinci sayısında yarım sayfaya düşürülmüştür. Bu tarihten itibaren sağ üst köşedeki femina kaldırılmış ve yerini feminizm sözcüğü almıştır. Yarım sayfaya düşürüldükten iki ay sonra da tamamen yayından kaldırılmıştır.

Somut 4. Sayfa’nın feminist hareket açısından iki temel özelliği vardır. Birincisi, 1980 sonrası Türkiyeli feministlerin, sürekliliği olan bir yayınlı kamusal alanda feminizmin savunuculuğunu yaptıkları ilk mecraları olmasıdır. Kadın Sorunları Sempozyumu’yla feminist bir grubun sahipliğinde ilk kez kamusal alana çıkan feminizm, *Somut 4. Sayfa* ile yaygın bir şekilde bilinmeye başlamış ve çoğu kadının feminizmle ilk karşılaşması olmuştur. Böylece, Türkiye feminist hareketinin “meşruluk arayışı dönemi” (Tekeli, 1989b, 36) başlamıştır. İkincisi, küçük grubun feminist örgütlenmenin ilkelerini oluşturduğu gibi *Somut 4. Sayfa* da *Feminist ve Sosyalist Feminist Kaktüs* dergilerinin de takipçisi olacağı, Türkiye’deki feminist yayıncılık geleneğinin ilkelerinin temellerini atmıştır. *Somut 4. Sayfa*, kürtaj, aile içi şiddet, tecavüz, ev içi emek, kadın sağlığı gibi ana akım medyada haber değeri taşımayan konuları ele almasıyla ve yayıncılıkta benimsediği anti-hiyerarşik çalışma

ilkeleriyle, 1980 sonrası feminist hareketin “kendi medyası aracılığıyla politik bir zemin yaratma girişimi[nin]”⁴² (Köker, 1997, 29) ilk örneği olmuştur.

Bu bölümde, *Somut 4. Sayfa*’nın yayın hayatına başlamasının tarihsel arka planına yer verildikten sonra, çalışma ilkeleri ve içeriğiyle nasıl bir yayıncılık anlayışı oluşturduğu gösterilecek ve 1980 sonrası feminist hareketinde yarattığı etkiye değinilecektir.

2.2.1. Ekibin Oluşum Süreci ve Benimsediği Çalışma İlkeleri

YAZKO, yeni satın aldığı haftalık YAZKO Somut dergisinin bir sayfasını kadınlara ayırmak istemiş⁴³ ve “Şule Torun’a bu sayfayı hazırlamayı teklif etmiştir” (Yaprak Zihnioğlu ile Yazışma, 2019). Torun’un bu teklifi kabul etmesiyle *Somut 4. Sayfa* yayın hayatına başlamıştır. *Sayfa*’nın içerik sorumlusu Torun, YAZKO nezdindeki teknik işler sorumlusu da Zeynep Avcı olmuştur. *Sayfa*’nın sorumlularının yanı sıra *Sayfa*’yı yayına hazırlayacak geniş bir gönüllü ekibi oluşturulmuştur. YAZKO kadın dizisini hazırlamak için bir araya gelen ilk gruptan, Stella Ovadia ve Gülnur Savran da bu gönüllü ekipte yer aldılar (Stella Ovadia ile Görüşme, 2014; Gülnur Savran ile Görüşme, 2014).⁴⁴ İlk grubun diğer üyeleri, Şirin Tekeli, Yaprak Zihnioğlu, Ferai Tınç ve Gülseli İnal ise *Somut 4. Sayfa* ekibine katılmadılar. Şirin Tekeli, küçük grup sürecinde YAZKO ile yaşanan anlaşmazlıklardan dolayı ekibin içinde yer almadığını ifade etmiştir ancak Tekeli, *Sayfa*’da yazmıştır (Şirin Tekeli ile Görüşme, 2016). Yaprak Zihnioğlu ise, YAZKO yönetimine sundukları, “İlk Feminist Manifesto” olarak da anılan “*Kadın Dizisi’ Grubundan Öneri Metni*” başlıklı metindeki

⁴² Köker, 1970’li yıllarda Batı’da feministlerin gazeteler, dergiler, magazinler aracılığıyla kendi medyalarını yaratma girişiminin ne kadar yaygın bir politik strateji olduğunu ve ABD’de bu yayınların patlamaya yol açtığını rakamlarla göstermektedir: “1971’de kadın özgürleşme hareketinin yazılı yayınlarının sayısı 100’ün üzerindeyken, 1973’de her eyaletteki yayın sayısı 130’un üzerine, 1976’de ülke çapında 5000’nin üzerine çıktı” (Köker, 1997, 29).

⁴³ Darbe sonrası sıkıyönetim zamanında yeni yayın adı almak oldukça zordu. YAZKO, edebiyat ve çeviri dergileri için izin almıştı ama haftalık dergi için izin alamamıştı bu nedenle, yayınlanmakta olan ama batmak üzere olan Necdet Ökmen’in yayınladığı *Somut* dergisini almaya karar verdiler (Avcı, 2013, 14). O ana kadar *Somut* dergisi 27 sayı yayınlanmıştı. YAZKO, *Somut* dergisini YAZKO *Somut* adıyla, 27. Sayısından itibaren haftalık olarak yayınlanmaya başladı (Depe, 2014, 17).

⁴⁴ Savran ve Ovadia o esnada Paris’tedirler fakat *Sayfa*’nın sorumluları ile irtibat halindedirler. Bunun yanı sıra, Ovadia üç ayda bir İstanbul’a geldiğinde mutlaka ekip toplantısı da yapılmaktadır (Stella Ovadia ile Görüşme, 2014; Gülnur Savran ile Görüşme, 2014).

ilkelerden taviz vermemek için 4. *Sayfa* ekibinde yer almadığını ve *Sayfa*’ya yazmadığını belirtmiştir (Zihnioğlu, 2013, 54).⁴⁵

İstanbul’daki ekip, *Sayfa*’yı hazırlamak için çalışmalarına başladığında *Sayfa*’ya ayrı bir isim vermek istemiştir. Şule Torun, *Sayfa*’nın adının feminist olmasını önermiş ama o sıralarda Paris’te olan Stella Ovadia buna şiddetle karşı çıkmıştır çünkü feminizme ilişkin hâkim toplumsal önyargılardan dolayı bu adlandırmanın kadınlara ulaşmalarının önünde bir engel teşkil edeceğini düşünmüştür: “Çünkü yaygın bir feminist hareket istiyorum, ev kadınlarını içine alabilecek bir hareket! Ve ev kadınlarının karşısına böyle bir lafla çıkılmaz diye düşünüyord[um]” (Ovadia, [24.04. 2019]). Ovadia’nın itirazı üzerine *Sayfa*’nın adı feminist olmaz ama sağ üst köşesine, çekinmelerine rağmen, feministliklerini yansıtacak “küçücük”, 1 cm boyutunda bir femina işareti koyarlar (Aytaç, 2005, 49)⁴⁶.

4.*Sayfa*’nın ekibi olduğu esnada, kolektif bir çalışmayı nasıl yürüteceklerine ilişkin, YAZKO kadın dizisi hazırlama sürecinden dolayı bir deneyimleri vardır. Nitekim, Somut 4. *Sayfa*’da da küçük grupta benimsedikleri feminist ilkelerle çalışmışlardır:

“Somut sayfası, yeni keşfettiğimiz feministçe ilkelere göre çıkarılıyordu. Bunların başlıcaları, genel olarak insanların, özel olarak da erkeklerin kadınlar üzerinde kurdukları egemenliğin kaynağında yattığını düşündüğümüz hiyerarşi ve iş bölümü ilkelerinin, liderliğin olmaması, sayfaya tanınmış olsun olmasın, diyeceği olan her kadının istediği biçimde yazması, günlük yaşama kadın bakış açısından eleştirel gözle bakılması, sayfada yalnız kadınların yazması gibi ilkelerdi” (Tekeli, 1989b: 37).

Sayfa’da, köşe yazarı, baş yazar, editör ya da yönetici gibi hiyerarşik pozisyonlar bulunmamaktadır. Zeynep Avcı’nın deyişiyle *Sayfa*’nın “masa başı sorumluları” kendisi ve Şule Torun olsa da *Sayfa*’nın içeriği geniş gönüllü grubuyla birlikte belirlenmektedir, *Sayfa* sorumluları ise ekibin görüşlerini *Sayfa*’ya yansıtmaya çalışmaktadır (Avcı, 2013, 14). Dolayısıyla, *Sayfa* sorumlularının görevi, grup arasındaki koordinasyonu sağlamak ve *Sayfa*’yı, ekibin planlandığı şekilde çıkarmaktır. *Sayfa* ekibinin anti-hiyerarşik yöntemlerle çalışıyor olmasının yanı sıra,

⁴⁵ Zihnioğlu, o zaman bu ilkelerden taviz vermemek için Somut 4. *Sayfa*’da yazmasa da otuz yıl sonra *Sayfa* için yazdığı değerlendirme yazısında, “Somut 4. *Sayfa* benim de tarihimdir” (Zihnioğlu, 2013, 54) demiştir.

⁴⁶ Şirin Tekeli, Somut 30. Yıl’ı anısına hazırlanan kitaptaki yazısında, neredeyse *Sayfa*’nın dörtte biri büyüklüğünde diye hatırladığı, o zamanki “medar-ı iftımız” dı dediği sağ üst köşedeki femina işaretinin boyutunu gördüğünde yaşadığı şaşkınlığı şu şekilde aktarmıştır: “Heyecanla bu değerli belgeyi [4. Sayfa kopyaları] karıştırmaya başladık ki, beni aniden ateş bastı. Benim gözümde devleşmiş olan o femina işareti, gerçekte bir sivrisinek kadar küçüktü!” (Tekeli, 2013g, 74). Tekeli’nin bu hoş anekdotu, o dönemde küçük bir femina işaretini *Sayfa*’ya yerleştirmenin hem feministler açısından anlamını hem de bunun nasıl bir cesaret gerektirdiğini çarpıcı bir şekilde göstermektedir.

Tekeli'nin de vurguladığı gibi *Sayfa*'da kimlerin, nasıl yazacağına ilişkin benimsedikleri ilkeler de var olan yayıncılık anlayışına güçlü bir karşı çıkıştır (Tekeli, 1989b, 37). *Sayfa*'nın sadece kadınlara açık olması, erkeklerin yazılarına sadece “Okurdan” bölümünde yer verilmesi de 1980 sonrasındaki sol yayıncılığında bir iltir.⁴⁷ Nitekim bu, en tepki alan özelliklerinden biri olmuş ve *Sayfa*'nın bu özelliği feministlerin erkek düşmanı olduklarının kanıtı olarak kullanılmıştır.

Somut 4. *Sayfa*'nın, *Sayfa* ekibinin yanı sıra dışardan yazarları da vardır. *Sayfa*'ya yazanların bir kısmı, *Sayfa* ekibinin tanıdığı kadınlardır ama bazılarıyla yazıları sayesinde tanışmışlardır. Şule Aytaç' göre “*Sayfa*'ya ayrı bir renk veren, daha da anlamlı kılan okur/yazarlardı[r]” (Aytaç, 2013, 59). *Sayfa* sorumluları, aşağıda “Dergi İçeriği ve Biçimi” başlığı altında daha ayrıntılı şekilde değinileceği gibi kadınların kadın olmaktan kaynaklı yaşadıklarını ve hissettiklerini hiçbir standart yazma biçimine bağlı olmadan yazmaları için kadınları cesaretlendirmeye çabalamıştır. Bu çabanın karşılık bulduğu, özellikle “Okurdan” bölümündeki yazılardan görülebilmektedir. *Sayfa*'nın bu özellikleri dikkate alındığında, okurlarıyla, okur-yazar hiyerarşik ikiliğinin dışında, kadın olmaktan kaynaklı ortaklıkları olan bir grup olarak ilişki kurmaya çabaladıkları görülmektedir.

2.2.2. İçeriği ve Biçimi

Somut 4. *Sayfa*'nın içeriğine bakıldığında kadın erkek rolleri, ev içi şiddet, taciz, kürtaj, doğum kontrolü, medyada kadınların temsili, atasözleri ve deyişlerdeki cinsiyetçilik, ev içi emek, ideal kadınlık, çifte yük, cinsellik, evlilik, annelik, feminist hareket ve feminist örgütlenme ilkeleri gibi tek bir sayfada ve altı ay gibi kısa bir zaman zarfında birçok farklı konuya yer verildiği görülmektedir. *Sayfa* ekibi; akademik, anlaşılması zor, okur ile yazar arasındaki hiyerarşiyi keskinleştiren bir dil ve biçim yerine kısa, vurucu ve kolay anlaşılır yazılar yazmaya ve bu türden yazılar yayınlamaya özen göstermiştir. Feminizme ve cinsiyet ilişkilerine dair kavramlar, teorik ve soyut bir dil yerine gündelik hayat deneyimleri üzerinden somut bir şekilde anlatılmıştır. *Sayfa*'da yazıların yanı sıra çizimlere de yer verilmiştir. Bu çizimler

⁴⁷ Gülser Öztunalı Kayır'ın aktarımına göre, Stella Ovadia, *Sayfa* ekibine gönderdiği bir mektupta, *Somut 4.* *Sayfa*'nın erkeklere açılmasına itiraz etmiştir: “bu sayfa erkeklere sırf yazı gönderdiler diye açılırsa... ne farkı kalır...bir yazının feministliği hakkında aramızda fikir ayrılığı ve bilgisizlik varken erkeklerin yazılarının feminist olduklarına nasıl, hangi ölçütlerle karar vereceğiz?... ben *Cumhuriyet*'e yazı göndersem basar mı sizin bastığınız kolaylıkta?...mesele erkekkadının niye feminist olmaktan korktuğunu anlatmak, biyolojik bir dayanışma kurmuyoruz kadınlarla, ideolojik bir dayanışma kuruyoruz” (Stella Ovadia'dan aktaran Öztunalı Kayır, 2013, 82).

arasında Yankı Yazgan ve Zeynep Tümer'in birlikte hazırladığı, cinsiyet eşitsizliklerini ironik bir dille anlatan “Kadın İnsan” başlıklı karikatür bölümü, *Sayfa*'nın düzenli bölümlerinden biridir.⁴⁸

Sayfa'daki konu çeşitliliğine karşın, yazıların büyük bir çoğunluğu toplumsal cinsiyet rolleri ve feminizm hakkındadır. *Sayfa*, ilk feminist yayın olduğundan hayatın farklı alanlarındaki cinsiyet eşitsizliklerini ve buna karşı verilen feminist mücadeleyi görünür kılarak Türkiye'de feminist bakış açısını oluşturmaya öncelik vermiştir (Torun, 2013a, 108). Bunun için *Sayfa*'da, feminizmin ABC'si diyebileceğimiz bir içerik, kısa ve vurucu bir yazma biçimiyle verilmeye çalışılmıştır. Bu çabaları, kadınların eğitim seviyelerinin düşük olduğu ve de çoğunluğunun uzun ve akademik yazıları okuma alışkanlığı olmadığı bilgisine dayanan feminist bakış açılarının ürünüdür. Bu nedenle, *Sayfa*'nın özellikle akademi kökenli yazarları, eski yazma alışkanlıklarını değiştirmek için özel bir gayret göstermiştir. Örneğin, Tekeli, kendisinin ve Gülnur Savran'ın akademik üsluptan sıyrılarak yazmayı *Somut 4. Sayfa*'da öğrendiklerini aktarmıştır:

“Aramızda gazeteciler vardı, onlar bundan dolayı kısa yazmayı biliyorlardı. Gülnur ve ben akademi kökenli olduğumuz için kısa yazmayı bilmiyoruz, uzun yazıyoruz. Bazen öyle uzun yazıyoruz ki, bir türlü laf, esas anlatılmak istenene gelemiyor. *Somut* bizim için bu bakımdan çok büyük bir deneyim oldu. Kısa, vurucu, tercihen de polemik bir üslupla yazmak için çabaladık. Ses getirecek konuları ses getirecek üslupla yazmak gibi bir çabamız oldu ve buna göre herkes üslubunu değiştirdi (Şirin tekeli ile görüşme, 2016).

Somut 4. Sayfa'da feminist bakış açısını yerleştirebilmenin yollarından biri Simone De Beauvoir'in “kadın doğulmaz kadın olunur” sözünde en berrak ifadesini bulan, kadınlar ve erkekler arasındaki hiyerarşik ayrımların biyolojik değil toplumsal olduğunu anlatmaktır. Bu nedenle *Sayfa*'da kadınlığın ve erkekliğin toplumsal ve kültürel birer inşa olduğuna ve kadınla erkek arasındaki ezme ezilme ilişkisinin varlığına dikkat çeken çok sayıda yazı yer almıştır:

“...kadın erkek farkı anatomik özelliklere karşıt gelmiyor! Bu terimlerin anlamı toplumsal olarak belirleniyor ve anatominin çok ötesinde özellikler içeriyor. Ayrıca kadın veya erkek olma durumunu bireyler salt biyolojik gerçeklikler olarak yaşamıyorlar. ...anatomî dışı belirlenen farklar bir cinsler hiyerarşisi doğuruyor. ...ilk hiyerarşi kadınla erkek arasında oldu.

⁴⁸ *Sayfa*'daki çizimlerde hangi konuların nasıl anlatıldığının detaylarına, yazılar üzerinden aktarılan perspektifin tekrarı olacağı için yer verilmemiştir. Ancak dergide çizimlerin bir ifade biçimi olarak kullanıldığını belirtmek önemlidir çünkü çizimler, soyut meseleleri somutlaştırdığı ve görece basitleştirdiği için “okuma-yazma becerileri açısından dezavantajlı bir toplumsal grup olan kadınlar[a]” (Akkaya, 2018, 66) hitap eden bir yayın açısından etkin bir anlatım biçimidir ve bu anlatım biçimi *4. Sayfa*'nın oluşturduğu feminist yayıncılık anlayışıyla paraleldir. Çizimler, bu özellikleriyle, yayınlara okur arasındaki mesafeyi azaltan bir etkiye de sahiptir. Çizimlerle anlatım biçimine, özellikle *Feminist* dergisinde de rastlanacaktır.

Tarihte bilinen ilk iş bölümü cinsiyete dayalı. İlk iş bölümü, ilk ezen ve ezileni de yaratmış. Yinelemekte yarar var: Ezen erkek ezilen kadın. O ilk iş bölümünden bu yana, insan toplumlarının yapısında kökten değişiklikler oldu. Kökten değişmeyenler arasında en önemlisi cinsler arasındaki ezme ezilme durumu” (Torun, 2013a, 107).

Sayfa’da, hayatın farklı alanlarındaki cinsiyet temelli eşitsizlikleri anlatmanın etkin yollarından biri, kişisel deneyimlerin paylaşımıdır. Kadınların yaşadıklarını, hissettiklerini, düşündüklerini diledikleri biçimde anlattıkları deneyim paylaşımı yazılarının sayısını arttırmak *Somut 4. Sayfa*’nın önemli hedeflerinden biridir. Aytaç, Zeynep Avcı’nın “Biraz daha gerçek deneyimlerinizi, kendinizi yazın, kadın bakış açıcısını anlatan şeyler yazın” diyerek, kendilerini sürekli teşvik ettiğinden söz etmiştir (Aytaç, 2005:49). Aytaç, otobüste tacize maruz kalmamak için verdiği mücadeleleri Alev Işık rumuzuyla anlattığı (Aytaç, 2013, 58; Işık, 2013, 137) yazısına, Ağaoğlu ve Avcı’nın “hah işte sizlerden böyle yazılar bekliyoruz” (Aytaç, 2013, 58) şeklinde tepki verdiklerini de aktarmıştır.

Somut 4. Sayfa’daki en fazla deneyim paylaşımı yazısı kürtaj konusundadır (Ovadia, 2013d, 131; Ovadia, 2013e, 132; Cindoğlu, 2013b, 135; Kürtaj Olayı, 2013; Kürtaj Olayı, 2013; Bir Kürtaj Tanıklığı Daha, 2013; Kürtajı Yaşadılar ve Yazdılar, 2013). Çünkü, tam o dönemde, 27 Mayıs 1983’te yürürlüğe girerek yasak olan kürtajı on haftaya kadar serbest bırakacak, 2827 sayılı “Nüfus Planlaması Hakkında Kanun” tartışmaları gündemdedir. *4. Sayfa* da bu tartışmaların esas muhatabı olduğunu düşündüğü kadınlara seslenerek kürtaj deneyimlerini yazmalarını istemiştir (Bize Yazar mısınız?, 2013, 121). Kadınları ilgilendiren gündemdeki bir konunun propagandasını tanıklıklarla yapmak daha sonraki feminist kampanyalarda ve eylemlerde de kullanılan bir yöntem olacaktır⁴⁹. Bu yöntem, bilinç yükseltme grupları deneyimine dayanmaktadır. Çünkü, Aytaç’ın ifadesiyle, deneyim yazılarının, yazar için “bir tür katarsis” (Aytaç, 2013, 59) olmasının yanı sıra okuyana da yalnız olmadığını hissettiren güçlendirici bir tarafı vardır. Kadınlar, birbirlerinin kişisel hikayelerini duyduklarında yalnız olmadıklarını görecekler, bunun değişmesi gerektiğinin bilincine varacaklar ve var olan durumu değiştirmek için birlikte hareket etmek gerektiğini fark edeceklerdir. Bu bağlamda, *Somut 4.*

⁴⁹ Kadınların deneyimlerini yazmaya teşvik etmek, tanıklıklar üzerinden kadınların sorunlarını görünür kılmak ve politikleştirmek, 1980’ler boyunca yürütülen kampanyalarda da kullanılan bir yöntem olmuştur. Örneğin, 1987 yılında başlayacak olan Dayğa Karşı Kampanya kapsamında kadınların şiddet tanıklıkları toplanmış ve “Bağır Herkes Duysun” başlığı altında kitaplaştırılmıştır. Bezer şekilde, *Kaktüs* dergisinin dokuzuncu ve onuncu sayılarında görüleceği üzere, Bedenimiz Bizimdir Cinsel Tacize Hayır Kampanyası kapsamında hazırlanan dosyanın bir bölümü de kadınların taciz tanıklıklarından oluşmuştur.

Sayfa’nın, Köker’in kadınlara ait alternatif medya kanallarının işlevlerinden biri olduğunu belirttiği, benzer sorunları yaşayan kadınları bir araya getirerek kadınların ezilmesine karşı olanların ortak sesi olabilmek özelliğini taşıdığı görülmektedir (Köker, 1997, 29).

Somut 4. Sayfa’da, kürtaj dışında; cinsel taciz, cinsellik, hamilelik ve annelik konularında da sayıları daha az olmakla birlikte, kişisel deneyim yazıları yayınlanmıştır (Tunalı, 2013; F.Z, 2013; Ondan Önce Nasıl Yaşıyordum Ben, 2013; Ovadia,2013f).

Sayfa’nın içeriğinin bir diğer öne çıkan özelliği, hayatın farklı alanlarındaki cinsiyet hiyerarşisi ve erkek egemenliği sanat, kültür ve medya ürünleri üzerinden tartışılmasıdır (Tekeli, 2013a; Tekeli, 2013b; Tura, 2013; Ergin, 2013; Cindoğlu, 2013a; Torun, 2013e). Bu tartışmalarda, feministler; filmleri, fıkraları, halk deyişlerini, reklamları, gazete yazılarını vs. feminist eleştiriye tabi tutmuşlardır. *Somut 4. Sayfa* yazarları, feminist eleştirinin, “bakış açılarımızda bir dönüşümü talep ede[n]” (Antmen 2014,12) politik gücünden yararlanarak cinsiyetçiliğin sanat, kültür ve medya ürünleri aracılığıyla doğallaştırılmasına itiraz etmişlerdir.

4. *Sayfa*’da, feministlerin yanı sıra feminist olmayanların hatta anti-feminist sosyalistlerin feminizme saldıran yazıları da yayınlanmıştır; bu saldırıların odağında ise feminizmin erkek düşmanı ve Batı merkezli bir düşünce olduğu iddiası yer almıştır:

“Avrupa’daki anlamıyla bir feminist hareket, ülkemiz kadınına ve erkeğine pek bir şey kazandırmaz. Bugün, güçlü savunucularına rağmen feminist hareket, kadın vücudunun reklam aracı olmasını engelleyememiştir. ‘En eski meslek’ yani fahişelik hala sürmektedir, teknolojinin tüm olanakları ile... Kadın ve erkek zıt kutuplar, ayrı ya da karşı cinsler olarak nitelendirildiği sürece bu değişmeyecektir. Yani tek başına bir ‘Kadın Hareketi’ başarıya ulaşamayacaktır” (Burucu, 2013, 214).

“... bir toplumun geleceği, kadın ve erkeğin uyum içinde gelişmesine bağlı olduğundan, erkeği dışlayan bir feminizm hareketi başarılı olamayacağı gibi kaynaklanmış olduğu ortama da katkıda bulunamayacak, aksine zarar getirecektir” (Atagök, 2013, 211).

Bu dönemde, *Somut 4. Sayfa* dışındaki mecralarda da feministelere ve feminizme yönelik hakarete varan saldırılar söz konusudur. Bunlardan biri *Yarın Dergisi*’nin Mayıs 1983 tarihli, “*Feminizm mi?*” başlıklı özel sayısıdır. Bu sayının isimsiz yayınlanan tanıtım yazısında, feministler, 12 Eylül sonrası siyasal baskı ortamından yararlanan, Batı’nın düşüncelerini ‘yeni’ gibi satan ve karşılıklı tartışma yürütülemeyecek namussuzlar olarak tanımlanmıştır (Ne İstiyorlar, 1983, 2). Yine aynı sayıda, Füsun Öztürk de “Feministler Ne İstiyor?” başlıklı yazısında, o tarihte

Somut 4. Sayfa'yla özdeşleşen feminizm için, ben merkezli, bireysel, erkek düşmanı, toplum dışı, bilimsel olmayan, "ıplığı çoktan pazara çıkmış Batılı feminizmin kopyası", 12 Eylül'ün ardındaki "boşluktaki" bir alana girmeye çalışan, sınıf mücadelesini bölen, erkek düşmanı vb. gibi Ortodoks solun feminizm düşmanlığında kullandığı neredeyse tüm nitelemeleri bir arada kullanmıştır (Öztürk, 1983).

Tez kapsamında yapılan derinlemesine görüşmelerde ve İsyân-ı Nisvan Belgeseli'ndeki anlatılara göre, o dönem, sol hareketin yanı sıra Kemalistler ve İslamcılar da feminizme saldırmaktadırlar:

"Kemalistler, Ortodoks solcular, geleneksel Müslümanlar, herkes bize sürekli saldırıyordu" (Şirin Tekeli ile Görüşme, 2016).

"Şirin Tekeli: Biz hep solun bize tepkilerinden söz ettik ama bence çok önemli bir etki-tepki dalgası Kemalistler arasında oldu.

Gülneer Savran: hatta daha çok orada oldu çünkü daha alanlar mücadelesi oldu, biz onların alanına girmiş olduk" (Özkan, 2008)

Toplumun farklı kesimlerinden gelen bu saldırılara karşın, *Somut 4. Sayfa*, sadece solu muhatap almış ve feminizmin siyasal bir düşünce ve hareket olduğunu, çoğunlukla solun saldırılarına cevap yetiştirme kaygısıyla birlikte anlatılmıştır. Feministlerin solun saldırılarına yanıt verme çabası, *Sayfa*'daki feminizme ilişkin tartışmaların sınırlarının anti-feminizm tarafından belirlenmesi sonucunu da beraberinde getirmiştir. Bu durumu, *Sayfa* 'nın okurlarından Ahmet Erguvan, "Kadın Hareketi Yedek Kuvvet mi?" başlıklı yazısında şu şekilde ifade etmiştir:

"Kadın sorununu yalın bir çerçeve içinde ele alan feminizm karşıtları, feminizmi savunan kalemleri de yalınlaşmaya zorlamaktadırlar. Henüz sorun, anti-feminist bir platformda karşıtların çizdiği sınırlar içinde tartışılmaktadır. Karşıtların bu sınırların km taşlarını, toplumsal gerçekçilik düşüncesinin zorunlu sonuçları olarak benimsetmeye çabalamaları, üzerinde ilk olarak durulması gereken noktalardan biridir" (Erguvan, 2013, 229).

Sayfa'da, feministlerin, solun saldırılarına genellikle savunma pozisyonundan polemikçi bir üslupla karşılık verdikleri görülmektedir. Tekeli, bu üslubu, feminizme saldırılar karşısında zorunlu olarak benimsediklerini belirtmiştir: "Polemik üslupta yazıyorduk çünkü Kemalistler, Ortodoks solcular, geleneksel Müslümanlar, herkes bize sürekli saldırıyordu. Dolayısıyla bizim de kendimizi savunmamız ve hatta karşı saldırıya geçmemiz gerekiyordu" (Şirin Tekeli ile Görüşme, 2016). Bu savunma pozisyonunda ise, çoğunlukla insanları ürkütmeyecek, feminizmin meşruluğunu ve *Somut 4. Sayfa* ile yakaladıkları ilgiyi polemiklere kurban etmeyecek, Koray'ın deyişiyle "ihtiyatlı" bir dili tercih ettikleri (Koray, 2013, 39) görülmektedir. Bu üslup ve içeriği belirgin bir şekilde görebildiğimiz yazılardan biri, Şirin Tekeli'nin, *Yarın Dergisi*'nin feministleri namusuz olarak nitelediği tanıtım yazısına cevaben,

Dergi'nin yayın danışmanı Osman Saffet Arolat'a hitaben yazdığı mektuptur.⁵⁰ Tekeli bu mektupta karşı tarafa herhangi bir ithamda bulunmadan, kendisine feminist deme cesaretini gösteren az sayıdaki kadından biri olarak, “namussuz” sıfatını reddettiğini ifade etmiştir (Tekeli, 2013c, 275).

4. *Sayfa*'da, solun anti-feminizmine karşı saldırıya geçerek yanıt veren istisnai bir yazı da vardır. Bu, Stella Ovadia'nın, Tomris Uyar (2013)'ın, 4. *Sayfa*'da yayınlanan “Hangi “Kadın”? Kim?” başlıklı yazısına cevaben kaleme aldığı “*Kim Korkar Feminist Olmaktan?*” başlıklı yazısıdır. Bu yazı, solun anti-feminizminin tüm klişe argümanlarına karşılık adeta feminist bir manifesto niteliğindedir.

Uyar, söz konusu yazısında, Türkiye’de kadınların haklarına erişemiyor oluşunda, “hak ve özgürlük kavramlarının ille de cinselliğe iliştilme saplantısının” ve “kadın haklarını savunanların (iyi niyetli de olsa) elit bir çevrede kalmalarının” payı olduğunu ileri sürmüştür (Uyar, 2013, 139). Ona göre, *Somut 4. Sayfa*'nın feministleri de Batı’da gördüklerini kopyalamaya çalışan, kendi dilini bulamamış, halktan kopuk, masa başında hak savunuculuğu yapan kişilerdir. Bu nedenle Uyar, feministlere, siz hangi kadının haklarını savunuyorsunuz, diye de sormuştur (Uyar, 2013, 139-140).

Ovadia ise, Uyar’ın bu yazısına o ana kadar *Somut 4. Sayfa*'da rastlanmayan bir karşı saldırı üslubuyla yanıt vermiştir. İçinde yer aldığı “aydın” kesimin erkeklerin davranışlarını örnek göstererek erkeklerin artık eskisi gibi olmadıklarını artık daha uygar olduklarını ifade eden Uyar’a, “Kaç kadın o uygar erkeklerle yaşıyor? Ayrıca, o kadınlar da ‘hangi kadın’lar ve ‘kim’?” (Ovadia, 2013a, 208) diye sormuştur. Ovadia Uyar’ın ve tüm solun ezilen kadının işçi ya da tarladaki kadını olduğu argümanına karşılık olarak da “Ezilmek, ille de tarlada doğurmak mıdır? Süs eşyası olmak, olmayı kabul etmek zorunda olmak, yabancılaşma, ezilme içermiyor mu?” (Ovadia, 2013a, 208) diyerek kadınların ortak ezilmişliğini vurgulamıştır. Ve dahası, Uyar’ın “vardığı ünlüler konumunda -erkek kadın yerinde-” sadece “süs kadınları”nı değil kendi ezilmişliğini de inkâr ettiğini belirtmiştir (Ovadia, 2013a, 208).

⁵⁰ Şirin Tekeli, yazdığı bu mektubu ilk önce *Yarın Dergisi*'ne yollamıştır, ancak *Dergi*, mektubu yayınlamamıştır. Bunun üzerine, mektup, *Somut 4. Sayfa*'nın, 24 Haziran tarihli yirmi birinci sayısında “Bir Açıklama” başlığıyla yayınlanmıştır (Tekeli, 2013c, 275).

Ovadia'nın bu yazısı, solun feminizme saldırılarına karşında sadece bir üslup değişiminin değil, bunun ötesinde, aslında çoktan başlamış olan “erkek soldan” kopuş arzusunun da göstergesidir. Bu kopuşun alameti farikası ise, Ovadia'nın, feministlere dillerinin Batılı olduğunu söyleyen Uyar'ın nezdinde sola erkek demesi ve “yeni”yi aradıklarını ilan etmesidir: “Yazıların dili batı kokuyor demeye getiriyor T. Uyar. Kimi dil batı kokar, kimi dil erkek! Biz kendimize dil arıyoruz ne batı kokan ne erkek kokan bir dil. Bunu oluşturmak zaman alacak kuşkusuz” (Ovadia, 2013a, 207).

Ovadia, kendi dilimizi bulacağız derken, o güne kadar *Somut 4. Sayfa*'da kullanılmayan “biz” dilini, geleceği işaret ederek kullanmış ve *Somut 4. Sayfa*'yla bilinirliği artan ve meşruiyet kazanmaya başlayan feminizmin bir harekete dönüşeceğinin ilk sinyallerini de vermiştir. Nitekim, yazısının sonunda, sol hareketin taleplerine feminist talepleri dahil etme sorumlulukları olduğunu belirtirken de yine kolektif mücadeleye atıf yapmıştır:

“Bugün, kadın hareketi diye özerk bir mücadele alanı açıldıysa, bu, sömürüyle mücadele edenlerin, kadın ezilmişliğinin hakkını yeterince vermedikleri içindir. Kadın açısını savunan bizlere, sömürüye karşı mücadeleye öncelik vermek düşmüyor; tersine, sömürüye karşı mücadele verenlere, kendi eksikliklerini anlayıp kendi taleplerine kadınların özgül taleplerini de katmak düşüyor” (Ovadia, 2013a, 209).

Ovadia'nın bu yazısı, *Sayfa*'da yayınlanan yazılar arasında feminist kimliğini hem bireysel hem de kolektif düzlemde açıkça sahiplenilen ilk yazıdır. *Sayfa*'da daha öncesinde de feminizmi ve feminist hareketi savunan yazılar vardır elbette, ancak Ovadia'nınki, açıktan “biz feministiz” diye ilan eden ilk yazıdır.⁵¹

Sayfa'da, az sayıda olmakla birlikte, sola yanıt verme amacı taşımadan feminizmi anlatan yazılar da vardır; bunlar, feminist hareketin örgütlenme ilkelerinden söz edenlerdir. O dönem, feminizm henüz sola örgütlü bir görüntü vermediğinden olsa gerek, feministlerin örgütlenme ilke ve yöntemlerine ilişkin solun herhangi bir saldırısı söz konusu değildir. Bu nedenle, bu yazılarda, küçük grubun da benimsediği feminist örgütlenme ilkeleri polemikçi değil betimleyici bir üslupla aktarılmıştır.

Sayfa'da örgütlenme üzerine az sayıdaki yazıdan biri, Tekeli'nin “8 Mart ve Yeni Feminizm” başlıklı yazısıdır⁵². Tekeli, bu yazısında, yeni feminizmin 1970'li yılların

⁵¹Yukarıda bahsedilen Şirin Tekeli'nin kendisini feminist olarak tanımladığı Saffet Arolat'a yazdığı mektup Ovadia'nın bu yazısından sonradır.

⁵²Yeni feminizm, süfratlerle (eşitlikçi feministler) ile 1960 sonrası ortaya çıkan ikinci dalga feminizm arasındaki ayrımı görünür kılmak için kullanılan bir kavramsallaştırmadır. Bu kavram,

en ilginç siyasal hareketlerinden biri olmasının nedeninin sadece kadın sorununa getirdiği yeni bakış açısı ve kadınlar lehine başardıkları değil, bunları yaparken kullandığı “örgütlenme teknikleri” olduğunu belirtmiştir. Tekeli’ye göre, dünyanın farklı yerlerindeki kadın hareketleri, birbirinden habersiz bir şekilde “aynı tezleri savunarak benzer örgütlenme biçimleriyle ortaya” çıkmışlardır (Tekeli, 2013f, 143). Ona göre, kadın hareketinin, “...klasik parti örgütlerinin dışında ve parti yapısını, liderliği, hiyerarşiyi reddeden; yatay ve gerçek demokratik ilişkilere dayanan bir” (Tekeli, 2013f, 143) örgütlenme anlayışı vardır.

Somut 4. Sayfa’daki feminist örgütlenme üzerine en ayrıntılı yazı Şule Torun (2013d, 256-257)’un, küçük grubun çevirmek için tercih ettiği Juliett Mitchell’in “*Kadınlık Durumu*”nu (*Woman’s Estate*), incelediği yazısıdır. Torun yazısında, Mitchell’in kadınların kurtuluşu hareketi’nin (Women’s liberation movement) temel kavramlarını ve örgütlenme ilkelerini ele alış biçimini aktarmıştır. Buna göre, kadın kurtuluş hareketi, katılımcı sayısı altı ila yirmi dört arasında değişen küçük gruplarla örgütlenen, sadece kadınlardan oluşan, grupta yapılan işler ve kişiler arasında hiyerarşi oluşmasını engellemek için her işin (röportaj vermek, çay demlemek, yazı yazmak, temizlik yapmak vs..) rotasyonla yapıldığı ve liderliğe karşı olan bir siyasal mücadeledir. Kadın kurtuluş hareketinin bu ilkeleri benimsemesinin ardındaki tarihsel olgu, kendi egoları peşinde koşan liderleri olan hiyerarşik hareketlerin yarattığı kötü sonuçları tekrarlamak istememesidir. Bilinç yükseltme grupları hareketin örgütlenmesinin birinci aşamasıdır, ikinci aşaması ise, küçük grupların kadınların ezilmesini engellemeyi amaç edinen daha büyük kolektif yapıların parçası olmasıdır (Torun, 2013d, 256-257). Torun’a göre, kadın kurtuluş hareketinin örgütlenme bağlamında geliştirdiği kavramları: “‘bilinç yükseltme’, ‘öndere yer yok’ ya da ‘seçkin değiliz[dir]’” (Torun, 2013d, 257).

2.2.3.Kapanma Süreci ve Feminist Mücadeleye Özgün Katkısı

Somut. 4. Sayfa’nın on üçüncü sayısı yayınlanmadan kısa bir süre önce YAZKO’da, *Sayfa*’nın akıbetini belirleyecek önemli bir gelişme yaşanmıştır. Feministlere, *4. Sayfa*’yı çıkarmayı teklif eden Ağaoğlu, YAZKO yönetiminin kendisine yönelttiği

1980’li yıllardaki Türkiyeli feministler tarafından 1980 sonrası feminizmini tanımlamak için kullanılmaktadır.

ağır eleştiriler ve bunun üzerine yaşanan tartışmalar neticesinde, 23 Nisan 1983 tarihinde YAZKO yönetiminden istifa etmiştir (Depe, 2014, 17-18)⁵³.

YAZKO yönetimindeki “Ortodoks solun” (Tekeli, 1989b, 37) “anti-feminist bir darbe” (Aytaç, 2013, 59) ile Ağaoğlu’nun yerine geçmesi, *Somut 4. Sayfa*’yı hazırlayan ekip için işleri iyice zorlaştırmıştır. *Sayfa*’nın on yedinci sayısındaki yazılar, yeni yönetimle *Sayfa*’nın sorumluları arasındaki anlaşmazlıkların tırmandığını göstermektedir. Torun, yeni yönetime hitaben kaleme aldığı, “Genel Bir Değerlendirme” başlıklı yazısında, yeni yönetime özerk bir yapısı olan *Sayfa*’nın amacının “kadının özgül sorunlarını kadınca bir bakış açısıyla irdelemek isteyen herkes için bir tartışma ortamı yaratmak, bir forum oluşturmak” (Torun, 2013b, 245-246) olduğunu belirtmiştir.

Sayfa’nın aynı sayısında Ovadia ise, “Bu yazı Son mu Olacak?” başlıklı yazısında, “Söyleyecek sözü olup, söyleyecek yeri olmamak: *Somut*’un 4. Sayfa’sı bizlere açılmadan durum çoğumuz için buydu! Şimdi yine mi böyle olacak?” (Ovadia, 2013b, 247) diye sormuştur. Ovadia, kadınlar olarak hak mücadelesini yürütebilmelerinin ilk koşul olan kendi sözlerini söyleyebilme haklarının ellerinden alınmasına isyan etmiştir ama yazısını “ilk adımı attık, arkası gelecek” diyerek yine örgütlenmeye işaret ederek bitirmiştir (Ovadia, 2013b, 247).

On yedinci sayıdaki bu iki yazı da YAZKO yönetiminin *Somut 4. Sayfa*’ya baskı uyguladığını ve *Sayfa*’nın akıbetinin belirsiz olduğunu göstermektedir.⁵⁴ Nitekim, 3

⁵³ YAZKO yönetimindekiler, ekonomik getirisi iyi olacağı düşünülerek alınan *Somut*’un satışlarının iyi olmaması nedeniyle ama esas olarak *Somut*’un yayın politikasından memnun olmadıkları için Mustafa Kemal Ağaoğlu’na ağır eleştiriler yöneltmişlerdir (Depe, 2014, 17-18). Ağaoğlu’na yöneltilen eleştirilerden birinin de 4. *Sayfa*’daki feminist perspektif olduğu verdiği bir röportajdan anlaşılmaktadır:

“Türkiye’de aydınların bastırılmışlığına, sıkışmışlığına ilk dikkati çeken biz olduk. *Somut* ‘Türkiye’de aydınlar var’ sloganıyla ortaya çıktı. Bugün ülkemizde feminizm diye bir akım varsa, sivil toplumculuk tartışma gündemindeyse bunda bizim payımız büyüktür. Bunu kavrayamayan kimi aydınlar gençlik sayfası, feminizm sayfası gibi alışık olmadıkları bölümleri yadırgadılar. Ortağı oldukları bir kuruluşun dergisinde, kendi yazdıklarının eleştirilmesini içlerine sindiremediler. Kollanma gereği duyuyorlardı” (Yazko’nun Başına Gelenler, 1987, 53).

⁵⁴ On yedinci sayıda, küçük bir kutucuk içinde “Ayrılmadan” başlığı altında okurlarına da görüşlerini sordukları bir ileti yayınlılar: “4. Sayfa Okurları kimsiniz? Bu Sayfayı nasıl buldunuz? Sürsün ister miydiniz? Neden? Ve nasıl? Önerileriniz ve kişisel katkı olanaklarınız? Başka yerden ya da başka biçimde çalışmaya devam edersek size de haber verelim mi? Sizi nasıl bulabiliriz? Bize 4. Sayfa P.K. 442 Sirkeci’ye yazın. Hepimize daha iyi günler dileriz” (Ayrılmadan, 2013, 247).

Stella Ovadia, *Somut 4. Sayfa*’nın otuzuncu yılı vesilesiyle Evin Doğu ile birlikte hazırladıkları *Somut 4 Sayfa İlk Feminist Yazılar* kitabının 31 Ekim 2013 tarihinde Limonlu Bahçede’ki tanıtım kokteylinde, posta kutularına hiç mektup gelmediği için ne kadar üzüldüklerini ve çok uzun zaman sonra posta kutusu numarasının dergide yanlış yazdıklarını fark ettiklerini paylaşmıştır.

Haziran 1983 tarihli bir sonraki sayıda, *Somut*'ta feministlere ayrılan yer, yarım sayfaya düşürülmüştür (Tekeli, 1989b, 38; Ovadia, 2005, 65-66). Stella Ovadia on birinci sayıdaki yazısında, “Dünyanın yarısı, Türkiye’nin yarısı haftalık gazetenin tek bir sayfasına nasıl sığar?” (Ovadia, 2013c, 192) diye sormuşken, kadınların kendilerine ait olan tek mecrası da bir sayfadan, yarım sayfaya düşürülmüştür.

Somut 4. Sayfa on sayı daha yarım sayfa olarak yayın hayatına devam etmiştir ancak YAZKO yönetimi ile anlaşmazlıklar artarak devam ettiği için *Sayfa*’yı hazırlayan ekip, *Somut*’tan ayrılmaya karar vermiştir (Tekeli, 1989b, 38). Şule Torun (2013c, 307), 5 Ağustos tarihli, yirmi yedinci sayıdaki, “Çok Uzun Bir Konuda Kısa Bir Açıklama” başlıklı yazısında, her ne kadar sadece bir süre ara vereceğiz dese de bu, *Somut 4. Sayfa*’nın son yazısı olmuştur. Ovadia yıllar sonra, Savran’a verdiği röportajda, *Somut 4. Sayfa*’nın sonlanmasında YAZKO yönetimiyle yaşanan sorunların yanı sıra haftalık bir yayına artık yazı toparlamakta zorlanmalarının da etkisi olduğunu belirtmiştir (Savran, 1996b,18). Tekeli de aynı şekilde, “birikim ve hazırlığımızın tükenmesi de 4. *Sayfa*’nın bitişinde etkili oldu” (Tekeli, 1989b, 37) demiştir.

Somut 4. Sayfa’yı hazırlayanlar, bu yola çıktıklarında her ne kadar feminist seslerinin kadınlara ulaşacağına inanıyorlardır ancak yine de *Sayfa* beklentilerinin ötesinde bir ilgi görmüştür. Aytaç bu ilginin, *Somut*’un satış rakamlarından da açıkça görülebileceğini belirtmiştir: “Biz derginin o sayfasını çıkartırken, derginin tirajı 35-36 bine çıktı. Biz *Sayfa*’yı bıraktıktan sonra tirajı 5 bine düştü. Yani, sadece o sayfayı okumak için, 30 bin kişinin o dergiyi satın aldığını varsayabiliriz...” (Aytaç, 2005, 49).

4. *Sayfa*, 1980 sonrasında feminizmin kamusal alanda görünürlüğünün ve bilinirliğinin arttığı, bu sayede de meşrulaşmaya başladığı ilk yayıncılık deneyimleridir. Ovadia’nın deyişiyle, 4. *Sayfa*’yla “İkinci cins olma bilincinin yarattığı şaşkınlığın, öfkenin, isyanın paylaşılr olabilmesi inanılmaz bir enerji doğurmuştu” ve *bu*, Türkiye’deki feministler için “‘orada doğduk’ dedirten büyük bir özgürlük ve kendiyle karşılaşma anı[ydı]” (Ovadia, 2013f, 4).

Somut 4. Sayfa sadece içeriğiyle değil, yayıncılıkta benimsediği feminist çalışma ilkeleriyle de var olan yayıncılık dünyasında bir ilktir (Tekeli, 1989b, 37). “Herkesin söz hakkı olması, kimseyi temsil etmeme, konsensüs ile karar verme[k] gibi”

(Ovadia, 2013f, 4) hiyerarşi ve otoriteyi reddeden bu ilkeler, sonraki yıllarda da feminist yayınların organizasyon yapısını ve işleyişini belirlemeye devam edecektir. *Sayfa*, kadınların öznel deneyimlerini konu edinen içeriğiyle, basit ve vurucu bir anlatım biçimiyle, okurla samimi ve interaktif bir ilişki kurma çabasıyla ve benimsediği anti-hiyerarşik çalışma ilkeleriyle, 1980 sonrası feminist yayıncılık geleneğinin temellerini atmıştır.

Somut 4. Sayfa, sadece bir sayfa olmasına ve altı ay gibi kısa bir süre yayınlanabilmesine rağmen, kadınlar üzerinde büyük bir etki yaratmıştır. *Sayfa*'daki yazılar, kadınların bir cins olarak ezildiklerini keşfetmelerine ve kadınlık durumlarını sorgulamalarına vesile olmuştur (Berktaş, 2013, 27; Yurdalan, 2013, 43; Erozan, 2013, 30). *Sayfa*'nın okurları, küçük grubun bilinç yükseltmeyle yaşadığı süreci bir nevi yazılar aracılığıyla deneyimlemişlerdir. Birçok kadın, *Sayfa*'daki yazılar sayesinde, yalnız olmadığını ve bireysel hayatında yaşadıklarının tüm kadınların ezilmesiyle bir ilişkisi olduğunu keşfetmiştir:

“Dergilerdeki yazılar beni hep heyecanlandırı, cesaret ve umut verdi, bilinçlendirdi...Yaşadığım, düşündüğüm ve konuşamadığım her türlü kadınlık hallerinin, yazılabilir, konuşulabilir olduğunu öğrendim. Bütün kadınların yaşadıklarını, pek çok konuda ortak olduklarını, bunu değiştirmek için de mutlaka mücadele etmemiz gerektiğine inandım, bilinçlendim” (Aytaç, M., 2013, 66).

Ovadia'ya göre, kadınlık durumlarının “ne cumhuriyetçi ne de geleneksel solun öğretilerine sığmayan feminist tahlili, hayatları[n]da ve zamanın siyasi ortamında gerçek bir kopuş yarat[mıştır]” (Ovadia, 2013f, 4). *Sayfa*'nın yazarlarının da çok sık ifade ettikleri gibi *4. Sayfa* kadınların çoğu yerde dillendiremedikleri deneyimlerini ve görüşlerini paylaşabildikleri herkese açık feminist bir mecra olmuştur. Dolayısıyla en özgün yanı, hiç şüphesiz “Kadınların kendilerini kendi bakış açılarını, kendi çıkarlarını, isyanlarını, kısacası kendilerini dillendirdikleri ilk sayfa” (Ovadia, 2013b, 247) olmasıdır.

2.3.Kadın Çevresi

Resmi adı, Kadın Çevresi Yayıncılık, Hizmet ve Danışmanlık A.Ş olan, Türkiye'nin ilk feminist yayınevi Kadın Çevresi (K.Ç), on üç feminist ortak tarafından 8 Mart 1984'te kurulmuştur (Tekeli, 1989b, 38; Senede Bir Gün, 1996, 4)⁵⁵. Feministlerin

⁵⁵*Pazartesi* dergisinin feministlerin 8 Mart anılarını derlediği bir yazıda Ayşe Düzkın'ın aktarımına Feministler, K.Ç'nin kuruluşunu kutlamışlardır ve bu feministlerin ilk 8 Mart kutlamasıdır. Kutlamada “tanıdık” erkekler de yer almıştır. Bu kutlama için yapılan toplantıların birinde, o dönem

1980 sonrası tüzel kişiliği ve mekânı olan ilk örgütlenmesidir. K.Ç, 1980 sonrası feminist hareketin, küçük grup (çeviri grubu/çekirdek grup) ile başlayan ve *Somut 4. Sayfa* ile devam eden “ideolojik mayalanma döneminin” son örgütlenme deneyimidir.

Yayınevi, aktif olduğu dönem içinde, 1984’te Andrée Mitchel’in *Feminizm* ve Lee Comer’in *Evlilik Mahkumları*, 1986’da YAZKO Kadın Dizisi için küçük grubun çevirmeye başladığı Juliet Mitchell’in *Kadın Durumu*, Alice Schwarzer’in Simone de Beauvoir ile söyleşisi olan, *Ben Bir Feministim* ve 1988 yılında da *Dayağa Karşı* Kampanya’nın ürünü olan *Bağır Herkes Duysun* kitaplarını yayınlamıştır. Bunun yanı sıra, Kasım 1984’te kurduğu Kitap Kulübü’yle de kadınlık durumları ve feminizm üzerine tartışmaların gerçekleştiği çok sayıda buluşmaya da ev sahipliği yapmıştır.

Kadın Çevresi, radikal feminist çizgideki *Feminist* ile *Sosyalist Feminist Kaktüs*’ü çıkaracak gruplar arasındaki ayrışmanın da başladığı örgütlenmedir. Aslında, K.Ç’deki kadınlar, ortak bir yayın çıkarmaya niyetlenmiş ve nasıl bir yayın çıkaracakları üzerine tartıştıkları toplantılar da düzenlemişlerdir; ancak, gruptaki kadınların feminist bir yayının nitelikleri konusunda uzlaşamamaları neticesinde ortak yayın fikrinden vazgeçilmiş ve K.Ç’li kadınlar, farklı dönemlerde iki ayrı dergi çıkarmışlardır.

2.3.1.Kuruluş Süreci, Amacı ve Örgütlenme Tartışmaları

Kadın Çevresi’nin kuruluş süreci, YAZKO Kadın Sorunları Sempozyumu’nun ardından oluşan büyük grup toplantılarına dayanmaktadır. Feminist bir yayınevi kurma fikri, ilk kez bu toplantılarda, birlikte neler yapabiliriz sorusuna cevaben ortaya çıkmıştır. *Somut. 4. Sayfa* sürecinde, YAZKO yönetimiyle yaşanan sorunların ardından, bu fikir yeniden gündeme geldi ve feministler, bağımsız feminist bir yayınevi kurmaya karar verdiler. Yayınevinin, feminizm ve kadınlık durumlarını konu alan kitaplar yayınlamasının yanı sıra örgütlenmek için de iyi bir araç olacağı düşünülmüştü. Bu nedenle söyleşiler düzenlemek, kadınlar arası dayanışma ağları kurmak, şiddete maruz kalan kadınlara destek olmak gibi bir yayınevinden

yayınlanan Eréndiz Atasü’nün “Kadınlar da Vardır” kitabının adını feministlerin slogan olarak çok sevip benimsediğini ama Ayşe Tütüncü’nün bu slogandaki “da” ekinin fazla olduğunu belirtmesinin ardından sloganlarının “Kadınlar Vardır”a dönüştüğünü aktarmıştır (Senede Bir Gün, 1996, 4). Bu slogan, Filiz Kerestecioğlu’nun 1987 yılındaki *Dayağa Karşı* Kampanya için besteleyeceği “Kadınlar Vardır” şarkısının da ilham kaynağı olacaktır.

beklenenden daha geniş bir faaliyet çeşitliliğine sahipti. K.Ç, örgütlenme yapısında ve işleyişinde, küçük grup sürecinde benimsenen ve Somut 4. Sayfa'da kamusal olarak ilan edilen feminist ilkeleri benimsemiştir. Ancak, K.Ç, aynı zamanda bu ilkelerin eleştirel bir gözle yeniden yorumlandığı bir deneyim de olmuştur. K.Ç sürecinde, feministler, feminist ilkeleri terk etmeden örgütlenmenin kolektif hedeflerine nasıl ulaşabileceği üzerine daha fazla düşünmüşler ve tartışmışlardır.

YAZKO Kadın Sorunları Sempozyumu'nun ardından başlayan büyük grup toplantıları, başlangıçta, katılımcıların kendi kadınlık durumlarını ve örgütlenme sorunlarını konuştukları serbest gündemli toplantılardır (Yaprak Zihnioğlu ile Görüşme, 2014). Fakat, bir süre sonra bu toplantıların gündemi, kadın bakış açısını oluşturmak ve yaygınlaştırmak için birlikte neler yapabiliriz sorusuna yanıt bulmaya odaklanmıştır:

“.. O büyük toplantılarda ne yapalım konuşuluyor. Kimisi diyor ki Cumhuriyet'e gidelim orada sayfamız olsun. Sonra Somut çıktı... O toplantılar ne kadar sürdü hatırlamıyorum. Bir kış sürdü herhalde... ..bütün toplantıların odağı buydu, biz ayrı bir yayınevi mi kuralım yoksa başkaları için mi çalışalım? Yayın dışında bir araştırma fikri var ama yapılmıyor... Bunun dışında eylem önerisi yoktu, 12 Eylül'desin sokağa zaten çıkamıyorsun (Stella Ovadia ile Görüşme, 2014).

Bu toplantıların birinde, Şirin Tekeli, bağımsız bir yayınevi kurmayı önermiştir. Ancak, tam o sırada YAZKO'dan Somut 4. Sayfa'yı hazırlama önerisi gelmiş ve bu nedenle yayınevi kurma fikri “askıya alın[mıştır]” (Stella Ovadia ile Görüşme, 2014). Fakat, büyük grup, Somut 4. Sayfa'nın yayınlandığı süreçte de birbirinden kopmamıştır. Somut 4. Sayfa'nın Ağustos 1983'te olumsuz bir şekilde sonlanması ardından, feministler, bir süre “yılgınlık ve umutsuzlukla içlerine kapandılar” (Tekeli, 1989b, 38) ancak sonrasında tekrar toplanmaya başladılar. Büyük grup, 1 Ekim 1983'te, o ana kadar geçen süreci değerlendirdikleri, “Ne Umdum Ne Buldum” başlıklı iki toplantı yaptı ve bu toplantıların birinde, Ovadia yayınevi kurma fikrini tekrar gündeme getirdi (Savran, 1996b, 18).⁵⁶ Ovadia'ya göre, bu toplantı, “yayınevinin kuruluşuna doğru ilk adım[dı]” (Ovadia, 1994, 55). Bu toplantılarda Somut 4. Sayfa deneyimi üzerine yapılan değerlendirmeler, artık feminist sözü oluşturmak ve yaymak için, içeriğini, politikasını tamamen bağımsız bir şekilde feministlerin belirlediği ayrı bir yayına ihtiyaç olduğunu göstermiştir (Tekeli, 1989b, 38).

⁵⁶ Yayınevinin adının Kadın Çevresi olmasını öneren de Ovadia'dır. Ovadia, Savran'a verdiği röportajda, Kadın Çevresi isminin hikayesini şu şekilde aktarmıştır: “Kadın Çevresi adını Şule Balaban'a borçluyuz. Bir toplantıda, "Kadınlar kendilerini bu çevreye ait hissetmeli," türünden bir laf etmişti, ben de yayınevinin adı olarak önermiştim Şule'nin sözünü (Savran, 1996b, 19).

Yayınevinin kurulmasına karar verildikten sonra, tüzel kişiliği ne olsun, gerekli maddi kaynak nasıl yaratılabilir, kimler kurucu olsun vs. gibi resmi prosedürler üzerine de bir süre tartışıldı. 12 Eylül sonrası dönemde devlet, politik örgütlenmelere izin vermediğinden, Canan Arın'ın deyimiyle “o zaman kutsal olan şirket kurmak” (Özman, 2008) olduğundan, K.Ç zorunlu olarak anonim şirket statüsünde kuruldu. Böylece, K.Ç hem izinsiz toplantı yapabilme hem de kitap basma imkanına sahip olabildi (Savran, 1996b, 18).⁵⁷

Stella Ovadia, Zekiye Gülser Kayır, Nursen Kayır, Müzeyyen Aytaç ve Nilgün Himmetoğlu beş biner lira vererek yayınevinin resmi kurucuları oldular⁵⁸ (Kadın Hakları Savunucuları Hizmet ve Danışmanlık Şirketi Kurdu, 1984). O zamanki yasal düzenlemeye göre, evli olan bir kadın, kocasının izni olmadan şirket kuramamaktaydı, bu nedenle evli olan ortaklar kurucu olabilmek için kocalarının izin verdiklerine ilişkin noter tasdikli izin belgesi (muvafakatname) sundular.⁵⁹ Evli olmayan ortaklar ise izin almaları gereken bir kocaları olmadığını resmi olarak kanıtlayan bir belge sundular (Kadın Çevresi Yayınları, 1984, 5).⁶⁰

⁵⁷ K.Ç'nin resmi amacı şu şekildedir: “Ev içinde ve dışında ücretli ya da ücretsiz çalışan kadınların ürünlerini tanıtmak, pazarlamak, bilim, teknik ve vasat alanlarında bilgi düzeylerini yükseltmek, aralarında kültürel iletişimi sağlamak için her türlü üretim ve etkinlikle bulunmak, sağlık ve hukuk konularında danışmanlık hizmetleri yapmak” (Kadın Hakları Savunucuları Hizmet ve Danışmanlık Şirketi Kurdu, 1984).

⁵⁸ Şirin Tekeli, yayınevi kurulması fikrini ilk ortaya atan kişi olduğu halde, kurucu ortaklar arasında yer almamıştır. Bunun nedeni, yayınevi kurulma fikri üzerine yapılan toplantılardan birinde, yayınevi kuruluşunda herkesin belli bir miktar para koyması kararının konsensüs ile alınmamış olmasıdır: “... dedim ya biraz anarşizan bir tipim. Sanırım, Nursel'in bize tahsis ettiği ofisinde toplanıyorduk o zaman. Kadın Çevresi diye bir yayınevi kurma kararı alındı. ...bazı toplantıların sonuna kadar kalamıyordum. Bir toplantıda ben ayrıldıktan sonra, bana danışmadan, herkes şu kadar para verecek diye karar almışlar: emrivaki. Param yok değil ama böyle bir karar herkesin onayıyla alınmalıdır. Dolayısıyla ben Kadın Çevresi'nin kurucusu olmadım” (Şirin tekeli ile Görüşme, 2016).

⁵⁹ Muvafakatname örneği için bkz. Ek 1.

⁶⁰ O zaman yürürlükte olan 743 sayılı Medeni Kanunu'nun, “Karının Meslek veya Sanatı” başlıklı 159. maddesine göre, evli bir kadının “bir iş veya sanat ile iştigal etmesi” kocasının iznine tabiydi. Kadın ancak, “kendisinin bir iş veya sanat ile iştigal etmesi” nin aile birliğini bozmayacağını mahkemeye ispat edebilirse, hâkimin izniyle, kocasının izni olmasa dahi, çalışabilirdi. 159. madde, İzmirli bir ses sanatçısının 1990 yılında, açtığı boşanma davasının sonucunda iptal edilmiştir. İzmir'de ses sanatçısı olan bir kadın boşanma davası açtığı için, kocası, kadının çalışma iznini iptal etmiştir. Bunun üzerine, boşanma davasına bakan mahkeme, kadının çalışmasının kocasının iznine tabi olmasının Anayasa'nın eşitlik ilkesine (10. Madde) aykırı olduğu gerekçesiyle 159. maddenin iptali için Anayasa Mahkemesi'ne başvurmuştur (Anayasa Mahkemesi [743 sayılı Medeni Kanunu'nun...], 1990). Bu başvuru ile, İstanbullu feministler, 159. maddenin iptali için, Ortaköy, Salacak ve Moda'da stant kurup imza topladılar; İzmirli ise 159. maddenin mahkemede görüşüleceği gün eyleme yapma kararı aldılar (159'a Hayır!, 54) İmza kampanyasının tam metni için bkz. 159'a Hayır!. Nihayetinde, 159. madde Anayasa Mahkemesi'nin 29/11/1990 tarih ve E. 1990/30, K. 1990/31 sayılı kararıyla iptal edilmiştir. (Anayasa Mahkemesi [743 sayılı Medeni Kanunu'nun...], 1990).

Kadın Çevresi kurulmadan önce grup üyelerinden mimar Nurser Kayır, Beşiktaş, Yenihamam Sokak'taki on beş metre karelik ofisini, 1983 kışında büyük gruba tahsis etmişti (1. Feminist Hafta Sonu Kitapçığı, 1989, 37; Ovadia, 1994, 55). Burası, Kadın Çevresi'nin de mekânı olmuştur. Feministlerin ortak sabit bir mekanlarının olması, her şeyden önce kadınlar için ulaşılabilir olmalarını sağlamıştır. Bu mekân; kadınların diledikleri şekilde girip çıkabilecekleri, sohbet edebilecekleri, kitap okuyabilecekleri, kadınlık durumları üzerine tartışmalar yürütebilecekleri, aynı zamanda şiddete maruz kalan kadınların günün belli saatlerinde telefonda ücretsiz hukuki destek alabilecekleri bir alan olarak kurgulanmıştı (Stella Ovadia ile Görüşme, 2014; Savran, 1996b, 18).

Stella Ovadia'ya göre, K.Ç'li kadınlar, faaliyetlerin geniş bir çerçevede kurgulanmasında hemfikir olmakla birlikte, faaliyetlerin amacının ne olacağı konusunda grup arasında başlangıçta fikir ayrılıkları vardır. Ovadia, bu konudaki ilk tartışmayı da K.Ç'nin açılışında yaşadıklarını aktarmıştır:

“Kadın Çevresi'nin kurulduğu gün, bir basın açıklaması oldu ve ilk kavgamızı verdik... çünkü basından gelenler Türkiye'de kadının durumu hakkında ne düşünüyorsunuz gibi bir soru sordular. Bizim hazırlığımızda böyle bir soruya cevap vermek katiiyen yoktu... hiçbir şey söylemek istemiyoruz... ben kendimi tutamadım ve sanıyorum kadın eziliyor türünden yuvarlak bir laf ettim... bir anonim şirket politika yapar mı yapmaz mı, gibi şeyler yaşandı” (1. Feminist Hafta Sonu Kitapçığı, 1989:38).

Ovadia, en başından itibaren yayınevini kadın mücadelesini büyütecek bir örgütlenme stratejisi olarak düşünmüştür: “Benim amacım yalnızca yayın değildi; kitap basmak kadınlara ulaşmanın bir yoluydu yalnızca; benim aklım hak arayışında, örgütlenmedeydi” (Savran, 1996b,18). Fakat, ekipte, K.Ç'nin faaliyetlerinin yayıncılık ile sınırlı kalması gerektiğini düşünen bir grup da vardır (Savran, 1996b,18). Yayıncılığın esas amaç olduğunu düşünenler, “... biliyorsunuz biz bunu [K.Ç'yi] yayın için kurduk” diyerek Ovadia gibi düşünenleri uyarmaktadırlar (Stella Ovadia ile Görüşme 2014). Oysa, Ovadia'ya göre, K.Ç aracılığıyla kadınlara ulaşabilmek önemliydi çünkü “hareket bu kalabalıktan çıkacaktı ve çıktı da” (Savran, 1996b,18).

Ovadia, K.Ç'nin amacının örgütlenme olması gerektiğini savunurken, üç farklı anlamdaki örgütlenmeye işaret etmektedir. Birincisi, kadınların feministleşmesi ve K.Ç'nin bünyesine olmasa da çevresine (yani feminist harekete) dahil olmalarıdır. İkincisi, K.Ç'ye gelen, etkinliklere katılan kadınlar arasındaki iletişimi sürekli

kılacak yapılar ve mekanizmalar oluşturabilmektir. Üçüncüsü ise, kadınlarla kolektif eylemler gerçekleştirebilmektir.

K.Ç'nin örgütlenme stratejisinin temel taktikleri ise ilgi çekici etkinlikler ve sembolik eylemler aracılığıyla feminizmin tanınırlığı ve bilinirliğini arttırarak kadınların gözünde meşruiyet kazanmasını sağlamaktır.

K.Ç'nin, açılışını 3 Kasım 1984'te yaptığı Kitap Kulübü, örgütlenme stratejisinin en yapısal unsurudur. Kitap Kulübü'nde, altmış-yetmiş kişinin katıldığı hem teorik hem de kadınların tanıklıklarına dayanan, kürtaj, anne-kız ilişkileri, kadın cinselliği, kadın emeği vb. gibi belli başlıklarda toplantılar düzenlenmiştir (Savran, 1996b,18). Bu toplantılar sayesinde, toplumun farklı kesimlerinden kadınlar K.Ç ile ilişkilendirilmiştir.

K.Ç'nin dışa açıldığı ve bilinirliğini arttıran bir diğer önemli etkinliği ise, 3-11 Kasım 1984 tarihleri arasındaki TÜYAP Kitap Fuarı'nda stant açmaktır. Kitapların baskısı fuara yetişmemiş ancak K.Ç yine de kadınlarla buluşabilmek için fuarda yer almak istemiştir. Bu nedenle, K.Ç'liler, kadınlarla etkileşim içinde olabilecekleri alternatif bir katılım biçiminin arayışına girmişlerdir. Stella Ovadia, başlangıçta, topsonu denen, rulo şeklinde kâğıt toplarını götürmeyi ve kadınlardan bu kâğıtlara içlerinden geçenleri yazabileceklerini düşünmüştür. Ancak, fuardan önce mekânı birlikte gezdiği mimar Ahmet Turhan Altınar, kâğıt yerine aynalar üzerinde aynı şeyin yapılmasını önermiştir. Bu fikrin K.Ç'liler tarafında da çok beğenilmesiyle, K.Ç, TÜYAP'a aynalarla katılmıştır. Aynaların alt kısmında Kadın Çevresi, üst kısmında ise, “kendinize bu aynadan bakın” yazmaktadır. Kadınlara ulaşmak için aynaların kullanılmasının sembolik bir anlamı vardır. Bu eylem fikri, kadınların, “bir elinde cımbız bir elinde ayna...”, hayatta dış görünüşünden başka dergi ve tasarı olmayan toplumsal bir grup olduklarını varsayan erkek egemen düşünceden esinle ortaya çıkmıştı ve kadınların aynalara yazacaklarıyla bu durumun ters yüz edilmesi amaçlanmıştı. Ovadia'nın deyişiyle, “kadınlar, aynaya yazı yazmak için, öfkelerini kusmak için, ‘istediğiniz gibi olmayacağım’ demek için bakacaklardı” (Ovadia, 2005, 69). Ovadia'ya göre, aynalarla fuara katılmak, “sokakta 3 bin kişiyle yürümeye benzemeyen, sembolik” ve “çok çarpıcı” bir eylemdi[r] “(Ovadia, 2005, 69). Nitekim, aynalar fuarda istedikleri bu etkiyi yaratmıştır “feministlerin aynaları”, fuarda büyük bir ilgi görmüştür (1. Feminist Hafta Sonu Kitapçığı, 1989, 38).

K.Ç, 1985 ve 1986 yıllarında, kitaplarıyla katıldığı kitap fuarlarında da bu tür sembolik eylemler yapmaya devam etmiştir. 1985 yılındaki fuarda, stantta, üzerinde “bir ilmek de siz atın” yazan, kadınların attığı her ilmekle oluşan büyük bir femina koymuştur. 1986 yılında ise K.Ç stantında, kadınların parçalarının üzerine istediklerini yazıp uygun yerine koydukları büyük bir femina yap bozu vardır (Kitap Fuarında Feministler, 1995, 21).

Ovadia’nın, “insan çağıran etkinlikler düzenlemek” şeklinde tanımladığı bu örgütlenme stratejisi, ona göre, 1980’lerde feminist hareketin benimsediği örgütlenme stratejisi olmaya devam etmiştir. 1980’ler boyunca kadınlar, tartışma toplantıları, kampanyalar, şenlikler vs. üzerinden feminist harekete dahil olmuşlardır (Stella Ovadia ile Görüşme, 2014).

K.Ç’nin tarihsel sürecine baktığımızda, Ovadia ve onun gibi düşünenlerin arzuladığı gibi yayınevi kurmak, kadın mücadelesinin örgütlenmesinin bir aracı olmuştur. Kuruluş haberinin gazetede yer almasıyla birlikte K.Ç dışa açılmaya başlamış ve haberi okuyan birçok kadın K.Ç’nin mekanına gelmeye başlamıştır.⁶¹ Ardından, feminist sözün oluşmasına ve yaygınlaşmasına katkı sağlayan her faaliyetiyle K.Ç, kadınlar için bir çekim merkezi haline gelmiştir (Stella Ovadia ile Görüşme, 2014; Handan Koç ile Görüşme, 2014).

K.Ç’dekiler bir yandan, kadınları çalışmalarına nasıl dahil edecekleri üzerine düşünürken, diğer yandan da hangi kadınlarla örgütleneceğiz sorusunu gündemleştirmişlerdir. Gelen her kadın K.Ç’ye katılabilir mi? K.Ç’ye katılabilmesi için kriterlerimiz olmalı mı? gibi soruların grup içinde tartışıldığı görülmektedir. Hangi kadınlarla bir araya geleceğiz kaygısının bir boyutu, ezeli burjuva kadınlarla da örgütlenecek miyiz sorusudur:

“Hepimiz sol içinden geldiğimizden, o günlerde, bizi en çok ilgilendiren tartışmalar, muhalefet ve ihanet konularındaydı. ‘Gerçekten sınıf mücadelesine muhalefet mi ediyoruz, işçi mücadelesine karşı ihanet içinde miyiz?’ diye dertleniyorduk. ‘Başka görüşlerden kadınlar geldiği zaman tavrımız ne olacak?’ ya da ‘Vehbi Koç’un karısı bize katılmak istediğini söylerse, alacak mıyız aramıza?’ diye sorular vardı kafamızda. Bunlar şu an için size çok anlamlı gelmeyebilir; ama bizim için hayati meselelerdi. Çünkü doğruları, daha önce edindiğimiz bir öze göre belirliyorduk; kadın bakış açımız yeni yeni oluşuyordu... Şimdi gururla söylüyorum; 1981 ile 1984 arasındaki dönemde, özellikle Stella, Şirin ve ben, o şemsiyeyi çok daha geniş tutmayı başardık; ‘Vehbi Koç’un karısı sınıfsal kimliğiyle değil de o evlilik içindeki kadın olma durumuyla katılırsa bize, tabii ki onun da yeri var aramızda’ diyebildik...” (Aytaç, 2005, 46).

⁶¹ *Feminist* dergisini kuracak ekipte yer alacak olan, Ayşe Düzkan ve Handan Koç da KÇ’nin kuruluş haberini gazetede görüp gelen kadınlar arasındadırlar (Handan Koç ile Görüşme, 2014).

Aytaç'ın belirttiği gibi K.Ç, kadınlar arası birlikteliği, tüm kadınların ortak ezilmişliği üzerinden kurmaya çalışmıştır. K.Ç'ye Vehbi Koç'un karısı gibi sermaye sınıfından kadınlar gelmese de sanat, sinema, edebiyat dünyasının ünlü birtakım isimleri de dahil olmak üzere, çok farklı kesimden kadın gelmiştir (Handan Koç ile Görüşme, 2014). “Hangi kadınlarla” sorusunun esas tartışmalı boyutu, örgütlerle organik ilişkisi olan sosyalist kadınlardır. K.Ç'nin kadınlardan gördüğü ilgi, solun da dikkatini çekmiş ve sol örgütler, K.Ç'yi kendi siyasetleri doğrultusunda yönlendirmek istemişlerdir. K.Ç'de neler olup bittiğini takip etmek için örgütlerindeki kadınları görevlendirilmişlerdir. Bu durum, K.Ç'deki feministlerle, görevlendirmeye gelen sosyalist kadınlar arasında gerilimlerin yaşanmasına neden olmuştur (Ayşe Düzkan ile Görüşme, 2014; Handan Koç ile Görüşme, 2014; Yaprak Zihnioğlu ile Görüşme, 2014). Zihnioğlu, kullandıkları toplantı yöntemleri sayesinde, daha yolun başındayken görevlendirmeye gelen kadınları ayırt edebildiklerini anlatmıştır:

“Toplantılara tanışarak başlıyorduk. Birisi gelip de oturup ben tamam artık buralıyım diyemezdi. Mesela diyelim ki ben emekçi kadınlar derneğinden geliyorum... o zaman herkes, sen yeni geldin, anlat, ne düşünüyorsun, biz burada feminist bir grup oluşturuyoruz, işte sol olsun sağ olsun herkesi eleştiriyoruz, bağımsız bir hareketiz, senin kendi hareketinde gördüğün sorunlar neler, ne yaşadın gibi sorgulayınca onlar belli tutumlar alıyorlardı, bazıları kızılıyordu bu sorularımıza, verdiği cevaba göre de niçin geldiği anlaşıyordu zaten. Orada bir sorgulamayla bir çeşit bunu öğreniyorduk, sen örgüt adına buradaysan... burası örgütler federasyonu değil, biz birey olarak buradayız. Her bir kadın burada tek başınadır, hareketin ilkeleri şunlardır diye anlatıyorduk. (Yaprak Zihnioğlu ile Görüşme, 2014).

Sosyalist kadınlarla K.Ç'liler arasında çok fazla çatışma yaşanmıştır. Düzkan, bu süreçte, kimi zaman bağımsız bir şekilde gelen sosyalist kadınlara önyargılı davrandıklarından da söz etmiştir. Ancak ona göre, bu, diğer yandan “haklı bir önyargıdır” çünkü K.Ç'ye çok sayıda kadın örgüt görevlendirmesiyle gelmiştir (Ayşe Düzkan ile Görüşme, 2014). Ancak, Koç'a göre, solun K.Ç'yi “manipüle etme çabaları başarısızlıkla sonuçlanmıştır” (Handan Koç ile Görüşme, 2014). Çünkü, örgütlerin görevlendirdiği kadınların çoğu feministleşmiş ve örgütlerinden ayrılarak K.Ç'ye katılmışlardır:

“Bazıları görevlendirmeye bizi ele geçirmek için gelmişti ama geldikten sonra bu iş böyle olmaz deyip kendi örgütlerine karşı çıktılar. Görevlendirme ile gelen kadınların çoğunluğu K.Ç'de kaldılar. Her toplantıda anlamaya çalışıyorlardı, burada başka bir şey oluyordu. Örneğin, erkek lideri diyor ki git feminist hareketi ele geçirin, bizim kadın kolumuz olsun ama kadın K.Ç'ye geldiğinde burada başka bir şey olduğunu görüyor. Çünkü tanışmanın hemen ardından kadınlar yaşadıkları sorunları anlatmaya başlıyorlar, tacizi, tecavüzü vs.. O yüzden anlıyordu başka bir şey oluyor, sonra kendi yaşadıklarını anlatıyordu ve kalıyordu.” (Yaprak Zihnioğlu ile Görüşme, 2014).

K.Ç'nin tüzel bir kişiliği olsa da resmi yapısı, örgütlenmesinin bir parçası olmamıştır. Yönetim kurulu, denetim kurulu vb. gibi resmi yapılanmanın dayattığı

yönetim organları sadece kâğıt üstünde kalmış ve işleyişinde anti-hiyerarşik feminist örgütlenme ilkeleri benimsenmiştir. K.Ç’de tanımlı bir iş bölümü yoktur. Yapılması gereken işler gönüllük esasına göre, rotasyon ilkesi gözetilerek paylaşılmıştır. Örneğin, mekânı sürekli açık tutabilmek için nöbet sistemi oluşturulmuştur (Özman, 2008; Öztunalı Kayır, 2011, 44; Gülnur Savran ile Görüşme, 2014; Yaprak Zihnioğlu ile Görüşme, 2014). Örgütlenmeye ilişkin tüm kararlar konsensüs ile toplantılarda alınmıştır. Toplantı yapma biçiminde ise, söz kesmemek, eşit söz hakkı, birbirini konuşmaya cesaretlendirmek vs. gibi, bilinç yükseltme grubundaki ilkelerin uygulanmasına devam edilmiştir.

Grup büyüdükçe feminist ilkelerin uygulanmasında sorunlar yaşanmaya başlamıştır. Gülnur Savran’ın aktarımına göre, çeviri grubu zamanındaki, feminist ilkeleri terk etmeden ama aynı zamanda bir ürün çıkarmayı mümkün kılacak bir iş bölümünün nasıl olabileceğine ilişkin tartışma, Kadın Çevresi’nde de devam etmiş ve çalışma tarzları arasındaki farklılıklar daha fazla sorun olmaya başlamıştır. Hangi işi, kimin, ne zaman yapacağına ilişkin gerilimler yaşanmış ve bazen iş bölümü yapılmadığı için işler ortada kalmıştır (Çevirenlerin Önsözü, 1985, 13; Gülnur Savran ile Görüşme, 2014). Kolektif işlerin yürütülmesinde yaşanan zorluklar, ekip içinde feminist örgütlenme ilkelerine yönelik eleştirel bakışı belirginleştirmiştir. Bu nedenle, ilk yayınladıkları kitapları *Evlilik Mahkûmları*’nın ön sözünde “iş bölümünün şeytan icadı olmadığını” gördüklerini belirtmişlerdir:

“Ve demokrasinin “zor meslek” olduğu, karar vermeden iş yapılamadığı, iş bölümünün şeytan icadı olmadığı gibi gerçekleri öğrenme zorunluluğu. Ama, yine de demokratik bir işleyiş aramada direnmemiz: Kitap seçerken kadın açısının en geniş yelpazesini tanıtmaya dikkat etmek, çevirmenlerin önerdikleri dile ve seçtikleri kelimelere saygılı olmak, iş birliğini üretimin her safhasında gerçekleştirmeye çalışmak, çoğulculuğu ve herkesin bilgi edinme, seçim yapma hakkını koruyarak iş çıkarmaya çalışmak!” (Kadın Çevresi Yayınları, 1984, 4).

K.Ç’deki feministler, şimdiye kadar aldıkları yolda benimsedikleri örgütlenme ilkelerini, deneyimleri üzerinden eleştirel bir şekilde tartışmışlardır. Örgütlenmede yaşanan sorunların adını koymak ve çözüm yolları aramak için de yüzlerini yine Batı feminizminin teori ve pratiğine çevirmişlerdir. Bu tartışmalardan en öne çıkanlardan biri, hiyerarşik geleneksel örgütlenmenin karşısına konulan feminist örgütlenme biçiminin içerdiği, ürettiği ya da gizlediği hiyerarşilerin neler olduğudur. Batı’daki feminist harekette, özellikle 1970’lerde, çok ses getiren ve hala da güncelliğini koruyan, Jo Freeman’ın ünlü “Yapısızlığın Tiranlığı (The Tyranny of Structurelessness)” makalesi bu dönem örgütlenme tartışmalarında en sık referans

verilen kaynaktır. Ovadia'nın aktarımına göre Şule Aytaç bir gün bu makaleyi getirmiş ve üzerine hep birlikte tartışmışlardır (Stella Ovadia ile Görüşme, 2014).⁶²

Amerika'daki kadın kurtuluş hareketinin aktif bir üyesi olan Freeman, kadın kurtuluş hareketinin ortaya çıkmasından kısa bir süre sonra yazdığı bu makalesinde, hiyerarşi oluşturduğu için her türlü yapıyı reddeden örgütlenme anlayışını "yapısızlığın tiranlığı" olarak adlandırmış ve bunun yerine, feminist örgütlenme geleneğini tamamen dışlamayan ama geleneksel örgütlenme modellerinden de faydanlanan oluşturulan ilkeler bütünüyle, daha demokratik ve katılımcı bir yapı kurmayı önermiştir.

Freeman'a göre, ortak bir amaç uğruna bir araya gelen herhangi bir insan topluluğu her şekilde bir yapı oluşturur, dolayısıyla her grubun, daha esnek daha demokratik vb. olsa da bir yapısı vardır. Her yapının da gizli ya da açık belli kuralları vardır. Çoğu feminist örgütlenmede olduğu gibi yapısızlık iddiası aslında herkes tarafından bilinen ya da sezilen ama açıktan ilan edilmeyen gizli kuralları olduğu anlamına gelmektedir. Bu tür grupların, görünen yönetici bir grubu ya da lideri yoktur ancak açıkça tanımlanmamış elit bir grubu vardır. Gruptaki tüm üyeler, kararların elit gruptaki kişilerin onayından geçmeden alınmayacağını hissederler, bilirler. Freeman'a göre, "aslında elitler, aynı siyasal etkinliklere katılan bir grup arkadaşın başka bir şey değildir" (Freeman, 1970). Ancak, tam da bu özelliklerinden dolayı - arkadaşlık ve politika yapmanın çakışması- grubun arasındaki bağı kırmak ve daha da önemlisi bu iktidar odağının varlığını açık etmek oldukça zordur. Freeman'ın yapısız örgütlenmelerin vurguladığı bir diğer niteliği ise, örgütlenme içinde kaçınılmaz olarak bir "yıldızlık sistemi"nin oluşmasıdır. Örgütlenmede tanımlı bir sözcülük pozisyonu yoktur ancak daha fazla bilgi ve deneyime sahip olan ya da kamuoyu önünde konuşabilen kadınlar ister istemez hareketin sözcüsü olurlar (Freeman, 1970). Dolayısıyla, Freeman'a göre, yapısızlık iddiasının en büyük handikabı gruptaki hiyerarşileri gizlemesidir. Bu nedenle, Freeman, ilk önce gizli iktidarı daha demokratik ve hesap verebilir bir yapıya büründürmeyi önerir. Bunun

⁶² Feministlerin, "İdeolojik Mayalanma" dönemi anlatılarında, Çeviri Grubu, *Somut 4. Sayfa* ve Kadın Çevresi süreçlerindeki deneyimler biraz iç içe anlatılmaktadır, bu nedenle bazı olayların ne zaman gerçekleştiğini belirlemek güçleşmektedir. Şule Aytaç'ın bu makaleyi ne zaman getirdiği de tam olarak tespit edilememiştir. Ancak, Ovadia ve Aytaç'ın anlatımlarından, hem her ikisinin de Türkiye'de oldukları bir zaman dilimine denk geldiği için hem de feminist örgütlenme ilkelerini eleştirel bir perspektiften tartışmaya başlayabilmeleri için, örgütlenmenin de biraz daha yol almış olması gerektiği düşünüldüğünden, "yapısızlığın tiranlığı" tartışmasının Kadın Çevresi zamanında gerçekleştiği sonucuna varılmıştır.

için; örgüt içindeki yetkiler mümkün olduğunca çok kişi arasında paylaştırılmalı, bu paylaşımdaki kıstas ise arkadaşlık ilişkileri değil kişilerin bilgi ve becerileri olmalı ve örgütteki işlerin yapılmasında ise rotasyon ilkesi benimsenmelidir (Freeman, 1970).

Freeman'ın işaret ettiği yapısız örgütlenmelerdeki gizil hiyerarşiler ve bunların yarattığı sonuçlar, 1980'lerde, Türkiye'deki feministler arasında en sık tartışılan konularından biridir. Örneğin Aytaç, Freeman'ın "yıldızlık sistemi" dediği durumun feminist hareketin ilk dönemlerinde önemli bir tartışma konusu olduğunu ve kendisinin de dahil olduğu bazı kadınların "liderlikle" suçlandığını aktarmıştır:

"O dönem tartışılan önemli konulardan biri de 'liderlik-lidersizlik' meselesiydi; kadın hareketi lidersiz olmalıydı. Defalarca da liderlikle suçlandık; bir doğal liderlik konusu vardı bence... Üçümüz dördümüz yemek pişirmeye kalkarsak, en tecrübeli olanımız, en iyi yemek yapanımız 'doğal lider' olur. Herkes yemeği iyi ister; o yemek pişirme işinde de bir kişi liderdir. Bunda, bana göre korkulacak bir şey yok; ama o kişi, sonraki dönemde "Ben sizden üstünüm, farklıyım" şeklinde hak-tavırlara girerse, haddini bildirmek gerekir. Ama, doğal bir becerisi, yeteneği, birikimi, gücü olduğunu anlamamız lazım. Birinin bir konuda yeteneği var, hepimizle paylaşıyor, konuya hâkim; ama bir başka konuda da bir başkası daha yeteneklidir. İyi yemek pişiren, hep 'ben hakimim' diyorsa; sorun asıl burada başlar... Hiyerarşi ve liderlik konularında, tartıştığımız sorunlar dışında, şunu da fark ettim; liderliğin despotluğu olduğu gibi lidersizliğin de despotluğu var... Bazı işler, lidersiz yürüyemez. Bunlar, yaşayarak fark ettiğimiz, üzerinde tartıştığımız şeylerdi hep..." (Aytaç, 2005, 56-57).

Aytaç, Freeman'ın makalesine referansla lidersizliğin despotluğunu vurgularken, feminist örgütlenmenin "hareket lidersiz olmalıdır" ilkesine de eleştirel yaklaşmıştır. Ovadia da benzer şekilde, kadınlar arası farklılıkların hiyerarşi yaratmasının kaçınılmazlığına değinmiş ve örgütlenme içindeki hiyerarşilerle baş etmenin yolunun Freeman'ın ileri sürdüğü gibi demokratik bir yapı oluşturmaktan geçtiğini savunmuştur: "Eğer örgütlü olursan senin kontrol mekanizmaların olur. Bu kontrol mekanizmaları olmadığında orman kanunu olur, orman kanunuyla baş edemezsin, en çok ağzı laf yapan, en diplomalılar, en istekliler başı çeker... (Stella Ovadia ile Görüşme, 2014). Ovadia'ya göre, dönemin feministleri "Leninist örgütlenmelerden geldikleri ve çok bıktıkları için, bütün yapıları reddettiler" (Ovadia, 2005, 78). Ancak ona göre, bu durum, Freeman'ın da ifade ettiği gibi belli niteliklere sahip kadınların daha öne çıkmasına ve onların sözlerinin daha geçerli olmasına yol açmıştır (Ovadia, 2005, 78).

Feminist bir oluşumda, çalışma tarzları arasındaki farklılıklar, kadınlara arasındaki bilgi, deneyim, eğitim düzeyi, sınıf vb. farklılıkların kolektifiğe yansıma biçimleri, açık ve gizli hiyerarşiler, liderlik ve doğal liderlik, işbölümü ve rotasyon ilkesi, konsensüs ile karar almanın zorlukları, hareketin "yıldızları" vb. gibi feminist örgütlenme modeline "içkin" olduğunu ileri sürebileceğimiz sorun alanları, zaman

içinde bunlara farklı boyutlar da (örneğin kurumsallaşmayla birlikte ücretli-gönüllü çalışan ayrımının ortaya çıkması, cinsel yönelim-cinsiyet kimliği tartışmaları, farklı kadınlık durumları arasındaki hiyerarşiler, farklı etnik kökenler arasındaki hiyerarşiler vs. gibi) eklenerek, feminist harekette hala güncelliğini koruyan canlı bir tartışma alanı olmaya devam etmektedir (1. Feminist Hafta Sonu Kitapçığı, 1989; Taylı, Mefkure, 1995; Zihnioğlu, 1996; Düzkan, 1996; Gümüsoğlu, 1996; Karakuş, 2011; Mefkure, 2012; Parker, Yurdalan, Esmeray, 2012).

2.3.2. Kuşak Farkı ve “Çeşitli Feminizmler”

1980 sonrası Türkiye feminist hareketinde, *Feminist* ve *Sosyalist Feminist Kaktüs* dergilerinde vücut bulan radikal ve sosyalist feminizm ayrımı, Kadın Çevresi dönemindeki örgütlenme ve ortak yayın çıkarma tartışmalarına dayanmaktadır. K.Ç’li kadınlar, 1986’da BİLSAK’ta düzenlenen, sonradan “Eskiler Toplantısı” adı verilen toplantılarda ortak yayın çıkarma fikrini tartışmaya başlamışlardır. Hatta, bu toplantıların birinde Şirin Tekeli, “tek sayfalık feminist bir gazete” çıkarmayı da önermiştir ancak bu önerisi kabul edilmemiştir (Zihnioğlu, 1993,1; Ovadia, 1994, 56).⁶³ Toplantılarda iki farklı yayıncılık anlayışı çatışmış ve nihayetinde bu gruptan iki ayrı feminist dergi çıkmıştır. Ortak yayın çıkarma tartışmalarında iyice gün yüzüne çıkan K.Ç’deki politik ayrışmanın ardında ise iki ana dinamik vardır: birincisi, K.Ç’deki kuşak farklılığı olarak adı konulan, iki grup arasındaki sınıfsal, yaş, çalışma biçimine vs. ilişkin farklılıklar; ikincisi ise, farklı feminist yaklaşımlardır.

K.Ç’nin dışa açılmasıyla, farklı yaş gruplarından ve mesleklerden kadınlar K.Ç’ye gelmeye başlamıştır. Böylece K.Ç’deki orta sınıf, yabancı dil bilen, ağırlıkta akademik olan feminist “tipolojisi” de değişmeye başlamıştır. Bu değişim, feminist hareket tarih yazımında, kuşak farklılığı üzerinden ele alınmıştır. KÇ’ye yeni gelen “genç” grup ikinci kuşak, eskiler ise birinci kuşak olarak adlandırılmıştır (Ovadia, 1994, 55; Tekeli, 1989b, 38; Öztunalı Kayır, 2011, 46). K.Ç’deki iki kuşak

⁶³ Yaprak Zihioğlu 1985 yılında “Eskiler Toplantısı” adı altında tek bir toplantının yapıldığını belirtmiş ve “O sıralarda *Feminist* dergisi yayın hazırlıkları içindeydi” (Zihnioğlu, 1993, 1) demiştir. Ovadia ise, 1986 yılında “Eskiler Toplantısı” adı altında, 15 ve 22 Kasım tarihlerinde iki toplantı gerçekleştiğini yazmıştır. Çalışma kapsamında, bu tarihleri teyit edebilecek üçüncü bir kaynağa erişilememiştir. Ancak Ayşe Düzkan ile yapılan görüşmeye göre, *Feminist* dergisi hazırlığına Zihnioğlu’nun belirttiği gibi 1985 yılında değil 1986 yılının sonunda başlanmıştır (Ayşe Düzkan ile Görüşme, 2019). Eskiler Toplantısı’nın tarihinin de bu tarihe daha yakın bir zamanda olması gerektiği düşünüldüğünden ve toplantının Ovadia’nın belirttiği gibi 1986 yılında gerçekleştiğini sonucuna varılmıştır.

arasındaki ayrışmayı, doğrudan kuşak çatışması olarak adlandırılanlar olduğu gibi, ayrışmanın adını kuşak çatışması olarak koymadan kuşak farklılığı ile ilişkisini vurgulayanlar da vardır. Tez kapsamında görüşme yapılan *Feminist* ve *Kaktüs* dergi ekibindekiler de aynı şekilde, K.Ç’deki ayrışmada kuşak farklılığının etkisine dikkat çekmişlerdir. *Feminist* dergisini çıkaranların tamamı ikinci kuşaktanken *Kaktüs*’ü çıkaranlar da birinci kuşaktan kadınlardır.

Tekeli, KÇ’deki birinci kuşağı, “Otuzlarında, çoğu meslek kadını, evli ve çocuklu kadınlar” (Tekeli, 1989b, 38), ikinci kuşağı da “çok daha genç, üniversite öğrencisi ya da işçi, sekreter, tezgahtar kadınlar” (Tekeli, 1989b, 38) şeklinde tanımlamıştır. *Feminist* dergi ekibinden Düzkan ve Koç da iki kuşağı benzer biçimde tarif etmişlerdir. Onlara göre, K.Ç’nin birinci kuşağı; çoğu evli, geçim derdi olmayan ve düzenli bir hayatı olan kadınlarken; kendilerinin dahil olduğu ikinci kuşaktan kadınlar, politika yapmanın yanı sıra ailelerinden ayrı bağımsız bir hayatı nasıl idame ettireceklerine ilişkin temel bir derdi olan, garsonluk, barmenlik ya da tezgahtarlık gibi fiziksel olarak yorucu, güvencesiz ve düzensiz işlerde uzun saatler çalışan bir gruptur. Düzkan, iki kuşak arasındaki farklılığı tanımlarken ilk önce, “biz daha işçi sınıfıydık” (Ayşe Düzkan ile Görüşme, 2014) demiş ancak, daha sonra, “aslında sınıfsal bir fark değil bu başka bir şey, seçim ve hayat tercihleri bir nevi. Bunu şimdi düşünüyorum” (Ayşe Düzkan ile Görüşme, 2014) demiştir.

Düzkan, tez kapsamında görüşme yapılanlar arasında K.Ç içindeki ayrışmayı kuşak çatışması olarak tanımlayan ve bu durumu en fazla vurgulayan kişidir. Düzkan’a göre, iki grup arasındaki kuşak çatışması; çalışma biçimlerinde ve disiplin anlayışlarındaki farklılıklarda, sol ile ilişki kurma biçimlerinde ve politika yapma anlayışlarında görülmektedir.

Her iki dergi ekibinin, iki grup arasındaki çatışmayı tarif ederken ortak olarak vurguladıkları konu ise; çalışma biçimleri ve disiplin anlayışları arasındaki farklılıklardır. Düzkan’a göre ikinci kuşaktakiler, düzensiz bir yaşamları olduğu için toplantılara vaktinde gelmekte zorlanmaktaydılar, bu konuda kendisiyle ilgili verdiği en uç örnek ise, gece geç saatlere kadar çalıştığı için “bugün toplantıya uyuyarak katılacağım” (Ayşe Düzkan ile Görüşme, 2014) demesidir. İkinci kuşaktakilerin, bu “disiplinsiz” halleri, daha disiplinli birinci kuşaktaki kadınların bir kısmıyla aralarında gerilimlerin yaşanmasına neden olmuştur. Ancak, Düzkan’a göre, bu

davranışlarının ardında, katı disiplin anlayışına sahip sol örgüt geçmişlerinin de etkisi çok büyüktür:

“Çok çalışıyoruz ama mesela ben hiçbir şeye zamanında gelemiyorum falan. Fakat bir yandan da düşünüyorum, biz de çok katı örgüt disiplininden çıkmışız. Mesela Demokrat Gazetesi’nde çalışırken, hafta sonu iznim yoktu, pantolon giymemiz yasaktı, her şeyimize karışıyorlardı... Biraz disipline olmadan zaman geçirmeye ihtiyacım vardı kendi adıma; sonra bu dönemimiz geçti elbette ama Kadın Çevresi, bizim için bir geçiş dönemiymi, aynı zamanda büyüdüğümüz de bir dönemdi, henüz yirmili yaşlardaydık ve o sol disiplinden çıkıp bambaşka bir dünyaya girmiştik. Hem siyaset hem eğlence hem aşk hem çalışmanın bir arada olacağını öğrendiğimiz bir dönemdi. Onlar da akademik disiplin içindeler ve bizim bu halimize deli oluyorlar falan. Ama o zaman bizim için de o şekilde bir disiplinli çalışma mümkün değil... Aramızda böyle bir gerilim vardı... (Ayşe Düzkan ile Görüşme, 2014).

Kaktüs ekibinde yer alan Banu Paker, Düzkan’ın bu anlatımıyla paralel şekilde, iki kuşak arasındaki çalışma tarzlarındaki farklılığı vurgulamış ve bunun K. Ç’deki *Feminist* ve *Kaktüs* dergisi ayrışmasının nedenlerinden biri olduğunu belirtmiştir:

“Ortak toplantılar içinde bir dergi çıkaralım diye bir fikir vardı. Hatta *Feminist* gibi bir dergiyi ortak çıkaracağız falan ama çalışma tarzı konusunda ayrılıklar yaşadık. Mesela, toplantılara bir saat geç geliyorlar. Ya da uyumak da bir toplantıya katılım biçimi falan diyenler vardı. Gülnur’la ben bu tarza sinirleniyorduk. Mesela bildiri çıkaracağız, kim matbaaya gidecek ne zaman hazır olacak diye telaşlanıyoruz, yerimizde duramıyoruz falan. Yani ayrılığımızın nedenlerinden biri bu çalışma tarzındaki farklılıklardı” (Banu Paker ile Görüşme, 2014).⁶⁴

Kaktüs ekibinden Savran da aynı şekilde K.Ç’nin “gençleriyle” çalışmakta ne kadar zorlandığından, alınan işlerin zamanında yapılmaması, toplantılara geç gelinmesi gibi durumların kendisini çok yıpratıldığından söz etmiştir. Daha disiplinli bir kolektif çalışmayı talep ettikleri için “gençler”in ise kendilerini “aşırı disiplinci ve belki biraz da solcu” bulduklarını ifade etmiştir (Gülnur Savran ile Görüşme, 2014)⁶⁵.

Düzkan’a göre, iki kuşağın bir diğer önemli farkı, sol hareket ve düşünce ile ilişkilendirme biçimleridir:

“Her iki kuşak da soldan geliyor ama onların solculuğuyla bizim solculuğumuz çok farklı. Onlar çoğunlukla Troçkistler, akademisyenler, TÜMAS’ta çalışmışlar, biz ise aktif örgütlüyüz, sokaktayız, işkence görmüşüz... 82’de cezaevinden çıkmışız, polis hala geliyor, etrafımızda davalar sürüyor falan...” (Ayşe Düzkan ile Görüşme, 2014).

⁶⁴ Paker, *Feminist* dergisi ekibinde yer alan kadınların disiplinsiz bulunduğu bu tavırlarını, dozunu hala fazla bulmakla beraber, şimdi anlayabildiğini ifade etmiştir: “Ama ben de onları şimdi daha iyi anlıyorum. Onlar da geldikleri sol gruplarda belli ki belli baskılar görmüşler, o grupların iç işleyişi, merkeziyetçilik vs. onları çok yıpratmıştı. Ve şimdi, tüm o disipline edici tarzlara haklı olarak bir tepki içindelerdi. O tepkinin dozu bence fazlaydı ama anlayabiliyorum da...” (Banu Paker ile Görüşme, 2014).

⁶⁵ Düzkan, tez kapsamında yapılan görüşmede birinci kuşağa eleştirel biçimde yönelttikleri “solcu” olma ithamına şimdi daha farklı yaklaştığını ifade etmiştir: “Sol örgütlere çok büyük bir tepkimiz var birçok şeye bu solculuk deyip karşı çıkıyoruz, şimdi öyle demem, orası amorf.” Ayrıca Düzkan, *Kaktüs* ekibiyle aralarındaki ayrışmanın yaşanma biçiminde, o dönem henüz feminist örgütlenmenin ne olduğunu bilmiyor olmalarının da etkisi olduğunu düşünmektedir, dolayısıyla o dönem, aynı zamanda bu tür bir örgütlenmenin nasıl olacağını da öğrendikleri sancılı bir süreç olmuştur onlar için (Ayşe Düzkan ile Görüşme, 2014).

Düzkan, siyasi geçmişleri arasındaki farklılıkların, feminist politika yapma biçimlerine de yansıdığını ileri sürmüştür. Bu nedenle, birlikte ne yapalım sorusuna verdikleri yanıtta da birinci kuşak ile aralarında bir ayrışma vardır: “Bu kuşağın [birinci kuşak] aklında hep yayıncılık vardı. O zaman Yaprak [Zihnioğlu] bizim için dev yol tipi feminizm diyordu. Çünkü biz örgüt kuralım, sokakta eylem yapalım, hareket olsun... buralardaydık...” (Ayşe Düzkan ile Görüşme, 2014).

Düzkan’ın ifade ettiği gibi Zihnioğlu, yeni ekip olarak tanımladığı K.Ç’nin ikinci kuşağının, kendilerinin kurtulmaya çalıştığı solun havasını K.Ç’ye yeniden getirdiğini düşünmekteydi:

“*Somut’u* okumuş yeni bir jenerasyon, yeni bir ekip katıldı. Ekip, kendi rüzgarını da getirdi. Daha militan, gözü korkmaz, eylemci ve daha radikal bir ekipti. Biz soldan uzaklaştıkça onlara sol bir söylem getiriyorlardı. Bu grup, aslında ilk başta içinden geldikleri sol grupların havasını yansıtıyorlardı, daha sonra radikalleştiler. Bizden farkları aktivist olmalarıydı. Daha sonra radikal feminizmi benimsediler” (Zihnioğlu, 1996, 33).

Koç da K.Ç’nin ikinci kuşağının, istisnaları olmakla birlikte, daha sokağa dönük ve “aksiyoner” bir siyaset anlayışının temsili olduğunu belirtmiştir:

“Aksiyoner olmak, sokağa kendimizi sokağın anlayacağı bir şekilde ama olanca sertliği ve açıklığıyla anlatmak... Ayşe’nin bu uğurda çok bastırıldığını bilirim. Şey dediğini hatırlarım, elimizde bir sopa olsun, bir şey taşıyalım... Ayşe’nin işidir demiyorum, hep birlikte yaptık, ama kadınları o yöne çekmek için çok çabaladı, bu havada olmayan çok kadın vardı.⁶⁶ Önemli ressamlar, kendi dallarında yetkin uzman çok sayıda kadın da gelirdi K.Ç’ye, onların çok da böyle sokakta olmak gibi bir derdi yoktu. Ama mesela Stella, ben Orosputum yazılı pankartı boynuna geçirip Beşiktaş çarşısında gezmişti. Kuşaklara özgü bir şey değil ama böyle düşünmeyen de çok kadın vardı” (Handan Koç ile Görüşme, 2014).

Düzkan’a göre, birinci kuşağın akademik duruşu ile kendilerinin daha eylemci taraflarının bileşiminden güzel bir sonuç ortaya çıkmış ve bu bileşim sayesinde feministler o dönem hızla bir etki yaratabilmişlerdir (Ayşe Düzkan ile Görüşme, 2014).

K.Ç’nin birinci kuşağının, ikinci kuşağı, “K.Ç’nin gençleri”, “genç yıldızlar” ya da “radikal gençlik” gibi yaşları üzerinden adlandırmasını (Ayşe Düzkan ile Görüşme, 2014; Tekeli, 1989b; Handan Koç ile Görüşme, 2014) grubun “gençleri” hiyerarşik bir tutum olarak yorumlayabilmişlerdir. Örneğin, Handan Koç, K.Ç’ye ilk geldikleri zamanlarda, K.Ç’nin birinci kuşağından birinin, “kim bu gençler bir tanışalım” diyerek eve yemeğe davet ettiğini ancak kendilerinin “bu [gençler] kategorizasyondan” rahatsız olduklarını aktarmıştır (Handan Koç ile Görüşme,

⁶⁶ 1980 sonrası feminist hareketin ilk kitlesel yürüyüşü olacak olan 1987 yılındaki Dayağa Karşı Kampanya kapsamında bir yürüyüş düzenleme önerisi de Ayşe Düzkan’dan gelmiştir (Vildan, 1987d, 4).

2014). Birinci kuşağın, ikinci kuşağa “gençler” şeklindeki yaklaşmasının, ortak yayın çıkarma tartışmalarında da gerilime yol açtığı görülmektedir. Düzkan’a göre, birinci kuşaktakiler, ortak yayın çıkarma işinde, K.Ç’de yer almayan, feminist olmayan ama akademisyen olan kadınlara güvenirken, genç ve yayın konusunda deneyimsiz buldukları ikinci kuşağa güvenmemişlerdir:

“Şöyle bir hava vardı: Yayıncılık işlerinde bize güvenmiyorlar ama feminist bile olduğu şüpheli bazı kadınlara güveniyorlardı. Çünkü onlar da akademisyen ve onlar da geliyor toplantılara ve ben çok sinirleniyordum bu duruma. Yayıncılık yapacaksak neden başkalarını çağırıyoruz ki diyordum. Oysa biz okuyoruz, Hollanda deneyimlerini falan okuyoruz, feminist yayıncılık yapacaksan anılarını da yazsan olur. Aslında ben de eğitimliyim, dil biliyorum ve onların tarif ettiği yayıncılığa yatkın biriyim ama bunu reddediyordum. Okudum çünkü öyle bir şey değil feminizm. Ama o zaman tam adını da koyamıyoruz, düşün 25 yaşındayız daha. Ama şimdi geriye dönüp baktığımda bunun bize olan bir güvensizlik olduğunu görebiliyorum (Ayşe Düzkan ile Görüşme, 2014).

Tekeli’ye göre de K.Ç’deki ortak yayın çıkarma tartışmalarının nihayete erememesinin ardında yayıncılık anlayışları arasındaki farklılıklar vardır. Ona göre, *Feminist*’i çıkaracak olan ekip “...feminist bir yayının ortak bir dil, üslup hatta yaşam biçimine dayalı olmasını savunuyordu” ve bu görüşlerinde de haklıydılar; nitekim “çıktığı birkaç sayıda *Feminist* bu anlayışı gayet iyi ortaya koy[muştu]” (Tekeli, 1993b’den aktaran, Atakul, 2002, 25). *Kaktüs*’ü çıkaracak ekip ise, “...Bağımsız Kadın Hareketi’nden yana tüm kadınlar, kadın grupları ve feministlerin çıkaracağı ortak bir derginin olabilirliği ve ilkeleri için çaba sarf et[mişti]” (SF Kaktüs, 1988a, 5). Görüldüğü gibi, *Feminist* dergi ekibi, dergiyi sadece feministlerden oluşan daha dar bir grubun çıkarması gerektiğini savunurken, *Kaktüs*, feminist olmayanların da dahil olduğu daha geniş bir kadın grubunun çıkaracağı bir dergiden yanadır. İki grup arasındaki feminist yayıncılık anlayışı konusundaki tartışmalar, *Feminist* ve *Kaktüs* dergileri zamanında da devam edecektir. Feminist bir yayının içeriğinin ve yazma biçiminin nasıl olması gerektiği konusu, özellikle *Feminist*’in yazarlarının gündemde tuttukları bir konu olacaktır (Ayşe, 1988a, 11; İdil, 1987a, 16). Tekeli’ye göre, bu dönemde ortak bir dergi çıkaramamalarının ardında, hareket içindeki yeni yeni netleşmeye başlayan farklılıkların kendilerini ifade edecek bir dili henüz tam bulamamış olmaları ve “çoğulculuğu becerecek olgunlukta olma[maları]” (Tekeli, 1993b’den Aktaran, Atakul, 2002, 25) yer almaktadır.

K.Ç’deki kuşak farklılığı çatışması, 1985 yılında, Gülnur Savran’ın Yapıt dergisinde yayınlanan “Feminizmler”⁶⁷ başlıklı makalesiyle, farklı feminizmler tartışmasına

⁶⁷ Savran, bu yazısından kısa bir süre önce, 12 Aralık 1984’te, K.Ç Kitap Kulübü’nde, aynı içerikli, “Çeşitli Feminizmler” başlıklı bir sunum yapmıştır (Ovadia, 1994,56).

evrilmiştir.⁶⁸ Savran, bu makalede feminizmleri liberal, radikal ve sosyalist olarak üçe ayırarak ele almış ve kendisini de sosyalist feminist olarak tanımlamıştır.

Savran'a göre, liberal feminizm ya da eşitlikçi feminizm kadınlığın ve erkekliğin toplumsal olarak nasıl kurulduğunu sorunsallaştırmamakta ve cinsiyetler arasındaki hiyerarşik farklılıkları verili kabul ederek doğallaştırmaktadır. Eşitlikçi feminizme göre, kadınların ikincil konumda olmalarının nedeni, erkeklerle aynı haklara sahip olmamalarıdır; dolayısıyla kadınlara eğitim, çalışma, mülkiyet, evlilik, velayet vs. gibi alanlarda eşit hakların verilmesiyle eşitsizliklerin ortadan kalkacağını var saymaktadır. Oysa Savran'a göre, gerekli olmakla birlikte, yasaların daha eşitlikçi olması, kadınların erkeklerle eşit olmalarını sağlayamayacaktır (Savran, 1985, 8- 11).

Savran, feminizmler arasındaki esas karşılaştırmayı, her ikisinin de “sistem-dışı ‘devrimci’ bir perspektife sahip” (Savran, 1985,12) yeni feminizmin⁶⁹ parçası olduğunu belirttiği, radikal ve sosyalist feminizmler arasında yapmıştır. Savran'a göre, radikal feminizm tanımlaması, başlangıçta, yeni feminizmin kendisini eşitlikçi feminizmden ayırmak için kullandığı bir nitelemedir. Yeni feminizmin, radikalliği, “kadın-erkek eşitsizliğinin köklerini yeniden üretim ilişkilerinde ve ailede arama[sıdır]” (Savran, 1985,12). Radikal ve sosyalist feministler arasındaki ayrım ise, kadınlar ezilmesinin köklerinin tam olarak nerede yattığı noktasındaki farklı tahlillerinde ortaya çıkmaya başlamıştır. Savran, makalesinde kadınların ezilmesinin nedenlerini farklı şekilde tahlil eden üç farklı radikal feminist yaklaşımı incelemiştir. Bunlar, ataerkil yapıyı; ekonomi temelli açıklayan Fransız feministler Delphy ve Thevenin'nin, biyoloji temelli açıklayan Firestone'nun ve siyasal temelli açıklayan Millett'in yaklaşımlarıdır (Savran, 1985, 14-15). Savran, bu üç yaklaşımın arasındaki farklılıklara değinmekle birlikte ortaklıkları üzerinden genel bir radikal feminizm eleştirisi yapmıştır.

Radikal feministlere göre, tarihteki ilk iş bölümü ve ilk egemenlik ilişkisi kadın ve erkek arasındakidir ve bu aynı zamanda ilk sınıf ayrımını da ortaya çıkaran temel egemenlik ilişkisidir. Onlara göre diğer tüm egemenlik ilişkileri (ırk, sınıf vs. gibi),

⁶⁸ Bu, birinci kuşağın tamamının radikal feminizmi, ikinci kuşağın ise sosyalist feminizmi benimsediği anlamına gelmemektedir. Çünkü ikinci kuşaktan olup sosyalist feminizmi benimsemeyen kadınlar da vardır. Burada ifade edilen, *Kaktüs* ve *Feminist* dergilerini çıkaracak olan gruplar arasındaki ayrışmanın, ilk dönemdeki adı kuşak çatışması iken, 1985 yılından itibaren ayrımın adının radikal feminizm-sosyalist feminizm biçimine bürünmesidir.

⁶⁹ Savran (1985, 10), “yeni feminizm terimini, 1960’ların sonunda yükselen dalgaın radikal/sosyalist olarak ayrışmamış hali için” kullandığını belirtmiştir.

bu egemenlik ilişkisinin bir sonucudur. Savran’a göre, radikal feministlerin bu tahlilinde mantıksal bir sıçrama vardır: Ataerkilliğin tarihsel olarak ilk egemenlik ilişkisi olması onu temel belirleyici ilişki biçimi yapmaz (Savran, 1985, 13). Ona göre, radikal feminizm bu yaklaşımla, ataerkilliği, üretim tarzlarından bağımsız “*tarih-ötesi*, değişmez” bir sistemmiş gibi analiz etmektedir. Radikal feminizm, ataerkilliği sadece “aile içindeki karı koca ilişkisine” dayanarak açıkladığı için farklı dönemlerdeki farklı aile biçimlerini ve dolayısıyla ataerkil ilişkileri görememektedir. Oysa, sosyalist feministlerin gösterdiği gibi, kadınlar tarih boyunca hep aynı biçimde ezilmemiştir. Savran’a göre, sosyalist feministler de ataerkilliğin tarih boyunca var olduğuna vurgu yapmaktadırlar ancak radikal feministlerden farklı olarak, ataerkilliğin tarihsel süreç içinde toplumsal ilişkilerdeki değişimlerle birlikte nasıl dönüştüğünü de göstermektedirler (Savran, 1985, 16-22).

Savran’a göre, radikal feminizmlerin ataerkilliği değişmez bir sistem gibi ele alması “...biyolojik açıklamalara başvursun ya da başvurmasın, neredeyse doğal olarak belirlenmiş bir iş bölümünden ve kadın-erkek ilişkisinden hareket et[tiklerini]” (Savran, 1985, 16) göstermektedir. Radikal feminizmin bu “doğalcılığı” ise onu feminizme karşı olan ideolojilere yaklaştırmaktadır. Çünkü erkek egemenliği eleştirisini ataerkil ideolojinin kadınlara yüklediği rollerden hareketle yapmaktadır ve bu yaklaşımı onu, “gerici” bir konuma sürüklemektedir:

“ Bir yandan, ataerkilliğin komplocu bir siyaset-ideoloji olarak görmek, öte yandan da biyolojik işlevlerle toplumsal cinsiyet kimlikleri arasındaki bağı koparmamak, bir anlamda gerici bir konuma sürüklüyor birçok radikal feminist: Erkeklerin ‘bilinçli’ saldırganlığı karşısında kadınların barışçılığı, erkeklerin sömürücülükleri karşısında kadınların anaçlığı-vericiliği yüceltiliyor.⁷⁰Kadın kimliği doğal bir öze sahipmiş de, erkek-egemen toplum onu çarpıtıyor, sakatlıyormuşçasına savunuluyor bazı ‘kadınsı’ özellikler. Bu bağlamda yapılması gereken şeyin ne olduğu açık: Ataerkil ilişkilerden, erkeklerden uzak durmak ve etrafımızda bilinçli olarak doladıkları ideolojik zinciri kırmak. Kadınlarla yaşayarak ‘gerçek ben’in ‘kendini’ bulma, ‘kendini gerçekliğine dönme’, politik bir perspektif olarak algılanıyor” (Savran, 1985, 16-17).

Savran, yazısının başında farklı radikal feminizmlerin varlığını kabul eden perspektifini yazının sonuna doğru terk ederek, tüm radikal feminizmleri kadınlık değerlerini yücelten özcü bir radikal feminizm yorumunun potasında eritmiştir. Bu alıntıda da görüleceği gibi, özcü radikal feminizm anlayışını, bir anda radikal feminizmi temsil eden tek perspektifmiş gibi ele almıştır.

⁷⁰ Savran, bu yüceltmeye örnek olarak, İngiltere’de Greenham Nükleer Üssü’ü protesto eden radikal feministlerin bazılarının, Üssün tel örgülerine “çocuk bezi vb. gibi ‘analık’ simgelerini” asmış olmalarını vermiştir (Savran, 1985, 16).

Savran’a göre, radikal feministlerin kadınların ezilmesini ortadan kaldıracabileceğini öngördükleri devrimin ekonomik temelleri de hiç açık değildir; açık olan tek şey bu devrimin erkeklere karşı olduğudur. Oysa, erkekleri ve karma örgütleri tamamen dışlayan bir kadın mücadelesinin başarıya ulaşması mümkün değildir. Feminizmin, kadınların kurtuluşunu mümkün kılacak bütünsel bir toplum projesi olmadığı için sosyalizme ihtiyacı vardır, bu nedenle de kadınların kurtuluşu için “sosyalizm bir ön koşuldur, ama yalnızca bir ön koşul” (Savran, 1985, 18).

İçeriğine ayrıntılı şekilde yer verilen Savran’ın “Feminizmler” makalesinin hem dönemin feminist hareketi hem feminist hareket tarih yazımı üzerinde önemli etkileri olmuştur. Savran, “çeşitli feminizmler” yaklaşımının amacının “ne hareketin tarihini kategorize etme[k], ne de şu anda var olan akımları tüketici bir biçimde kapsama[k]” (Savran, 1985, 6) olduğunu belirtse de bu makalede yer verdiği feminist yaklaşımlar hem dönemin feminist hareketinde hem feminist hareket tarih yazımında Türkiye’deki o dönemde bulunan feminizmleri de tanımladığı sonucu çıkarılmıştır; bu anlamda makalenin Savran’ın “istemediği” bir etki yarattığı görülmektedir.

Düzkan’a göre, Savran’ın “Feminizmler” makalesinin yayınlanmasının ardından *Feminist* ve *Kaktüs* dergilerini çıkaracak ekipler arasındaki gerilim iyice artmıştır ve makalenin ardından başlayan süreçte, “K.Ç’deki birinci- ikinci kuşak ayrımı radikal-sosyalistler ayrımına tercüme edil[miştir]” (Ayşe Düzkan ile Görüşme, 2014). Ona göre, Savran’ın makalesinde tanımladığı feminizmlerin hiçbirisi, *Feminist* dergiyi çıkaracak ekibin feminist yaklaşımını içermemekteydi ve kendileri gibi maddeci yaklaşımı benimseyenlere de sosyalist feminist olmak dışında seçenek bırakmamaktaydı (Ayşe Düzkan ile Görüşme, 2019). Düzkan’a göre, Savran, *Feminist* dergi ekibin sonradan tanışacağı ve feminist yaklaşımında belirleyici bir isim olacak Christine Delphy’den söz etmekle birlikte aslında Delphy’nin maddeci feminizmine yer vermemiştir; bu yanıyla da “Feminizmler” makalesi, “tamamen taraflı bilimsel gerçekliğe uymayan bir yazı[dır]” (Ayşe Düzkan ile Görüşme, 2014).

Savran’ın makalesinin dönemin feminist hareketi üzerindeki bir diğer önemli etkisi, Savran’ın kendisini sosyalist feminist olarak tanımlamasının ardından, ondan farklı düşünen feministlerin bir kısmı da kendi feminizmlerine “ad koyma gereği

duymalarıdır.⁷¹ Benimsediği feminizm anlayışını Savran'ın ardından kamusal olarak ilan eden ilk kişi, *Feminist* dergisinin birinci sayısında “Ben Kendime Radikal Feminist Diyorum” (Ayşe, 1987a) başlıklı yazıyla Ayşe Düzkan'dır. Radikal feminizmin, *Feminist* dergisiyle; sosyalist feminizmin de *Kaktüs* dergisiyle özdeşleşmesi sonucunda, radikal ya da sosyalist feminizmi benimsemeyen ve herhangi bir örgütlenmede yer almayan feministler de kendilerini münferit feminist (Armutçu, 1989, 14) olarak adlandırmıştır.⁷² Bazıları ise, feminizmlere ad konulmasını ironik bir şekilde eleştirerek, kendilerine “akrobatik feminist” (1. Feminist Hafta Sonu Kitapçığı, 1989, 30) demiştir.⁷³

Savran'ın makalesiyle başlayan, *Kaktüs* ve *Feminist* dergileri döneminde de devam edecek olan feminizmlere “adını koyma” kaygısı, 1980'lerin feminizminin ikinci yarısının önemli bir niteliği olacak ve feminizmine bir ad vermemiş feministlerin bir kısmı da “adı konmuş” feminizmlere göre kendi feminizmlerini tarif etmeye çalışacaklardır. Şirin Tekeli'nin, var olan tanımlar içine sığdıramadığı feminist yaklaşımını “tam oluşmamış” olarak tanımlaması, bunun çarpıcı bir örneğidir:

“Aramızda radikal feminizme sahip çıkıp, kadın-erkek ilişkisini başat çelişki diye ortaya koyanımız vardı; feminizmi solla bütünleştirenler, kadının kurutuluşunun sosyalizmden kopmadan olacağı görüşünde olanlar, öte yandan, daha estetik boyutta bir feminizm yaklaşımına sahip olanlar da vardı. Ben kendimi nereye yerleştireceğimi bilmiyorum ama hepsinin kırması bir şey. Ne tam sosyalizmden vazgeçiyorum ne ona teslim oluyorum. Radikallerin ilginç tespitleri var, ama çözüm yanlış gibi geliyor bana; başat çelişki tahlili son derece de yanlış geliyor. Simone De Beauvoir'da güzel şeyler var, cazip yönleri var. Öte yandan yasal eşitlik çerçevesi içinde tıkalıp kalmak da istemiyorum; böyle bir görüş benimkisi. Tam oluşmamış diyelim” (Çevirenlerin Önsözü, 1985, 17).

Savran'ın makalesinin tarih yazımına etkisine bakıldığında ise; makaledeki ayrımın ve femiizm tanımlarının, 1980 dönemi feminist hareketinin tarih yazımında yerleşmiş olduğu görülmektedir. Çalışmalardan bazıları, doğrudan Savran'ın makalesine atıfta bulunarak (Uçan (Yöney), 1995, 2-6; Bora, 2017, 780) bazıları ise

⁷¹ Uçan Çubukçu (2004, 69), farklı feminist kimliklerin *Feminist* dergi ekibindekilerin “radikal feminist” adlandırmasıyla ortaya çıktığını belirtmiştir ancak görüldüğü üzere bu doğru bir bilgi değildir. Feminizmine ilk isim veren kişi Gülnur Savran olmuştur.

⁷² Münferit feminist tanımlaması aslında esas olarak feminist bir örgütlenmede olmamayı feminist hareket içindeki varlığının bireysel temsile dayalı olduğuna işaret etmektedir. Münferit feministler, feminist eylemlere, toplantılar, kampanyalara kendi adına bireysel olarak katılmaktadırlar. Ancak, İstanbul'daki münferit feministlerin büyük bir bölümü aynı zamanda feminist yaklaşımlarını radikal ve sosyalist olarak tanımlamayanlardır yani münferit feministlerin büyük çoğunluğu feminizmlerine bir ön ad koymadan sadece feminizm demeyi de tercih eden kişilerdir.

⁷³ Bu grup Ankara'da kurulmuş olan Perşembe Grubu'dur. Perşembe Grubu, 1987 Ekim ayında Ankara'da 1982'den itibaren bir araya gelen bir grup feministin Dayağa Karşı Kampanya'yı tanıtmak ve kadın politikasını konuşmak için Mülkiyeliler Birliği'nde düzenlenen Kumru Toktamış'ın konuşmacı olduğu etkinliğin ardından ortak bir şeyler yapmak isteyen kadınların oluşturduğu bir örgütlenmedir (Bora, 1988, 50; Sirman, Demirdirek, 2005, 174).

bulunmadan (Çaha,1993, 176; Uçan Çubukçu, 2004, 69; Kırca Schroeder, 2007, 90) 1980 dönemin feminist hareketi içinde feminizmleri; liberal, radikal ve sosyalist olmak üzere üçe ayırarak ele almışlar ve bu üç feminizmi Savran gibi tanımlamışlardır.

1980 dönemi feminist hareket tarih yazımının üç tür feminizm üzerinden ele alınmasını eleştirenlerde vardır. Bunlardan biri, Aksu Bora'dır. Bora, Savran'ın ayrımını üç temel nokta üzerinden eleştirmiştir. Birincisi, farklı feminist yaklaşımları belli kategorilere ayırarak ele almak aralarındaki geçişkenliğin görülmesine engel olmaktadır. Çünkü, örneğin liberal feminizm içinde değerlendirilebilecek bir talebi başka tür bir feminizm de savunabilmektedir (Bora, 2011a, 83). İkincisi, ona göre, Batı feminizmindeki radikal, sosyalist, liberal feminizm ayrımlarının, Türkiye'deki feminist harekette somut bir karşılığı bulunmamaktadır. Bu nedenle, 1980'lerin ikinci yarısında, Gülnur Savran'ın "Feminizmler" makalesiyle ortaya çıkan farklı feminizmler yaklaşımı aslında "olmayan bir farkın adını koymak[tı]" (Bora, 2004, 106). Bora'nın üçüncü eleştirisi ise, çok daha zengin olan 1980 dönemi feminist hareketinin üç tür feminist yaklaşım üzerinden anlaşılmasının mümkün olamayacağı yönündedir. (Bora, 2011a, 83; Bora, 2004, 112). Bora'nın, feminizmleri, belli kategoriler üzerinden ele alınmasına olan itirazının değerlendirmesi, bu tezin kapsamını aşan ayrı bir araştırmanın konusudur. Ancak Bora'nın dikkat çektiği feminizmler arasındaki geçişkenlik, tezin ilerleyen bölümünde Türkiye'deki radikal feministlerin ve sosyalist feministlerin kadın politikasına yaklaşımları konusunda da görülecek bir olgudur. Bora'nın ikinci itirazına, *Feminist* dergi ve *Kaktüs* dergileri özelinde baktığımızda, sosyalist ve radikal feminizm adlandırmalarının grupların arasındaki farklılıkları tam olarak karşılayıp karşılamaması başka bir tartışmanın konusu olmakla birlikte, radikal feminizm ve sosyalist feminizm ayrımı, iki grup arasında halihazırda var olan farklılaşmanın adı olmuştur. Bu nedenle, 1980 dönemindeki farklı feminizmler tartışmasına, Bora'nın ifade ettiği gibi "olmayan bir farkın adının konması" olarak yorumlamak yerine, o dönemin feministlerinin farklı adlandırmalara neden ihtiyaç duyduklarına ve bu farklılığın feminist harekette etkilerinin neler olduğuna bakmanın, dönemin feminist teori ve pratiğini anlamaya katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bora'nın üçüncü itirazında ise haklı olduğunu, yukarıda değinilen feminizmlere "ad koyma" tartışması göstermektedir. 1980 döneminde söz konusu üç tür feminizm dışında da feminist yaklaşımlar vardır. Bu

dönemin feminizmlerini üç biçime indirgeyerek ele alan (üstelik liberal feminizmi sahiplenilen bir grup ya da kişi de yoktur) çalışmalar, dönemin feminizm çeşitliliğini yansıtmamakta ve bunlar dışındaki feminist yaklaşımları da görünmez kılmaktadırlar.

Savran'ın makalesinin, dönemin feminist hareketi üzerindeki bir diğer etkisi ise, farklı feminizmler tartışmasıyla birlikte hareket içinde başlayan bölücülük tartışmalarıdır. Savran, makalesinde feminist hareketin çoğulculuğuna ve birlikteliğine vurgu yapmış olsa da kendisini sosyalist feminist olarak tanımlaması, feministler arasında “bölünme” olup olmadığı tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Farklı feminizmler tartışmasının, harekette bölünmeye yol açtığını söyleyenler olduğu gibi, farklılıklara rağmen her zaman birlikte hareket edebildiklerini ve dolayısıyla hareketin hiçbir zaman bölünmediğini savunanlar da vardır ve ikinci gruptakiler çoğunluktadır. Aytaç, “1984’e kadar, aramızda hiçbir bölünme olmadı; farklılıklarımızla yaşamayı başardık” (Aytaç, 2005, 47) derken farklı feminizmler tartışmasının başladığı tarihe referans vermekte ve bu tarihten itibaren bir bölünmenin olduğunu ima etmektedir.⁷⁴ Tekeli’ye göre ise, farklı feminizm yorumları, feminist harekette Türkiye solunda olduğu gibi “hizipleşme, fraksiyonlara ayrılma ve düşman kardeşlere dönüşme sonucunu doğurmadı” (Tekeli, 1989b, 38). Zihnioğlu da Tekeli gibi düşünmektedir, “Siyasal görüş ayrılıklarının birlikte eylemi engelleme[diği]” (Zihnioğlu, 1997a, 25) için harekette bölünme olmadığını ileri sürmüştür. Görüldüğü gibi feministler arasında bu konuda farklı görüşler olmakla birlikte, hareket içinde artık “bölünme” olup olmadığına dair bir tartışma başlamıştır. Gülnur Savran da sosyalist feminist yaklaşımından dolayı, Stella Ovidia’nın kendisini “bölücülük”le suçlandığını ifade etmiştir (Savran, 2005b, 121). Bölücülük iddiası, başta bu makaleyi yazdığı için Gülnur Savran’ın ama daha sonra da *Sosyalist Feminist Kaktüs* dergisinin feminist duruşundan dolayı, sürekli yanıt verdiği bir itham olacaktır (SF Kaktüs, 1988a, 6; Savran, 2005b, 121; Günal, 2009, 121).

⁷⁴ Aytaç, doğrudan Savran’ın makalesine ya da farklı feminizmler tartışmasına atıf yapmasa da bölünmenin başladığını söylediği 1984 yılı, hareket içindeki radikal ve sosyalist feminizm ayrımına tercüme edilecek kuşaklar arasındaki ayrışmanın belirginleşmeye başladığı ve Savran’ın K.Ç kitap kulübünde “Çeşitli Feminizmler” sunumunu yaptığı döneme denk gelmektedir.

3. BÖLÜM FEMİNİST VE KAKTÜS DERGİLERİNİN ÖRGÜTLENME PRATİKLERİ, PERSPEKTİFLERİ VE STRATEJİLERİ

1980 sonrasında feminizmin, Dayağa Karşı Kampanya ile görünürlüğünün ve meşruiyetinin artmasıyla birlikte, örgütlenme tartışmaları da farklı bir boyut kazanmıştır. 1987 öncesinde daha ziyade kadınlar arası birlikteliklerin nasıl kurulacağı ve bunların ilkelerinin neler olacağı üzerine odaklanan örgütlenme tartışmaları, 1987 yılından itibaren kadınların kurtuluşunun nasıl bir örgütlenmeyle mümkün olabileceği üzerine yoğunlaşmıştır.

Gülnur Savran'ın, 1985 yılında yayınlanan “Feminizmler” makalesiyle kendisini sosyalist feminist olarak tanımlaması ve kadınların kurtuluşu için sosyalizmin ön koşul olduğunu ileri sürmesi, o ana kadar, feministler arasında hâkim olan soldan kopmak gerektiği tezine kamusal olarak ilk karşı çıkıştır. Savran'ın Marksizm'e eleştirel yaklaşan ancak onu dışlamayan ve sosyalizm ile feminizmin birlikteliğini savunan feminizm anlayışının karşısına, feminizmin ancak soldan “kopuş” ile politik bir harekete dönüşebileceğini ileri süren maddeci radikal feminizm yerleşmiştir. 1980 sonrası feminist hareketinde, *Feminist* dergisi, radikal maddeci feminizmin temsili olurken, *Kaktüs* de sosyalist feminizm kimliğini sahiplenmiştir. İki dergi arasında, farklı feminist duruşlarından kaynaklı feminist örgütlenme üzerine yoğun tartışmalar yaşanmıştır. Bu tartışmaların önemli bir bölümü ise, kadın mücadelesinin bağımsızlığının niteliği üzerinedir. Bunun yanı sıra, dergiler örgütlenme pratikleriyle de iki ayrı örgütlenme modeli ortaya koymuşlardır. Her ikisi de “ideolojik mayalanma” döneminde oluşturulan feminist örgütlenme ilke ve yöntemlerini benimsemiştir ancak pratikleri farklılaşmıştır. Bu bağlamda, *Feminist* ve *Kaktüs* dergilerinin örgütlenme pratikleri, perspektifleri ve stratejileri arasındaki farklılıklar ve benzerlikler, 1980 sonrası feminist hareketindeki örgütlenme tartışmalarını anlayabilmemiz için zengin bir veri kaynağı sunmaktadır.

Feminist ve *Kaktüs* dergileri, 1980 sonrası feminist hareketinde *Somut 4. Sayfa* ile başlayan feminist yayıncılık geleneğinin devamıdır. Ancak, bu dergiler, sadece alternatif birer feminist yayın değil aynı zamanda birer feminist örgütlenmedirler de.

Dergilerin aynı zamanda feminist birer örgütlenme olduklarını gösteren iki temel olgu vardır. Bunlardan birincisi, dergiler feminist içeriklerinin yanı sıra organizasyon yapılarında, işleyişlerinde ya da okurla ilişkilene biçimlerinde de feminist ilkeleri benimsemiş olmalarıdır. Her iki dergi de örgütlenme ilkeleriyle feminist bir yayın olmak arasında doğrudan bir ilişki kurmuştur. İkincisi ise, dergilerin kendilerini yayıncılık dünyasının değil, kadın kurtuluş hareketinin bileşeni olarak görmeleridir. Bu nedenle, faaliyette oldukları süre içinde, kadın hareketinin eylemlerinde, kampanyalarında ve toplantılarında aktif şekilde yer almışlardır. Dergi ekibindekiler, dergilerini temsilen, kadın hareketinin içinde ve dışında farklı toplantılara ve panellere katılmışlardır; bu durum, ortak siyasi düşünce ve eylemin olduğu bir yapının varlığının göstergesidir. Yani, her iki dergi için de bir yayın çıkarmak amaç değil, feminist politika yapmanın aracı ve kadın kurtuluş mücadelesini güçlendirecek bir stratejidir.

Feminist dergisinin kurucularından, Handan Koç da Amargi Kadın Kooperatifi'ndeki söyleşisinde, "... biz, tüm bu yıllar boyunca [1982-1990] örgütlüydük" demiştir. Ona göre, Kadın Çevresi, *Feminist* dergisi, *Kaktüs* dergisi, Ayrımcılığa Karşı Kadın Derneği bu dönemin örgütlenmeleridir (Koç, 2005, 117). Aynı şekilde *Kaktüs* dergisi de birinci sayısında, okuyuculara yazdığı mektupta, kendisini kadın mücadelesine katkıda bulunacak bir örgütlenme olarak tarif etmiştir: "Artık bir adımız, bir yerimiz, bir dergimiz var. Bu bizim için kendi bağımsız kimliğimizle kadın politikası yapabilmek demek; Türkiye'de bağımsız kadın hareketinin ve feminizmin gelişmesine katkıda bulunmak ve müdahale etmek demek..." (SF Kaktüs, 1988c, 17).

Bu bölümde, *Feminist* ve *Kaktüs* dergilerinin örgütlenme pratikleri, perspektifleri ve stratejileri, dergideki yazılara ve dergi ekibiyle yapılan görüşmelere dayanarak karşılaştırmalı bir yöntemle incelenecektir. İlk önce, dergilerin benimsediği feminist yaklaşımları ana hatlarıyla ele alınacaktır. Ardından, kuruluş süreçleri, örgütlenme modelleri, içerikleri ve okurla kurdukları ilişki biçimleri, incelenerek nasıl bir örgütlenme pratiği ortaya koydukları gösterilecektir. Daha sonra ise, kadınların kurtuluşunu nasıl bir örgütlenme ile mümkün olacağını tahayyül ettikleri ve bu tahayyüllerini hangi yol ve yöntemlerle hayata geçirmeye çalıştıkları tartışılacaktır. Bu iki derginin örgütlenme perspektifleri ve stratejileri arasındaki farklılıkların pratikte nasıl tezahür ettiğini görme imkânı sunan Kadın Kurultayı deneyimi ise;

feministlerin Kurultay’a katılım biçimleri, Kurultay’a eleştirileri, Kurultay’ın ardından aralarında yaşanan örgütlenme tartışmaları ve bu tartışmaların dönemin feminist örgütlenme pratiğine etkileri üzerinden ele alınacaktır.

3.1.Feminist Dergisi

Feminist dergisi, 1980 sonrasında feminizmin açıkça sahiplenildiği ilk bağımsız yayın ve adında feminizm kelimesinin yer aldığı ilk örgütlenmedir. İlk sayısı 8 Mart 1987 tarihinde⁷⁵ Kadın Çevresi (K.Ç.) yayınlarından çıkan,⁷⁶ *Feminist*, toplam yedi sayı yayınlanmıştır. Düzenli bir yayın periyodu olmayan derginin son sayısı Mart 1990’da yayınlanmıştır.

Maddecı radikal feminizmi benimseyen dergiye göre, toplumun tüm alanlarını ve ilişkilerini cinsiyet hiyerarşilerine göre düzenleyen patriyarka kurucu bir sistemdir, dolayısıyla kadın kurtuluş mücadelesi, bu sistemi alt-üst ederek yeniden düzenleyecek devrimci müdahalelerle başarıya ulaşabilecektir. Dergiye göre, bu alt-üst oluşun imkânını, feminist teori ile kadınların deneyimleri arasındaki diyalektik ilişki dolayımıyla kurulan “yeni olan”da bulmak mümkündür. Bu nedenle, derginin içeriği, yazım dili, tasarımı, okurla kurduğu ilişki biçimi ve örgütlenme perspektifi bu diyalektik ilişki bağlamında oluşmuştur. Derginin, feminist merakın ve arayışın hâkim olduğu bir örgütlenme pratiği, kadınların kurtuluşunun ancak kadınların ortak ve bağımsız mücadelesiyle gerçekleşeceğini savunan bir örgütlenme perspektifi ve örgütlü olmayan tek tek kadınlara da feminist sözü ulaştırmayı ve onları kadın kurtuluş mücadelesinin parçası kılmayı hedefleyen bir örgütlenme stratejisi vardır.

3.1.1.Kuruluş Süreci ve Amacı

Feminist dergisinin kuruluş süreci, K.Ç’deki farklı feminizmler ve ortak yayın çıkarma tartışmalarında birbirine yakın düşünen kadınların kolektif hareket etme arzularıyla başlamıştır. K.Ç’nin “ikinci kuşağından” (Ovadia, 1984, 56; Tekeli, 1989, 38) olan bu kadınların ilk bir araya geliş amaçları dergi çıkarmak değildir

⁷⁵ Dergi’nin çıktığı gün İstanbul’un en karlı günlerinden biridir. Dergi ekibi, derginin basımından artan kağıtlarla 8 Mart bildirisi basıp sokaklarda dağıtmıştır (Ayşe Düzkan ile Görüşme, 2014).

⁷⁶ *Kaktüs* dergisi K.Ç’den ayrılan, *Feminist* dergi ekibi ise K.Ç’nin kalan ekibi olmuştur. Bu durumu, her iki dergi ekibi de ne yazılarında ne de yaptığım görüşmelerde bu şekilde tarif etmemişlerdir ancak *Feminist* dergisi K.Ç Yayınları’ndan çıkarken *Kaktüs*’ün kendi adına kurduğu K. Yayınları’ndan çıkmış olması bunun göstergelerinden biridir. Yine aynı şekilde, *Kaktüs*, dergi için Beşiktaş’ta ayrı bir mekan tutarken *Feminist* dergisi K.Ç’nin Cağaloğlu’ndaki yerini dergi mekanı olarak kullanmıştır.

ancak feminizme ve kadınlık durumlarına ilişkin düşüncelerini ve deneyimlerini kadınlarla paylaşmanın bir yolunu aramaktadırlar. Bunun için, ilk önce, kendi aralarındaki sohbetleri kayda alıp, bu kayıtları çözerek kitaplaştırmayı düşünmüşlerdir ancak sohbetler o kadar uzun sürmüştür ki, onca ses kaydını çözümleyip bir yayına çevirmeleri mümkün olmamıştır (Koç, 2005, 104). Fakat bu süreç, onları, nihayetinde “haydi bir dergi çıkaralım” (Bu Dergi Çıkarken Konuşulanlar Tartışılanlar Önerilenler, 1987, 3) noktasına getirmiştir. Bu dergiyle, kadınların deneyimlerini paylaşabilecekleri ve erkek egemen sisteme olan öfkelerini ifade edebilecekleri, alternatif bir mecra yaratmayı hedeflemişlerdir:

“Ezildiğimize, tahayyül edemeyeceğimiz kadar uzun bir zamandır baskı altına alındığımıza inanıyoruz ve bizi ezenlere⁷⁷ karşı (Kim olduklarını yeniden söylemeye gerek yok, onlar kendilerini bilirler, ama siz hala kuşkuylusunuz Gül’ün ve Sedef’in yazılarına bir göz atıverin) öfke duyuyoruz. Üstelik de bu öfkemizi yeterince dillendiremediğimizi düşünüyoruz. Her şeyin ama her şeyin bu açıdan sorgulanabileceğini düşünüyoruz” (Feminist, 1987, 34).

Dergi, kadınlara ve kadınlığa açtığı bu alanla, erkek egemen sisteme karşı çıkabilmenin bir imkânıdır:

“Vahşi hayvandan kaçmazsan, ona saldırmazsan o da seni parçalamaz. Parçalamaz. Yani başında, her an seni yutabilecek gibi yürür, sen de hizada durursun. Hizada durursun. Ta ki içinde cehennem zebanileri tepinmeye başlayana kadar.
Tepiniyorlar ahali-
Size bundan
bir imkân belki,
bir ihtimal?” (Sandalcı, 1987, 7).

Derginin yayına hazırlık aşamasında, içeriği, biçimi, politik duruşu vs. üzerine uzun bir tartışma süreci yaşanmıştır. Bu süreçte, derginin adı, en çok tartışılan konulardan biridir. Bir yıldır düşünülen, *Feminist*’in dışındaki isim önerileri; Cariyeniz, Oklava, Cadı, Elimizin Hamuru, Feministo, Aybaşı’dır. Künyede dergi isminin altında yer alacak ibare için ise “Hormonal Dengesi Bozuk Feminist Dergi” gibi öneriler gelmiştir ama “Arada bir çıkar” ibaresinde karar kılınmıştır. Derginin ambleminin ise vajına olabileceği tartışılmış fakat “teknik ve görsel bir sürü zorluk çıkaracağı” için bu fikirden vazgeçilmiş ve nihayetinde derginin ismi dışında bir amblemi olmamasına karar verilmiştir (Bu Dergi Çıkarken Konuşulanlar Tartışılanlar Önerilenler, 1987, 3).

Derginin kurucu ekibi, birinci sayısının kapağında isimleri yer alan; Ayşe Düzkan], Handan [Koç], Sedef [Öztürk]⁷⁸, Minu [İnkaya], Defne [Sandalcı], Figan [Erozan],

⁷⁷ Burada erkeklere işaret edilmektedir.

⁷⁸ Sedef Öztürk derginin sadece birinci sayısında yer almıştır. Öztürk, *Feminist*’ten ayrıldıktan sonra *Kaktüs* dergisi ekibine katılmıştır.

İdil [Nalbantoğlu], Filiz K. [Kerestecioğlu], Filiz. A.[Ada], Serpil [Koparan], Gül [Özlen], Sabahnur, Vildan [Erozan], Semra [Emre]'dir. Dergi ekibinin bir bölümünün arkadaşlığı eskiye dayansa da çoğunluğu ortak düşünce ve yaklaşımların izinde birbirlerine zaman içinde bulmuşlardır: “Ekip olarak, birbirimizi adeta koklaya koklaya bulduk diyebilirim. ...bir karar alıp, ‘biz şöyle feministleriz böyle düşünüyoruz ve bir dergi çıkaracağız’ demedik” (Koç, 2005, 104).

Koç’un tarif ettiği gibi bir çeşit sezgisellikle bir araya gelen dergi ekibi, en başından tanımlanmış belli bir hedef doğrultusunda bir araya gelmemiş olsa da bu ortaklıkları olmadığı anlamına gelmemektedir: “Biz her konuda ortak düşünüp düşünmediğimizi henüz bilmiyoruz. Daha konuşmadığımız o kadar çok şey var ki. Hem üstelik bunun fazla da bir önemi yok, ama epeyce konuda benzer hissettiğimiz için bir aradayız” (Feminist, 1987, 34).

Dergi ekibini birbirine yaklaştıran temel dinamiklerden biri, kadınların kurtuluşunun tahlilinde sosyalizm ve feminizmin ayrı ele alınması gereken ideolojiler olduğu fikridir. Dergiyi çıkarmadan önce yaptıkları sohbetlerinin odağında da bu konu yer almaktadır:

“Çok konuşuyorduk biz... Ben öyle düşünüyorum, ben de öyle düşünüyorum falan... Benim için bir kere sosyalizm ve feminizm konusunu ayrı ele almak çok önemliydi, hala da öyledir. Ve sınıf tahlilleri, tarihi maddecilik, dünya için sosyalist sistemin daha iyi bir sistem olduğuna ilişkin fikirlerim hiç değişmedi. Fakat sosyalizm ve feminizmin melezlenmesi fikri benim için hiç cazip olmadı” (Handan Koç ile Görüşme, 2014).

Dergi ekibinden Düzkan da ilk dönem tartışmalarındaki feminizme yaklaşımını şu şekilde aktarmıştır:

“O dönem şöyle bir tartışma oldu. Biri dedi ki ben sosyalistim ve feministim dolayısıyla sosyalist feministim. Ben de ben sosyalist ve de feministim, sosyalist feminist değilim dedim. Çünkü, kadınların kurtuluşunun ön koşulu neden sosyalizm olsun ki diye düşünüyordum” (Ayşe Düzkan ile Görüşme, 2014).

Düzkan’ın ve Koç’un aktarımları, sosyalist feminist olmamak durumunun, dergi ekibi arasında negatif bir ortaklık kurduğunu göstermektedir. Ancak, başlangıçtaki bu negatif etki, dergideki birlikteliği tanımlayıcı tek nitelik değildir; çalışmanın ilerleyen kısımlarında da görüleceği gibi, dergi ekibi arasında, var olan politika ve örgütlenme anlayışlarının alternatifini yaratmayı hedefleyen kurucu bir ortaklık da vardır.

3.1.2. Feminizm Anlayışı

Feminist dergisi, 1980 sonrası feminist hareketinde radikal feminist çizginin temsili olarak kabul edilmektedir (Tekeli, 1989b, 39; Uçan (Yöney), 1995, 11; Uçan Çubukçu, 2004, 69). Dergiyi, benimsediği radikal feminizmin kendine özgü yanlarını açıklamadan, sadece radikal feminist olarak adlandırmak feminist yaklaşımının yanlış yorumlanması sonucunu yaratabilmektedir.⁷⁹ Öncelikle radikal feminizm değil radikal feminizmler olduğunu ve bu feminizmlerin kadınların toplumdaki ikincil konumuna ve kurtuluşuna ilişkin tahlil ve öngörülerinin birbirlerinden oldukça farklı olabildiğini belirtmek gerekir. Kadınların özelliklerini yücelten, daha özcü ve politik lezbiyenliği (hayatın her alanında ayrılıkçılığı) savunan radikal feminizmler olduğu gibi tamamen zıt kutupta yer alan, kadınların ezilmesini maddeci tahlillerle açıklayan radikal feminist yaklaşımlar da vardır. Bu geniş yelpazede, kimi radikal feminizmler arasındaki ayrımlar, bazı radikal feminizmler (örneğin “kadınların doğası gereği

⁷⁹ Örneğin Tanıl Bora, 1980 sonrası feminist hareketteki, Stella Ovadia, Handan Koç ve Ayşe Düzkan'ın sözcüsü olduğunu iddia ettiği radikal feminizmi şu şekilde tanımlamıştır: “...bu çizgi Simone De Beauvoir, Valeri Solonas, Shulamith Firestone ve Andrea Dworkin'in eserlerinden beslendi. Firestone, biyolojiyi mukadderat saymasıyla radikaldır; kadının ezilmişliğinin, doğurganlığın getirdiği yükün de bir sonucu olduğunu düşünür, doğurma işlevinin teknolojik olarak kadın vücudundan “atılmasının” mümkünlüğüne dayalı bir kurtuluş perspektifi kurar. Radikal feminizm, feminizmin ikinci dalgasının 68 hareketiyle birleşen ‘narsizmini’de taşır; kadın olmanın ‘harikallığı’ motifini zevkle işler. Dworkin'in, - kadının erkeğin aksine ‘bozulmamış’ kromozomdan olmasıyla da temellendirilen [bu tespit Dworkin'e değil Solanas'a aittir] – ‘insan kadındır’ şiarında sivri ifadesini bulan bir tür kadın fundamentalizmine/özcülüğüne de meyli vardır. Beraberinde, anti-feminizmin severek tükettiği ‘erkek düşmanlığı’ ithamını ‘tahrik eden’ bir meyli vardır” (Bora, 2017, 782). Bora, radikal feminizmin temsilcisi olarak *Feminist* dergiye değil de üç isme işaret etmiştir ancak bu iki isim dergi kurucusu olduğundan söz ettiği radikal feminizm aynı zamanda derginin feminist çizgisine de referans vermektedir. Bu bölümün ilerleyen kısımlarında görüleceği gibi özel de Bora'nın ismini verdiği üç kişinin feminizmi ve genel olarak Türkiye'deki 1980 sonrası feminist hareketindeki radikal feminizm, Bora'nın tanımladığı radikal feminizm ile kimi ortak noktaları (erkek düşmanlığını ‘tahrik eden’ meyli gibi) var gibi görünse de derginin feminizmi temelde radikal feminizmin bu özcü yorumundan bir hayli uzaktır. Bora, yazdıklarına referans vermediği için bu bilgileri nereden edindiğini tespit edemiyoruz. Bora'nın yazısında Türkiye'deki radikal feminizmin “sözcüleri” olarak tanımladığı feministlerle tez kapsamında yapılan görüşmeleri ve söz konusu kişilerin yazıları incelendiğinde sadece, Ayşe Düzkan'ın, 2012 yılındaki Amargi Feminizm Tartışmaları'nda, görüşlerini bire bir benimsemediği ama etkilendiği feministler olarak Firestone, Dworkin ve Solanas'tan söz ettiği görülmektedir (Düzkan, Koç, 2012). Bora'nın, Türkiye'deki radikal feministleri etkileyen üç isme makalesinin kaynakçasında da yer alan bu kaynaktanyola çıkarak referans verdiği düşünülmektedir. Ancak, Ovadia ve Koç'un anlatımlarında ise feminizmlerini şekillenmesinde bu üç feministe referans verdiklerine rastlanmamıştır. Nitekim, Koç (2017) da Bora'nın makalesini eleştirdiği yazısında aynı noktaya dikkat çekmiş ve örneğin Dworkin'i 1980'lerden çok sonra okuduğunu ifade etmiştir. Bunun yanı sıra Koç, Bora'yı, 1980 sonrası radikal feminist çizgiyi, sadece “üç isim dört kitapla özetleneme[sini]” de eleştirmiştir. Yine Bora (2017, 782), Türkiye'deki radikal feminizmin Christine Delphy'den 90'lardan itibaren etkilenmeye başladığını ileri sürmüştür ancak bu da doğru bir bilgi değildir. Bu bölümün devamında görüleceği gibi Stella Ovadia Christine Delphy'i 70'lerin sonunda keşfetmiştir ve Koç ve Düzkan'ın yer aldığı *Feminist* dergi ekibi de Delphy ile Ovadia aracılığıyla 1980'lerin ikinci yarısında tanışmışlardır.

erkeklerden farklı olmadıklarını düşünen”) ile sosyalist feminizm arasındakilerden çok daha fazladır (Douglas, 1995, 8).

Derginin feminist yaklaşımı, kadınların ezilmesinin ve sömürülmesinin maddeci tahlilini benimseyen ve erkek egemenliğinin ancak devrimci müdahalelerle dönüşebileceğini savunan maddeci ya da devrimci olarak adlandırılan radikal feminizmdir. Bu feminist anlayışın temelinde, “kadınlarla erkekler arasında, erkeklerin kadınları baskı ve sömürü altında tuttukları bir iktidar ilişkisi bulunduğunu ve toplumun başka ilişkilerinin yanında ve onlarla iç içe olarak, bu iktidar ilişkisine göre de biçimlendiği” (1. Feminist Hafta Sonu Kitapçığı, 1988, 10) düşüncesi yer almaktadır.

Derginin ortak feminizm anlayışının izdüşümleri, derginin içeriğinden ve dergi ekibi ile yapılan görüşmelerden takip edilebilmekle birlikte Koç (2005, 104)’un da ifade ettiği gibi, *Feminist* belli bir feminizmin savunucusu olduğunu açıkça ilan ederek yola çıkmamıştır. Derginin birinci sayısında, ekipten sadece Ayşe Düzkan kendisini açıkça radikal feminist olarak tanımlamıştır.⁸⁰ Düzkan, çevirdiği Gail Chester’in, “Ben Kendime Radikal Feminist Diyorum” başlıklı makalesini, “ben de kendime benzer sebeplerle radikal feminist diyorum” (1987a, 14) notuyla yayınlamıştır. Chester, bu makalesinde, kadın kurtuluş hareketinin ilk zamanlarında kendisine sadece feminist demek yeterli gelirken, kadın hareketinin çeşitlenmesiyle birlikte feminizmini ayırt edici bir şekilde tanımlama ihtiyacı duyduğundan söz etmektedir. Ona göre, oy hakkı mücadelesi yürütmüş olan kadın hareketinin birinci dalga, kadın kurtuluş hareketinin ise ikinci dalga olarak adlandırılması, eşitlikçi feministlerle kadın kurtuluş hareketindeki feministler arasındaki farklılığı tanımlamıştı. Ancak,

⁸⁰ Hiçbir zaman dergi ekibinde yer almayan ancak derginin ikinci sayıdan itibaren düzenli yazarı olan Stella Ovadia’nın da feminist yaklaşımından bahsetmek gerekir. Çünkü K.Ç’nin ilk kuşağında yer alan Ovadia, derginin feminist yaklaşımının oluşumunda etkisi olmasının yanı sıra, tezin ilerleyen bölümlerinde görüleceği gibi hem dergideki hem de diğer feminist mecralardaki yazılarıyla Türkiye’deki radikal feminizm ve sosyalist feminizm arasındaki örgütlenme tartışmalarına yön veren bir kişidir. Ovadia radikal feminizmi benimsemekle birlikte kendisini radikal feminist olarak adlandırmamıştır. Bunun nedeni, Ovadia’nın feminist düşüncesinin beslendiği Fransa’daki ikinci dalga feminizmin zaten radikal feminizm olmasından dolayıdır. (Stella Ovadia ile Görüşme, 2014). Fransa’daki Kadın Kurtuluş Hareketi küçük Marksist gruplara dayanan ve kadınların ezilmesinin maddi tahlilini yaparak kürtaj hakkı, medyada cinsiyetçilik, çocuk yetiştirme vs. gibi konularda feminist politika üreten bir ekoldür (Mitchell, 1985, 71-73). Bu hareket içinde yer alan Christine Delphy’nin kadınların sömürülmesine ilişkin tahlili ise Ovadia’nın feminizmini en fazla etkilediği teorik yaklaşımdır. Ovadia, Christine Delphy’i 1970’lerin sonunda Fransa’dayken, 1968’in onuncu yılı sebebiyle eski sayıları yayınlanan bir dergide tesadüfen keşfetmiştir. Bu dergide Delphy’nin Baş Düşman makalesini okumuştur ve çok etkilenmiştir: “Delphy’nin baş düşmanı bence kapital gibi bir şey. Durumu deconstruct eden, açıklayan bir kitap. Okudum ve kafam açıldı” (Stella Ovadia ile Görüşme, 2014).

dönemsel olarak ikinci dalga içinde yer alan ama kadınların kurutuluşu perspektifini benimsemeyen eşitlikçi feministler ile aralarındaki farklılığı tanımlayan bu tür bir niteleme bulunmamaktadır. Chester, bu farkı ortaya koyabilmek için kendisine radikal feminist demeye başlamıştır. Ona göre, radikal feminizm, ikinci dalga feminizm içinde emansipasyonu⁸¹ yeterli bulmayan ve kadınların kurtuluşunu (liberation) hedefleyen devrimci bir düşüncedir. Aslında, Chester’a göre, feminizm zaten radikal feminizmdir, dahası sosyalist ya da devrimci niteliği de içinde barındırmaktadır, dolayısıyla kendisine sadece feminist dememesinin nedeni feminizmin bunları dışarda bırakması değildir. Ancak, ona göre, radikal feminizm, bu tanımlamaların da ötesindedir, çünkü aynı zamanda toplumsal olan her şeyin erkek tanımlı olduğunu da göstermektedir (Chester, 1987, 15-16).

Düzkan da Chester gibi hareket içindeki diğer feminist yaklaşımlardan farkını ortaya koymak için feminizmini adlandırdığını ifade etmiştir. Ancak, Düzkan’ın kendi perspektifinin farklılığını vurguladığı eşitlikçi feminizm değil sosyalist feminizmdir. “...1985’te herkes sosyalist feministti. Bu iş böyle olmaz diye bir hisse kapıldım. Okumaya başladım. Ve kendimi sosyalist feminist değil, radikal feminist olarak tanımladım” (Demir, 1996b, 27).⁸² Düzkan, derginin beşinci sayısında ise kendisini maddeci olarak tanımlamıştır: “ben kendi payıma maddeci olduğumu, dünyaya, hayata, topluma maddeci bir bakış açısıyla bakmaya, tahlil etmeye çalıştığımı ifade etmeliyim” (Ayşe, 1989a, 14).

Derginin benimsediği feminist yaklaşımı, en başında kolektif bir dilde deklare etmemiş olması ya da tüm yazarların kendilerini açıkça radikal feminist olarak tanımlamamış olmaları, derginin ortak feminist yaklaşımını tartışmalı bir konu haline getirebilmektedir. Örneğin, Uçan, *Feminist* dergisinin homojen bir feminist yaklaşımı olmadığını ileri sürmüştür. Uçan’a göre, “Biz Sosyalist Feministiz” (1988) başlıklı bir metinle yola çıkan *Kaktüs* dergisinin tüm ekibi bağlayan ortak bir kimliği varken *Feminist* dergisinin “biz” dilinde ifadesini bulan kolektif bir kimliği yoktur ve

⁸¹Düzkan, makaleyi sunuş notunda, emancipation’ı özgürlük olarak çevrilebileceğini ama emancipation terimi henüz Türkçe’de yerleşmediği için emansipasyon olarak çevirmeyi tercih ettiğini, liberation’ı ise kurtuluş olarak çevirdiğini belirtmektedir. Emancipation ve liberation, o dönemin kadın hareketinde eşitlikçi feministler ile radikal feministler arasındaki ayrımı gösteren anahtar kelimeler arasındadırlar.

⁸² 1996 yılında Hülya Demir’e verdiği röportajda ise kendisine biraz erken bir tarihte radikal feminist dediğini düşünmekle birlikte dönemin koşulları itibarıyla bunun doğru bir hamle olduğunu düşünmektedir: “Şimdi dönüp baktığımda belki de bu tanımlamayı yapmak için bir 6 ay daha beklemem gerektiğini düşünüyorum. Yine de çok doğru bir karar olduğunu düşünüyorum. Aksi halde, hareketin solcularından bağımsızlaşması güç olurdu” (Demir, 1996b, 27).

dergideki her yazar kendi bireysel feminizm anlayışı doğrultusunda yazmıştır (Uçan (Yöney), 1995, 27-28). Oysa, derginin bu nitelikleri, kolektif bir kimliği ve feminizm anlayışı olmadığı şeklinde yorumlanamaz. Dergi, ilk başta “biz radikal feministiz” şeklinde bir deklarasyon yayınlamamıştır ancak derginin birinci sayısı belli bir tür feminizmin ilanidir aslında. Derginin bu sayısında feminizme ilişkin çok sayıda yazı yer almaktadır ve bu yazıların içeriğine bakıldığında, ortak bir feminist yaklaşımın farklı veçheleri olduğu görülmektedir. Nitekim dergi, ilerleyen sayılarında feminist kolektif yaklaşımını “biz” dilinde de ifade etmiştir. Bunun yanı sıra, dergi yazarlarının, aşağıda dergi içeriği kısmında da belirtileceği gibi, feminist yaklaşımlarını ağırlıkta “ben” dilinde ifade etmiş olmaları, derginin kolektif bir feminizm olmayışının göstergesinden ziyade benimsedikleri feminizm anlayışının yansıması şeklinde değerlendirilmelidir. Bu, geleneksel sol örgütlenmelerdeki “ben”in “biz”in içinde eritilmesinin aksine, kolektif bir oluşumda bireysel varoluşlara da alan açılması gerektiğini savunan politik bir yaklaşımın ifadesidir.

Düzkan’ın yazılarında önce radikal feminizm sonra maddeci feminizm adı altında ifade ettiği feminizm anlayışı da aslında derginin kolektif perspektifinin de izdüşümüdür. Düzkan ve dergi ekibi arasındaki ayrım, feminist yaklaşımlarına ilişkin değil feminizmlerine ad koymalarına dairdir. Örneğin Koç, feministim demek zaten bir cins çelişkisinin var olduğunu savunmak anlamına geldiği için feminizmine başlangıçta bir ad verme gereği duymadığını ifade etmiştir. Koç’a göre, o dönem, “sınıfa ihanet” ve bir tür “ahlaksızlık” olarak görülen feminizmi sahiplenmek yeterince ağırlığı olan politik bir duruştu ve bu yanı sıra yeterliydi de. Ancak ona göre, tıpkı Düzkan’ın bireysel feminizmini adlandırma ihtiyacı duyduğunda ifade ettiği gibi, solun dönemin toplumsal muhalefetindeki hegemonyası ve kadınların kurtuluşu için sosyalizmin ön koşul olduğunu savunan sosyalist feminizmin varlığı, feminizmlerini, farklılıklarını öne çıkararak tanımlamalarını zorunlu kılmıştır (Düzkan, Koç, 2012, 23).⁸³ Koç, bu farklılıklarını “saf feministlik yapmak

⁸³ Koç, feminizmini daha sonra devrimci olarak adlandırmayı tercih ettiğini ve bunun nedenini şu şekilde belirtmiştir: “Ben zaten “Düzen değişmeli,” diye bir şey tutturmuşum bu yüzden kendime devrimci feminist demeyi her zaman daha milli bulmuşumdur, yani Kürt de anlar, Türk de anlar, herkes anlar; bir devirme fikri var. Devir de buna çok uygundu, herkes düzen değişsin diyordu, şimdiki gibi değildi” (Düzkan, Koç, 2012, 24). Fakat Koç’un, dergideki yazılarında feminizmini adlandırdığı görülmüştür. Uçan Çubukçu (2004, 68) dergi ekibindekilerin çoğunluğunun kendileirni “radikal feminist” olarak tanımladıklarını belirtmişlerdir ancak bu doğru bir bilgi değildir. Dergi, feminizmini ilerleyen sayılarında adını koyarak tanımlasa da Düzkan dışındaki yazarlarının hiçbirisi feminizmlerini bireysel düzeyde ad vererek dergi sayfalarında tanımlamamıştır.

istiyorduk” (Koç, 2005, 110)⁸⁴ şeklinde ifade etmiştir. Bunun anlamı, başta sol ideoloji ve hareket olmak üzere tüm ideoloji ve hareketlerden bağımsız bir kadın kurtuluş mücadelesi yürütmek istemeleridir. Sabah Nur da feminizmin yalnızca kendisi için var olabileceğini söylerken aynı noktaya işaret etmektedir:

“Feminizm yalnızca kadın açısından kadınlara bakabildiği sürece bu adı taşıyabileceğini düşünüyorum. Bu arada da tüm çabalara karşın bir bütünün parçası olamamayı, alternatif olmamayı, uzantı olmamayı başarabildiği ölçüde feminizmin yalnızca kendisi için var olabileceğini sanıyorum” (S. Nur, 1988, 5).

S.Nur’un ifadesinde de görüldüğü gibi dergide benimsenen feminist yaklaşım beşinci sayısına kadar sadece “feminizm” adı altında tarif edilmiş ve yazarlar yaklaşımlarını “ben” dilinde ifade etmişlerdir. Ancak, beşinci sayıdan itibaren dergi feminist yaklaşımını adını koyarak ve “biz” dilinde de ifade etmeye başlamıştır:

“Yola çıktığımız noktada herkes bir kadın sorunundan söz ediyordu. Bizim perspektifimiz ise kendi görüşlerimiz de netleştiği bir süreç boyunca, kadınların içinde bulundukları baskı, sömürü ve ezilme ilişkilerinin tahlili ve adlandırılması oldu. O yüzden dünyaya maddeci bir bakış açısı ile bakmaktan yana olan bizler...” (1.Feminist Hafta Sonu Kitapçığı, 1988, 10).

Ayşe [Düzkan], I. Kadın Kurultayı’nda sunduğu “Kadınların Kurtuluşunun Ekonomi Politikası” başlıklı bildiride, derginin de benimsediği maddeci perspektifi şu şekilde tanımlamıştır:

“...maddeci bir feminizm, çoğunuz için ihtimal ki oldukça yabancı bir kavramdır, maddecilik baskı altında olan bütün toplumsal gruplar için kendi durumlarının tahlilinde kullanabilecekleri mümkün olan tek araç. bunun iki ana nedeni var; birincisi maddeciliğin, bir tarih kuramı olarak, dünyaya toplumsal gruplar arası egemenlik ilişkileri açısından bakması; ki ben bunu toplumsal düzeyde iktidarın tahlili olarak yorumluyorum, ikincisi ise hayatın üretimini ve yeniden üretimini, yani insanların biyolojik üretimini ve bunu düzenleyen ilişkileri tarih boyunca bütün toplumların örgütlenmesinin temeli olarak görmesi, bizim yapacağımız, bugüne kadar esas olarak kapitalist üretim tarzını ve öncesindeki üretim ilişkilerini tahlil etmekle kullanılan bu aracı kendi sömürülmemizi açık etme; açıklamak için kullanmak olacak” (Ayşe, 1989b, 9).

Bu başlıkta, *Feminist*’in maddeci feminist yaklaşımı, patriyarkal iktidar ilişkileri analiz etme yöntemi ve bu ilişkilerin nasıl dönüşebileceğine ilişkin öngörüsü, kadın ve erkek rolleri, değerleri ve dünyaları tanımlamaları, ev içi emek tahlili ve “kişisel olan politiktir”i politikalarına uyarlama biçimi üzerinden ele alınacaktır. Derginin örgütlenme pratiği, perspektifi ve stratejisi de elbette feminizm anlayışının bir

⁸⁴ İdeolojilerden bağımsız saf feminizm, *Feminist* dergi ekibi ve Stella Ovadia ile *Kaktüs* ekibi arasındaki önemli tartışma alanlarından biridir. *Kaktüs* dergisi, *Feminist* derginin tersine ideolojilerden bağımsız “arı bir feminizm” olamayacağını savunmaktadır (SF Kaktüs, 1988b,14). Bu tartışmalara *Kaktüs* dergisi bölümünde ayrıntılı şekilde değinilecektir. *Kaktüs* dergisi tezin akışında daha sonra yer aldığı için, *Kaktüs* dergisinin herhangi bir konuya yaklaşımını bilmeden bu tartışmalara *Feminist* dergisi bölümünde yer vermenin konuyu anlamayı zorlaştıracığından *Feminist* dergisi ve *Kaktüs* dergisi arasındaki karşılaştırmaların önemli bir bölümüne, “Kaktüs Dergisi” bölümünde yer verilmiştir.

parçasıdır ancak, tezin konusu itibarıyla bu temalar aşağıda farklı başlıklar altında inceleneceklerinden bu konulara bu başlık altında değinilmemiştir.

3.1.2.1. Erkek Egemen Dünyada Kadınlık ve Erkeklik

Feminist dergisi, o güne kadarki feminist yaklaşımlar gibi, erkek egemen dünyada kadınlığın ve erkekliğin biyolojik nitelikler olmadıklarını, toplumsal bir inşayla kurulduklarını, bu kurulum esnasında kadınlara ve erkeklere farklı nitelikler atfedildiğini ve bu nitelikler arasında hiyerarşik bir ilişki olduğunu pek çok yazıda ifade etmiştir (Sedef, 1987, 4; Handan, 1987a, 12). *Feminist*'e göre, kadınlarla özdeşleştirilen özelliklerin daha aşağı ve değersiz görülmesinin nedeni erkek egemen dünyada kadınların erkek değerlerine göre tanımlanmasıdır:

“Kadın olarak erkeklerin egemen olduğu bir dünyaya doğuyoruz. Cinsel rollerimizi/ kimliklerimizi/ toplumsal durumlarımızı belirleyen erkek değerleri... KIZ/BAKİRE gibi tanımlamalarımız oluyor, ilkin erkek (baba) soyadını alıyoruz. Sonra duygululuk, zayıflık, karar alamamak, kavgacı olamamak, daha az yapıli bedenlerimiz, sübjektifliğimize, yaşama alanlarımızın evler oluşu, EŞ/ANNE kimliklerimiz vs. bize sunulan "kadınlık" durumları. Bizlere sunulan bu değerlerin "kötü" olduğunu; erkeklik durumları olan güçlü ve kararlı olmanın, uzmanlaşmanın, zeki ve kavgacı olmanın, savaşmanın, yönetmenin, daha yapıli bedenlere sahip olmanın, objektifliğin vs. ise "iyi" olduğunu belirleyen de erkek değerleri...” (Vildan. 1987b, 26).

Dergide, kültürel ayrılıkçı feministlerin, erkek egemen sistemin kadınlığa ait olduğunu varsaydığı niteliklerin (duygu, sezgi, doğa, yumuşak huylu olmak vb.) erkek dünyasından daha üstün niteliklere sahip dişil bir dünya yarattığı (Donavan, 2005, 316-319) tezi savunulmaz ancak kadınların farklı değerlere sahip ayrı bir dünyaları olduğu ifade edilir ve kadınlara atfedilen değerlere sahip çıkılır:

“Her şeyin hakkımız olmadığı öğretilmiştir bize. İddialı değilizdir, atak, kararlı, hırslı da... Bunlar erkeğe mal olmuş özelliklerdir. Ve erkekler dünyasında başarılı olup, yer kaplamak için sahip olunması gereken özellikler de bunlardır. Bize mal olmuş yumuşaklık, duygululuk, inisiyatifsizlik gibi özellikler zayıflık olarak anılırlar, geçerli değildirler ve başarısızlığı getirirler. Erkeklerden farklı yaşarız ve farklı bir dünya edinip, farklı özellikler geliştiririz” (İdil, 1987b, 25).

“Tüm bu erkek değerler sistemini sorgulamak önemli ama, gözümüzün gördüğü haliyle bile kadınlık durumlarının erkeklik durumlarından daha iyi geldiğini söylemek anlamlı diye düşünüyorum. Uzun bir projede, bakıldığında niye kavga etmek, savaşmak, hatta birisine göre daha akıllı olmak "iyi" diye soru açmak gerekiyor bence” (Vildan. 1987b, 26).

Vildan'ın sorusu, erkekliğe ait nitelikleri reddederken erkek egemenliğinin değer sistemini de sorgulaması açısından önemlidir. Dergide bu sorgulama, kadınlara yakıştırılan “kötü” sıfatları sahiplenerek de yapılmıştır. Bunun en çarpıcı örneği ise 1988 8 Mart'ı için yayınladıkları metindir:

“Bir süredir bu ülkede daha önce olmadık bir şeyler oluyor. Bizler yani kadınlar orospular, kancıklar, eksik etekler, kaşık düşmanları, zilliler, biz ikinci sınıf vatandaşlar, biz kadın milleti, artık sözümüzü yalnızca bizi duymak isteyenlerin değil, herkesin, uzak dostlarımızın ve yakın

düşmanlıklarımızın bile duyabileceği bir şekilde söyler olduk. Dilimiz tatlı değil, evet çünkü acıyla zehirlendik, dilimizi beceriksiz, çünkü hatırlayabildiğimiz bir tarih boyunca ilk kez yüksek sesle konuşuyoruz. (8 Mart Dünya Kadınlar Günü'ne, 1988, 3)

Dergiye göre, kadınların erkeklerin dünyasında var olabilmelerinin yolu ise, kadınlığı terk ederek erkekleşmeleridir:

“Erkekler dünyasına girmek içinse kendimizi değiştirip, ona benzememiz gerekir. Bunu yapmadığımız zaman dışarıda kalmamız ya da kendimizi "gerçek hayatın" dışında hissetmemiz kaçınılmaz olur. Bu arada kadın olduğumuz için fazla ileri gitmemeli, dikkatli, ölçülü olmalı, her yaşantıya özenmemeliyizdir. Çünkü bize karşı aynı zamanda saldırgandır bu dünya...” (İdil, 1987b, 25).

İdil'e göre, kadınların erkeklerin dünyasına girmeye çalışmaları, tıpkı ev sahibinin sürekli aşağıladığı ve küçümsediği bir eve misafirliğe gitmek gibidir. “Hem de huzursuz bir misafirliktir bu” (İdil, 1987b, 25). Bu nedenle, kadınlar, erkeklerin dünyasında onların kural ve değerlerine göre yaşamaya çabalamak yerine feminizmin rehberliğinde, “kendi rengi[ni] katıp” “biz varız” diyebilecekleri bir değişim için mücadele etmelidir (İdil, 1987b, 25).

Erkek egemen sistem, kadınların sahip oldukları niteliklere yabancılaşmalarını sağlamasının yanı sıra ortak nesnel çıkarları olduğunu görmelerini de engeller ve kadınlar arası rekabetti teşvik eder. Gül'e göre erkekler kendi kurdukları dünyada aralarındaki doğal dayanışma sayesinde “soyut olarak örgütlülerdir.” Oysa kadınlar, erkeklerin dünyasında birbirini sevmeyi öğrenmezler, erkek değerleri onlara birbirleriyle rekabet etmelerini salık verir. Bu nedenle, çoğu zaman erkeklerin sorumlu olduğu olaylarda erkekleri değil birbirlerini suçlarlar. Ona göre, patriyarkal düzende kadınlar arası “doğal” bir dayanışma olmadığı için bu, ancak kadın açısıyla bilinçli bir şekilde kurulabilecek bir birlikteliktir:

“Yaşadığımız toplum içinde her şeye kadın açısından bakmaya ve bunun politikasını yapmaya çalışırken aynı zamanda da kadınların yanından bakmanın doğru olduğunu düşünüyorum, farkına varmadan da olsa takıyor olduğumuz erkek gözlüklerini çıkartmamızın, diğer kadınlara kendi kadınlık durumlarımızı hatırlayarak bakmamızın, kadın açısına, kadın politikası üretmeye yarar sağlayacağı kanısındayım” (Gül, 1987b, 26).

Dergi, kadınlık değerlerine sahip çıkmak ve erkeklik değerlerini reddetmekle kalmaz, o güne kadar yapılmayanı da yapar ve erkek düşmanlığına da sahip çıkar. *Somut 4. Sayfa*'da da görüldüğü gibi 1980'lerde anti-feministlerin feminizme saldırırken en sık kullandıkları argümanların başında feminizmin erkek düşmanı olduğu gelmekteydi. Feministler de bu saldırıya, genellikle, feminizmin erkek düşmanı olmadığı ve kadınların ezilmesini ortadan kaldırmayı amaçlayan siyasal bir hareket olduğu şeklinde yanıt vermektedirler (Tekeli, 2013e, 250). *Feminist* dergisi ise erkek düşmanlığı iddiası karşısında savunmaya geçmemiş tersine agresif bir tutum almıştır.

Derginin ilk sayısındaki Gül [Özlen] imzalı yazının başlığı “Erkek Düşmanlığını Sahiplenmektir”:

“kadınların kurtuluşu, feminizm ve bunlarla bağlantılı olarak kendi yaşamım üzerine - bağlantılı olarak kendi yaşamım üzerine - düşünmeye ilk başladığım sıralarda bana "ama feministler erkek düşmanı, sen de öyle misin?" diye soranlara karşı kendimi savunuyordum, "böyle bir şey yok, biz tek tek erkeklere değil, erkek egemen düzene karşıyız, hem bu düzende erkekler de eziliyor" falan gibi şeyler söyleyerek bu işten sıyrılmaya ve kendimi savunmaya çalışıyordum, kadınların kurtuluşu ile ilgili olarak tartışmaya, okumaya, düşünmeye devam ettikçe o günlerdeki tavrımın yanlış olduğu kanısına vardım, artık şöyle düşünüyorum: evet, kadınlar tek tek erkeklere de düşman olabilirler, evet, erkekler de kadınların öfkelerini, nefretini ve düşmanlığını kazanacak tavırlarda bulunuyorlar (Gül, 1987a, 22).

Gül’e göre, kadınların erkeklere duydukları öfke ve nefret, erkeklerin kadınlara uyguladıkları baskı ve şiddetin haklı bir sonucudur. Vildan [Erozan] da Gül ile benzer nedenlerle tek tek erkeklere düşman olduğunu ifade etmiştir:

“Bizi ezen erkekler demek; kahramanlığın, silahların, süslenmemenin, gücün, ihtişamın ve daha bir dolu erkeklere ait özelliklerin emin oldukları gibi pek de iyi olmadığını, yaşamamız için gerekmediğini söylemek, erkek düşmanlığı yapıyorsunuz diyen feryatlara yol açarken, kadın düşmanlığı öyle pek kimseyi rahatsız etmiyor feministlerin dışında. Doğrusu ben kadınları ezen, baskı altında tutan tek tek erkeklere de düşmanlık duyuyorum. Ne çok haklı sebebim var bunun için, üstelik insanın kendisini ezenlere öfkelenmesi ve kin duyması kaçınılmaz bana kalırsa. Benim gönlüm kadınlara yapılan düşmanlığa karşı çıkmaktan taraf” (Vildan, 1988, 13).

Dergide Gül ve Vildan’ın yaklaşımının da ötesinde “erkeklere karşı mizahi, biraz tepeden bir tavır”a da (Bora, 1996, 40) rastlamak mümkündür. Gül Ayşe’nin “Aşk Meşk” başlıklı yazısı da bunlardan biridir:

“Bir daha başınıza gelmez sanırsınız. Bu tarakta beziniz yoktur. Erkek kullanmıyorum dersiniz. Biraz memnun biraz da endişelisinizdir. Gizlice. Memnun çünkü dert bitti. Hep kadınlarla konuşmak, onları akıllı, ilginç, hayat ve cevher dolu bulmak. Yıllardır akıllı bir erkeğe rastlamadınız. Konuşacak ne kaldı ki erkeklerle? Erkek düşmanlığı mı? Neden olmasın? Hepsini kesmek? İsteyen bunu da savunabilir. Sizin şu ara onlarla uğraşacak vaktiniz yok. Onları tatsız tuzsuz ve renksiz buluyorsunuz” (Gül Ayşe, 1987, 29).

3.1.2.2. Kadınların Karşılıksız Emeğinin Tahlili

Derginin feminist yaklaşımının özgül yanlarından biri kadınlık değerlerine sahip çıkıp erkekliği reddetmek ise diğeri de Türkiye özelinde sadece kendilerine özgü olduğunu düşündükleri, kadınların baskı altına alınması, ezilmesi ve sömürülmesinin nedenlerine ilişkin perspektifleridir (Fusun, 1985, 5). Derginin, bu perspektifinin teorik temeli Fransız feminist Christine Delphy’nin maddeci kuramıdır.⁸⁵ Bu, Karl

⁸⁵ Christine Delphy’nin kadınların sömürülmesinin nedenlerinin ve sonuçlarının maddeci tahlili şu şekildedir: İki üretim biçimi vardır. Birincisi, ev içi hizmetler ile çocuk bakımının dahil olduğu ve bazı metaların üretildiği patriyarkal üretimdir (yani aile bir üretim birimidir), ikincisi ise metaların üretildiği kapitalist üretimdir. Birincisi patriyarkal sömürüye ikincisi ise kapitalist sömürüye yol açar (Delphy, 2008, 105). Dolayısıyla Delphy’e göre, “baş düşman” kapitalizm değil erkeklerdir. Kapitalist

Marks'ın kapitalizmi tahlil eden maddeci yöntemini patriyarkayı tahlil etmekte kullanan ekonomi temelli bir yaklaşımdır. Dergideki yazılarda Delphy'e açıktan referans verilmemiştir; ancak, yazılarda Delphy'nin etkisi çok net bir şekilde görülmektedir. Nitekim, dergi ekibinden Ayşe Düzkan, Delphy ile tanışmasının kendi feminist perspektifini oluşturma sürecinde kilit önemde olduğunu ifade etmiştir: "Stella (Ovadia) bana Christine Delphy kitabı getirdi, okudum ve evet haklı bu kadın, işte bu dedim" (Ayşe Düzkan ile Görüşme, 2014). Düzkan, derginin beşinci sayısında yer alan "Babam Değil, Kocam Değil, Eniştem Beni Neden Sömürüyor" yazısında ilk kez, kadınların karşılıksız emeklerine el konulmasının nedenlerini ve biçimlerini maddeci feminist perspektifle sistematik bir şekilde anlatmıştır. Bu perspektife göre, kadınlar sadece kadın oldukları için ortak bir kaderi paylaşırlar. Bu ortak kader, aile içindeki üretimlerine erkekler tarafından el konulmasıdır. Aile, bir üretim birimidir ve bu birimin üreticileri de kadınlardır. Erkekler, kadınların ev içindeki karşılıksız emeklerine el koymakta ve onları sömürmektedirler (Ayşe, 1989a, 14). Bu sömürünün adı, patriyarkal sömürüdür ve kapitalist sömürden bağımsız kendi iç dinamikleri vardır ve bu nedenle kadınlar ayrı bir sınıf oluştururlar. Dergiye göre, "patriyarkal sömürü, kadınların ortak, özgül ve temel ezilmişliğini oluşturur" (Delphy, 2008, 110-111) ⁸⁶ ve bu sömürü biçimi kadınların kapitalist dünyadaki sömürülme biçimini de belirlemektedir.

üretim tarzında burjuvanın işçi sınıfının emeğine el koyması gibi patriyarkal üretim tarzında da erkekler kadınların emeğine el koyarlar. Delphy, patriyarkal üretim tarzını açıklamak için kadınlarla erkekler arasındaki üretim ilişkisini tahlil etmek gerektiğini düşünür, bunun için de kadınların karşılıksız ev içi emeğine odaklanır. Ona göre, kadınların ev içi emeğinin karşılıksız olmasının nedeni değişim değeri üretmiyor olması değildir; bu, emeğin hangi ilişki içinde üretildiği ile ilgilidir, yani kadınların emeklerinin karşılığının olmamasının nedeni patriyarkal üretim ilişkisi içinde üretilmesidir. Ayrıca, kadınların emeği, değişim değeri üretse dahi karşılıksızdır. Delphy, bunu gösterebilmek için ise aile işletmelerine odaklanır. Aile işletmelerini dikkate aldığımızda kadınların emeğinin değişim değeri de kullanım değeri de üretse karşılıksız olduğu görülmektedir. Bunun nedeni ise erkeklerin kadınların emeğine el koyuyor olmasıdır (Delphy, 2008, 94-102). Kadınların ev içinde emeğine el konulması ve sömürülmesi ise onları ayrı bir sınıf yapar: "Evlilikte kadınların emeğine el konulması ve bu emeğin sömürülmesi kadınların ortak ezilmişliğini oluşturur. Birinin 'karı'sı olmaya mahkûm edilmiş kadınlar olarak, aynı üretim ilişkisine mahkûm kadınlar ancak tek bir sınıf oluşturabilirler" (Delphy, 2008, 108).

Delphy'e göre, kadınların kapitalist ilişkilere dahil olduklarında da kadınlar sınıfına dahil oldukları için, erkekler kadınların emeğini sömürmeye devam eder. Kadınlar çoğu piyasadaki emeklerinin karşılığında aldıkları paranın harcama tasarrufuna sahip değildir. Ayrıca, ücretli bir işte çalışıyor olmaları karşılıksız ev içi emeklerinin sömürülmesine de engel olmaz. Bu durumda hem kapitalist hem de patriyarkal sömürüye maruz kalırlar. (Delphy, 2008, 102-105).

⁸⁶Kadınların karşılıksız emeğinin ekonomik ve toplumsal tahlili *Feminist* ve *Kaktüs* dergileri arasındaki en tartışmalı konulardan biridir. Bu konudaki tartışmalar için bkz. bu bölümdeki "Kaktüs Dergisi" başlığının "Feminizm Anlayışı" alt başlığı.

Düzkan'a göre, kadınların karşılıksız emeklerinin sömürüldüğünün en berrak görüldüğü üretim birimi Türkiye'de çok yaygın olan aile işletmeleridir. Kadınların aile içindeki üretimi, her şekilde, piyasa için üretilsin ya da üretilmesin karşılıksızdır. Kadınlar ev içinde yaptıkları işlerin karşılığında ücret almadan kötü koşullar altında çalışmaktadırlar. Kadınlar, "özel alanda, küçük ev içi üretimde tarihin gördüğü son köleler"dir (Ayşe, 1989a, 14). Bu nedenle kadınların kapitalizm tarafından sömürülmesi neredeyse bir "lüks"tür. Çünkü bu sömürü karşılığında, her ne kadar harcamasının tasarrufu yine evin reisi erkekte olsa da en azından bir ücret almaktadırlar (Ayşe, 1989b, 11). Derginin yazarlarından Ovadia da "Ve Feministler İnsanı Yarattı" başlıklı yazısında, kadın ve erkek arasında köle ve sahibi arasındaki gibi bir ilişki olduğunu ifade etmiştir:

"Mesela bir insan karın tokluğuna iş yaparsa, sürekli aynı kişiye birtakım hizmetleri karın tokluğuna vermeye mecbur edilirse, bu iş ilişkisine kölelik demek hakkı doğar mı, doğmaz mı? Köleler sahipleriyle iyi geçinebilirler, arada sırada dayağını yiyebilirler, başka bir kavmin köle sahipleriyle köleleri bir olup üstlerine gelirse onlar da bir olup karşı koyabilirler ama köleler köle, köle sahipleri köle sahibidir (Ovadia, 1987a, 16).

3.1.2.3. Kişisel Olan Politiktir

Bireysel olan ile toplumsal olan arasında bir bağ olduğunu göstermek ikinci dalga feminist hareketinin en önemli kazanımlarından biridir. Bu yanıyla "kişisel olan politiktir" yaklaşımı *Feminist* dergisinin feminizm anlayışına has bir niteliği gibi görünmeyebilir. Fakat kadınların bireysel hayatlarında kadın olmaktan kaynaklı yaşadıklarını dergi içeriğine, üslubuna, okurla kurduğu ilişki biçimine, örgütlenme perspektifine ve stratejisine dahil etmek biçimi *Feminist*'in ayırt edici bir özelliğidir. Derginin bu özelliğine bölümün ilerleyen başlıklarında da değinileceği için, bu başlık altında "kişisel olan politiktir" yaklaşımının ana hatlarına değinilmekle yetinilecektir.

Dergiye göre, kadınların aile, okul, ev, cinsellik, aşk, iş vs. hayatının her alanında maruz kaldıkları sistematik baskı ve sömürünün devam edebilmesinin en önemli dayanaklarından biri, erkek egemen sistemin, tüm bunları, "özel" alana ait "kişisel" sorunlar olarak göstererek politik alanın dışında tutmasıdır:

"Özel hayat gizlidir, üzerinde konuşulmaz, dışarı sızdırılmaz ve biz kadınların başına gelenlerin çoğu özel hayatımızda cereyan eder. O yüzden feministler yıllardır özel hayat politiktir deyip duruyorlar çünkü baskının, iktidarın olduğu her yerde politika vardır ve politikleştiremediğimiz bir şeyi nasıl değiştiririz ki!" (Ayşe, 1987b, 8)

Feministlerin kişisel olanın politik olduğunu göstermelerinin en önemli sonuçlarından biri, kadınların yaşadıklarından dolayı kendilerini suçlamamalarıdır:

“Ve belki de yaşadıklarının hep özel şeyler olduğu düşüncesiyle, uzun yıllar var olan sorunları yalnız kendilerinin taşıdığını sanarak, çözümsüzlük ve suçluluk duygularıyla çırpınmış kişiler... En azından ben öyle idim. Kişisel olarak en büyük değişimi feminizmin "özel olan politiktir" deyişiyle yaşadım ve bunu ta içimde duyduğum andan itibaren suçluluk duygusu yanıma bile yaklaşılamaz oldu” (K. Filiz, 1987b, 28).

Dergiye göre, kadınlar çoğu zaman kendi “özel” hayatlarında yalıtılmış şekilde yaşarlar ve diğer kadınlarla ilişkileri zayıftır. Erkek egemen sistem, kadınların sessizliğini yüceltir ve “özel” konuları konuşmamasını salık verir. Bu nedenle, kadınların özel alandaki deneyimlerini paylaşmaları, erkeklerin kadınlar üzerindeki gündelik hayatın her yanına sinmiş olan iktidarını açık eden ve bunu sarsan bir hamledir. Özel alanın politikasına gelen saldırıların çoğunluğunun erkeklerden gelmesi de “kişisel olan politiktir”in erkeklerin egemenliği üzerindeki tehdit edici gücünü göstermektedir (Vildan. 1987b, 26).

Tezin ikinci bölümünün “Bilinç Yükseltme Süreci ve Örgütlenme Modeli” başlığında değinildiği gibi, Carol Hanisch (1996)’ın kadınların “özel” sorunlarını konuştukları bilinç yükseltme gruplarının politik gruplar olduğunu öne sürmesi, sadece özel farz edilen konuların politik olduğunu değil, aynı zamanda politikanın ne olduğuna dair bir eleştiriyi de içermektedir. *Feminist* dergisinde de aynı yaklaşımı görmek mümkündür:

“Yaşanan adeta bir kişilik bölünmesi. Hele bir yanda her şeyin toplumsal olduğunu düşünürken diğer yanda yalnız kendine ait sandığın sorunlarla, bütün toplumsal bağlantılardan uzak boğuşmaya çalışmak hepsinden komik. Gündüz insan, gece hırt gibi; gündüz politika, toplum sorunları, gece özel hayatım. Ben o toplumdan ve sorunlarım onun sorunlarından değilmişçesine...

Bu bir anlamda politika kavramının, büyük soyutlamalarla içinin yeterince doldurulmamasından kaynaklanıyor. Sonuçta da kolaylıkla, "ancak politikacıların politika yapabileceği, sıradan insanların, özellikle de o dar mekanları içerisinde kadınların siyasetten uzak kalmaları gerektiği" noktasına varılabilir. İşte feminizm "özel olan politiktir" demekle, varılan bu kolaycı ve dışlayıcı sonuca başkaldırıyor ve politika kavramının içinin doldurulması gereğini ifade ediyor (Filiz.K. 1987b, 29).

Filiz K.’ya göre, “özel olan politiktir”, politikanın ne olduğuna ilişkin illüzyonu yıkararak, politik alanda, her anlamda kökten bir dönüşümü zorunlu kılan ve kadınlara politik özneler olma imkânı veren siyasi bir duruştur.

3.1.3. Örgütlenme Pratiği

Bu bölümde, *Feminist* dergisinin örgütlenme pratiği; derginin karar mekanizması, iş bölümü, yazıların içeriği ve üslubu, tasarımında benimsenen biçim ve okurla kurduğu ilişki biçimi üzerinden ele alınacaktır.

Feminist dergisinin, egemen yayıncılık ve örgütlenme anlayışının dışında bir örgütlenme pratiği vardır. Dergi, organizasyon yapısında ve işleyişinde, 1980 sonrası feminist hareketinin Batı feminizminin ve teori ve pratiğinden beslenerek oluşturduğu anti-hiyerarşik feminist örgütlenme ilkelerini benimsemiştir. Ancak tıpkı “ideolojik mayalanma” dönemindeki örgütlenme deneyimlerinde olduğu gibi, *Feminist* de bu ilke ve yöntemleri birebir uygulanması gereken verili kurallar ve ilkeler olarak bütünü olarak görmek yerine, onların rehberliğinde kendi pratiği içinde şekillenen bir örgütlenme yapısı ve işleyişi tesis etmiştir. *Feminist*’in örgütlenme pratiğinin ana karakterinin kendiliğindenlik olduğunu söylemek mümkündür. “...tanımlanmış kurallar üzerinden değil daha ziyade ortak düşünce, duygu ve halle” (Handan Koç ile Görüşme, 2014) yürüyen kendi iç dinamiklerinin ve ihtiyaçlarının belirleyici olduğu keşfetmeye ve yeniden kurmaya açık bir örgütlenme deneyimidir. Bu özelliği ise; içeriğiyle, tasarımıyla ve okurla kurduğu ilişki biçimiyle, yayıncılıktaki hâkim normlara karşı geliştirdiği eleştirel tutumunun da alt yapısını oluşturmaktadır.

3.1.3.1.Organizasyon Yapısı ve İç İşleyişi

Derginin tanımlı bir organizasyon yapısı ve işleyişi bulunmamaktadır. Yayın kurulu ya da yazı kurulu gibi merkezi bir karar organı ile editör, baş yazar, köşe yazarı gibi pozisyonları yoktur. Organizasyon yapısının tanımlı tek ögesi, dergi ekibinin toplantılarıdır. Derginin tüm kararları toplantılarda oybirliğiyle alınmaktadır. Dergi yayımlandığı iki yıl boyunca herhangi bir yerden fon almamıştır ve ücretli bir çalışanı da olmamıştır. Dergi ekibi arasında tanımlı bir iş bölümü yoktu, kimin neyi, ne zaman yapacağı toplantılarda gönüllülük esasına göre belirlenmekteydi. Tanımlı bir görev tanımı olan tek kişi, derginin teknik işler (grafik, tasarım, basım) sorumlusu Semra Emre’ydi (Ayşe Düzkan ile Görüşme, 2014; Handan Koç ile Görüşme, 2014).

Feminist dergi ekibi, sadece ortak bir amaç etrafında aynı örgütlenmede bir araya gelmiş bir grup değildi; aynı zamanda yakın arkadaşlardı, hatta bazıları birlikte yaşamaktaydı. Dolayısıyla politik hayatları ve arkadaşlık ilişkileri iç içeydi. Bunun, dergi ekibi açısından birlikte çalışmayı kolaylaştırıcı bir etkisi olduğu kadar zorlaştıran yanları da vardır. Örneğin, kimi zaman farklı düşünceler, arkadaşlık ilişkisinde kırılma yaratacak endişesiyle rahatlıkla dile getirilemeyebiliyordu (Ayşe Düzkan ile Görüşme, 2014). Fakat buna rağmen dergi toplantılarının farklı fikirlerin

karşılaşabildiği bol tartışmalı bir alan olduğu aktarılmıştır: “Sürekli tartışıyorduk, ilk sayıdan son sayıya kadar hep tartışma vardı. Bugüne kadar tartışılmamış, tartışmaların yüksek şekilde cereyan etmediği tek bir sayı yok” (Handan Koç ile Görüşme, 2014).

Dergi ekibinin çoğunluğunun yazma ve yayıncılık deneyimi yoktu, çoğu ilk kez *Feminist*’te yazmaya başladı. Dergiyi yayıncılık dünyasının değil de kadın kurtuluş hareketinin parçası olarak gördüklerinden, dergi ekibi yazma edimini yazarlık olarak değil, politik bir davaya başlamanın getirdiği bir sorumluluk olarak sahiplenmiştir (Handan Koç ile Görüşme, 2014).

Dergi, uzmanlaşmayı getiren bir iş bölümüne eleştirel yaklaşmıştır ve ilk sayısında acemiliklerini ön plana çıkararak profesyonelleşme ile arasına mesafe koyduğunu göstermiştir: “Bu dergiyi hazırlarken sevgili acemiliklerimizle, türlü olanaksızlıklarla boğuştuk ama yine de çok eğlendik” (Feminist, 1987, 34). Fakat son sayılarına doğru dergi işleyişindeki tanımsızlıklar, işlerin aksamasına ve dergi ekibinin yorulmasına neden olmuş ve bu süreç acemilik-profesyonellik ikiliği konusundaki yaklaşımlarında bir değişim yaratmıştır: “Dergiyi çıkarmaya başlarken beceriksizliklerimizi seviyoruz demiştik. Şimdi ise kimi beceriksizliklerimizi biraz daha az sevdiğimizi söyleyebiliriz” (Handan, 1989b, 10).

Dergideki işleyiş elbette sorunsuz ilerlememiştir, Koç’un yukarıda da ifade ettiği gibi derginin bol tartışmalı bir ortamı vardır. 1988 yılında yaşanan tartışmalardan biri dergi ekibinin ikiye bölünmesiyle sonuçlanmıştır. Filiz K., Filiz A., İdil ve Figan, beşinci sayıda, aşağıdaki metni yayınlarak dergiden ayrılmışlardır⁸⁷:

“Politika yaparken ki tarzlarımız, kendimizi ifade etme biçimimiz çakışmadığı için bu dergiyi birlikte sürdürmemiz mümkün olamadı.

Dünyayı dönüştürmek yalnızca muhalif söz söyleyerek, tahliller yaparak değil nasıl iş yaptığımıza ve sözünü nasıl söylediğimize de bağlı olarak gerçekleşecek bir şey. Bu yüzden de "biçimler" gerçekleştirilen işler, yapılan tahliller, söylenen sözler kadar önemli ne bir eksik ne bir fazla aslında... Bu arada insanın çocukluğunu unutmaması gerek, acemiliklerini, hoşgörüsünü... Profesyonellik kadar kötü bir şey olamaz. Sonuçta gelinen nokta kocaman bir 'yabancılaşma' da olabilir; belki de bütün muhaliflerin acılı derdi.

⁸⁷ Uçan, bu grubun ayrılık yazısının yer aldığı beşinci sayısından sonraki sayılarının içeriğinde belirgin bir değişim yaşandığını ve sonraki sayılarında duygulara ve kişisel deneyimlere yer veren yazıların yer almadığını belirtmiş ve bu durumu dergideki ayrılıkla ilişkilendirmiştir. Ancak Yöney’in dergiden bir grubun ayrılmasıyla içerik değişimi arasında bu ilişkiyi neye dayanarak kurduğu açık değildir (Uçan (Yöney), 1995, 49). Dergi içeriğine baktığımızda Uçan’ın belirttiği gibi son iki sayıda feminist teori ve feminist hareketi konu edinen yazılar ağırlıktadır ancak bu değişimin nedenin, Uçan’dan farklı olarak, 1980’lerin sonunda feminizmin bir harekete dönüşmeye başlaması ve örgütlenme tartışmalarının feministlerin gündeminde daha fazla yer almasıyla ilgili olduğu düşünülmektedir.

Ayrılığımızın nedeni politik kavramlar olsaydı (eşitlikçi, sosyalist, radikal vb.) bunu ifade etmek belki de çok daha kolaydı. Fakat ayrılık politikayı "nasıl" yaptığımız noktasında oluşunca ve bu noktada uyuşulamadığında, dillendirmek daha zor (Filiz K., Filiz A., Figan, İdil, 1989, 2).

Ayrılan ekip, politik farklılıklardan dolayı ayrılmadıklarını belirtmiştir ancak kalan ekip ise, yine beşinci sayıda yer alan kısa karşı yazısında, tersine, ayrımın nedeninin politik farklılıkları olduğunu ifade etmiştir: “Sizin tanımladığınız ayrılık noktalarının politikaya tekabül ettiğini düşünüyoruz. Hatta bu farklılık bizce politika yapmak ile yapmamak arasındaki tercihi ifade ediyor” (Feminist, 1989, 2).⁸⁸

Dergiden ayrılan bir diğer isimse Defne Sandalcı’dır. Sandalcı, dergi ekibinin ikiye bölündüğü tartışmadan önce derginin dördüncü sayısında ayrılmıştır. Sandalcı, ayrılışına ilişkin o dönem bir metin yayınlamamıştır ancak yıllar sonra ayrılma nedenini, Nüket Sirman ve Aynur Demirdirek’in konuşmacı oldukları bir söyleşide şu şekilde aktarmıştır:

“Ben, ‘Feminist’i çıkaranlardan biriydim. 4. sayısında, ‘politika yapmak istiyoruz biz artık’ diyen bir kısım ‘Feminist’ çalışanı tarafından ötelendim. Bütün o sol süreci bir kadın olarak yaşayıp kadın var oluşunun, örgütsellik ve patriarkal hiyerarşi içinde nasıl yaşandığı üzerine hesaplaşmalar yaptığım bir süreçte, ‘özel olan politiktir’ önermesi, beni feminizme en motive eden şeydi belki... Kadındım, kadın olarak konuşacaktım; alışageldiğimiz hiyerarşiler, ideolojik tabular vb. ile sınırlanmadan kendimi ifade edebileceğim bir alan açılıyordu. Ama ‘politika yapmak’ denilen eğilimin, ‘Feminist’ dergisi ve İstanbul’daki feministler içinde nasıl hızla bu imkânı erittiğine tanık olmak zorunda kaldım” (Sirman, Demirdirek, 2005, 184).

Sandalcı’nın bu ifadesi, *Feminist* dergisinin savunduğu politika anlayışının dışına çıkarak eleştirdiği sol siyaset yapma biçimine kaydığını iddia etmesi açısından dikkat çekicidir. Çünkü Sandalcı, tezin ilerleyen kısımlarında ayrıntılı şekilde tartışılacak olan *Kaktüs* dergisi ve *Feminist* dergisi arasındaki örgütlenme tartışmalarının da odağında yer alan bu konuda İstanbullu feministlerin aynı pozisyonda yer aldıklarını

⁸⁸ *Feminist* dergisinde yaşanan bu ayrılık süreci derginin örgütlenme biçimini anlayabilmemiz açısından önemlidir. Ancak, ne yazık ki bu çalışma kapsamında bu konuya yeterince değinilemedi ve sadece yazılı metinler üzerinden bu ayrılığın yaşandığı gösterilebildi. Bunun nedeni dergiden ayrılan gruptan biriyle görüşmemiş olmamdır. Bu ayrılığı ve önemini dergiyi inceledikten sonra fark ettim ve ne yazık ki tez kapsamında *Feminist* dergi ekibinden görüştüğüm Handan Koç ve Ayşe Düzkan’ın ikisi de tesadüfen dergide kalan ekiptendi. Bunun üzerine, ayrılan ekipte yer alan Filiz Kerestecioğlu ile görüşmek istedim, defalarca randevulaştığımız halde kendisinin yoğun programı nedeniyle ne yazık ki görüşmemiz mümkün olmadı. Daha sonra, yine ayrılan ekipte yer alan Figan Erozan ile kısa bir telefon görüşmesi yapabildim. Erozan, ayrılık nedenlerinin, ekip içindeki kimi anlaşmazlıkları konuşabilecek alanlar yaratamamaları ve feminist ilişkilerin nasıl yaşanacağını o dönem henüz bilememeleri olduğunu ifade etmiştir (Figan Erozan ile Görüşme, 2019). Koç ve Düzkan ise iki grup arasındaki ayrılığa kadın kurtuluş mücadelesiyle sol hareket arasındaki ilişkiye yaklaşım farklılıklarının etkisi olduğundan söz etmişlerdir (Ayşe Düzkan ile Görüşme, 2012, Handan Koç ile Görüşme, 2014). Erozan ile yaptığım kısa görüşmenin ardından, dergi içindeki bu ayrılığın, taraflarla bu konu özelinde derinlemesine görüşmeler yapılmadan yazmanın mümkün olamayacağını gördüm ve bu tartışmayı çalışma kapsamında yazılı belgelerle sınırlı tutmaya karar verdim. Aynı durum, Defne Sandalcı’nın ayrılışı için de geçerlidir. Dergideki ayrılıkların nedenlerine ve süreçlerine yer verememiş olmak tezin önemli eksikliklerinden biri oldu.

söyleyerek, *Feminist* ve *Kaktüs* dergilerinin temelde aynı politika yapma biçimini benimsediklerine işaret etmiştir.

Derginin yayın hayatının bitmesi ve ekibin dağılmasının belli bir nedeni bulunmamaktadır. Koç ve Düzkan bitiş sürecini şu şekilde aktarmışlardır: “Yetememe, becerememe, dağılma, o yıl çıkan 7. sayıyı son sayımız haline getirdi” (Koç, 2005, 113). “Kendi kendine sönmüldü, enerjimiz kalmadı öyle bitti. Yoksa bir şey olmadı yani. Bitişini hatırlamıyorum bile, o kadar belirsiz yani...” (Ayşe Düzkan ile Görüşme, 2014). Bu nedenle de derginin yedinci sayısında bunun son sayı olacağına ilişkin herhangi bir açıklama yer almamıştır.

3.1.3.2.Dergi İçeriği ve Biçimi

Feminist dergisinde; toplumsal cinsiyet rolleri, kadın kurtuluş hareketinin tarihi ve eylemleri, kadın kurtuluş hareketinin örgütlenme süreçleri ve yöntemleri, kadına yönelik şiddet, sinemada ya da reklamlardaki cinsiyetçilik, cinsellik, aşk, kürtaj, güzellik, annelik, seks işçiliği, kamusal-özel alan ayrımı, patriyarka-kapitalizm arasındaki ilişki, kadınların sömürülmesinin biçimleri ve sömürülmedeki ortaklık, LGBTİ+ hakları vb. gibi geleneksel yayınlarda yer almayan pek çok konuya yer verilmiştir. Deneme, şiir, günce vs. gibi farklı yazım biçimleri olan yazıların içerik, uzunluk ve yazım biçiminde belli bir formatı da yoktur. Yazıların çoğunluğunun ortak özelliği; kişisel deneyimleri içermelerinin yanı sıra kısa ve kolay anlaşılır metinler olmalarıdır.

Derginin içerik ve biçimine bakıldığında alternatif feminist yayıncılık geleneğinin niteliklerini taşıdığı ve o güne kadarki politik dergilerden farklılığı olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra, *Feminist*'in sadece diğer politik dergilerden değil, *Somut 4. Sayfa* ve *Kaktüs* gibi feminist yayınlardan da ayıran özgün yanları vardır. Bunlardan en öne çıkanı, kadınların cinsellik ve aşk ilişkilerine dair deneyimlerine (Filiz. K. 1987c; Gülay, 1987; Sandalcı, 1987; İdil, 1988;) ve genel olarak beden politikalarına geniş yer vermiş olmasıdır (S.Nur, 1987; Suner, 1988; Serpil, 1987). Derginin, cinselliğin ve aşkın konuşulması gereken politik bir konular olduklarını göstermesi ve bunu savunması (Filiz.K, 1987b; Handan, 1987b; Handan, 1989a; Minu, 1989; S.Nur, 1989), dönemin siyasal ve toplumsal atmosferinde radikal bir çıkıştır. Örneğin, Handan Koç'un, cezaevindeki erkekleri beklemekle “yükümlü” görülen kadınların cinselliğini konu ettiği yazısı, bu konudaki en dikkat çekici

metinlerden biridir. Koç’a göre, “dava” uğuruna içeride yatan erkeği bekleyen kadın yüceltilirken beklemeyen de dışlanmaktadır. Oysa ona göre, hem aynı durumdaki erkeklerden bunu yapmaları beklenmez hem de insanlar birden fazla kişiyi sevebilmelidirler (Handan, 1987b). Kadınların cinselliğinden söz edilmesinin dahi “marjinal” bir tavır olarak görüldüğü bir zamanda bunu tutuklu erkekleri bekleyen kadınlar üzerinden tartışan bu yazı, cinselliğin, büyük politikanın ardında kalmaması gereken bir konu olduğunu vurgulaması açısından önemlidir.

Dergi içeriğinin ikinci özgün yanı, erkek egemen dünyada kadınların ezilmesi ve sömürülmesiyle eşcinsellerin, “travestilerin” ve “transseksüellerin” maruz kaldıkları ayrımcılık biçimleri arasında kurduğu bağıdır.⁸⁹ Dergide, erkek egemenliğinin dayattığı zorunlu heteroseksüellik ve toplumsal cinsiyet rollerinin farklı cinsel yönelim ve cinsiyet kimliklerine var oluş imkânı tanımadığı savunulmuştur. Dergide, Türkiye’de LGBTI+ mücadelesinin örgütlü kamusal ilk eylemi olan açlık grevine⁹⁰ de yer verilmiş ve grev yapan eşcinsellerin “1 Mayıs 1987’ye Merhaba Gecesi”ni düzenleyen komiteye gönderdikleri ama yırtılarak okunmayan mesajı da yayınlanmıştır (Handan, 1987c; Handan, 1988). Bunun yanı sıra, LGBTI+ bireyleri kendi deneyimlerini de yazmışlardır. Eşcinsel olan (Yılmaz, 1987) ailesinin erkekleri tarafından ilk cinsel deneyimini yaşaması için zorla geneleve götürüldüğünü paylaşıırken, trans olan Şanlı (1990) ise, erkekliği reddetmeyi seçmek olarak tanımladığı “travestiliğin”, erkeklerin “delikanlılıklarını yerin dibine batırıp batırıp çıkar[an]” “erkekliğin yüzkarası” olarak görülen bir varoluş biçimi olduğu için toplumdan dışlandığından söz etmiştir (Şanlı, 1990, 15). Dergide LGBTI+ konusunda çok az yazı vardır ancak bu konuda dönemin diğer feminist yayını olan *Kaktüs*’te bile sadece analitik bir yazı (Savran, 1990b) yer aldığı dikkate alındığında, *Feminist*’teki yazıların önemi ortaya çıkmaktadır.

Derginin içerik ve biçiminin bir diğer özgün yanı ise, sol ideoloji ve hareket ile kurduğu ilişkidir. *Feminist*, *Somut 4. Sayfa* ve *Kaktüs* gibi, -bu iki yayın farklı

⁸⁹ Travesti ve transseksüel kelimelerini tırnak içinde gösterilmesinin nedeni bu ifadelerin LGBTI+ ve feminist literatür içinde, ikili cinsiyet sistemini ve trans var oluşuna yönelik ayrımcılığı yeniden ürettikleri gerekçesiyle artık kullanılmıyor olmalarıdır. Şu anda bu ifadeler yerine transgender ya da trans terimleri kullanılmaktadır.

⁹⁰ “Frapan (efemine) gay ve travestilere” yönelik süren polis baskısını ve şiddetini protesto etmek için bir grup aktivist 27 Nisan 1987’de Gezi Parkı’nda açlık grevine başladılar. Dört kişiyle başlayan açlık grevine daha sonra çok sayıda gay ve trans katıldı Eylem on gün sürdü. Basın eyleme ilgi göstermedi ya da ayrımcı şekilde yer verdi ancak sanat ve kültür dünyasının önde gelen isimlerinin eyleme ilgi göstermesinin de katkısıyla eylem dünya çapında duyuldu ve gazetelere manşet oldu (Yılmaz, 2016, 13-14).

tonlarda ve derecelerde olmakla birlikte- solun gözünde meşruiyet kazanmaya çalışmamış ve solla doğrudan polemige girmemiştir. Derginin bu özelliği, dergi ekibiyle yapılan görüşmelerde de en fazla vurgulanan noktalardan biridir. Onlara göre, *Feminist*'in *Kaktüs*'ten en önemli farkı, “ama biz de solcuyuz’a girmeden” (Handan Koç ile Görüşme, 2014) ve feminizmi sola karşı savunmadan feminist politika yapmasıdır⁹¹. Fakat, dergi içeriğine bakıldığında sol ideoloji ve hareketin, feminizm tartışmalarının tamamen dışında olmadığı görülmektedir. Eleştirelilik ve kopuş arzusu üzerinden de olsa, *Feminist* dergisinde de sol ile, özellikle yukarda değinilen ev içi emeğin tahlili ve aşağıda değinilecek olan kadın mücadelesinin bağımsızlığı konularında yoğunlaşan ve yer yer polemikçi tarzı da olan, bir diyalog vardır. Fakat bu diyalog, *Kaktüs* dergisinden farklı olarak, çok büyük oranda, sosyalist feminizm üzerinden dolaylı olarak gerçekleşmiştir dolayısıyla *Feminist*'in bu tartışmaların karşısına aldığı sol hareket değil, sosyalist feminist *Kaktüs*'tür. Ancak, derginin bu özelliğinin, I. Kadın Kurultayı tartışmalarında değiştiği görülmektedir. Tezin “I. Kadın Kurultayı” bölümünde ayrıntılı şekilde gösterileceği üzere *Feminist*, Kurultay sürecinde ve sonrasında yaşanan tartışmalarda doğrudan sosyalistleri de muhatap almıştır. Nitekim, dergideki sol ile doğrudan polemige girilen tek yazı da Kurultay’ın ardından yayınlanmıştır. Bu yazıda, Ayşe [Düzkan] ve Gül [Özlen], *İşçiler ve Politika Gazetesi*’nde yayınlan anti-feminist bir saldırıya yanıt vermişlerdir⁹²:

“Sabırla ve bir kez daha soruyoruz: kadınları evde boğaz tokluğuna çalıştıran, bedenlerine, kimliklerine el koyan kim? Hukukun, devletin, ordunun, kültürün erkekler tarafından, erkekler için ve erkeklerin çıkarına işlemesi niye? Bütün bunların, yani bedavaya çamaşır yıkamanın, yemek pişirmenin, yolda çimdiklemenin, kendi soyadını kullanmamanın “maddeci açıklaması nedir? artık bunları tartışalım” (Ayşe, Gül, 1989, 22-23).

Bunun yanı sıra, yazılarda değil ancak derginin küçük ilanlar bölümünde ironik bir biçimde de olsa solu doğrudan muhatap alan kısa metinler de vardır:

⁹¹ Koç, sol ile ilişkilenme biçimlerinin en başından itibaren bu şekilde olduğunu belirtmiştir. 1980’li yılların en bilenen anti-feminist yayınlardan biri olan, Sibel Özbudun’un 1984’te yayınlanan “Niçin Feminizm Değil?” kitabına Ayşe Düzkan ile birlikte yazdıkları ve *Yeni Gündem*’de yayınlanan karşı yazılarında da “ama biz de solcuyuz’a girmeden kitaptaki fikirlere karşı çıktıklarından söz etmiştir. Düzkan, “Masculinist Letarji” başlıklı bu yazıyı, Şule Torun’un cesaretlendirmesiyle yazdıklarını; bunun feminizm konusundaki ilk yazıları olduğunu ve ilk kez bu yazıyla kendilerine kamusal alanda feminist dediklerini aktarmıştır (Handan Koç ile Görüşme, 2014; Ayşe Düzkan ile Görüşme, 2014). Özbudun’un bu kitabı, Aytunç Altındal’ın sorumlusu olduğu Süreç Yayınları’nın, Niçin Sendika Ağalığı Değil?, Niçin YÖK Değil?, Niçin Eşit İşe Eşit Ücret Değil? şeklinde devam edecek olan “Niçin Değil” serisinin ilk kitabıdır.

⁹² Ayşe ve Gül bu yazılarını aslında *İşçiler ve Politika* dergisine göndermişlerdir ancak dergi yazıyı yayınlamayı reddedince *Feminist*’te yayınlanmak durumunda kalmışlardır.

“Örgütlenmek bilinçlenmektir (yoksa tam tersimiydi, her neyse!) şıartıyla kitlelere gittik ama kitle benimle ilgilenmiyor (kaybeden onlar, kazanan BEN olacağım). KIRGINIM ama YILGIN değilim. Bu ilk yazıda rüyalarımın giren bir şeyin yanıtını belki sizden alırım diye sormak istiyorum. Orada burada ‘Erkek-Kadın Yok, İnsan Var’ diyenler aşağıdakilerden hangisini kastediyorlar. Yanıtlarınızı bekliyorum. Konuyu şöyle toparlamak istiyorum: Muhalefler Birleşin! Bugün Bir Sayfa Yarın Bütün Bir Dergi!” (Muhalefetin Feryadı, 1987, 34).

Dergide, solu dolaylı ya da doğrudan muhatap alan metinler yer alsa da bunların dergiye genel karakterini veren deneyim yazılarına nazaran daha az sayıda olduklarını da belirtmek gerekir. Dergideki yazıların büyük çoğunluğu, kadınların özel alanda yaşadıklarına ilişkin tanıklıklardır; bu yanıyla dergi, “kişisel olan politiktir” sözünün tezahürü gibidir. Öyle ki, dergiye bu yüzden "eğer bu kadar öznel ve özel sorunlardan söz eden yazılar olursa, dergiyi bir daha almam" (K. Filiz, 1987b, 28) şeklinde tepkiler dahi gelmiştir. Dergi içeriğinin bu özelliği; hem her kadının deneyimlerinin biricikliğini ve bunların anlatmaya değer olduğunu, hem de herkesin ancak kendi yaşantısı üzerinden kendi adına konuşabileceğini savunan feminist duruşunun göstergesidir. *Feminist* dergiye göre; kadınların kişisel deneyimlerini, duygularını ve düşüncelerini paylaşması diğer kadınlarla bağ kurabilmelerinin bir yoludur. Dergide, tanıklıkların ağırlıkta olması “ben” dilini öne çıkarmıştır. Ancak, bu, Uçan (Yöney) (1994, 20)’in ileri sürdüğü gibi, derginin bireysel bir karakteri olduğunu göstermediği gibi, derginin dilinin de “ben” dili olduğu anlamına gelmemektedir. Derginin dili, kişisel olan politiktir yaklaşımıyla da paralel biçimde, kişisel “ben dili” ile politikanın “biz dili”nin birlikteliğine dayanmaktadır. Dergi yazılarında, tek tek kadınların yaşadıkları, sadece bireysel anlatılar olarak bırakılmamakta ve bu anlatılar, toplumsal bir grup olarak kadınların yaşadıklarına bağlanmıştır:

“Bizim için ise ayıplar, yasaklar, günahlar, engeller çoğalarak devam eder. Bizim yalnızca anne ve eş olarak varlığımızı gerçekleştirmemiz mümkün görülür. Asıl işlevimiz budur, bu yüzden de "bir şey" olmaya çalışmamız gerekli değildir” (İdil, 1987b, 24).

“Bu dünyada bize verilen bunca azlar içinden kendimizi bulup çıkartmak oldukça zor. Hele bir de kendimizi yaratmaya kalkışmak... Hepimizin ayağına çok şey takarlar. Özellerimiz (evler, aşklar, cinsellik vs.), kamularımız (işyerleri, sokaklar, devlet vs.) yapılanış ve yaşanış biçimleriyle bizlere başka hayatlar” (Figen, 1990, 25).

Deneyim paylaşımı yazılarının ağırlıkta olmasının dergi içeriğinde yarattığı bir diğer sonuç ise, dergide kolay anlaşılır bir dilin ve akıcı bir üslubun hâkim olmasıdır. Derginin bu özelliği de yine derginin feminist yaklaşımının bir yansımasıdır. Dergiye göre, politik bir yayın, ulaşmayı hedeflediği toplumsal kesimin okuyup anlayabileceği bir dili ve üslubu benimsemelidir. Kadınların büyük bir bölümünün temel eğitim hakkına erişmekte dahi sorun yaşadıkları göz önüne alındığında,

feminist politikanın ancak belli bir bilgi birikimiyle anlaşılabilir ve teorik bir dili olmamalıdır (Ayşe, 1988a, 11; İdil, 1987a, 16). Bu nedenle, *Feminist*, içeriği ve benimsediği yazma biçimiyle teori ile pratik arasında teori lehine kurulan hiyerarşiyi de alt-üst etmek istemiştir:

“Herhangi bir politik metnin bilgiyle yüklenmesi onu doğru kılmaz, yalnızca bilgiyi yüceltenleri o metinde yazılı olanların doğru olduğuna ikna etmeye yarar, görüşlerimizi doğrulayacak olanın kitaplarda yazılanlar değil, hayat olduğunu düşünüyorum” (Ayşe, 1988a, 11).

Dergi, bu yaklaşımından dolayı okurlardan yeterince teorik olmadığı yönünde eleştiriler de almıştır. Fakat, dergiye göre hem kadınların tanıklıkları teorik yazılardan daha az önemsiz değildir (İdil, 1987a, 16) hem de teorik yazı denildiğinde beklenen yazma biçiminin dışında yazıyor olmaları, metinlerin teorik bir tarafı olmadığı anlamına gelmemektedir. Çünkü, dergi, tıpkı Chester’in radikal feminist teoriyi tanımlarken ifade ettiği gibi, feminist teori ve pratik arasında diyalektik bir ilişki olduğunu savunmaktadır: “Radikal feminist teori, teorinin pratiği izlediği ve pratik olmayan yerde teori geliştirmenin imkânsız olduğudur, çünkü teorimiz, pratiğimizi pratiğe geçirmenin teorimiz olduğudur” (Gail Chester, 1987, 17).

Dergi ekibi yola çıktığında, sadece içerikte devrimci olmak yetmez “her konuda bozguncu olmaktan çekinmemek lazım” (Koç, 2005, 106) şeklinde düşünmektedir. Derginin bu düşüncesinin izdüşümlerini gördüğümüz özelliklerinden biri ise tasarımıdır. Çıkış sürecinde, dergi ekibinin kafasında derginin tasarımının nasıl olacağına ilişkin net bir fikir yoktur; “Herkesin birleştiği nokta, farklı ve şık bir şey yapmaktı[r]” (Bu Dergi Çıkarken Konuşulanlar Tartışılanlar Önerilenler, 1987, 3). Derginin, tamamen spontane biçimde ortaya çıkan bir formatı vardır; tek kriterleri var olan yayınlara, eskiye benzememesi, yeni ve tamamen onlara özgü olmasıdır. Koç’a göre, bu istekleri “elbette politiktir” (Handan Koç ile Görüşme, 2014) çünkü benimsedikleri format, şekilsel bir farklılığın değil esas olarak ideolojik bir karşı çıkışın ve “yeni”yi kurma arzusunun ifadesidir ve Ovadia’nın derginin ilk sayısı için söylediklerine bakıldığında bunu başardıkları da görülmektedir:

“Feminist’in çıktığı günü hatırlıyorum; karlı bir 8 Mart günüydü. Taksim’den Feminist’i alıp Şişli’ye kadar hızla yürüdüm. Müthişti; biçim olarak, bildiğimiz hiçbir dergiye benzemiyordu. Bilet kağıdından yapılmıştı; mor üstüne pembe renkliydi. İçinde çok güzel çizimler vardı... (Ovadia, 2005, 73).

Derginin ilk sayısının kapağı mor renktedir ve sayfaları kurdeleyle birbirine tutturulmuştur. İçinde, metinlerin yanı sıra mizahi göndermeleri olan kadın çizimleri vardır, bazı sayfalar mor büyük feminalarla çerçevelenmiştir. Ön ve arka yüzünde

dergi kurucu ekibinin çizdiği feminalar, kediler, kadın figürleri vb. ile el yazısı anekdotları yer almaktadır. Dergi kapağında yer alan cümlelerden bazıları şunlardır: “Her kadın bir cihana bedeldir” -Minu, “Hayatımı yeniden düzenleyebilirim, seziyorum: gücüm var” -İdil, “Canım dansetmek istiyor yupii” -Vildan, “en iyi erkek erksiz olandır” -Ayşe, “Her şey sen onun kollarındayken başlar; senin kolların onun bulaşık kabındayken biter” -Serpil, “Anti-feministlere çok bozuluyorum” -Sedef.

Derginin tasarımı, okurlardan gelen olumlu ya da olumsuz tepkilerin de odağındaki konulardan biri olmuştur. Seçilen tasarım, bir yandan “sevimli bir dergi, pembe-mor iç çamaşıra benziyor” gibi yorumlarla dergiyi küçümsemenin aracı olurken diğer yandan da Şirin Tekeli’nin dergi ekibine gönderdiği, “Tatlı pembe eflatun karışımı renginden, dizgi/çizgisine, yazılarından yaklaşımına kadar her şeyiyle insanın içini ısıtıyor...” (Vildan, 1987a, 5) şeklindeki notta da görüldüğü gibi övgüler almasının da kaynağıdır.

Derginin biçimine ilişkin belirtilmesi gereken bir diğer özelliği de bazı yazarların büyük harf kullanmamasıdır. Bu da yine *Feminist* dergisi yazarlarının “bozguncu” taraflarını gösteren ve Türkiye feminist hareketinde onlarla özdeşleştirilen özgün yanlarından biri olmuştur.⁹³

3.1.3.3.Okurla Kurulan İlişki

Feminist dergisi de tıpkı *Somut 4. Sayfa* gibi okurlarıyla egemen yayıncılık dünyasında “doğası gereği” var olan yazar-okur hiyerarşik ikiliğinin dışında bir ilişki kurmaya çabalamıştır. Derginin yazarları, bir yandan yazarlık konumunu reddederlerken diğer yandan da kadınları yazmaya teşvik etmişlerdir. Ancak, *Feminist*, *Somut 4. Sayfa*’dan farklı olarak, okuyucuların yazarlara dönüşmesini destekleyerek sadece okur-yazar ikiliğini bozmayı değil, okur-yazar ikiliğini ortadan kaldırmayı hedeflemiştir. Bunu yaparken de yazarlık konumuna, yazma biçimine ve

⁹³ Derginin bazı yazarlarının küçük harf kullanmasının ardındaki ilk akla gelen neden büyük harf-küçük harf arasında bir hiyerarşi reddettikleri şeklindedir. Ancak Düzkan’ın anlatımına göre bunu, harfler arasındaki hiyerarşiden ziyade hâkim olan yazma biçiminin dışında davranmak istemelerine ilişkin bir tutum olarak yorumlamak mümkün. Düzkan’ın aktarımına göre, o dönem okudukları dergilerde de büyük harf kullanmayan yazarlar vardır. *Feminist*’in yazarlarının bir kısmı daha sonra bu tutumdan vazgeçmiştir. Ayşe Düzkan ise, hala yazılarında büyük harf kullanmamaktadır. Düzkan büyük harf kullanmamasını şu şekilde açıklamaktadır: “Feminist yazarlardan, şiir dilinden, raf metinlerinden ilhamla büyük harf kullanmadan yazdım. Bu kararı alırken daha sonra bu kadar fazla yazacağımı hiç düşünmediğimi de söylemeliyim. İleriki yıllarda hayatımı başka insanların imlasını düzelterek kazandığım oldu ve büyük harfin, yazı için ne kadar gereksiz olduğunu gördüm” (Ayşe Düzkan’dan Yeni Kitap: 05 17, 2018).

neyin yazılabilir olduğuna dair var olan egemen anlayışa köklü bir eleştiri geliştirmiş ve pratiğiyle de bu egemenliği sarsmıştır. Derginin okur-yazar ikiliğini reddettiğinin önemli göstergelerinden biri, okuyucuları, “okur” adı altında dahi tanımlanmamış olmasıdır. Okurların yazıları, okurdan mektuplar/gelenler, okur köşesi gibi ayrı bir bölümde yayınlanmamıştır. Sadece dördüncü ve yedinci sayılarda, okurlardan gelen yazılar, “bize gelenler” başlıklı bir bölümde yayınlanmıştır ancak görüldüğü gibi, bu bölümün adında da “okur” ifadesi yer almamaktadır.

Dergi, okurları kadın olmaktan kaynaklı ortak ezilmişliği paylaştıkları ve bu ezilmeye karşı birlikte mücadele edeceği yol arkadaşları olarak görmüş ve onlarla, yazar-okur pasif ilişkisinin dışında bir ilişki kurmayı ilk sayısından itibaren önemsemiştir:

“...bize kendinizi yakın hissederseniz bizi aramanızı ya da yolda birimizi görüp tanyınca bir merhaba demenizi isteriz. Bize kızılıyorsanız yine düşüncelerinizi öğrenmek isteriz tabi ama siz de kabul edersiniz ki bugüne kadar hep bize kızanlar düşüncelerini ifade etti” (Feminist, 1987, 34).

Dergi ekibindekiler, okurlarıyla buluşabilmeyi sadece tesadüflere bırakmayıp ve bunun alanlarını da yaratmaya çalışmışlardır. “Okur buluşması” şeklinde adlandırmadıkları ama okurlarla buluştukları sohbetler düzenlemişler ve derginin ofisinde (K.Ç.’de) oldukları günleri paylaşarak okurları ofise davet etmişlerdir.

Derginin, hangi kadınlara ulaşmayı hedeflediği açıkça belirtilmemiştir fakat elbette tüm kadınlara ulaşmak iddiasında değildirler (Vildan, 1987a, 4). Dergi içeriği ve dili her yayın gibi, belli bir okur profiline hitap etmektedir. Bu profilin en belirgin özelliği sosyalist olmayanları da içermesidir. Bunun yanı sıra, dergi hedef grubunda dergi ekibiyle benzer deneyimleri olan, orta sınıf, kentli, eğitilmiş, çalışan kadınların olduklarını söylemek mümkündür. Çünkü, dergi içeriği bölümünde de belirtildiği gibi, derginin yazarları çok büyük çoğunlukla kendi deneyimlerini yazmaktadırlar ve bu deneyimlerle özdeşlik kurabilecek kadın grubu da ağırlıkta kendileriyle ortaklıkları olan kadınlardır.

Feminist dergisinin, okur-yazar ikiliğini ortadan kaldırma çabasını görebildiğimiz özelliklerinden biri, ilk sayısından itibaren dergiyi bir grup uzmanın hazırladığı “iyi ve bitmiş” bir yayın olarak değil yazma deneyimi olmayan bir grup “aceminin” süreç içinde yolunu bulmaya çalıştığı politik bir birliktelik olarak sunmasıdır. Dergide, çıkış sürecinde yayıncılığı bilmedikleri için türlü sorunlarla uğraştıkları ve bu süreçte hangi konular üzerine tartıştıkları okuyucuya samimi bir dille aktarılmış, bir nevi

okura derginin mutfağı gösterilmiştir (Feminist, 1987, 34). Bunu yaparak hem okuyucuyu içinde olmadığı yayın sürecinin parçası kılmaya çalışılmış, hem de yayın çıkarmak ile okuyucu olmak arasındaki ayrımın, sanılanın aksine, daha az olabileceğini gösterilmiştir. Derginin yayıncılığın arka planını göstermekten çekinmediğini gördüğümüz ve yine diğer yayınlarda görmeye alışık olmadığımız özelliklerinden bir diğeri ise, beşinci sayısının kapak yazısında görüldüğü gibi, bir metnin hatasız son versiyonun yanı sıra, üstü çizili kelimelerin ve düzeltme notlarının yer aldığı versiyonun da yayınlanabileceğini göstermesidir.

Dergi, ilk sayısında, “profesyonel” bir yayından farklı olarak, yazarlarının çoğunun yazma deneyimi olmadığını ve onların da tüm kadınlar gibi yazmaktan çekindiklerini de açıkça paylaşmıştır: “Neden dersiniz çoğumuz daha önce pek yazı yazmış değiliz. Üstüne üstlük bilirsiniz kadınlar kendilerine güvensizdir” (Feminist, 1987, 34). Dergi ekibinin, “iyi” yazmak gibi bir iddiası ve amacı olmadığı ama buna rağmen bir dergi çıkarabildiğinin altına çizen bu cümleleri, kadınlara “biz yazıyorsak siz de yazabilirsiniz” mesajını vermektedir. Derginin ilerleyen sayılarında da yazarlar, okurla kurdukları açık ilişkiyi devam ettirmişler ve yazmak konusundaki bireysel korku ve kaygılarını paylaşmışlardır:

“Yazayım ben de dedim. Sıkışıp kaldığım sözcüklerin arasından sıyrılıp kocaman harflerle yazayım. Yazmak deyince aklıma hep bir güzel dostluk, bir sıcaklık gelirdi, ama dostluğun bir değeri var mıydı bu dünyada? Peki ya ben bundan büyük bir değeri yaşamış mıydım hayatımda? O zaman yayınlanır mı, yayınlanmaz mı, iyi yazmak gerekir mi gerekmez mi kaygılarını bırak bir yana ve yaz dedim kendince” (K. Filiz, 1987a, 10).

Dergi ekibi, kadınların yazma korkularını yenmeleri için bir yandan kendi kişisel yazma korkularını paylaşırken diğer yandan da yazmanın erkek egemen dünyada nasıl bir iktidar alanı olduğunu göstererek, kadınları yazmak konusunda güçlendirmeye çalışmıştır. Dergiye göre, yazmak, erkekler dünyasına ait bir edim olduğundan kadınlar için korkutucudur. Belli bir formu ve içeriği dayatan egemen yazma biçiminin teorik olduğu iddia edilen “ağdalı ve ağır bir dil[i]” (İdil, 1987a, 16) vardır. Bu dil, kadınlar için yabancılaştırıcıdır ve onun içinde var olmaya çalışmak, kadınların var olan güvensizliklerini iyice artırır. Kadınlar, erkekler gibi “sanki burada, bu dünyada olup bitenlerden, yaşadıklarımızdan değil de başka bir yıldızda, başka yaratıkların yaşadıklarından söz ediyor gibi” (İdil, 1987a, 16) bir dilde yazmak zorunda değillerdir. Dergiye göre, kadınlar, kendilerini rahatça ifade edebilecekleri gündelik hayatın diliyle yazabilmelidirler. Hatta Ayşe Düzkan, yazma ve konuşma dili arasında ayrımın dahi olmaması gerektiğini düşünmektedir: “ben gündelik dilin,

argonun, hatta belki gündelik telaffuzun bile yazıda kullanılması gerektiğini düşünüyorum. belki ancak böylece yazdıklarımızın yaşadıklarımıza dair olduğunu unutmayız”(Ayşe, 1988a, 11).

Dergiye göre, yazma ve konuşma dili arasındaki keskin ayrım ve yazının teorik ve ağır bir dili olması gerektiği yönündeki egemen inanış, sadece bir avuç ayrıcalıklı erkeğin yazabileceği algısını yaratmakta ve kadınları, hayatı dönüştürme anlamında önemli bir iktidar alanı olan yazmaktan alıkoymaktadır. “Oysa sözü olan herkes yazmayı, konuşmayı denemeli. Nasıl politika yalnızca ‘daha iyi bilenlerin’ işi değilse, konuşmak ve yazmak da yalnızca ‘daha iyi yazarların’, ‘iyi hatiplerin’ işi değil[dir]” (İdil, 1987a, 16).

Dergiye göre, her kadının kadın olmaktan kaynaklı yaşadıklarıyla ilgili söyleyecek sözü vardır ve bu nedenle de her kadın kafasının arkasında kendisine yazamayacağını ya da nasıl yazması gerektiğini söyleyen erkek egemen sesten kurtularak yazmalıdır. Dergi, kadınları erkeklerin egemen olduğu bir alana erkekleşerek değil kendi dillerinde ve diledikleri biçimde girmeleri için cesaretlendirmektedir. Dergi yazarlarının, kadınları yazmaya teşvik ederken ki motivasyonları, okurları kendilerinin de reddettiği yazarlık “mertebesine çıkarmaktan ziyade, yazma eylemini, kadınların kurtuluş mücadelesinin bir parçası olarak görmeleri ve dahası, kadınların kendilerini ifade etmelerinin, var olmaları için gerekli olduğunu düşünmeleridir. Dergi ilk sayısında kadınlara şu şekilde seslenmiştir: “Sevgili ♀’lar, bize yazın. Hatırlamak, anlamak, anlatıp kurtulmak, yeniden kurmak, anıları kurtarmak, var olmak için Feminist’e yazın” (Feminist, 1987, 6).

Feminist’in dergi-okur ilişkisinde anti-hiyerarşik yöntemleri benimsemeye çalıştığının bir diğer önemli göstergesi ise, derginin yazarlarının neredeyse tamamının soyadlarını kullanmamasıdır. Bu durum, genelde yazarların babalarının ya da kocalarının soyadlarını kullanmak istememesi olarak yorumlanmıştır ki, bu doğrudur; fakat yazarların soyadlarını kullanmıyor olmalarının bir diğer sonucu da yazar-okur arasındaki hiyerarşiyi azaltmasıdır.

Derginin, okurlarıyla olabildiğince yatay bir ilişki kurma ve onları yazmaya teşvik etme çabasına rağmen dergiye dışardan çok fazla yazı gelmediği görülmektedir. Dergi yazılarının çoğunluğu, dergi ekibine ya da dergi yakın çevresine aittir. Fakat elbette, derginin bize yazın çağrısına karşılık veren okurları da olmuştur ve dergi

ekibindekiler bu yazıların gelmesine ne kadar sevindiklerini de paylaşmışlardır: “... bu kez bizi en çok sevindiren geçmiş sayılarımıza oranla, bu sayıya dışarıdan daha çok yazının gelmesi oldu. Feminist’e gelenlere çok sevindik ve hemen yayınladık” (Görüşmeyeli Neler Oldu?, 1988, 34).

3.1.4.Örgütlenme Perspektifi

Bu bölümde, *Feminist* dergisinin kadınların kurtuluşunu mümkün kılacak bir örgütlenmeyi nasıl tahayyül ettiği ve öngördüğü incelenecektir. Derginin; kadın mücadelesinin öznelerini, bu özneler arasındaki ilişkileri, mücadelenin örgütlenme biçimini, kolektif eylemlerini ve benimsemesi gereken ilke ve yöntemleri nasıl tasavvur ettiği gösterilecektir

Yukarıda belirtildiği gibi, derginin feminizm anlayışının temelinde “patriyarkal sömürünün, kadınların ortak, özgül ve temel ezilmişliği” (Delphy, 2008, 110-111) olduğu tezi yer almaktaydı. Örgütlenme perspektifinin temel tezi ise, patriyarkal sömürünün ancak kadınların parçalı ama kolektif bağımsız mücadelesiyle ortadan kalkabileceğidir. Dergiye göre, kadın kurtuluş mücadelesi, kadınların kendi ihtiyaçları ve deneyimleri doğrultusunda gerçekleştirdikleri kolektif eylemler, oluşturdukları örgütlenmeler ve kendi hayatlarında verdikleri bireysel karşı çıkışların toplamıdır. Bu mücadelenin hedefi ise cinsiyet hiyerarşilerinin ortadan kalktığı bir topluma erişebilmektir. Feminist dergi, bir yapının nasıl kurulacağı, yapıya kişilerin nasıl dahil olabileceği, kolektif eylemlerin hangi biçimlerde gerçekleştirileceği, kararların ve iş bölümünün nasıl olacağı vs. gibi örgütlenme süreçlerinin nasıl ve hangi sırayla gerçekleşeceğini belli bir teori dahilinde belirgin bir şekilde tanımlayan bir örgütlenme perspektifi yerine, kadınların gündelik hayat pratiklerini referans alan, her kadının kendi kurtuluşunun öznesi olduğu kabulüne yaslanan ve örgütlenmenin dışardan bir yönlendirme olmadan gerçekleşeceğini öngören bir perspektifi savunmuştur. Dolayısıyla, bu perspektifin merkezinde “kişisel olan politiktir”e yaslanan kendiliğinden örgütlenme ve bağımsızlık fikirleri yer almaktadır.

3.1.4.1.Kendiliğinden Örgütlenme

Feminist dergisi, ilk sayısında okurlara şu şekilde seslenmiştir: “bu dergiyle kimseyi örgütlemeyi, kurtarmayı, düşünmüyoruz ama kurtuluşumuzun yalnız olmayacağına inandığımız için bizim gibi düşünen başka kadınların varlığı bizi çok mutlu eder” (Feminist, 1987, 34).

Kimseyi örgütlemeyeceğini ifade eden bu sözleri, *Feminist*'in bir örgütlenme perspektifi olmadığını düşündürtebilir ancak bu cümle, aslında kendiliğinden gerçekleşeceği öngörülen bir örgütlenme sürecini tasvir etmektedir. Bu cümledeki “örgütlenme”, kişileri “bilinçlendirerek” örgüte dahil etmeyi ve merkezi bir şekilde çoğalmayı hedefleyen, demokratik merkeziyetçilik ilkesini benimseyen, sol hareketin örgütlenme biçimine işaret etmektedir. Dolayısıyla, *Feminist*, “örgütlenmeyeceğiz” derken, aslında, sol hareket gibi örgütlenmeyeceğiz demektir. *Feminist*'in kendi örgütlenme perspektifini, dönemin toplumsal muhalefetindeki hâkim örgütlenme anlayışını olumsuzlayarak ifade etmiş olması, bazı okurların dergiyi kolektif amacı olmamakla (dönemin toplumsal muhalefeti açısından büyük bir günahıdır bu!) itham etmesine yol açmıştır: "Mastürbasyonunuzu yapıyorsunuz, bu yaptığınız bireysel tatminden öte bir şey değil", "başka kadınlara ulaşmak gibi bir derdiniz yoksa yazdıklarınızı birbirinize gönderseydiniz" (Vildan, 1987a, 4). Oysa dergi, aynı cümlede kadınların kurtuluşunun kolektif bir mücadeleyle mümkün olacağını da ifade etmiştir. Üstelik burada, kolektifliği aynı örgütlenmede ya da kolektif eylemleri gerçekleştirmekten daha geniş bir anlamda kullanmış ve benzer düşüncelere sahip olmayı da bu kolektifliğin parçası kılmıştır. Özetle, derginin egemen örgütlenme tahayyülü ve pratiği dışındaki örgütlenme yaklaşımı örgütsüzlüğü savunduğu anlamına gelmemektedir (1.Feminist Hafta Sonu Kitapçığı, 1989, 31). Dergi, ilerleyen sayılarında, “örgütlenme”terimini olumlu bir biçimde kullanarak da kolektif mücadeleyi savunduğunu ifade etmiştir: "o yüzden tam vaktidir kendi kendimize mırıldandığımız acılarımızı fark etmek, paylaşmak, dayanışmak, örgütlenmek, mücadele etmek için, kuruluşumuz için el ele verelim. kadınların kurtuluşu için, kuruluşumuz için elele" (8 Mart Dünya Kadınlar Günü'ne, 1988, 3). Derginin, burada kullandığı örgütlenme terimi ise kolektif eylemler gerçekleştirmeye ve kadınların belli bir amaç etrafında sürekli bir araya geldikleri yapılar, oluşumlar, gruplar vs. oluşturmaya işaret etmektedir.

Feminist'in, solun kullandığı bağlamdaki “örgütlenme”ye negatif bir anlam atfetmesinin önemli nedenlerinin biri, bu yaklaşımın, toplumun ezilen kesimlerini örgütleyerek “kurtaracağına”ilişkin hâkim söylemidir. Çünkü *Feminist*'e göre, her kadın ancak kendi kurtuluşunun öznesi olabilir, kimse kimseyi kurtaramaz:

“Evet bana göre de dışımızdaki bütün kadınları kurtarmak ya da bütün kadınlara ulaşmak iddiasıyla FEMİNİST çıkmadı. Bir kadın olarak kendi kurtuluşumun kendi hayatımı feminizm açısıyla politize etmekle mümkün olduğunu, ama sadece bunu kavramamın kurtulmam için yeterli olmadığını bildiğimden (yani feminist olduğum için kurtulmuş bir kadın

olmayacağımdan çünkü içinde yaşadığım dünya hâlâ ben bunu kavrasam da erkek egemen bir dünya olduğundan) kadınların kendi hayatlarını özel olarak bu anlamıyla politize etmeleri beni tabii ki ilgilendiriyor. Kurtuluşumun kadınların her alandaki erkek egemenliğine, dolayısıyla hayatlarındaki tek tek erkeklere ve onların ideolojilerine karşı özel olarak verecekleri mücadeleye bağlı olduğunu biliyorum ama birilerinin birilerini kurtarma misyonuna soyunması bana öyle geliyor ki kimseyi kurtarmıyor” (Vildan, 1987a, 4).

Feminist’e göre, tek tek kadınların politize olabilmeleri ve kolektif bir kadın mücadelesi inşa edebilmelerinin ilk adımı, kadın oldukları için yaşadıklarının farkına varmalarıdır:

“...kadınların teorisi pratiklerinden çıkıyor, kendi hayatlarımızdan başlayarak soyunuyoruz bu işe. önce istemediğimiz şeyleri söylüyoruz, sorular soruyoruz, kendimizi ve başka kadınları sevmeyi öğreniyoruz, kocamızla, sevgilimizle, babamızla, nişanlımızla yaşadıklarımızı yeniden düşünüyoruz, kurtuluşumuzun teorisi; pratiği baskıyı, sömürüyü fark ettiğimiz anda başlıyor” (Kurtuluşumuz Kendi Ellerimizde, 1989, 13).

Tezin ikinci bölümündeki “Bilinç Yükseltme Süreci ve Örgütlenme Modeli” başlığı altında da değinildiği gibi; feministler, kadınların ezilen bir cins olduklarının bilincine, “bilinç taşıma” yöntemiyle değil, kendi deneyimleri üzerinden varacaklarını savunmaktadırlar. Bu düşünceye göre, kadınlar, birbirlerinin deneyimlerini duydukça, kendi kişisel deneyimleri üzerinden erkek egemen sistemin nasıl işlediğini, hayatlarındaki erkeklerin bu sömürüden nasıl fayda sağladıklarını, üzerlerindeki baskı ve sömürünün devam etmesini mümkün kılan kurumların (aile, okul, cinsellik, aşk, medya, vs.) neler olduğunu ve tüm bunlara karşı ortak mücadele etmeleri gerektiğini kendi kendilerine görebileceklerdir:

“...bana kalırsa kadınların politikleşme süreci şimdiye kadar erkeklerin sözüyle/erkeklerin değerleriyle baktığımız kendimize ve hayatlarımıza artık onların gözüyle bakmayı reddetmekle mümkün, kadınların yalıtılmışlıklarını anlamaları kadın kadına bir araya gelişleriyle, örgütlenmeleriyle bir ölçüde koşut. bize bizden başka kimseden fayda yok bana kalırsa.. “ (Vildan (1987c, 7)

Feminist dergisi, New York Radikal Feministler gibi cins bilinci edinen kadınların kaçınılmaz olarak kolektif eylemler gerçekleştireceklerini ya da küçük gruplar kuracaklarını iddia etmemiştir ancak dergiye göre, “yaşantıların ve sorunların paylaşılmasından doğan duygudaşlık” (İdil, 1987a, 16) sayesinde, örgütlenmenin harcı olan kadın dayanışmasının kurulma olasılığı yükselecektir: “Ezenimizi fark etmek, bizi birbirimize yakınlaştırır. ‘Kadınlardan yana olan’ kadınlar çıkar ortaya” (Figen, 1990, 25).

Feminist, örgütlü mücadeleyi savunmakla birlikte bunun kadın kurtuluş mücadelesinin parçası olmanın zorunlu ve tek biçimi olduğunu düşünmez. Dergiye göre, kolektif eylemler gerçekleştirmek ya da örgütlenmeler oluşturmak kadınların kurtuluşu için gereklidir, ancak tek tek kadınların hayatlarındaki erkeklere karşı

çıkışları da bu “büyük” mücadelenin parçasıdır. Kadınların kurtuluşu, ezilenlerin merkezi bir örgütün liderliğinde iktidarı ele geçirmesiyle gelecek bir zaman diliminde gerçekleşecek bir devrimle değil, hayatın her alanındaki bireysel ve kolektif farklı mücadele biçimlerini içeren, bugünden başlayan bir kadın devrimiyle gerçekleşecektir. Hayatın içindeki erkek tanımlı olan her yapıya, söze, mekanizmaya, davranışa vs. yapılan her türlü müdahale devrimci olmasa dahi kadın devriminin parçasıdır:

“bu çok önemli geliyor bana, dolayısıyla (soyutlama düzeyinde) bugünden başlayarak toplumun her bir unsurunun erkek tanımlı oluşuna karşı çıkarak, kendimize alanlar yaratarak (mesela kadın işyerleri, kadın sendikaları gibi) bize kapalı alanlarda kimilerimiz var olup, bu alanlara müdahale ederek, kadınlarla dayanışarak, örgütlenerek, erkekleri iktidarlarından indirmeyi hedefleyen ve bütün bu süreçleri ve mücadele içinde bulacağımız başka sureleri de içeren bir kadın devriminden bir devrimci alt üst oluştan söz edebiliriz diye düşünüyorum, bu sürecin kendi hayatlarımızı değiştirmekle başladığını söylemek kadınların hayatlarını değiştirmek için yaptığı her eylemin devrimci olduğu anlamına gelmiyor ama, bilmediğimiz bir tarihte, her şey hazırlandıktan sonra birdenbire olacak bir devrim önermesinden daha çok şey vadediyor...” (Kurtuluşumuz Kendi Ellerimizde, 1989, 13).

Feminist’e göre, devrim, varılacak bir nokta ya da tarihsel bir an değil her gün gerçekleşen bir oluş sürecidir. Bu nedenle devrime götürecek sistematik adımlardan ya da devrim sonrası hayattan ziyade, devrimci kopuşlardan, müdahalelerden, politikalardan vs. söz etmiştir⁹⁴:

“Bizim bulunduğumuz nokta, Türkiye’de bugünden yarına kadınların kurtuluşuna giden devrimci politikaların arayışındır. Biz, kadınların kurtuluşlarının; oluşturacakları devrimci politikalarla ve kendi mücadeleleriyle olacağına inanıyoruz.” (İnsan Hakları Derneği Kadın Kurultayı, 1989, 5)

“...dünyaya maddeci bir bakış açısı ile bakmaktan yana olan bizler ezilenlerin kurtuluşlarının kendi gerçekleştirecekleri devrimci kopuşlarla mümkün olabileceğini düşünüyoruz” (1. Feminist Hafta Sonu Kitapçığı, 1988, 10).

Herhangi bir eylem, politika, düzenleme vs. kadınların hayatlarındaki erkeklerin iktidarını sınırlandırıyor ya da ortadan kaldırılabiliyorsa dergiye göre bu devrimci bir müdahale ya da kopuştur ve bunların her biri de mücadelenin parçasıdır. Böylece, dergi, mücadelenin güçlenmesiyle devrimci kopuş ve müdahalelerin sayısının artması ve yaygınlaşması arasında doğrudan bir ilişki kurmaktadır ki, bu da aslında bir çoğalma hedefi olduğunu göstermektedir. Nitekim, “kadın hareketi[nin], kitlesel bir hareket” (Handan, 1988, 22) olduğu da ifade edilmiştir. Fakat, bu, herhangi bir siyasi yapıdaki örgütlü kadınların ve yaygın kalıcı örgütlenmelerin sayısının artması

⁹⁴ Dergide radikal bir dönüşümü tarif eden devrimci politika, müdahale ve kopuşun ne olduğu tam olarak tanımlanmamıştır. Düzkan ise bir söyleşisinde devrimci müdahaleyi şu şekilde tanımlamıştır: “Kadınların birçoğunun istediği ya da isteyebileceği şeylere söz söylemek devrimci müdahalede bulunmaktadır” (Düzkan, Koç, 2012, 31).

anlamında bir kitleselleşmeye değil, feminist sözün ve feminizmin kazanımlarının geniş kadın gruplarına ulaşmasını sağlamaya işaret etmektedir.

Derginin kadın devrimi perspektifinin de gösterdiği gibi, dergiye göre, erkek egemenliği hayatın her alanına yayılmış parçalı bir iktidar biçimidir, bu nedenle ona karşı yürütülecek kadın kurtuluş mücadelesi de “örgütlü fakat parçalı” (Ayşe, 1989c, 3) olmalıdır. *Feminist*’e göre, kadınların ortak bir ezilmişliği olması homojen bir toplumsal grup oldukları anlamına gelmemektedir. Kadınlar arasında ulus, sınıf, vs. farklılıkların yanı sıra ideolojik politik farklılıklar da vardır ve sol hareketin öngördüğü gibi tek bir örgütün tüm kadınlık deneyimlerini, aidiyetlerini, ihtiyaçlarını, politik duruşlarını vs. temsil etmesi mümkün değildir. Bunun için, benzer dertleri ve kolektif amaçları olan kadınlar var olan bir örgüte dahil olmak yerine, kendi ihtiyaçlarından ve deneyimlerinden yola çıkarak küçük öz örgütlenmelerini oluşturmalarıdır (Ayşe, 1989a, 14-15). Dergi de bu nedenle birinci sayısında okurlarına dergiye katılmaları için değil, kendi örgütlenmelerini oluşturmaları için seslenmiştir: “Bilirsiniz biz feministler özel olanın politik olduğunu düşünüyoruz. Size de tavsiye ederiz, eğer söyleyecek ortak sözünüz varsa, bir araya gelip bir şeyler yapın” (Feminist, 1987, 34).

Dergi, kadın kurtuluş hareketinin bileşeni olan küçük grupların ve kadın açısına sahip “örgütsüz kadınlar” (İnsan Hakları Derneği Kadın Kurultayı ,1989,5) olarak adlandırdıkları herhangi bir politik yapıya dahil olmayanlar arasındaki ortaklığın ise, kalıcı büyük bir yapı yerine, belli bir amaç etrafında geçici birliktelikleri öngören kampanya tipi örgütlenmeyle mümkün olacağını savunmuştur. Dergiye göre, kadınların kurtuluşu, kamusal alan ile özel alan arasındaki bağı kurmayı mümkün kılacak farklı örgütlenmelerin ortak faaliyetleriyle mümkün olacaktır. Çünkü, örneğin, evlilik özel alana ait bir sorundur ancak kamusal alan ait medeni kanunla düzenlenmektedir, bu nedenle, etkin bir kadın mücadelesi için, kadınların evlilikle ilgili öznel sorunlarını konuştukları bilinç yükseltme gruplarına da medeni kanunda kadınlar lehine değişiklik yapmak için yürütülen kampanyalara da ihtiyaç vardır (Ayşe, 1989a, 15).

Dergiye göre, kadınların kurtuluşlarını mümkün kılacak devrimci politikalar, ekonomik, toplumsal, politik ve kültürel alanlardaki erkeklerin iktidarlarını ortadan kaldırmayı ya da dönüştürmeyi hedeflemektedir. Bu bağlamda, kadın kurtuluş hareketinin var olan iktidar mekanizmalarına karşı eyleme geçmesini sağlayacak bir

“iktidar perspektifi” (Ayşe, 1989a, 15) olsa da bu mücadele “iktidar karşıtı[dır]” (Vildan, 1990, 4). Kadın mücadelesi, erkekleri iktidardan indirerek onların yerine kadınların geçmesini değil, cinsiyet ayrımlarını yaratan ve sürdüren iktidar ilişkilerini ortadan kaldırmayı yani bir nevi “iktidarsızlaştırmayı hedefle[mektir]” (Ayşe, 1989a, 15). Bu ise, erkek egemenliğinin tüm iktidar mekanizmalarına ve kurumlarına uzun soluklu ve sürekli devrimci müdahaleleri sayesinde gerçekleşecektir (Ayşe, 1989a, 15).

Feminist’in kadın devrimini bugünden başlayan bir dönüşüm olarak tarif etmesi bir gelecek perspektifinin olmadığı anlamına gelmemektedir. Dergiye göre, “... eğer bu dünyada gelecek; gelecek bugünden farklı olacaksa, gelecek kadın olacaktır” (Ayşe, 1989d, 21). Erkeklerin iktidarına karşı yürütülen mücadele sonucunda cinsel ayrımların ortadan kalktığı gelecek, kadınların olacaktır. “Gelecek kadındır”⁹⁵ sözü, *Feminist* dergisinin kurtuluş fikrinin önemli bir ögesidir. Dergiye ait ortak metinlerin neredeyse tamamı da bu sözle bitmektedir. “.. Düzkan bu sözün o dönem kendileri için anlamını ise şu şekilde ifade etmiştir: “Proletarya diktatörlüğü gibi biraz... Sınıfların ortadan kalkması için ezilen sınıfın, proletaryanın iktidarı gerekiyorsa...” (Ayşe Düzkan ile Görüşme, 2019).

3.1.4.2. İdeolojik ve Örgütsel Bağımsızlık

Dergiye göre, kadınların kurtuluşunun “tek ve ön koşulu” kadınların tüm ideolojilerden ve hareketlerden bağımsız mücadelesidir (Fusun, 1989, 5). Bağımsızlık, dergideki örgütlenme temalı yazıların neredeyse tamamında yer alan ve

⁹⁵Ayşe Düzkan “gelecek kadındır” sözünün arka planı için Marco Ferreri’nin 1984 yapımı, *Il Futura é Donna* (Gelecek Kadındır) filmine referans vermiştir. Ama bunun yanı sıra “o sırada çok popüler bir sözdü ve bir sürü yerde görmüştük” diye de eklemiştir (Ayşe Düzkan ile Görüşme, 2019). Türkiye feminist hareketinde *Feminist* dergisi üzerinden yaygınlaşan “gelecek kadındır” sözünün orijinali “The future is female”dir. Tarihi 1972 yılında New York’ta kurulan ilk feminist kitabevi olan Labyris Books’a dayanmaktadır. Labyris Books, 1972 yılında üç lezbiyen (Marizel, Deborah, and Patricia) feminist tarafından New York’ta açılan ilk feminist kitabevidir. Simgesi, Amazon kadın savaşçılara gönderme yapan dönemin lezbiyen figürlerinden olan çift taraflı baltadır (Hogan, 2016, 13) Labyris Books, bu sözü, sattığı rozet, tişört vs. gibi ürünlerin üzerine basmıştır ve söz böylece 1970’li yıllarda Batı’daki radikal feministler içinde çok popüler olmuştur. Lisa Cowan, sözün herkese ve zamana göre değişen dinamik bir anlamı olduğunu düşünmekle birlikte, kendisi için anlamını şu şekilde ifade etmiştir: “Eğer bir geleceğimiz olacaksa bu kadın olmalıdır çünkü erkeklerin yasası (patriyarka) dünyayı mahvetti. Bu nedenle geleceğin özü ve ruhu kadın olmalı. Yani bu sadece bir slogan değil, hepimiz için iyi olanı istemektir” (The Future is Female in Washington Post, [05.06.2019]). Gelecek kadındır sloganı, popülerliğinin yanı sıra erkekleri dışladığı ya da kadınlığı yücelttiği gerekçesiyle başta sosyalist feministler olmak üzere farklı çevrelerden çok eleştiri de almıştır. Dergi sayfalarında da görebildiğimiz bu eleştirilerin en ünlülerinden biri ise Lynne Segal’in bu sözden yola çıkarak radikal feminizm eleştirisi yaptığı “*Gelecek Kadın mı?*” adlı kitabıdır. Dönemin önde gelen radikal feministlerinden Liz Kelly ise Segal’in bu kitabını eleştiren bir makale yayınlamıştır. Ayşe Düzkan da Kelly’e katıldığını da belirterek Kelly’nin bu makalesini çevirerek yayınlamıştır (Kelly, 1990).

derginin örgütlenme perspektifinin en net tanımlanan ögesidir. Derginin savunduğu bağımsızlığın, ideolojik ve örgütsel olmak üzere iki boyutu vardır. Örgütsel bağımsızlık, kadın kurtuluş mücadelesinin bileşeni olan örgütlenmelerin feminizm dışındaki siyasetlerle organik bir ilişkisinin olmaması, örgütlenme yapısında ve işleyişinde (karar alma mekanizması, iş bölümü vs.) tamamen bağımsız olması demektir. İdeolojik bağımsızlık ise, feminizmin “kadınların özgürleşmesinin yolunu açan tek ideoloji” (Figen, 1990, 25) olduğunu savunmak ve bunun dışındaki ideolojilerin kadın kurtuluşuna ilişkin tezlerini benimsememektir. Kadın mücadelesinin örgütsel bağımsızlığı, dönemin feminist hareketi içinde konsensüse varılan bir niteliğidir; bu konudaki esas tartışma ideolojik bağımsızlığı üzerinedir ve bu, *Feminist* ve *Kaktüs* dergileri arasındaki örgütlenme tartışmalarının da odağında yer alan konudur.

Kadın mücadelesinin örgütsel bağımsızlığı, hem örgütlenmedeki kararlara dışardan hiçbir müdahalenin olmaması hem de örgütlenmenin sadece kadınlardan oluşması anlamına gelmektedir:

“Bana öyle geliyor ki, kadınların kurtuluşu kadınların kendi politikalarını, kendi politik mücadelelerini yaratmalarıyla koşut, dolayısıyla kadınların sadece kendileri için bir şeyler yapmalarını, sadece kendilerini ilgilendiren ezilmeye karşı çıkmaları ve bunun için yürümelerini kadın politikası açısından çok önemsiyorum” (Vildan, 1987c, 6).

Yukarıda, “Feminizm Anlayışı” başlığında ayrıntılı şekilde ifade edildiği gibi *Feminist*’e göre, kadınlar ve erkekler arasında bir iktidar ilişkisi vardır ve erkekler, kadınları sadece kadın oldukları için ezmekte ve sömürmektedir. Bu nedenle, tıpkı işçilerin kendilerini sömüren burjuvalar ile örgütlenmeleri söz konusu olamayacağı gibi kadınlar da erkeklerle örgütlenmemelidir: “Bizce kadınların kurtuluşu sadece kadınlar tarafından ve sadece kadınlar için erkeklerin toplumsal, politik, ekonomik düzeydeki iktidarına karşı yürütülecek bir iktidar mücadelesinin eseri olacak” (1. Feminist Hafta Sonu Kitapçığı, 1989, 10).

Dergiye göre, erkeklerden ayrı örgütlenmek, bağımsızlık için yeterli bir kriter değildir. Gerçek bağımsızlık, ancak feminizm dışındaki tüm siyasetlerden, özelde de soldan örgütsel ve ideolojik bir kopuşla mümkündür. Dergi, tıpkı kadınların sömürülmesinin tahlilinde olduğu gibi bağımsız örgütlenme yaklaşımıyla da Türkiye kadın hareketi içinde “farklı bir damarı” temsil ettiğini düşünmektedir. Dergiye göre “bu farklılığın önemi; bugünkü hareketin bağımsızlığının en önemli garantisinin bu perspektif olmasında ortaya çık[maktadır]” (İnsan Hakları Derneği Kadın Kurultayı,

1989, 4). Aslında dergiye göre, bu perspektifi, hareketin bağımsızlığından da öte, var oluşu için elzemdir:

“Bugüne kadar her zaman kadın muhalefeti kendine bağlamaya, masetmeye, kadın muhalefetine akıl ve politika öğretmeye çalışanların karşısında olduk ve bundan sonra da olacağız kadın kurtuluş hareketinin bırakın bağımsızlığının, varoluşunun bile buna bağlı olduğunu düşünüyoruz. Çünkü kadınların kurtuluşu, sadece kadınlar tarafından ve sadece kadınlar için yürütülen bir mücadeleden geçer (İnsan Hakları Derneği Kadın Kurultayı, 1989,4-5).

Dergide, bağımsızlık fikrinin dayandığı iki tarihsel olgudan söz edilmektedir. Bunlardan biri, “kadınların kendi kurtuluş hareketi dışındaki hiçbir toplumsal sınıf, grup, politika, güç ve hareket[in] kadınları bugün içinde bulundukları baskı ve sömürden kurtarama[mış]” (İnsan Hakları Derneği Kadın Kurultayı, 1989, 5) olmasıdır. İkincisi ise, kadınların cinsiyetçi ve erkek egemen sol örgütlenmelerdeki olumsuz deneyimleridir:

“...yalnızca yaşadıklarımıza karşı çıkmanın bile kendimiz için var olmanın biricik ve yeterli koşulu olduğunu görecektik. Bu durumda ne başka akımlara alternatif olabiliriz ne de onların uzantıları... kimi kadınların özellikle sadece ve sadece ideolojik ve örgütsel bir bağımsızlıkta bu denli diretmelerinin yaşamış oldukları deneyimlerin bir sonucu olduğunu görmezden gelmek zor. Bu ideolojik kuşatma altında ağızlar fena biçimde yanmadan kolay kolay varılamayacak bir noktaya elbette birdenbire gelindiği söylenemez” (S. Nur, 1988, 5).

Feminist dergisi, 1980’lerin sonunda yeni yeni toparlanmaya başlayan solun, “kadın sorunu”nu gündemine almasını ya da kadın kurtuluş mücadelesiyle ittifak kurma girişimlerini, yükselişte olan kadın hareketinin başarısını kendine mal etme çabası olarak yorumlamıştır:

“.. birkaç yıl öncesine kadar ~~erkek düşkünlüğünden erkek düşmanlığına~~ kadar türlü küfürlerle saldıranlar bugün bizim sözümüzü sahip çıkmaya çalışıyorlar. bunun bizim haklılığımızı gösteren bir gelişme olduğunun bilincinde olsak/da bunu yapanların çoğunun bizim haklılığımızı teslim etmeye niyetlerinin olmadığını farkındayız. kadınların mücadelesine değil kadınları kendi mücadelelerine katmayı hedefliyorlar. oysa kurtuluşumuz başkalarına, hele de bizi ezenlere, ~~yani erkeklerin bulunduğu örgütlere bel bağlayarak değil~~, kendi mücadelemizle gerçekleştirecektir” (Feminist, 1988, Kapak).

Dergiye göre, “feminizm kadınların lehine ve bu anlamıyla ayrımcı bir politik eğilim[dir]” (Vildan, 1987a, 4). Kadınların, kendi kadınlık bilgilerine ilişkin teoriyi ve politikayı oluşturabilmeleri için erkeklerden ayrı alanlara ihtiyaçları vardır ve bu nedenle de Koç’un da ifade ettiği gibi dergi, erkeklere ve sol harekete karşı “ayrılıkçılık gü[t]müş[tür]” (Düzkan, Koç, 2012, 27).⁹⁶ Ayrılıkçı tutumunun yanı sıra, derginin iktidar analizi de kadın mücadelesinin bağımsızlığına vurgu yapmaktadır.

⁹⁶ *Feminist*’in ayrılıkçı tutumu, erkek egemen toplumdaki zorunlu heteroseksüelliğin hegemonyasını kırmak için erkeklerle duygusal ve cinsel birliktelikler yaşamayı reddeden ve onlardan kültürel, sosyal, ekonomik, politik, sosyal vb. alanlarda da ayrılmayı savunan lezbiyen ayrılıkçı feministlerinkinden (Donovan, 311-314) farklıdır, dergi temelde politik alanlarda ayrılıkçılığı savunmuştur.

Dergiye göre, toplumu baskı altında tutan iktidar parçalı olduğu için buna karşı yürütülecek mücadele de parçalı olmalıdır:

“Bizce bugün çok çeşitli toplumsal sınıf ve gruplar, yani mesela burjuvazi, mesela erkekler, mesela ezen uluslar, mesela heteroseksüeller, mesela beyaz ırk, iktidarda. Bu durum, iktidarın gerek politikalar gerekse maddi çıkarlar düzeyinde çelişkili ve parçalanmış olması sonucunu doğuruyor. Mesela, heteroseksüel bir Türk işçisi, bir yandan burjuvazinin sömürüsü altındayken, diğer yandan, Kürtler, kadınlar ve homoseksüellerle ilişkisi açısından ezen durumda. İktidarın bu parçalanmışlığı, muhalefetin de parçalanmışlığını gerektiriyor” (Fusun, 1989, 16).

Dergide, toplumsal muhalefetin bileşenleri arasında ittifaklar kurulup kurulamayacağı, kurulacaksa bunun ne zaman, hangi ortaklıklar temelinde, ne tür araçlarla ve nasıl bir örgütlenme biçimiyle gerçekleşeceği tam olarak tanımlanmamıştır. Bu konudaki tek somut veri, derginin seçimlerde “sosyalistlerin, feministlerin, çevrecilerin, eşcinsellerin, liberterlerin ve benzeri "parlamento dışı" muhalif grupların oluşturacağı bir sol bloğun” (Ayşe, 1987c, 22) ortak aday göstermesine ya da sadece ortak propaganda yapmasına ilişkin önerisidir⁹⁷. Fakat, dergide, bu öneri özelinde de muhalefetin örgütlenmesine ilişkin bir tartışma yürümemiştir. Derginin, parçalı muhalefet fikrindeki esas vurgu, işçi sınıfı mücadelesi ile kadın kurtuluş mücadelesinin ayrı olmaları gerektiği üzerinedir. “Feminizm Anlayışı” başlığında da ifade edildiği gibi dergiye göre, kapitalizm ve patriyarka birbirinden bağımsız dinamikleri olan iki ayrı sistem oldukları için bunlara karşı yürütülecek mücadeleler de ayrı olmalıdır (Vildan, 1987b, 26-27). Kadın kurtuluş mücadelesi patriyarkayı, işçi sınıfı mücadelesi de kapitalizmi yıkacaktır. Bu nedenle *Feminist*, Kaktüs’ün aksine, kadınların kurtuluşu için sol hareket ile ittifaklar kurulması gerektiğini savunmaz. Koç’a göre, o zamanki sol hareket ile ilişkilerindeki mottoları ‘Gölge etmeyin başka şey istemem’di” (Düzkan, Koç, 2005, 27). Dergi, bağımsız bir kadın mücadelesinin ancak bu perspektifle mümkün olacağını savunmaktaydı, nitekim Düzkan’a göre, Türkiye’de bağımsız bir feminist hareketin oluşmasında kendilerinin bağımsızlık “obsesyonları”nın önemli bir payı vardır:

“Bağımsızlık konusuna takıktık, obsesiflik bu konuda ama bu takıntı olmasaydı da bu iş böyle olmazdı. Kaktüstekiler hep solcuları, biz de solcuyuz aslında diye ikna etme çabasındaydılar. Biz de solcuyuz ama söylemiyoruz, inadım inat hiç solculuğa gönderme yapmıyoruz, biz de solcuyuz ama ona rağmen demiyoruz... Onun için sevmesinler bizi diyorlardı... O obsesyonumuz doğru muydu yanlış mıydı bilmiyorum ama o çubuğun feminizme doğru bükülmesini sağladığı için daha sonrası için iyi olduğunu biliyorum. Çünkü solculara aslında biz de iyiyiz diyerek bağımsız bir hareket olmazdı. Sonra çok solcu kadın geldi ama...” (Ayşe Düzkan ile Görüşme, 2014).

⁹⁷ Derginin bu önerisi sol dergi çevrelerince kabul edilmediği için hayata geçmemiştir (Ayşe, 1987c, 22).

Dergide, parçalı muhalefet yaklaşımında ittifak kuracağı tek muhalif hareket olarak LGBTI+ mücadelesine işaret edilmiştir çünkü dergiye göre, bunlar her ne kadar ayrı mücadeleler olmakla birlikte her ikisi de erkek egemenliğini alt üst etmeyi hedeflemektedirler. Dergide, kadın kurtuluş mücadelesi ve LGBTI+ mücadelesinin ortaklığına ilişkin analitik bir yazı yer almamıştır ancak dergi yazarlarından tek erkeğin bir eşcinsel olması, açlık grevi eylemine yer vermesi ve sol hareketin ayrımcı tutumuna karşı çıkararak LGBTI+ bireylerin direnişlerini açıkça sahiplenmesi ve zorunlu heteroseksüelliğin kadınları ve LGBTI+ bireyleri baskı altına aldığını vurgulaması, LGBTI+ mücadelesini muhalefetin diğer bileşenlerinden ayrı bir yere koyduğunu göstermektedir. Nitekim Ayşe Düzkan, daha sonra verdiği bir röportajda, o dönemki eşcinsel hareket ile en başından itibaren dirsek temasında olduklarını belirtmiştir (Düzkan, Ahıska, 1994, 163). Dergide, trans kadınların mücadelesi ise doğrudan kadın kurtuluş mücadelesinin parçası olarak tanımlanmıştır: "daha güzel bir dünyanın, bütün ezilenlerin, mücadeleleriyle kurulabileceğini düşünen, feminist bir kadın olarak ben, bu grubun -kendini kadın olarak gören transseksüellerin kadın özgürlüğü mücadelesi içinde gördüğüm- eylemlerini, sevgiyle destekliyorum" (Handan, 1987c, 27). Trans Sedef Şanlı da aynı şekilde feminist mücadele ile transların mücadeleleri arasındaki ortaklığı vurgulamıştır:

"Bizler 'erkek değiliz' derken, sizler 'kadınlar vardır' diyorsunuz. Bizler erkekliğin öngördüğü tüm şartları reddederken, sizler de tam bu şartlara karşı hareket ediyorsunuz. Bence pek farklı şeyler söylemiyoruz. Onun için rahatlıkla 'ben feministim' diyorum. Bundan sonra da şimdiye kadar olduğu gibi hep beraber olmak dileğiyle" (Şanlı, 1990, 15).

3.1.5.Örgütlenme Stratejisi

Bu bölümde, *Feminist*'in örgütlenme perspektifini hangi yol ve yöntemlerle hayata geçirmeye çalıştığı ve kadınları mobilize etmek için ne tür taktikler kullandığı üzerinde durulacaktır.

Feminist dergisi, yukarıda ayrıntılı şekilde yer verilen örgütlenme perspektifiyle paralel biçimde kadınları kolektif eylemler gerçekleştirmeleri, örgütlenmeler oluşturmaları ya da kadın açısını benimsemeleri için belli bir program dahilinde hareket etmemiştir ancak bu bir örgütlenme stratejisi olmadığı anlamına gelmemektedir. Yukarıda ayrıntılı şekilde değinilen derginin içeriği, yazma biçimi ve okurla kurduğu ilişki formu derginin örgütlenme stratejisidir. Bu stratejisinin en önemli taktiği, farklı kadınlık durumlarına ait deneyimleri görünür kılmak ve kadınları özel alanda yaşadıklarını yazmaya teşvik etmektir. İkinci yaygın taktiği ise,

kadınların konuşmaktan çekindikleri ya da talep etmeyi kendilerinde hak görmedikleri konuları, erkek egemenliğinin kodlarından sıyrılarak konuşmaktır; Düzkan'ın ifadesiyle devrimci müdahalelerde bulunmaktır (Düzkan, Koç, 2012, 31). Derginin, anlaşılır ve kısa yazılar yazmayı politik bir tutum olarak benimsemesi ve feminizmi, solun dayattığı anlatım biçimi ve dilin dışına çıkarak anlatması ise toplumun farklı kesimlerinden ve politik olmayan kadınlara da ulaşmayı mümkün kılan stratejisinin bir diğer yöntemidir.

Yukarıda ifade edildiği gibi, dergide kadın kurtuluş hareketinin farklılıklar temelinde örgütlenen bir mücadele olduğu vurgulanmıştır fakat bu farklılıkların neler olduğu ve bunlar arasındaki ilişkilerin nasıl olacağı somut bir şekilde tanımlanmamıştır. Kadınlar arası farklılıkların negatif bir yerden somutlaştığı tek tartışma, kadın hakları mücadelesi yürütmeye başlayan Müslüman kadınlara dairdir. Dergi ekibinden Gül, Ankaralı bir grup Müslüman kadının Milliyet gazetesinin aktüel ekinde ve Nokta dergisinde yayınlanan röportajlarında kendilerini hem Müslüman hem de feminist olarak tanımlamaları üzerine bir yazı kaleme almıştır. Bu yazıda Gül, “kimin feminist olduğuna ben karar verecek değilim” (Gül, 1988, 17) demiş, ancak hemen ardından, “gerçek Müslüman kadınların feminist olamayacaklarına inanıyorum” (Gül, 1988, 17) diye de eklemiştir. Gül'ün Müslüman kadınlara ilişkin ikinci itirazı ise mücadelelerini yadsımadığını söylediği bu kadınlarla ortak mücadeleye dairdir: “Bütün bunların sonucunda aralarında kendilerine feminist diyenler çıksa bile Müslüman hemcinslerimizle, kadın politikası yaparken bir araya gelemeyeceğimizi düşünüyorum” (Gül, 1988, 19) demiştir.

Feminist dergisi, kadın kurtuluş hareketinin bir bileşeni olarak, kadınların feministleşmesini, örgütlenmesini, kadın kurtuluş hareketinin güçlenmesini istediğini belirtmiş ancak kadınların örgütlenme süreçlerine müdahale etmemiştir ve kadın kurtuluş hareketinin örgütlenmesiyle ilgili (kadın gruplarının sayısının artması ya da kolektif eylemlerde yer alacak feminist kadın sayısının artması noktasında) kendisine bir misyon biçmemiştir. Fakat, feminist sözü; dergi yazıları, kadın kurtuluş hareketi ile ortak yürütülen kampanyalar, başka yayınlara verilen röportajlar ya da katılan toplantılar gibi çeşitli mecralarda farklı yöntemlerle yaygınlaştırarak feminist hareketin güçlenmesine katkı sunmuştur.

3.1.6. Değerlendirme

Bora'ya göre, *Feminist* dergisi, kadın-erkek eşitliğinin ötesinde, kadınların farklılıklarını “militanca” ortaya koyan bir feminizmin temsiliydi:

“Pembe kağıtlar, ıspanaklı kol böreğinin de son derece saygıdeğer olduğu muhabbetleri, erkeklere karşı mizahi, biraz tepeden bir tavır, kız kardeşlik kavramının kazandığı popülarite... bu tarzın [kadınların farkını keşfeden ve öne çıkaran] işaretleriydi. Feminizmin bir tür zıplılık olarak algılanması tehlikesine karşın, feministler bu tavrı sürdürdüler ve bence bu büyük bir cesaret ve militanlık isteyen bir tavidir” (Bora, 1996, 40).

Feminist, örgütlenme pratiği ve benimsediği feminizm anlayışıyla, 1.Feminist Hafta Sonu'nda⁹⁸ kendilerini tanıttıkları metinde ifade ettikleri gibi “genellikle küfür olarak kullanılan bu terime[feminist]” daha sonra *Kaktüs*'ün bir ölçüde bozmayı başardığı- gayri ciddi, bir ölçüde naif, neşeli, eğlenceli bir tanım getir[miştir]” (Handan, 1989b, 10). Benimsediği örgütlenme yöntemleri ve takip ettiği yayıncılık çizgisiyle, derginin 1985 yılından sonra canlanan toplumsal muhalefette, “hiyerarşiyi hatta otoriteyi sorgulamak açısından önemli bir yer[i]” (Handan, 1989b, 10) vardır. Derginin temel karakteri; var olan yerleşik politika ve yayıncılık anlayışlarını devrimci bir biçimde bozguna uğratarak erkek egemen dünyayı kadın açısından yeniden kurmayı hedefleyen kurucu bir politika anlayışının olmasıdır.

Düzkan'a göre, “Feminist, sosyalist feminizmden, sosyalizmden söz etmeden de feminizmden söz edilmesinin imkanıydı” (Düzkan, Ahıska, 1994, 157). Dergi, bu imkânı büyük ölçüde kullanmış olmakla birlikte, eleştirel bir biçimde de olsa, sosyalizm ve sosyalist feminizmden söz etmiştir. Dergi, yola çıkarken hedeflediği sol

⁹⁸ 1.Feminist Hafta Sonu, bir grup Ankaralı feministin, (Bu grup 1.Feminist Hafta Sonu sürecinde kendisine Perşembe Grubu adını verecektir) Nükhet Sirman'ın önerisi üzerine feminist bir kongre düzenlemeye karar vermesi ve Türkiye'de tanıdıkları tüm feministlere “Sizce de artık feminist bir kongrenin zamanı gelmedi mi?” (1. Feminist Hafta Sonu Kitapçığı, 1989, 3) diye başlayan bir mektup ile toplanma çağrısı yapması üzerine gerçekleşen feminist buluşmadır. Ankaralı feministler, bu buluşmayla feministler arası ortak bir tartışma ortamı yaratarak “Türkiye’de feminist politika yapanların gündemlerindeki ortak sorunları çıkarma[yı]” (1. Feminist Hafta Sonu Kitapçığı, 1989, 4) hedeflemişlerdi. Bu çağrı üzerine 11-12 Şubat 1989 tarihlerinde Ankara, Adana ve İstanbul’dan gelen feministler Ankara’da toplandılar. Buluşmanın en çok tartışılan konusu örgütlenme olmuştur. Bağımsızlık (örgütsel, politik, ideolojik) tartışmasının yanı sıra örgüt içi hiyerarşi ve feministler arası hiyerarşi de buluşmada konuşulan örgütlenme konularındandır. 1. Feminist Hafta Sonu, 1980 sonrasındaki feminist hareketteki en geniş kapsamlı feminist buluşmadır, ilk kez bu kadar çok sayıda feminist bir araya gelmiştir. Buluşma sonunda, Ovadia (2005,72)’nın feminist hareket tarihindeki “en ileri metin” olarak değerlendirdiği Kadınların Kurtuluşu Bildirgesi yayınlanmıştır. Buluşmanın önemli çıktılarından biri de feministler arası iletişimi sağlamak amacıyla çıkarılan ortak *Bülten*’dir. Buluşmanın adında birinci ibaresinin yer almasının nedeni feminist kongrelerin devam edecek buluşmalar olarak kurgulanmış olmasıdır ancak ne yazık ki başka feminist buluşma gerçekleşmemiştir. Kongrenin ikincisini İstanbullu feministlerin düzenlemesi kararlaştırılmıştı, hatta *Bülten*’in sekizinci sayısında çağrı metni dahi yer almıştır ancak bu girişim nihayete erememiştir (1. Feminist Hafta Sonu Kitapçığı, 1989; Feminist Hafta Sonu, 1989, 10; Ovadia, 2005, 72; Timisi, Ağduk Gevrek, 2009, 27-29).

ile polemige girmeden ona yanıt vermeden kendi özgün feminist politikasını konuşma amacını tam olarak gerçekleştirememiştir, sol ile doğrudan ve dolaylı şekilde polemige girdiği durumlar olmuştur. Ancak, birincisi, bu diyaloglar dergiye egemen olacak derecede yoğun yaşanmamıştır, ikincisi de solun gözünde meşruiyet kazanma amacı güdülmemiş ve her koşulda soldan örgütsel ve ideolojik bağımsızlık savunulmuştur.

3.2.Kaktüs Dergisi

Sosyalist Feminist Kaktüs dergisi, Türkiye’de sosyalist feminizm kimliğini sahiplenen ilk yayın ve bağımsız örgütlenmedir. *Kaktüs*, *Feminist* dergisinden bir yıl sonra, 1 Mayıs 1988’de yayın hayatına başlamıştır. Feminist dergisinin kuruluş sürecinde ve tezin ikinci bölümünün “Kadın Çevresi” başlığında değinildiği gibi K.Ç sürecinde feministlerin ortak bir yayın çıkarabilir miyiz tartışması, *Feminist* dergi grubunun ayrı bir yayın çıkarma kararıyla nihayete ermişti. *Kaktüs* dergisi ise, K.Ç.’deki söz konusu tartışma sürecinde *Feminist* dergi grubuyla fikir ayrılıkları olan, yine K.Ç içindeki başka bir grup kadın tarafından K. Yayınlarından çıkarılmıştır⁹⁹. Derginin kurucuları, Banu Parker, Gülnur Savran, Nalan Akdeniz, Nesrin Tura, Sedef Öztürk’tür. Derginin ikinci sayıdan itibaren Beşiktaş’ta bir bürosu da bulunmaktadır. İki ayda bir yayınlanan dergi, 12 Eylül 1990 tarihine kadar toplam 12 sayı yayınlamıştır.

Kaktüs, kadınların ezilmesinin ve sömürülmesinin tahlilinde ve kurtuluşlarının teorisinde sosyalizm ve feminizm arasında bir sentez oluşturmaya çalışan ve kadınların kurtuluşunun ön koşulunun sosyalizm olduğunu savunan bir sosyalist feminizmi benimsemiştir. *Kaktüs*’ün bu sentezci perspektifi, örgütlenme pratiği, perspektifi ve stratejisinin de ana karakterini oluşturmuştur. Dergi içeriğiyle sosyalistlere feminizmi, feministlere ise kadınların kurtuluşu mücadelesinde neden sosyalizme ihtiyaç olduğunu göstermeyi hedeflemiştir. Kadınların kurtuluşunun, feminist örgütlenme ilkelerini benimseyen, ancak feminist olmayan kadınların ve bağımsız kadın gruplarının da dahil olduğu, bağımsız kadın hareketinin

⁹⁹ Çiçek (2015, 14), Koç (2016, 194)’a atıfla *Kaktüs* dergisinin *Feminist* dergi gibi Kadın Çevresi yayınlarından çıktığını belirtmiştir. Ancak Koç, Kadın Çevresi’nin içinden iki dergi çıktığını söylemektedir. Bu da her iki dergi ekibinin de bir dönem Kadın Çevresi’nde yer aldıklarına işaret etmektedir. Sadece *Feminist* Kadın Çevresi yayınlarından çıkmıştır. Çalışma kapsamında Banu Parker ile yapılan görüşmede, emin olmamakla birlikte K. Yayınlarının *Kaktüs*’ün kısaltması olduğunu ifade etmiştir.

mücadelesiyle gerçekleşeceğini savunmuştur. Bağımsız kadın hareketinin, sosyalist kadınların feministleşmesi sayesinde büyüyeceğini ve güçleneceğini öngörmüş, bu nedenle sosyalist kadınları ve feministleri buluşturacak ortak zeminler yaratmaya ve iki grup arasında köprüler kurmaya çabalamıştır.

3.2.1.Kuruluş Süreci ve Amacı

Kaktüs dergi ekibinin bir araya gelişi, Dayağa Karşı Kampanya'nın sonucunda hazırlanması öngörülen *Bağır Herkes Duysun* kitabının hazırlık sürecine dayanmaktadır. Bu kitabı, aslında çok daha geniş bir grup hazırlamaya başlamıştır ancak süreç içinde ekip küçülmüş ve kitap sekiz kişinin imzasıyla yayınlanmıştır; bu sekiz kişiden beşi ise *Kaktüs*'ü çıkarmıştır.¹⁰⁰ *Kaktüs* ekibinin ilk bir araya geliş amacı dergi çıkarmak değildir, tıpkı *Feminist* dergisinin kuruluş sürecinde olduğu gibi, *Kaktüs*'ün sürecinde de dergi çıkarma fikri zaman içinde gelişmiştir:

“Süreç içinde birbirimizi yakın bulduk, aynı yaklaşımı benimsediğimizi gördük, anlamına geliyor bu. Yani biz, ‘bir sosyalist feminist dergi çıkaralım’ diye yola çıkmadık; bu sonradan gelişti. Daha çok çalışma yöntemimiz, politika yapış tarzımız ortaklaşıyor, benzeşiyor diye bir araya geldik” (Savran, 2005b, 120).

Savran'a göre, dergi çıkarma fikri, aralarında oluşmuş yakınlığa bir “ad koyma” ihtiyacından doğmuştur:

“Aramızda bir yakınlık oluştu sonra o yakınlığın adını koyma gereği duyduk diyor: “Böyle bir yakınlık oluştuktan sonra var olan ama adı olmayan yakınlığın adını koyma ihtiyacı duyduk. Dergi bunun için bir vesile oldu, bir anlamda. Yani derginin bizim için taşıdığı anlamlardan biri buydu. Oluşmuş bir yakınlığı artık bir kimliğe dönüştürmek” (1.Feminist hafta Sonu Kitapçığı, 1989,35).

Savran'ın, *Kaktüs*'ün kolektif kimliğinin oluşumunda çalışma tarzları ve politika yapma biçimleri arasındaki ortaklığı vurgulamasının nedeni, tezin ikinci bölümünün “Kadın Çevresi” başlığında da değinildiği gibi *Feminist* dergisi ile aralarındaki ayrışmayı tetikleyen olgunun, ilk akla geldiği gibi farklı feminist yaklaşımları olmadığını belirtmektir. Dergi ekibi, bir yıl boyunca okumalar yaptıktan sonra

¹⁰⁰ Filiz Karakuş'un aktarımına göre, *Kaktüs*'ü çıkaracak olan bu ekip dergi çıkarmaya karar verdiklerinde, kendisi gibi sosyalist feminist olan kadınları da kişisel olarak toplantılarına çağırışlardır. O dönem Kurtuluşçu olan ve İHD'de aktif olan Filiz Koçali, Fatma Mefkure, Nalan İpek ve kendisi de bu biçimde düzenlenen dört-beş toplantıya katılmışlardır. Toplantılarda *Kaktüs* ekibiyle derginin hedef kitlesi konusunda ayrışma yaşadıkları için dergi ekibinde yer almamışlardır: “Biz feminist hareket işçi kadınlar olacak dedik onlar ise küçük burjuva, çalışan, banka emekçisi kadınlar olmalıdır dediler. Bunun üzerine *Kaktüs* 'tekiler bu baya siyasi bir ayrım ve bu ayrımla birlikte olamayız dediler. Biz de nihayetinde dahil olmadık ekibe. Ama bunun dışında da çok farklıydık. Biz de sosyalist feministtik ama daha yoksulduk, hayat koşullarımız onlardan çok farklıydı ve onları biraz da küçük burjuva buluyorduk. Yani tek farklılığımız hedef grupta ayrışmamız değildi...” (Filiz Karakuş ile Görüşme, 2019).

kendilerini sosyalist feminist olarak tanımlamış ve ardından bir dergi çıkarmaya karar vermiştir:

“Kaktüs’ü çıkaracak ekiple okumalar yapıyoruz ama bu dergi çıkarmak için değil, kendimizi geliştirmek içindi. Ben kendime sosyalist feminist diyordum, bunlar da yavaş yavaş demeye başladılar. O arada ben üç aylığına İngiltere’ye gitmişim, bir geldim bunlar dergi çıkarmaya karar vermişler” (Gölnur Savran ile Görüşme, 2014).

Ekip, başlangıçta derginin adında sosyalist feminist ibaresinin yer almasını düşünmemiş ve derginin adını sadece *Kaktüs* koymak istemiştir; ancak, *Kaktüs* isminde başka bir dergi daha olduğu için derginin adı *Sosyalist Feminist Kaktüs* olmuştur. Birinci sayıda, dergi ekibi kaktüs ismini neden tercih ettiklerini şu şekilde tarif etmişlerdir: “Ev tipi küçük olabilir ama sokakta da yaşamını sürdürebilir. Çeşitli türleri vardır. Çiçek açar ama dikenleri de vardır” (SF Kaktüs, 1988a, 5).

Dergi ekibindekiler, amaçlarının sosyalist feminist bir dergi çıkarmak olmadığını ve derginin isminde sosyalist feminist ibaresinin yer almasını özellikle tercih etmediklerini belirtse de (Savran, 2005b, 120-121; Banu Paker ile Görüşme, 2014) derginin ilk yazısı “Biz Sosyalist Feministiz” başlığını taşımaktadır. Bu yazıda, kendilerini neden sosyalist feminist olarak adlandırdıklarını, kadınların ezilmesinin biçimlerinin neler olduğunu ve buna karşı nasıl bir mücadele yürütülmesi gerektiğini düşündüklerini uzun tahlillerle anlatmışlardır.

Kaktüs ekibinin, radikal feministlerden ayrı bir yayın çıkarmak istemesinin temel nedeni, sosyalist kadınlara seslenebilecekleri hem feminist hem de sosyalist bir zemine ihtiyaç duymaları ve sola kendilerini ispat etme kaygılarıdır:

“Biz de sol kadınlara seslenecek bir yayına ihtiyaç var diyorduk ve aslında *Kaktüs*’ün ana fikri buydu. Buradan bir çıkış yolu buluruz diye düşünüyorduk. Tabii bir de sosyalist harekete rüştümüzü ispat etmek gibi bir derdimiz de vardı. Biz feministiz ama hala bastığımız zemin sosyalizm, sosyalizmden vazgeçmedik demek istiyorduk. O yüzden de biz küçük bir çevre olarak bir araya geldik” (Banu Paker ile Görüşme, 2014).

Kaktüs ekibi, sosyalist feminist yaklaşımlarının kadın mücadelesi içindeki yerlerini ve özgün yanlarını okurlarına gösterebilmelerine imkân tanıyacak olan dergi sayfalarının, aynı zamanda, bağımsız kadın politikasının nasıl yapılabileceği üzerine kolektif bir düşünme ve tartışma alanı olmasını da hedeflemiştir:

“Ortak dergi çıkarma tartışmasından bu yana bir buçuk yıl geçti. Bu süre içinde feminizmi, bağımsız kadın mücadelesini farklı algılayanlar, dernek ve dergileri aracılığıyla kadın politikalarının genel ve özgün yanlarını gündeme getirdiler, getiriyorlar. Bizler de sosyalist feminist kadınlar olarak bu süreçte, Kadınların Kurtuluşu Hareketini ve ‘Feminizm’i nasıl yaşamak istediğimizi daha belirgin olarak gördük. Ayrım çizgileri daha netleşti. Çeşitli ‘feminizm’ler ve ‘Bağımsız Kadın Mücadelesi’nin bir bileşkesi olarak gördüğümüz Kadınların Kurtuluşu Hareketinin neresinde olduğumuzu, nasıl bir bağımsız kadın politikası hedeflediğimizi sizlerle tartışmanın ve geliştirmenin aracı olacak ‘Kaktüs’. Tam bu noktada,

SF *Kaktüs*'ün hareketi bölücü değil, zenginleştirici bir işleve sahip olacağını düşünüyoruz (SF *Kaktüs*, 1988a, 5-6).

Görüldüğü gibi *Kaktüs*, Gülnur Savran (1985)'in *Yapıt*'taki “Feminizmler” makalesinde tanımladığı, “çeşitli feminizmler” yaklaşımını benimsemiş ve sosyalist feminist duruşunun da bu bağlam içinden değerlendirilmesini istemiştir. *Kaktüs*, daha yolun başındayken, sosyalist feminist kimliğinin, hareketi bölmek yerine zenginleştireceğini belirtme gereği duymuştur. *Kaktüs*'ün, henüz ortada bir tartışma yokken böyle bir açıklama yapmaya ihtiyaç duymasının nedeni, tezin ikinci bölümünün “Kadın Çevresi” başlığında değinilen, Savran'ın 1985'te kendisini sosyalist feminist olarak adlandırmasının ardından başlayan “bölücülük” tartışmasıdır. Dolayısıyla *Kaktüs*, bu yazıda savunmacı bir dilde bölücü olmadığını belirtirken, Savran'ın bireysel sosyalist feminist duruşuna yönelik başlayan bu tartışmanın, sosyalist feminist bir örgütlenme olarak yeni muhatabı olacağını da ilan etmiştir. Nitekim Stella Ovidia, ilerleyen bölümlerde değinilecek olan, *Kaktüs* ile yürüttüğü ideolojik bağımsızlık tartışmasında, *Kaktüs*'ü Avrupa'daki radikal feminizm-sosyalist feminizm ayrımını ve tartışmalarını Türkiye'ye aynen aktarmakla itham edecek ve bunun kendisini çok üzdüğünü belirtecektir (Ovidia, 1988, 38).

3.2.2.Feminizm Anlayışı

Kaktüs'ün, ilk sayısındaki, “Biz Sosyalist Feministiz” başlıklı metni, derginin politik manifestosu niteliğindedir. Bu metinde, derginin feminist yaklaşımı; kadınları ezen cinsiyetçi kapitalist sistem tahlili, “kişisel olan politiktir”i yorumlama biçimi, kadın kurtuluş mücadelesinin bağımsızlığının önemi ve bağımsız kadın hareketinin örgütlenmesi üzerinden ayrıntılı bir şekilde tanımlanmıştır.¹⁰¹ “Feminist Dergisi” bölümünde de belirtildiği gibi örgütlenme pratiği, perspektifi ve stratejisi de feminizm anlayışının bileşenleridir ancak bunlar tezin konusu gereği ayrı başlıklarda ele alınacaklarından, bu bölümde *Kaktüs*'ün feminizm anlayışının örgütlenme dışındaki diğer unsurları incelenecektir.

Kaktüs, kadınların ezilmesinin “kökeni” nedir sorusuyla ilgilenmemiştir, ona göre, bu, kadınların ezilmesinin tahlilinde aydınlatılması gereken en önemli nokta değildir. Önemli olan, günümüzde kadınların sistematik biçimde ezilmelerini mümkün kılan

¹⁰¹ Derginin ilk kez bu metinle tanımladıkları sosyalist feminist yaklaşımı teorik temelleri, Gülnur Savran (1985)'in *Yapıt*'taki “Feminizmler” makalesindeki sosyalist feminizm ile aynıdır.

toplumsal yapıları ve dinamikleri tahlil edebilmektir; çünkü kadınların kurtuluşunun örgütlenmesi bugünden başlayacaktır (SF Kaktüs, 1988b, 9).

Kaktüs'e göre, kadınlar aralarındaki farklılıklara rağmen aynı cinse ait oldukları için ortak bir ezilmişliği paylaşırlar ve sadece kadın olmaktan dolayı yaşadıkları özgül sorunları vardır. Kadınların ezilmesi, erkek egemen sistemin oluşturduğu siyasal yapılar ve hukuksal düzenlemeler aracılığıyla doğallaştırılır ve bu sayede sürekliliği sağlanır. Bunun yanı sıra, din, bilim, sanat, yazın ve kitle iletişim gibi toplumsal alanlarda da erkek egemen ideoloji üretilir ve yeniden üretilir (SF Kaktüs, 1988b, 8). *Kaktüs*'ün bu tespitleri, erkek egemenliğinin analizinde birçok feminist tarafından benimsenen genel bir çerçeveye gönderme yapmaktadır. *Kaktüs*'ün feminizm anlayışının ayırt edici yanı ise, kadınların toplumdaki ikincil konumlarının analizinde benimsediği iki sistemli yaklaşımıdır.

Kadınların baskı altında tutulmasını ve ezilmesine ilişkin iki sistemli analizler, maddeci radikal feministler ile sosyalist feministler arasındaki tartışmalı alanlardan biridir. 1980 sonrasında esas olarak *Kaktüs* ve *Feminist* dergileri arasında cereyan eden bu tartışma, kadın, ev içindeki karşılıksız emeğinden dolayı eziliyor mu yoksa sömürülüyor mu biçiminde cereyan etmiştir. Kadınların ev içindeki karşılıksız emeğini Delphy (2008)'nin maddeci yaklaşımı çerçevesinde tahlil eden radikal feministler, erkeklerin kadınları ev içinde sömürdüklerini savunurken (Ayşe, 1988b; Ayşe, 1989a), sosyalist feministler ise, Marksist feministlere (Barret, 1986; Hartman, 2008; Molyneux, 2008) referansla, erkeklerin ev içinde kadınları ezdiklerini savunmuşlardır.¹⁰²

“*Feminist Dergisi*” başlığında değinildiği gibi, *Feminist*, patriarkal ve kapitalist olmak üzere kendine has dinamikleri olan iki ayrı sistem ve iki ayrı üretim biçimi olduğunu savunmaktadır. Bunun yanı sıra, *Feminist*'e göre, patriyarka, tarih boyunca toplumsal düzeni belirlemiş olan ilk ve temel sömürü sistemidir. *Kaktüs*e göre de kadınları sistematik bir biçimde baskı altında tutan ve ezen, cinsiyetçi sistem ve kapitalist sistem olmak üzere iki ayrı sistem vardır ve cinsiyetçi sistem tarihsel olarak kapitalizmden öncedir. Ancak, *Kaktüs* hem patriyarkanın tarihsel olarak daha önce ortaya çıkmış olmasının onun toplumsallığı belirleyen temel sistem olduğuna hem de

¹⁰² *Kaktüs* dergisinin sayfalarında bu üç isme referans verilmemiştir ancak derginin yazarları Tura (2008)'nin ve Savran (1985; 2004)'nin yazılarında, bu isimlerin *Kaktüs* zamanındaki sosyalist feminizm anlayışlarını besleyen teorisyenler olduklarının izleri görülmektedir.

bu iki sistemin birbirinden ayrı dinamikleri olduğu tezlerine itiraz etmiştir. Bunun yerine *Kaktüs*, daha sonra ortaya çıkan kapitalizmin, tarihsel olarak hazır bulunduğu cinsiyetçi sisteme eklemelenmesiyle iki sistemin sürekli birlikte hareket ettikleri “cinsiyetçi/kapitalist bir sistemi[n]” (SF Kaktüs, 1988b, 9) oluştuğunu savunmuştur. *Kaktüs*’e göre, cinsiyetçi sistem, tarihte hiçbir zaman kendi iç dinamikleriyle bir başına var olmamıştır, her zaman üretim tarzları ile eklemelenmiştir (SF Kaktüs, 1988b, 9). İki dergi arasındaki sistem analizlerindeki bir diğer ayrım da -görüleceği üzere- kadınları baskı altında tutan, ezen ve sömüren sistemi adlandırma biçimleridir. *Feminist*, bu sistemin adına “partiyarka” derken, *Kaktüs*, “cinsiyetçi sistem” ya da “erkek egemen cinsiyetçi sistem” demiştir ve dahası *Kaktüs*, “patriyarka” ya da “ataerkil düzen” terimlerinin kullanılmasına karşı olduğunu da belirtmiştir.¹⁰³

Kaktüs, cinsiyetçi kapitalist sistemde, biri malların üretimi, diğeri ise çocukların doğurulması, bakımı ve yetiştirilmesi ve emek gücünün (erkek işçi) “tazelenmesi” (beslenmesi, kıyafetlerinin temizlenmesi, ütüsünün yapılması vs.) için gerekli olan her türlü işi kapsayan yeniden üretim olmak üzere iki ayrı üretim süreci olduğunu ileri sürmüştür; ancak ona göre, bunlar, *Feminist*’in savunduğu gibi iki ayrı üretim tarzı değildirler; tek bir üretim tarzı vardır o da kapitalist üretdir. Cinsiyetçi kapitalist sistemde, iki ayrı üretim sürecinin olmas, ücretli ve ücretsiz emek ayrımını ortaya çıkarmaktadır. Kapitalist sistem, cinsiyetçi sistem ile arasındaki iş birliği sayesinde, “kadınların ezilmesinin temeli alanı olan aileye” emek gücünün üretimine ve yeniden üretimin devamlılığını sağlamada kilit bir rol biçmiştir. Bunun sonucunda, aile hayatı ve iş hayatı ayrılmıştır: kadınlar yeniden üretimin alanı olan aile hayatından sorumlu olurken, erkekler ise üretimin alanı olan iş hayatından sorumlu olmuşlardır. Erkekler, yaptıkları iş karşılığında ücret alırken, kadınların ev içindeki emekleri karşılıksız kalmıştır (SF Kaktüs, 1988b, 9). Ücretli ve ücretsiz emek ayrımı, kadınların toplumsal üretime katılım biçimlerini ve değerini de belirlemektedir. Kadınlar, kapitalist üretime dahil olduklarında ya ev içinde karşılıksız yaptıkları işlerin uzantısı olan işlerde çalışmakta ya da aynı işi yaptıkları

¹⁰³ Savran, bu iki kavramı neden kullanmayı tercih etmediklerini şu şekilde açıklamıştır: “‘patriyarka’ ya da ‘ataerkil’ düzen gibi terimleri kullanmamayı tercih ediyoruz. Bunların her kullanım biçimine kuramsal-‘ideolojik olarak kesinkes karşı olduğumuzdan değil; yan anlamları bakımından, bu terimler kapitalizm-öncesi bir üretim tarzının ideolojik kalıntıları için çağrıştırdıkları için sakıncalı geliyor bize. Bu biçimde kullanılmayıp, aile içi bir üretim ilişkisini ifade ettiğinde ise ‘patriyarka’ kavramını, demin değindiğim kuramsal-ideolojik nedenlerle benimsemiyoruz. Bir de daha genel bir erkek egemenliği anlamında kullanılıyor patriyarka terimi. O zaman da bu kadar karışıklığa yol açan bir terime başvurmak neden?” (Savran, 1989c, 29). Bunun yanı sıra her iki dergi de erkek egemenliği terimini kullanmıştır.

halde erkeklerden düşük ücret almaktadırlar (Tura, 1988a, 20-21). Kaktüs'e göre, kadınların, kapitalist üretim süreçlerine dahil olmaları ücretli-ücretsiz emek ayrımını kendi başına değiştirmeyecektir; ancak, ev içindeki cinsiyetçi iş bölümünün dönüşümü için kadınların kamusal alana dahil olmaları bir ön koşuldur (SF Kaktüs, 1988b, 11).

Görüldüğü gibi, *Kaktüs* ve *Feminist* dergilerinin her ikisi de kadınların toplumdaki ikincil konumlarının tahlilinde, ev içi emeğe merkezi bir rol vermişlerdir. Ancak *Feminist*, evi ve aileyi bir üretim birimi olarak tanımlarken *Kaktüs*, bunları yeniden üretimin alanları olarak tanımlamıştır. *Feminist*'e göre, kadınların emeklerinin karşılıksız olmasının nedeni, erkeklerin kadınların emeklerine el koymasındır ve bu üretim ilişkileri içinde gerçekleşen bir el koyma olduğu için de bir sömürüdür. *Kaktüs*'e göre ise, ev bir üretim birimi olmadığından, kadınların ev içi emeklerine erkekler tarafından el konulması, sömürüldüklerinin değil ezildiklerinin göstergesidir. *Feminist*, kadınlar ve erkekler arasında cinsiyet temelli bir sömürü ilişkisi olduğu için kadınların ayrı bir sınıf olduğunu savunurken, *Kaktüs*, ayrı bir toplumsal grup olarak değerlendirdiği kadınların ayrı bir sınıf oldukları tezine kesinlikle karşı çıkmıştır. Sonuç olarak, *Kaktüs*'e göre cinsiyetçi kapitalist sistemde, “kadının emeğinin ürünlerine evde koca, iş yerinde kapitalist tarafından el konuyor. Kadınları erkekler eziyor, kapitalistler sömürüyor[dur]” (SF Kaktüs, 1988b, 9).

Kaktüs ve *Feminist* dergilerinin ortak özelliklerinden bir diğeri ise, “kişisel olan politiktir”i yorumla biçimlerinin, feminist yaklaşımlarına karakterini veren ve kadın hareketi içindeki yerlerini belirleyen temel unsurlardan biri olmasıdır. *Kaktüs*, “kişisel olan politiktir”i, kadınların özel alanda yaşadıklarını toplumsal alana çekerek kadınlar ve erkekler arasında bir egemenlik ilişkisi olduğunu ve buna karşı kolektif mücadele edilmesi gerektiğini gösteren politik bir yaklaşım olarak yorumlamıştır. *Kaktüs*'e göre, kamusal alan ile özel alan arasındaki ayrım, kadınların kapitalist toplumda ezilmelerinin temelidir. Dolayısıyla, kadınların kurtuluşu, ancak kamusal alandaki ve özel alandaki eşitsizliklerin arasındaki bağları kurabilen ve bu iki alan arasındaki ayrımı aşmayı hedefleyen feminist politikalarla gerçekleşebilecektir (SF Kaktüs, 1988b, 12). *Kaktüs*, bu perspektifiyle, özel alandaki eşitsizlikleri verili kabul eden ve sadece kamusal alanda değişimi hedefleyen eşitlikçi feminizmden ve “‘kişisel olan politiktir’in kişisellik ya da ‘öznellik’ yönünü abart[tığını]” (SF Kaktüs, 1988b, 11) belirttiği bazı radikal feminizmlerden ayrılmaktadır. *Kaktüs*'e göre,

eşitlikçi feminizm, hayatın farklı alanlarındaki (eğitim, çalışma, mülkiyet vb.) eşitsizlikler arasındaki nesnel bağlantıları görmediği için her bir alanı kendi başına ele almakta ve eşitsizliklerle mücadelesi kamusal alandaki yasal hak talepleri ile sınırlı kalmaktadır (SF Kaktüs, 1988b, 11). Buna karşın politikasının merkezine kadınların kişisel deneyimlerini yerleştiren feminizmler ise, kadın politikası açısından iki temel riski taşımaktadırlar. Bunlardan birincisi, öznel deneyimlerle toplumsal ilişkiler arasındaki nesnel bağların kurulamaması sonucunda cinsiyetçiliğin sistematikliğinin gözden kaçırılmasıdır. İkincisi ise, özel alandaki deneyimlerin mutlaklaştırılarak kadın kimliğinin ve kadınlık değerlerinin yüceltilmesidir (Ansal, 1989, 34). Nitekim, *Kaktüs*'e göre Batı'daki kadın hareketi bu yanılgıya düşmüştür. 1980'lerde Batı'daki feminist hareket içindeki bazı radikal feministlerce savunulan bu tür fikirlerin harekete egemen olması sonucunda, 1970'lerde erkek egemen sistemin ürettiği cinsiyet farklılıklarını sorgulayan ve dönüştürmeyi hedefleyen bir feminizm yerini bu farklılıkları mutlaklaştıran ve sistemin kadınlara atfettiği nitelikleri yücelten dolayısıyla cinsiyetçi sisteme hizmet etme riski taşıyan bir feminizm almıştır (Ansal, 1989, 34) ¹⁰⁴. Oysa, özel alanı sorgulamayan sadece kamusal alana yönelik politikalar geliştiren liberal feminizmin karşısında kamusal alandaki değişimlere sırtını çevirip sadece özel alana odaklanan bir feminizm yer almamalıdır: "...özel alanı politik bir mücadelenin parçası haline getirmek, politikayı özel alana hapsedmek olmamalı[dır]" (SF Kaktüs, 1988b, 11). Kadınların özel alandaki ezilmelerini ortadan kaldırmayı hedefleyen feminist anlayış "kamu alanına yönelik kitlesel mücadele anlayışıyla bir arada" (SF Kaktüs, 1988b, 12) yol almalıdır.

Görüldüğü gibi *Kaktüs*, "kişisel olan politiktir"i yorumlarken esas vurguyu kamusal alan ve özel alanın birliğine ve feminist politikanın özel alana sıkışma riskine yapmıştır. Özel alan-kamusal alan ikiliğini aşmayı hedefleyen yaklaşımı, *Kaktüs*'ün sosyalist feminizminin de yapı taşıdır; ona göre, her iki alandaki cinsiyetçi ve kapitalist ilişkilerin birbirini nasıl beslediğini görebilmek ve bunları dönüştürebilmek için hem feminizme hem de sosyalizme ihtiyaç vardır.

¹⁰⁴ *Kaktüs*'e göre, bu tür bir feminizmin 1980'lerde ortaya çıkmasında o dönem Amerika'da Donald Reagan ve İngiltere'de Margaret Thatcher gibi muhafazakarların iktidarda olmasının etkisi büyüktür çünkü bu tür politikalar tüm toplumda olduğu gibi feminist hareket içinde de değişim umudunu ortadan kaldırmıştır ve bunun sonucunda da hareketin "kadın dünyası"na kapanmasına ve bu dünyayı yüceltmesine neden olmuştur (Ansal, 1989, 35).

Kaktüs'e göre, "kadın-erkek eşitsizliğini üreten şey yalnızca ideoloji değil, cinsiyet ve üretim ilişkilerini kapsayan tüm bir toplumsal ilişkiler sistemi[dir]" (SF Kaktüs, 1988b, 16), dolayısıyla bu eşitsizlik de ancak radikal toplumsal bir dönüşümle ortadan kalkabilecektir. "Odak noktası cinsler arası egemenlik ilişkisi" (SF Kaktüs, 1988b,14) olan feminizmin ise, "en yaygın ve en köklü" (SF Kaktüs, 1988b,15) egemenlik ilişkisine karşı mücadele etmekle birlikte, tüm egemenlik ilişkilerini dönüştürecek toplumsal bir projesi yoktur (SF Kaktüs, 1988b, 16). Feminizm, diğer egemenlik biçimleriyle (ör. eğitim, hukuk, ekonomi vb. gibi), ancak kendi gündemini kesen bir konu olduğunda, örneğin eşit işe eşit ücret gibi ilgilenmektedir. Bu nedenle, feminizmin toplumsal bir projesi olan sosyalizme ihtiyacı vardır. Ancak, kapitalizm, cinsiyetçi sisteme eklemlenerek var olduğundan, toplumsal bir dönüşüm için sosyalizmin de aynı şekilde feminizme ihtiyacı vardır: "Kısacası biz, sadece feminizmin sosyalizmsiz olamayacağını değil, sosyalizmin de feminizm olmadan tam olarak gerçekleştiremeyeceğini düşünüyoruz" (SF Kaktüs, 1988b, 15). Bunun yanı sıra, feminizm, politik hattını ortak kadınlık durumu üzerinden kurmaktadır, ancak kadınların cinsiyet kimlikleri dışında farklı farklı toplumsal kimlikleri de (Müslüman, patron, işçi ihtiyar, yaşlı vb.) vardır. Dolayısıyla, *Kaktüs*'e göre, kadınların feminizm anlayışlarının diğer kimliklerine eklemlenmesi kaçınılmazdır; kendilerini sosyalist feminist olarak adlandırmalarının nedeni de budur:

"'Neden sosyalist feministiz?' sorusunu iki boyutuyla ele almakta yarar görüyoruz. Sosyalist oluşumuz bizim için bir veri, çünkü feminist olmadan önce de sosyalisttik. Şu ana kadar söylediklerimizle 'Neden feministiz?' sorusunu yanıtladığımızı düşünüyoruz. Şimdi aradaki bağlantıyı açıklamaya çalışacağız. Önce, 'Neden kendimize yalnızca feminist demiyoruz?' sorusuna yanıt aramak gerekiyor. Feminizmi, cinsiyetçiliği toplumsal bir egemenlik biçimi olarak ele alıp kadınların özgül sorunları temelinde örgütlenen ve cinsiyetçiliğe karşı mücadele eden her grubu ya da hareketi tanımlayan bir kavram olarak görüyoruz. Bu yüzden de arı bir feminizmin mümkün olmadığını düşünüyoruz (SF Kaktüs, 1988b,14).

Kaktüs, "saf feminizm" yapmak istediğini belirten *Feminist* dergisinin aksine bu tür bir feminizmin söz konusu olamayacağını savunmuştur. Çünkü, feminizmi kadınların kurtuluşunun ideolojisi olarak tanımlayan *Feminist*'ten farklı olarak, *Kaktüs*, siyasal bir düşünce, hareket ve kimlik olarak tanımladığı feminizmin bir ideoloji olmadığını, bu nedenle de sosyalizm olmadan kadınların kurtuluşunu tek başına sağlayamayacağını iddia etmiştir. *Kaktüs*'e göre, kadınların kurtuluşu için "kapitalizmin yıkılması" bir ön koşuldur:

"Cinsiyetçi sistem her yeni üretim tarzıyla eklemlenip, onun tarafından belirlenirken, aynı zamanda onu belirleyen, biçimlendiren bir sistemdir. Bugün cinsiyetçilik kapitalist üretim ilişkilerinde kökleşmiştir. Bu nedenle kapitalizmin yıkılması kadınların kurtuluşunun

önkoşuludur. Sosyalizmin kadınlar için mümkün kılacaklarını anlamak ve anlatmak önemlidir ama sosyalistlerin kadınlara kurtuluşlarını bahşedeceklerini sanmak büyük bir yanılğı olur” (Tura, 1989a, 64).

Kaktüs’ün kadınların kurtuluşu için sosyalizmin ön koşul olduğu tezi, *Feminist* ve *Kaktüs* dergi ekibi arasındaki tartışmalı konuların başında gelmektedir. Örneğin Savran, *Yeni Öncü*’de “bir sürü yerde ısrarla sorduğumuz halde kimseden kadın kurtuluşunun önkoşulunun neden sosyalizm olduğunun net bir açıklamasını alabilmiş değiliz” diyen Ayşe Düzkan’a¹⁰⁵ şu şekilde yanıt vermiştir: “Ayşe son zamanlarda sık sık ‘kimseden kadın kurtuluşunun önkoşulunun neden sosyalizm olduğunun net bir açıklamasını alabilmiş değiliz’ türünden açıklamalar yapıyor. Biz KAKTÜS’ün ilk sayılarında bunu yeterince yapmış olduğumuzu düşünüyoruz” (Savran, 1990a, 5). Kadınların kurtuluşu için sosyalizm ön koşul mudur değil midir tartışması sadece *Feminist* ve *Kaktüs* dergileri arasında değil, dönemin feministleri arasında da tartışmalı konulardan biridir (Ayşe, Handan, 1989, 5; Düzkan, 1990,6). *Kaktüs*’ün kadınların kurtuluşu için sosyalizmin ön koşul olduğunu savunması, aşağıda ayrıntılı şekilde anlatılacağı gibi, örgütlenme perspektifi ve stratejisinin de ana motifidir; dolayısıyla, iki dergi arasındaki örgütlenme tartışmalarının da odağındaki konulardan biridir.

3.2.3.Örgütlenme Pratiği

Bu bölümde, *Kaktüs* dergisinin örgütlenme pratiği derginin karar mekanizması, iş bölümü, yazıların içeriğin ve üslubu, tasarımında benimsen biçimi ve okurlarla nasıl bir ilişki kurduğu üzerinden ele alınacaktır.

Kaktüs de *Feminist* dergisi gibi feminist ilke ve yöntemleri benimsemiştir ancak iki derginin pratikleri birbirlerinden oldukça farklıdır. *Kaktüs*, örgütlenme içindeki disipline ve yapısal unsurlara *Feminist* kadar tepkisel yaklaşmamıştır. Sosyalist örgütlerdeki katı disiplin kuralları olan bir örgütlenme biçimini benimsemiştir ama feminist örgütlenmelerdeki hâkim “yapısızlığa” da pratiğiyle karşı çıkmıştır.

¹⁰⁵I. Kadın Kurultayı’nın ardından kadın hareketinin bağımsızlığı ve kadın kurtuluş hareketi tanımları üzerine hem sosyalist sol ve feministler hem de feministler arasında farklı mecralarda yürüyen yoğun bir tartışma başlamıştır. Bu tartışmanın ayrıntıları için bkz. bu bölümdeki “I. Kadın Kurultayı” başlığı. *Yeni Öncü*’de de bu tartışmanın yürüdüğü mecralardan biridir. Ayşe Düzkan’ın söz konusu yazısı da *Yeni Öncü* sayfalarındaki bu tartışmaya dahil olduğu yazısıdır. Düzkan, bu yazıda şöyle demiştir: “sosyalist kadınlar, sosyalist erkeklerden ödünç aldıkları bir burnu büyüklükle şu anda kendilerinin de söylediği bazı sözleri ilk kez söyleyen feministleri mümkün olduğunca yok sayma eğilimi gösteriyorlar. ilk ateşe atılacaklar da her halde biz lanetli cadılar, radikal/ devrimci feministler oluyoruz. buna karşılık defalarca, bir sürü yerde ısrarla sorduğumuz halde kimseden kadın kurtuluşunun önkoşulunun neden sosyalizm olduğunun net bir açıklamasını alabilmiş değiliz” (Düzkan, 1990, 60).

Derginin, sosyalizm ve feminizm arasında bir sentez oluşturma kaygısı duymadığı tek alan organizasyon yapısı ve işleyiştir, bu konuda sosyalist örgütlenmelerin feministleşmesi gerektiğini belirtmiştir. “Örgütlenme Perspektifi” başlığında da görüleceği gibi, bağımsız kadın hareketinin feminist ilke ve yöntemlerle örgütlenmesi gerektiğini savunmuştur. Dergi içeriği ve biçiminde ise, yine sosyalizm ve feminizmin sentezini görmek mümkündür. Yazılarda, sosyalizmin konu etmediği feminizmin alanındaki konular işlenmiştir ancak hem sol terminoloji hem de sol politikadaki yazma biçimi tamamen terk edilmemiştir.

3.2.3.1.Organizasyon Yapısı ve İç İşleyişi

Kaktüs’ün, tıpkı *Feminist* gibi, anti-hiyerarşik feminist ilkelerle şekillenmiş bir organizasyon yapısı ve işleyişi vardır; ancak, *Feminist*’ten farklı olarak adı konmuş karar birimleri olan ve işleyiş kurallarının daha tanımlı olduğu bir örgütlenmedir. Derginin yayın kurulu ve yayın kolektifi olmak üzere iki tane karar mekanizması vardır. Yayın kurulu, derginin çıkarılmasından sorumlu olan ve künyede isimleri yer alan kişilerdir. Yayın kolektifi ise, dergiye daha az vakit ayırabilen, derginin ikinci çemberinde yer alan kadınlardan oluşmaktadır.¹⁰⁶ Bu iki yapı arasında hiyerarşik bir ilişki yoktur, ayrımın nedeni, tamamen sorumluluk alabilme kapasiteleriyle ilgilidir. Yayın kurulu, düzenli bir şekilde toplanmakta ve dergiye ilişkin tüm kararlar toplantılarda konsensüs ile alınmaktadır. Daha seyrek olmakla birlikte, yayın kurulu ve yayın kolektifi de düzenli toplanmaktadır (Gölnur Savran ile Görüşme, 2014; Banu Paker ile Görüşme, 2014)¹⁰⁷. *Feminist*’ten farklı olarak, derginin belli bir yayın periyodu vardır ve son dönemleri hariç iki ayda bir yayınlanmıştır. Yayınlandığı süre boyunca, ücretli çalışanı olmamıştır, ekibin tamamı derginin hazırlanmasında, basımında ve satışında gönüllük esasına göre çalışmıştır.

Dergi ekibi, *Feminist* dergi ekibinden farklı olarak, yazma ve yayıncılık konusunda deneyimlidir ve çoğunluğunun akademik arka planı da vardır. *Feminist*’te ve *Somut* 4. Sayfa’daki gibi, *Kaktüs*’te de baş yazar, editör ve köşe yazarı gibi ayrımlar yoktur.

¹⁰⁶ Yayın kolektifinde başlangıçta yer alan isimler: Özden Dilber, Şahika Yüksel, Hacer Ansal, Nural Yasin, Canan Bayraktutan, Fadime Gök, Tüten Ateş’tir.

¹⁰⁷ Derginin dokuzuncu sayısından itibaren, dergiye katkı sunan tüm kadınların isimleri yayın kurulu veya yayın kolektifi ayrımı olmadan, yayın kolektifi adı altında künyede yer almaya başlamıştır. Bu grup, son dört sayıda biraz daha genişlemiştir. 9. sayıda, Filiz Koçali ve Yelda; 11. sayıda Filiz Karakuş, Hülya Eralp (Eralp aslında derginin en başından beri dergi ekibi ile kolektif çalışmakta ve dergiye yazmaktadır ancak ismi 11. Sayıdan itibaren künyede yer almaktadır), Nalan Çağlar ve Ülkü Sarıca dergi yayın kolektifine dahil olmuşlardır.

Herkes yazdığı yazıyı birbirine göndermekte ve üzerine birlikte konuşmaktadırlar. Bu, tek tek kadınların yazma becerilerini geliştirdiği gibi ekip arasındaki dayanışmayı da güçlendiren bir yazma yöntemidir (Banu Parker ile Görüşme, 2014).

Dergi ekibiyle yapılan görüşmelere göre, derginin ilk dönemlerinde, yayın kurulu ve yayın kolektifi arasında iş yükü dengesinin nasıl olacağına dair ufak çatışmalar yaşanmıştır. Geniş gruptaki kadınlar, kendi hayat yoğunluklarıyla da bağlantılı olarak, dergi işlerine daha az vakit ayırabildiklerinden, yayın kuruluna daha fazla iş düşmüştür. Fakat, bu çatışma, hiçbir zaman kimin “iktidar” olduğu şeklinde bir tartışmaya dönüşmemiştir. Yayın kurulu, üzerinde çok iş olduğunu söylediğinde, büyük gruptaki kadınlar destek olmuşlardır. Ancak benzer durumlar süreç içinde tekrarlayabilmiştir (Gülnur Savran ile Görüşme, 2014).

Yayın kurulundakiler arasında da hiçbir zaman hiyerarşi ya da iktidar tartışması yaşanmamış, uyumlu bir şekilde çalışmışlardır. Dergi ekibine göre, bu uyumun birkaç nedeni vardır. Birincisi, küçük bir grup olmalarıdır. Bu sayede birbirlerinin özel hayatlarını biliyorlardır ve öznel durumlarını gözetten bir iç işleyiş kurabilmişlerdir:

“Küçük grup olmamızın da avantajı vardı. Herkes birbirinin hayatını biliyordu ve ona göre davranıyordu. Mesela benim çocuğum olduğu için toplantıları benim evde yapıyorduk ama otuz kişilik falan bir grup olsanız bunu yapmanız çok daha zor. Hem herkesin durumunu bilmeniz hem de ona göre bir çözüm bulmanız zorlaşır” (Banu Parker ile Görüşme, 2014).

Ekip arasındaki uyumun bir diğer kaynağı ise, yakın arkadaş olmalarıdır. Bir kısmı Dayağa Karşı Kampanya sürecinde tanışıp arkadaş olmuştur, bir kısmının dostluğu ise daha da eskiye dayanmaktadır (Gülnur Savran ile Görüşme, 2014). Bunun yanı sıra, daha önce de belirtildiği gibi, çalışma biçiminde ortaklaşan bir ekiptirler ve dergi sürecinde de herkes aldığı sorumluluğu en iyi şekilde yerine getirmiştir: “...dergi hangi gün açılacak, kim neyden sorumlu olacak, bu tür şeylerde hiç sorun yaşamadık” (Banu Parker ile Görüşme, 2014). Grubun çalışma disiplini konusunda hemfikir olması, kolektif iş yapmalarını kolaylaştıran etkenlerin başında gelmektedir. Disiplin ile kastettikleri ise, yapabileceğin kadar iş almak ve aldığın sorumluluğu vaat ettiğin süre içinde yerine getirmektir (Gülnur Savran ile Görüşme, 2014). Dergi ekibine göre, birlikte çalışmalarını kolaylaştıran bir diğer etken de dergiyi çıkarmadan önceki bir yıl boyunca feminizm üzerine birlikte okuyup tartışmış olmalarıdır:

“*Kaktüs*’ü çıkarmadan önce fikirlerimiz ortaklaşsın, homojenleşsin diye bir yıl okuma, hazırlık süreci yaşadık. Hadi çıkaralım, diye çıkarmadık. Bu süreç bize çok şey öğretti. Hem

feminist teori bilgimiz gelişti hem de ekipteki kişilerin arasındaki dil birliğini oluşturdu (Banu Paker ile Görüşme, 2014).

Dergi ekibi arasında fikir ayrılıkları olsa da hiçbiri belirgin bir çatışmaya dönüşmemiştir; bu konuda tek istisna, Banu Paker’in 1989 8 Mart’ında yaptığı konuşma üzerine yaşanan tartışmadır:

“Fikir ayrılıklarımız oluyordu ama en büyük fikir ayrılığımız 1989 8 Mart’ındaydı. Benim konuşmama karar verildi fakat bir gün önce tertip komitesini gözaltına almaya başladı polis, bana bu haber geldi, dikkat et evde kalma dediler. Dolayısıyla bir metin üzerinde ortak alışamadık. Dolayısıyla kendi kendime bir konuşma yapmak durumunda kaldım” (Banu Paker ile Görüşme, 2014).

Banu’nun konuşması, dergi ekibinin bir bölümü tarafından, sosyalizm yanının ağır bastığı, feminizm yanının yetersiz olduğu gerekçesiyle eleştirilmiştir. Bunun üzerine, bu konuyu tartışmak için, dergi ekibi açısından oldukça gerilimli geçen, özel bir toplantı yapılmıştır:

“Ben o gün çok gaza gelmişim, sadece iki  kere feminist lafı etmişim, bizimkiler çok sinirlendi, çok solcu konuşma yaptın diye. Bunun üzerine bir toplantı oldu, Nesrin ve Glnur beni çok eleştirdiler. Nesrin ve Glnur çok serttiler, diğerleri o kadar değildi. Hatta Sedef gelmişti o dönem, olur böyle şeyler, kalabalığı görünce heyecanlanmıştır, Banu da sever ağitasyonu falan dedi. Ben de kendimi savundum kendime göre... ben feminizm dedim diyorum falan... Yapmadım, ihanet etmedim diyerek kendimi savundum... Bu olay bir kırılma yarattı aramızda. Çok ciddi tavrı aldılar onlar, özel sayı çıktı yahu bunun üzerine düşün” (Banu Paker ile Görüşme, 2014).

Paker’in söz ettiği özel sayı, derginin 8 Mart zel sayısı olan altıncı sayısıdır. Bu sayıda, Paker’in *Kaktüs* adına yaptığı konuşma metni, bu metne eleştiriler ve Paker’in bu eleştirilere verdiği yanıtlar yer almıştır (SF Kaktüs, 1989a; Paker, 1989a; Paker, 1989b). Paker’in konuşmasına ilişkin eleştirilerin dozu ve biçimi konusunda, dergi ekibi arasındaki farklılıklar, bu özel sayıdaki metinlerde de görülmektedir. Glnur, Nesrin ve Tüten metni çok daha sert bir şekilde eleştirmiştir, zden, Hacer, şahika, Nalan ise, bu grubun eleştirilerine kısmen katılmıştır. Bunun yanı sıra zden, metnin içeriğinde eksiklikler olduğunu ama bu eksikliklerin yanlış olarak değerlendirilemeyeceğini ve Banu’yu bu süreçte yalnız bıraktıkları için kendilerinin de bu metinden sorumlu olduklarını da ifade etmiştir. Bunun yanı sıra zden bu toplantıda, konuşma içeriği nasıl olursa olsun eleştiri alacaklarını ima eden bir tespit de bulunmuştur: “Biz sosyalist-feministiz. Biz hiçbir zaman ne feministlere ne de sol kadınlara hoş grnmeyeceğiz. Feministler bizi daima solcu, solcular da daima feminist bulacak” (SF Kaktüs, 1989a, 18). Özden’in bu tespiti ekipten, Hacer ve şahika da katılmıştır (SF Kaktüs, 1989a, 18).

Glnur Savran, o dönem Paker'in konuşmasını sert bir şekilde eleştirmelerinin ardında, zden'in de dikkat çektiği, sosyalist feminizmlerinin radikal feministlerce yeterince feminist bulunmaması olduğunu belirtmiştir:

“Banu'nun 89'daki 8 Mart konuşmasından sonra Nesrinle eve geldik, bir kanepede o bir kanepede ben ağladık. Sonra bir toplantı yaptık ve o toplantıda Banu'ya çok yüklendik. Çünkü esas derdimiz radikal feministlerden yiyeceğimiz dayak ve Banu, Nesrin ve ben bütün kampanyalarda onlarla çalışan üç kişiyiz. Ve bu toplantılarda radikal feministlere karşı alınımız ak olsun istiyoruz ve tabi ki yanlış da buluyorduk metni. Ama bunun üzerine ayrılık olmadı, birlikte çalışmaya devam ettik” (Glnur Savran ile Görüşme, 2014).

Savran'ın, Paker'in özel sayı dediği 8 Mart sayısına, “özeleştiri sayısı” (Glnur Savran ile Görüşme, 2014) demesi de bu bağlamda dikkat çekicidir. Savran'ın bu adlandırması, sosyalist feminizmlerinin feminist hareket içindeki savunma pozisyonuna işaret etmektedir. Bu sayıda, Kaktüs ekibindekiler, Paker'in konuşmasını “solcu” olmakla eleştirerek feminist harekete özeleştiri vermişlerdir! Paker'in konuşmasını eleştirenlerin hareketten gelecek tepkilerle ilgili duydukları kaygıları yersiz de çıkmamıştır; Banu'nun konuşması, feministlerin 8 Mart değerlendirme toplantısında, özellikle Leyla Kasım ve Rosa Luxemburg için saygı duruşuna çağırđıđı kısımdan dolayı, eleştirilmiştir (Sakine, 1989b, 4)¹⁰⁸.

Savran'ın da belirttiği gibi bu tartışma, dergide bir ayrışmaya neden olmamıştır. Fakat, Paker aısından bu tartışma, dergide ayrılmasına neden olmasa da yukarı da belirtildiği bir kırılmaya neden olmuştur ve daha sonra *Kaktüs* ve *Feminist* dergilerinden kadınların da olduğu bir grup feministin çıkardığı, *Pazartesi* dergi sürecinde yer almamasında bu kırılmanın etkisi olduğunu ifade etmiştir:

“...gerçekten o toplantı bir yargılama gibiydi. Onlar beni feminizme ihanet ettin diye suçluyorlardı ben de onlara beni yalnız bıraktınız diyordum. Ben de işte evet ama o kalabalığı görünce heyecanlandım... ..işte üç kere feminizm dedim (Gülümseme) falan diye kendimi savunuyordum. O toplantıyı hiç unutmuyorum, büyük bir toplantıydı. O dönem böyle yargılanmak bende bir hayal kırıklığı yarattı... Biz aynı zamanda özel hayatlarımızı da konuşan yakın arkadaşlardık ama bu toplantıdan sonra aramıza bir mesafe girdi. Toplantıdan sonra da devam ettik ki altı sayı çıkarmışız ama ben uzun yıllar bunun izini taşıdım. Yanlış yaptığımı, arkadaşlarıma, feminizme ihanet ettiğimi düşündüm... uzun zamanımı aldı bununla barışmak. şimdi hallettik ama benim Pazartesi'den uzak kalmamın nedenin bu kırgınlık olduğunu düşündüm, o zaman iş güç demiştim ama bence ben tahminimden daha fazla kırılmışım demek ki...” (Banu Paker ile Görüşme, 2014).

¹⁰⁸ Banu'nun 11 Mart tarihinde gerçekteşen yürüyüşte, *Kaktüs* adına yaptığı konuşmanın söz konusu bölümü şu şekildedir: Yürüyüşlerde, mitinglerde saygı duruşları yapılır. Bizim saygıyla anacağımız kimlerdir? Bizim llerimiz kimlerdir? 100 yıl önce mücadele eden emekçi kadınların, 60'lı yıllarda Kadın Kurtuluş Hareketinin bize hatırlattığı, doğumda, düşük yaparken, kürtaj sırasında, dayaktan ölen, zina suçuyla taşa tutulan, bekâret kontrolüne tabi tutulup kadın oldukları için idam edilen kadınların, kadın mücadelesine katılmadıkları halde erkeklerle eşitsizlik duvarını öldürülerek aşabilen, toplumsal özgürlük mücadelesinde len Leyla Kasım gibi Rosa Luxemburg gibi kadınların anısına sizleri saygı duruşuna davet ediyorum (Paker, 1989a, 15).

Paker'in ve Savran'ın aktarımları, ilerleyen bölümlerde daha detaylı şekilde tartışılacak olan, feministlerin bir bölümünün sol ile arasına gerekli mesafeyi koyamadığı gerekçesiyle *Kaktüs*'e yönelttiği eleştirilerin, kendi aralarındaki ilişkileri de etkilediğini göstermektedir. Dergi içindeki bu tartışmada, Paker'in kendini "yeterince" feminist olduğunu savunmak durumunda kaldığını ifade ettiği gibi, *Kaktüs* dergi ekibi de radikal feministlerle girdikleri tartışmalarda sürekli "yeterince" feminist olmamak ithamına yanıt vermek durumunda kaldıklarını söyleyecekler ya da bunu ima edeceklerdir.

Dergi ekibi, bu tartışmanın dışında büyük bir fikir ayrılığı yaşamamıştır. Derginin yayın hayatının sol bulmasının nedeni ise, tıpkı *Feminist* dergide olduğu gibi, dergi ekibinin kişisel hayatlarındaki değişimlerden dolayı dergiye vakit ayıramamalarıdır:

"Kaktüs'ün sonuna doğru, Nesrin'in çocukları oldu, Sedef'in kocası yurt dışına kaçtı o da onunla kaçmak durumunda kaldı, Banu'nun kızı ile ilgilenmesi gerekiyordu. Son iki sayıda Yelda ve Filiz Koçali gelmişlerdi. Yani üçümüz çıkardık diyebilirim. Yani *Kaktüs*'ün bitmesinin nedeni başka kadınlık durumlarının engel oluşturmalarıdır. Yoksa politik bir ayrılım falan vs. değil. Çıkaramaz hale geldik" (Gölnur Savran ile Görüşme, 2014).

3.2.3.2.Dergi İçeriği ve Biçimi

Kaktüs'ün sosyalist feminist kimliği (bu kimliği tanımlamak) ve sosyalist kadınlara seslenme motivasyonu (Savran, 2005b, 122), dergi içeriği ve biçimini de belirleyen en önemli etkidir. Bunun yanı sıra, dergi ekibinin çoğunluğunun akademik formasyonu ve yazma deneyimi olması da dergi içeriği ve biçimini *Feminist* dergiden farklılaştıran bir diğer önemli değişkendir.

Dergide; sosyalizm-feminizm ilişkisini hem teori hem de pratik düzlemde ele alan yazılar, sınıf-cinsiyet ilişkisi, Medeni Kanun değişimi, kadına yönelik şiddet, farklı ülkelerdeki kadın toplantılarının ve farklı ülkelerdeki kadın örgütlenme deneyimlerinin aktarımları, Türkiye feminist hareketinin eylemleri vb. gibi farklı konularda yazılar yer almıştır. Yazıların tematik dağılımına baktığımızda büyük bir çoğunluğunun, Türkiye ve farklı ülkelerdeki kadın gruplarının/hareketlerinin tarihini ve örgütlenmelerini konu alan yazılar olduğu görülmektedir. *Kaktüs* dergisinde de tıpkı *Feminist*'teki gibi, parçası olduğu kadın hareketinin eylemlerine ve kampanyalarına ilişkin çok sayıda yazı yer almıştır.

Kaktüs'ün içeriğinin özgün ve *Feminist*'ten de farklı olan yanlarından biri, dünyadaki kadın mücadelelerine geniş yer vermesidir. Bunlardan bazıları (Finlandiya, Kıbrıs, İsrail, İspanya, Yugoslavya, Polonya, Norveç) hakkında sadece toplantı

değerlendirme notlarında kısa bilgiler verilirken (Tekeli, 1988; Öztürk, 1988c;), bazıları (Nikaragua, Mısır, Filistin, Belçika, Amerika) üzerine özel yazılar (Savran, 1988; Ertürk, 1989; Peteet, 1989) ya da röportajlar (Öztürk, 1988d; Aba, 1988) aracılığıyla çok daha geniş kapsamlı bir tartışma yürütülmüştür. Bunun yanı sıra, kadın gruplarının etkinliklerine (Sarica, 1989; Ülkü ve Nuran, 1988) ya da özel bildirilerine de (İsveç Türkiyeli Kadınlar Derneği Bildirisi, 1988) yer verilmiştir. *Kaktüs*, ilk sayısında “Neden Dergi Çıkıyoruz” metninde de ifade ettiği gibi, kadınların toplumdaki ikincil konumlarına ilişkin ortaklıkların altını çizirken buna karşı yürütülecek mücadelenin de uluslararası bir boyutta olması gerektiğini göstermeye çalışmıştır (SF Kaktüs, 1988a, 6). Bu yapılırken, sosyalist kadın mücadelesine ise özel bir önem verilmiştir. Tekeli’nin katıldığı bir uluslararası toplantı deneyimini aktardığı, *Kaktüs*’te yayınlanan bir yazısında, feminizm özelinde ifade ettiği, “kadınların kurtuluşu mücadelesi ancak kadınların sınırlar ötesinden birbirlerinden öğrendikleriyle beslenip gelişebilir” (Tekeli, 1988, 35) tezini, *Kaktüs* daha geniş bir biçimde kadın mücadelesi bağlamında savunmuştur.

Dergide, kadın hareketlerinden sonra en fazla, kamusal-özel alan ayrımı, cinsiyetçi iş bölümü, ev içi emek, sosyalist feminizm, feminizm-sosyalizm ayrımı üzerine yazılar yer almıştır. Kadınların kadın olmaktan kaynaklı yaşadıkları öznel deneyimleri ise, dokuzuncu sayıya kadarki sayılarında yok denecek kadar azdır. Önceki sayılarda kişisel deneyimleri görebildiğimiz konu daha ziyade örgütlenme pratikleridir. Derginin bu özelliği, dergi ekibi tarafından da bir eksiklik olarak tespit edilmiş ve dördüncü sayısından sonra yaptıkları “Kadın Sorunları ve Kadın Değerleri” başlıklı toplantıyı bu konuya ayırmışlardır. Ancak, bu toplantıda dergi adına konuşan Hacer Ansal, derginin özel alandaki deneyimlere az yer veriyor olmasının bir eksiklik olduğunu ifade etmesinin ardından, uzun bir biçimde, *Kaktüs*’ün “kişisel olan politiktir”i yorumla biçimini anlatmış ve özel alanın görünmezliğinden çok görünürlüğünün tüm politik alanı kaplama riskini vurgulamıştır. Bu toplantıda, *Kaktüs* ekibi, özel alana ait deneyimlere dergi sayfalarında az yer vermelerinin iki nedeni olduğundan söz etmiştir. Bunlardan birincisi, derginin şimdiye kadarki sayılarında sosyalist feminizmi anlatmaya öncelik vermiş olmalarıdır. İkincisi ise, yukarıda ayrıntılı şekilde değinildiği gibi, kamusal alanda mücadele etmeyi önemsedikleri için özel alandaki sorunları ele almakta eksik kalmalarıdır. Bu toplantının sonunda, dergide kadınların öznel deneyimlerini paylaşacakları

“Tanıklık” isimli bir köşenin yer almasına karar verilmiştir (Ansal, 1989, 39). Ancak, dergide bu isimli bir köşe hiç yer almamıştır. Sadece, dokuzuncu sayıda “Tanıklıklar” başlıklı bir bölüm daha sonraki bazı sayılarda ise “tanıklık” başlıklı yazılar yer almıştır.¹⁰⁹

Dergide, kadınlık durumlarına ilişkin tanıklıkların dokuzuncu sayıdan itibaren yer almaya başlamış olmasının nedeni, İstanbullu feministlerin başlattığı “Bedenimiz Bizim Cinsel Tacize Hayır Kampanyası”dır¹¹⁰. Bu kampanyanın hedeflerinden biri, kadınların taciz deneyimlerini çekinmeden paylaşmalarıdır. Bu sayıdan itibaren, dergide artık kadınların kişisel deneyimlerini paylaşmalarının feminist politika açısından öneminden de söz edilmeye başlanmıştır: “Cinsel tacizin, sarkıntılığın utancının ve suçluluğunun bize ait olmadığını haykırmanın en iyi yolu yaşadığımız bu tür olayları dile getirmek[tir]” (Yelda, 1989, 27).

Feminist’in içeriğinin büyük bir kısmını oluşturan ve politikasının besleyen ana damar olan kişisel deneyimlerin paylaşılması, *Kaktüs*’te daha ziyade, feminizmi politik temelinden koparma riski taşıyan bir edim olarak görülmüştür. Bu nedenle, dergide, kadınların deneyimlerinin paylaşılmasını ve araştırılmasını önemsendiği belirtilmekle birlikte (Ansal, 1989, 38) *Feminist* dergisinde olduğu gibi teşvik edilmemiştir. *Kaktüs*, yukarıda da belirtildiği gibi, kadın örgütlenmelerinin deneyimlerini duymaya daha fazla önem vermiştir. Nitekim, ilk sayısındaki “Okuyuculara Mektup”unda da kadınlara örgütlenme deneyimlerini yazmaları için çağrıda bulunmuştur:

¹⁰⁹ Uçan Çubukçu (2004, 70) *Kaktüs* dergisinin tanıklıklara çok sık yer verdiğini belirtmiştir ancak bu çalışma kapsamında yapılan incelemeye göre bu doğru bir tespit değildir. Nitekim dergi ekibinden, Savran da *Kaktüs* dergisi üzerine olan bir söyleşinde, derginin kişisel deneyimlere az yer vermiş olmasını en önemli eksikliklerinden biri olarak değerlendirmiştir “Biz, özel alanın politikasını doğru dürüst yapamadık, eksik bıraktık... Bu biraz da kadronun oluşumuyla ilgiliydi. Kuru yazılar yazan akademisyenler ağırlıktaydı o kadroda; özel alana ilişkin olarak, biraz pedagojik, ahlakçı denebilecek yazılar yer almıştı dergide. Özel alanı, hepimizin her an yaşadığı deneyimleri, pedagojik, ahlakçı ve ‘öğretmence’ ele almak kötü oluyor” (Savran, 2005b, 129).

¹¹⁰ Cinsel tacize karşı bir kampanya yürütme tartışmaları, 1. Feminist Hafta Sonu’na dayanmaktadır. Bu toplantıda tüm feministlerin katılacağı uzun soluklu bir kampanya fikrinde uzlaşılmıştı: “‘Bedenimiz Bizimdir’ ana başlığı altında birkaç konu olacaktı: ‘Dayağa Karşı Kampanya’, ‘Bekâret’ ve ‘Sarkıntılığa Karşı Kampanya’” (Bora, 1989, 22). Fakat toplantının ardından kampanya fikri üzerine Ankaralı ve İstanbullu feministler arasında kampanyaya dair ortak bir tartışma yürümemiş ve ayrı kampanyalar yürütmüşlerdir. Ankaralı Feministler 14-28 Ekim tarihleri arasında Sarkıntılığa Karşı Kampanya’yı yürütmüşlerdir (Bora, 1989, 22). Perşembe grubu Kadın Dayanışma Derneği ile yaşadıkları anlaşmazlıklardan dolayı kampanya bitmeden kampanyadan ayrılmıştır (Bora, 1989, 24). İstanbullular ise bir aylık yoğun bir toplantı döneminin ardından, 2 Kasım 1989’da Bedenimiz Bizimdir; Cinsel Tacize Hayır Kampanyası’nı (ya da kısaca “Mor İğne” Kampanyası) Kadıköy Vapurı’nda kadınlara, kendilerini taciz eden etklere batırmaları için mor iğne dağıttıkları bir eylemle başlatmışlardır (Kadınlar Cinsel Tacize Karşı Dayanışmaya!, 1989, 14; Mor İğne Satış Metni. 1989, 21).

“SF Kaktüs’ün bu sayfası sizlerden gelecek mektup ve yazılara ayrılacak. Ancak, bu sayfa, bazı yazılarla ya da derginin bütünüyle ilgili kısa yazıların sunulmasından öte bir anlam taşıyın istiyoruz. Okuyucu Mektupları sayfası farklı alanlarda birbirinden bağımsız olarak bir şeyler yapmaya çalışan küçük kadın gruplarının birbirleriyle iletişim kurmalarının bir ilk aracı olabilir. Sendikalarda, işyerlerinde, üniversitelerde, hatta liselerde, başlangıç aşamasında da olsa artık böyle gruplar olduğunu biliyoruz. Kadınların düzenledikleri toplantı, seminer, panel, söyleşi vb. etkinlikleri ya da kitap, dergi türü yayın çabalarını bu sayfada duyurmak istiyoruz. Böylece birbirimizle tanışma ve sesimizi daha geniş bir kitleye duyurma olanağı bulabiliriz” (SF Kaktüs, 1988c, 17).

Görüldüğü gibi, *Feminist* dergisi kadınlara seslenirken ve onların kişisel deneyimlerini yazmaya teşvik ederken, *Kaktüs* kadın gruplarına seslenmiştir ve okuyucu sayfasının anlamlı kılmanın yolunun da kişisel deneyimlerin değil örgütlenme deneyimlerinin paylaşılması olduğunu belirtmiştir.

Kaktüs’te, *Feminist* dergisinin aksine, “ben” dili yerine “biz” dili hakimdir. Biz” dilinin ağırlıkta olmasının nedenlerinden biri, derginin kolektif politik kimliğini kurmaya ve bunu anlatmaya öncelik vermesidir. Bu nedenle, dergi ekibindekiler kişisel imzalı yazılarında dahi *Kaktüs* ’ün kolektif kimliğini yansıtacak biçimde “biz” dilini kullanmışlardır: “Bizler politik bağımsızlık derken, kadınların gereksinimlerinin belirlediği bir mücadele gündeminden söz ediyoruz. Bu, sosyalist politikanın gündeminden ve önceliklerinden de bağımsızlığı içeriyor” (Paker, 1988b, 33). Derginin içeriğinde ve biçiminde kolektif kimliğinin ön plana çıktığını gördüğümüz bir diğer niteliği de röportajların ya da bazı haberlerin kişi isimleri yerine SF Kaktüs imzasıyla yayınlanmasıdır.

Derginin kolektif politik kimliğinin dışında “biz” dilinin kullanıldığı diğer biçim ise, *Feminist* dergisinde de yer alan, kadınları kolektif bir özne olarak kurdukları “biz kadınlar” dilidir:

“Kadın olarak yaşamak, kadın olduğunu unutmadan ve unutturmadan yaşamaya çalışmak: Bunun günün her anında savaşmak anlamına geldiğini bilmeyeniniz var mı? Bize ait olduğu varsayılan görevleri aksattığımızda veya itiraz ettiğimizde, anne, kız kardeş, kız evlat veya birilerinin eşi olmak istemeyip, yalnızca kendimiz olmak istediğimizde karşımızda koskoca bir toplumu, bir sistemi bulmadık mı?” (Dilber, 1989b, 52).

Kaktüs’teki, “biz” dilinin hakimiyeti de “kişisel olan politiktir” yaklaşımlarının kişisel boyutunu eksik bıraktıklarının göstergelerinden bir diğeridir.

Derginin sosyalist feminist kimliği, dergi içeriği kadar yazma biçimini de etkilemiştir. Aşağıda ayrıntılı şekilde değinileceği gibi, derginin hem feministlerle hem de sosyalistlerle sosyalist feminist kimliği üzerinden girdiği tartışmalar, dergide polemikçi bir üslubun ve savunmacı bir dilin hâkim olması sonucunu yaratmıştır. Dergideki yazma biçimini etkileyen bir diğer olguysa, dergi ekibinin çoğunluğunun

akademik arka planlarının olmasıdır. Sosyalist kimlikleriyle akademik kişiliklerinin bir araya gelişi, sol jargonun hâkim olduğu, teorik, dipnotlu ve uzun yazıların dergide çok daha fazla yer almasına yol açmıştır. Dergi ekibi, yola çıkarken, her ne kadar “teorik bir dergi çıkarmayı hedeflemiyoruz, kadın mücadelesinin güncel konularına ışık tuttuğu ölçüde, teorik tartışmalara, aktarmalara yer vereceğiz” (SF Kaktüs, 1988a, 6) deseler de dergideki kimi yazılar oldukça teoriktir. Bunlar, ancak solda örgütlü, belli bir bilgi birikimine ve okuma pratiğine sahip olanların anlayabileceği türde kavramların yer aldığı, referanslı ve uzun yazılardır. Bu yazıların en tipik iki örneği, Nesrin Tura’nın “Sıgılık ve Kolay Cevaplar- Türkiye Solunda Kadın Sorununa ve Feminizm Yaklaşımlar I” ve “Türkiye Solunda Kadın Sorununa ve Feminizm Yaklaşımlar II: Sorgulamaya Doğru İlk Adımlar” başlıklı yazılarıdır. Tura, birincisi yirmi bir, ikincisi on iki sayfa olan bu yazılarda, Marks, Engels ve Lenin tezlerini de dahil ederek *Kaktüs*’ün “kadın sorunu”na yaklaşımını ve feminizmin burjuva ideolojisi değil sosyalizm ile birlikte kadınları kurtaracak tek yol olduğunu, içe kapalı bir dilde anlatmıştır. Tura, işlevselci-ekonomi, hâkim sınıf, burjuva demokratik devrim, emperyalizm, sınıf mücadelesi, emek-sermaye çelişkisi, feodal kalıntı vs. gibi sol terminolojiye ait kavramları açıklamadan okuyucunun bildiğini varsayarak kullanmıştır. Dergideki diğer yazıların büyük bir kısmının, bu kadar teorik ve içe kapalı bir dili olmasa da çok büyük bir bölümünde *Feminist* dergide eleştirilen ve sol hareketle özdeşleştirilen yazma üslubunun hâkim olduğu görülmektedir (Tura, 1988a; Tura, 1988b).

Derginin biçimine bakıldığında ise, *Feminist* dergisinin aksine, dönemin pek çok düşünce dergisinden farklı olmadığı görülmektedir. İlk sayfada derginin künyesi, daha sonra içindekiler bölümü ve ardından da yazılar yer almaktadır. Her sayıya göre sayfa sayısı değişmekle birlikte ortalama altmış sayfalık, hacimli sayılabilecek bir dergidir. Dergi, bu niteliklerinden dolayı okurlarından da eleştiriler ve öneriler almıştır:

“Mektubumu bir küçük eleştiriyle bitirmek istiyorum. Çıktığından beri Kaktüs’ü izliyorum. Görüyorum ki 5. sayı olmasına rağmen halâ kendini sola kabul ettirme çabasında. Bütün enerjisini ve gücünü buna harcıyor. Bence yeter diyorum. Biraz da kuru buluyorum. Kadınların öz yaşam deneylerine yer vermek, ya da küçük hikayeler biraz renklendirebilir sanıyorum” (Yılmaz, 1990, 42).

Dergi ekibi, sekizinci sayısında hem kendi içindeki tartışmalar hem de okurlardan gelen eleştirilerle birlikte derginin içeriğinde ve biçiminde değişiklikler yapacaklarını ilan etmiştir:

“Kaktüs, özellikle ilk sayılarında sosyalist-feminist kimliğini tanımlamaya, teorik-politik ayrımlarını vurgulamaya ağırlık verdi. Türkiye’de kendisini sosyalist feminist olarak tanımlayan ilk grup olarak ortaya çıkmış olmamız ve başlangıçta, merakın yanı sıra çeşitli çevrelerden farklı tepkilerle karşılaşmış olmamız, bir anlamda bu durumu kaçınılmaz hale getiriyordu. Hem kendi içimizde hem de başka kadınlarla yaptığımız sohbetler sonucunda, artık kendimizi yeterince tanımladığımıza, bundan böyle soyut bir kimlik tanımlamasının ötesine geçerek, kadın politikasını somutlamaya ağırlık vermemiz gerektiğine karar verdik. Özellikle son sayılarımızın daha renkli ve canlı olduğu yolundaki olumlu yaklaşımlar da bize cesaret verdi. Bundan böyle, somut ve güncel konulara kadın bakış açısını sokmaya, somut çözümlerin, eylem biçimlerinin yaratılmasına katkıda bulunmaya daha çok ağırlık vermek istiyoruz. Bu da sizlerden gelecek katkıları daha vazgeçilmez hale getiriyor. Bu "yenilenme" girişimine paralel olarak biraz biçimimizi de değiştirmek istedik. Daha kolay ve keyifli okunan, göze hitap eden bir Kaktüs çıkarmaya çalışacağız” (SF Kaktüs, 1988b, 5).

Derginin biçim ve içeriğinin sekizinci sayısından sonra az da olsa değiştiği görülmektedir. Yukarıda da ifade edildiği gibi, deneyim yazıları da dokuzuncu sayıdan sonra artmıştır; bu sayıdan itibaren sosyalist feminist kimliği tanımlayan yazıların sayısı da azalmaya başlamıştır. Son sayıdaki cinsellik dosyası, dergi içeriğindeki değişim çabasının en önemli göstergelerinden birisidir. Bunun yanı sıra dergi, sekizinci sayıdan itibaren, görsel açıdan da zenginleştirilmeye çalışılmıştır; karikatürler ve fotoğraflar eski sayılara göre daha fazla yer almıştır. *Kaktüs*’ün dergisinin içeriğinde ve biçiminde yaratmaya çalıştığı bu değişimin ardında, geleneksel sol yayınlara benzeyen taraflarını törpülemek ve alternatif feminist yayıncılığa daha fazla yaklaşma isteği yer almaktadır. Ancak, bu çabaya rağmen, *Kaktüs*’ün sekizinci sayısından itibaren hem içerik hem de biçim anlamında, yukarıdaki alıntıda vaat ettiği değişimi tam olarak gerçekleştirebildiğini söylemek mümkün değildir.

3.2.3.3.Okurla Kurulan İlişki

Kaktüs de tıpkı *Somut 4. Sayfa* ve *Feminist* gibi, okurlarıyla, egemen okur-yazar ikiliğinin dışında bir ilişki kurmayı önemsemiştir. *Kaktüs*’te, *Feminist*’ten farklı ve *Somut 4. Sayfa* ile benzer biçimde, dergi ekibi ve okur ayrımı vardır. “Okuyuculara Mektup”, “Okuyucu Mektupları” ve “Okurla Sohbet” adlandırmalarından da görüldüğü gibi, *Kaktüs* bu ayrımı tanımış ve okurla ilişkisini, bu ikiliğin varlığının kabulü üzerinden yataylaştırmaya çalışmıştır. Bunu yaparken, *Feminist*’ten farklı olarak daha yapısal yöntemler kullanmıştır. İlerleyen zamanlarda derginin kimi okurları yazarı olmuştur kimileri de dergi yayın kuruluna girmiştir; ancak derginin söyleminde yazar-okur ayrımı ortadan kalkmamıştır.

Dergi, ilk sayısında “Okuyuculara Mektup” başlıklı yazıda okurla nasıl bir ilişki kurmayı arzuladığını ve bunu hangi yöntemlerle yapmayı hedeflediğini anlatmıştır.

Okurla arasındaki ilişkiyi “edilgin bir okur-yazar ilişkisinden” çıkarmayı hedeflemiştir: “Eleştirilerinizle, katkılarınızla, aktif katılımınızla bu siz, biz ayrımını kaldırabilirsiniz. Neden SF *Kaktüs* bizim, hepimizin dergisi olmasın? *Kaktüs* neden çiçek açmasın?” (SF *Kaktüs*, 1988c, 18).

Kaktüs’ün okurla arasındaki mesafeyi azaltmak için üç temel yöntem kullandığı görülmektedir. Bunlardan birincisi, dergide, her sayısında olmasa da “Okuyucu Mektupları” isimli özel bir bölümün olmasıdır. Bu bölümdeki yazıların neredeyse tamamı sınıf ve cinsiyet ilişkileri üzerinedir. *Feminist*’e dışardan gelen yazılar çoğunlukla kadın olmaktan kaynaklı öznel deneyimlere dairken, *Kaktüs*’e “kadın sorunu”nun ya da dergideki yazıların Marksizm-feminizm bağlamında tahlilini içeren yazılar gelmiştir.¹¹¹ Bunun yanı sıra, Somut 4. Sayfa’da olduğu gibi, *Kaktüs*’te de “Okuyucu Mektupları” bölümünde erkeklerin mektuplarına da yer verilmiştir.

Kaktüs’ün okuyucularla arasındaki mesafeyi azaltmak için benimsediği ikinci yöntem, düzenli ve tematik dergi okur buluşmaları düzenlemektir.¹¹² Bu buluşmaların ilkinin, okurun dergiye dair görüş ve önerilerini duyabilmek için düzenlemiştir. İlk buluşmadan sonraki buluşmaların hepsinin belli bir konu başlığı vardır ancak bu buluşmalar, tematik olsalar da bu toplantılar her zaman derginin biçimine, diline, içeriğine, yayın politikasına vs. ilişkin okurların görüşlerini duyabildikleri bir alan olmuştur. Dergide, okur buluşmalarına ilişkin değerlendirme yazıları ya da bilgilendirme notları düzenli olarak paylaşılmıştır. Böylece, okur

¹¹¹ Sevgi Uçan, *Feminist* dergisinin okurla daha doğrudan bir ilişki kurduğunu ve sayfalarını kadınların kişisel deneyimlerine açtığını, *Kaktüs*’ün ise okurdan gelen tepkileri kendi kolektif kimliğinin süzgecinden geçirdikten sonra yayımlayıp yayınlamamaya karar verdiğini iddia etmiştir ve iki derginin okuyuculardan gelen yazıları arasındaki içerik farkının nedeninin de bu olduğunu belirtmiştir. (Uçan, (Yöney), 1995, 26), Uçan, bu tespiti herhangi bir referans vermemiştir. Kendi araştırmam doğrultusunda, *Kaktüs* dergisinin sayılarında, dergi ekibinin söyleşilerinde, yazılarında ve tez kapsamında dergi ekibinden kişilerle yaptığım görüşmelerde, bu tür bir bilgiye rastlamadım. *Feminist* dergisi ve *Kaktüs* dergisinin okuyucularından gelen mektupların, yazıların arasındaki içerik ve üslup farklılığının nedeni, dergilerin hedef grupları ve bununla bağlantılı olarak da benimsedikleri dil ve yazı biçimi arasındaki farklılıklardır. *Kaktüs*, sosyalistlere ulaşmayı önemseydiği için okurları da bu hedefleriyle bağlantılı olarak çoğunlukla sosyalist kadınlardır ve ele aldıkları konular da kendi ideolojileri ile paraleldir.

¹¹² *Kaktüs*’ün düzenlediği okur buluşmaları aşağıdaki gibidir:

4 Haziran 1988 Cumartesi Bilsak’ta “Okurla Sohbet”. İçeriği, dergiye dair okurların görüşlerini duyabilmek. Erkeklerle de açık.

8 Ekim 1988 Cumartesi, saat 14.00’te. Konu: "Kadın Hareketinin Bağımsızlığı". Yer: Dergi Bürosu. Sadece kadınlara açık.

10 Aralık, 1988 saat: 14. 00’te. Konu: "Kadın Kimliği ve Kadın Değerleri" Yer: Bilar.

18 Şubat 1988 Cumartesi günü saat 1400’te. Konu: "Politikaya Katılım". Yer: Dergi Bürosu.

23 Aralık 1989, saat 14.00’te. Konu: "Aile ve Aile Reisiği". Yer: Dergi Bürosu.

buluşmasına gelemeyenlerle de okur buluşmaları üzerinden bir ilişki kurulmuştur (SF Kaktüs, 1988d; Ansal, 1988).

Dergi-okur ayrımını ortadan kaldırabilmek için kullandıkları üçüncü yöntem ise, okurla birlikte araştırma grupları oluşturmaktır. Okur buluşmalarına gelen kadınlarla dört konuda araştırma grupları oluşturulmuştur: "Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik", "Cinsiyetçi Sistemin Kökenleri", "Çalışan Kadının Evde ve İşteki Konumu", "Kadınların Sınıfsal Konumları Neye Göre Belirlenir?" (SF Kaktüs, 1988c, 5).¹¹³ *Kaktüs*, bu yapılandırılmış ilişki biçimlerinin dışında, bürosunun açık olduğu gün ve saatleri ilan ederek okurları bürolarına sohbet etmeye, fikir alışverişinde bulunmaya da davet etmiştir.

Derginin, okurlarıyla arasındaki mesafeyi azaltma çabasının bir diğer göstergesi de dergi içi tartışmaları dergi sayfalarından aktarmalarıdır. Bunun dergideki önemli örneği, Banu Parker'in 1989'un 8 Mart mitinginde dergi adına yaptığı konuşmanın ardından dergi ekibi arasındaki fikir ayrılıklarını paylaştıkları ayrıntılı yazılardır (SF Kaktüs, 1989a; Parker, 1989a; Parker, 1989b).

3.2.4.Örgütlenme Perspektifi

Bu bölümde, *Kaktüs* dergisinin kadınların ezilmesini ve sömürülmesini ortadan kaldıracak bir örgütlenmeyi nasıl tahayyül ettiği, *Feminist* dergisinin örgütlenme perspektifiyle karşılaştırmalı bir biçimde ele alınacaktır.

Kaktüs'ün *Feminist*'e göre daha tanımlı bir örgütlenme perspektifi vardır. *Kaktüs*, başta, feminist duruşunu ve amacını anlattığı ilk sayısındaki çerçeve metinler olmak üzere, kadınların kurtuluşunun nasıl bir örgütlenme ile mümkün olacağını çok daha net ifade etmiştir. *Kaktüs*'ün örgütlenme perspektifinin dört ana unsuru olduğunu söylemek mümkündür: Birincisi, kadın hareketinin örgütsel ve politik bağımsızlığını savunmak; ikincisi, egemen merkeziyetçi ve hiyerarşik sol örgütlenme modelini eleştirerek anti-hiyerarşik merkezi olmayan bir örgütlenmeyi savunmak; üçüncüsü, harekete dahil olan kadın ve örgütlenme sayısını arttırarak hareketin büyümesini ve güçlenmesini sağlamak ve dördüncüsü ise, sol harekete ve ideolojiye yönelttiği eleştirilere rağmen sosyalist hareket ve kadın hareketi arasında ittifak zeminleri yaratmaya çalışmaktır.

¹¹³ Dergi ekibinden Gülnur Savran ve Banu Parker'le tez kapsamında yapılan görüşmelere göre, bu çalışma grupları uzun soluklu olmamıştır. Öyle ki, Savran ve Parker grupların, ne tür çalışmalar yaptığını da pek anımsayamadılar.

Kaktüs'ün örgütlenme perspektifinin niteliklerine bakıldığında, *Feminist*'inkiyle paralelliklerin yanı sıra farklılıkları da olduğu görülmektedir. Birincisi, her iki dergi de kadın mücadelesinin bağımsız ve merkezi olmaması gerektiği konusunda hemfikirdir ancak bu nitelikleri yorumlama biçimleri farklılaşmaktadır. Yukarıda ayrıntılı şekilde tartışıldığı gibi, *Feminist* dergisi, kadın hareketinin bağımsızlığının ancak soldan örgütsel ve ideolojik bir kopuşla mümkün olacağını savunmuştur. *Kaktüs*, ise, ideolojilerden kopuk “arı bir feminizm” (SF Kaktüs, 1988b, 14) söz konusu olamayacağı gerekçesiyle ideolojik bağımsızlık fikrine karşı çıkmış ve kadın hareketinin örgütsel ve politik bağımsızlığını savunmuştur. İki dergi arasındaki bağımsızlığın niteliğine dair olan farklılıkları, kadın mücadelesinin bileşenlerinin kimler olacağı konusunda da bir ayrışmaya yol açmıştır. *Feminist*'in patriyarkanın bağımsız bir üretim sistemi olduğunu ileri süren feminist yaklaşımına göre, kadınların kurtuluşu, patriyarkayı yıkmayı hedefleyen kadın kurtuluş hareketinin öznel mücadelesiyle mümkündür. *Kaktüs*'e göre ise, patriyarkanın kapitalizm ile eklemlenerek var olduğu cinsiyetçi sistem içinde kadınların kurtuluşu, feminist olmayan sosyalist kadınları ve bağımsız grupları da içeren bağımsız kadın hareketinin mücadelesi sayesinde gerçekleşecektir. Dolayısıyla, *Feminist*'in örgütlenme tartışmalarında kadın mücadelesi ile kastettiği kadın kurtuluş hareketi iken *Kaktüs*, özellikle kadın kurtuluş hareketinden söz ettiğini belirtilmediği müddetçe, bağımsız kadın hareketine işaret etmiştir. *Kaktüs*, kendisini kadın kurtuluş hareketinin içinde, kadın kurtuluş hareketini ise bağımsız kadın hareketinin bileşeni olarak değerlendirmiş (Paker, 1988b, 36; SF Kaktüs, 1988a, 6) ve bağımsız kadın hareketini de şu şekilde tanımlamıştır:

“Bağımsız Kadın Hareketi sadece feminist kadınlardan oluşmayacak demiştik. Bağımsız Kadın Hareketi derken, Türkiye'de, belli bir anda var olan, farklı alanlarda, farklı varoluş ve örgütlenme biçimleriyle çalışmalar yürüten, kadının cins olarak ezilmesi temelinde bağımsız örgütlenme ve söz üretmekten yana bütün dağınık kadın gruplarının, merkezi bir örgüt çatısı altında toplanmayan bütününden söz ediyoruz” (Akdeniz, Öztürk, 1989, 37-38).

Kaktüs, kadın kurtuluş hareketinin bağımsız kadın hareketi içindeki rolünün ise, “öncülük” olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre “feministler, Bağımsız Kadın Hareketi içinde ancak feminist sözü, politikayı, kavramları vb. yerleştirdikleri ölçüde bir “öncülük”e sahip olabilirler” (Akdeniz ve Öztürk, 1989, 37).

İki derginin örgütlenme perspektifleri arasındaki bir diğer ayrım, anti-hiyerarşik bir kadın mücadelesinin nasıl olabileceğine ilişkin tasavvurlarıdır. Her iki dergi de kadın mücadelesinin bir çatı altında çoğalmasını hedefleyen merkezîyetçi bir örgütlenmeye

karşı çıkmış ve parçalı ama kolektif bir mücadeleyi savunmuştur. Ancak *Kaktüs*, *Feminist*’ten farklı olarak hareketin birlikteliğini ve politik etkinliğini sağlamak için “işlevsel bir merkezîyetçiliği” ihtiyaç olduğunu da altını çizmiştir. *Feminist*’in, *Kaktüs*’ün tarif ettiği anlamda bir “işlevsel merkezîyetçiliğe” kaşı olduğuna dair bir ifadesi yoktur ancak kadınlar ve kadın örgütlenmeleri arasında kurulacak ortaklığın adını bu şekilde koymamıştır. Bu konudaki ikinci farklılıkları ise, *Kaktüs* merkezi bir biçimde olmasa da kadın hareketinin güçlenmesiyle kitleselleşmesi arasında doğrudan bir ilişki kurmuştur; bu nedenle harekete dahil olan kadın ve bağımsız kadın örgütlenmesi sayısının artmasını hedeflemiştir. *Feminist* ise, kadın mücadelesinin güçlenmesi için feminist sözün hayatın her alanında yaygınlaşmasına ve meşrulaşmasına öncelik vermiş ve bunun farklı bir kitleselleşme perspektifi olduğunu savunmuştur.

Kaktüs ile *Feminist* dergilerinin örgütlenme perspektiflerini kurarken ve anlatırken kullandıkları yöntemler arasında da önemli bir fark vardır. *Kaktüs*, kadın mücadelesinin örgütlenmesinin nasıl olması gerektiğine ilişkin tasavvurunu hem feministlerle hem de sol ile doğrudan polemige girerek çoğu zaman da savunmacı bir dilde anlatmıştır. *Feminist* dergisi ise, örgütlenme tartışmalarında sol ile doğrudan bir polemige girmemiştir, bu, onun için kadın kurtuluş hareketi içindeki bir tartışmadır ve bu tartışmadaki ötekisi sosyalizmden ziyade sosyalist feminizmdir.

3.2.4.1.Örgütsel ve Politik Bağımsızlık

Kadın hareketinin bağımsızlığı, *Kaktüs*’ün, sosyalist sol ve kadınların kurtuluşunun ön koşulunun sosyalizm olmadığını savunan radikal feministlerle arasındaki en tartışmalı konulardan biridir. *Kaktüs*’ün bağımsızlık tanımının da örgütsel ve ideolojik olmak üzere iki boyutu vardır. “*Feminist Dergisi*” başlığında da belirtildiği gibi, kadın mücadelesinin örgütsel bağımsızlığı, feministlerin ortaklaştığı bir konudur. Örgütsel bağımsızlık, 1980’lerin sonunda yükselen kadın hareketinin gücüyle, o yıllarda, sol hareket içinde dahi kabul gören bir yaklaşımdır. Bu nedenle *Kaktüs*’teki bağımsızlık tartışmasının geniş bir bölümü, politik bağımsızlık-ideolojik bağımsızlık çatışması üzerinedir.

Kaktüs’e göre, kadın hareketinin bağımsızlığı, “hareketin gerek savunacağı politikaların gerek örgütlenme biçiminin diğer hareketlerden ayrı bir çizgide yürütülmesi” (SF *Kaktüs*, 1988b, 12) demektir. Bu da “partilerden, örgütlerden,

erkeklerden...” bağımsız olan, “herhangi bir siyasi eğilimin ya da toplumsal bir grubun kararlarına ve politik gereksinimlerine bağımlı olmayan; kadınların kendi başlarına yürüttükleri... ...örgütsel bağımsızlığın yanı sıra politik bağımsızlığını da koruyan bir hareket” (Paker, 1989c, 66) anlamına gelmektedir.

Kaktüs, örgütsel bağımsızlığı, *Feminist* gibi herhangi bir siyasal oluşum ile organik bağı olmamak ve erkeklerden ayrı örgütlenmek biçiminde tanımlamıştır ancak ayrılıkçılığa karşı çıkmıştır. Bağımsız kadın hareketi, örgütlenme yapısında ve işleyişinde sadece kadınların yer aldığı ve başka bir siyasal oluşumun alt kolu ya da “yandaş” örgütü olmayan örgütlenmelerden oluşmalıdır. *Kaktüs*, kadın mücadelesinin neden erkeklerden bağımsız olması gerektiğini *Feminist*’le benzer şekilde gerekçelendirmiştir:

“Ezilenlerin, kendilerini ezenlere karşı mücadeleyi, ezenlerle birlikte yürütmeleri mümkün mü? Kadınların, erkeklerce sindirilmek korkusu duymadan, rekabete girme endişesi taşımadan örgütlenebilecekleri, gelişebilecekleri ve yönetebilecekleri yapılara ihtiyaçları var” (Paker, 1988b, 34).

Kaktüs’e göre, erkeklerle kadınlar arasında erkekler lehine bir iktidar ilişkisinin varlığı, erkeklerin bulundukları her ortamı domine edebilmelerini sağlamakta ve kadınların kendilerini ifade etmelerini engellemektedir. Örneğin, erkekler, panellerde çok uzun konuşmalar yapmakta ve kadınların konuşmalarını bastırmaktadırlar (Erkekler Kadınları Konuşuyor, 1988, 78).

Kaktüs, kadınlar ve erkekler arasında bir ezme ezilme ilişkisi olduğunu ve erkeklerin bu ezilme ilişkisinden maddi çıkarları olduğu belirtilmekle (Savran,1989c, 29) birlikte *Feminist* dergi kadar ezen erkek özneyi ön plana çıkarmamıştır. *Kaktüs*’ün esas karşısına aldığı, cinsiyetçi kapitalist sistemdir. *Kaktüs*’e göre, bu sisteme karşı mücadelenin niteliği tek tek erkeklerin durumlarına göre belirlenemez elbette ama “kendi cinsiyetçi bakış açılarını sorgulayan erkeklerin tek tek ‘ben ezmiyorum’ demeleri [de] önemsiz değildir” (Paker, 1988b, 34). Dolayısıyla, *Kaktüs*, *Feminist*’ten farklı olarak, erkekleri ve karma örgütlenmeleri örgütlenme perspektifinin tamamen dışında bırakmamıştır:

“Hiç kuşkusuz, geçmişte dünyadaki çeşitli feminist hareketlerin deneylerinden de görülebileceği gibi bazı örgütlenmeler (Amerika Birleşik Devletleri’ndeki Ulusal Kadınlar örgütü ya da İngiltere’deki Kürtaj Kampanyası) erkeklerle de açık olarak yürütülmüştür. Sosyalist harekete ve muhalif hareketlerin yürüttükleri mücadelelere destek vermek, ittifak yapmak söz konusu olabilir. Ama bütün bunların olabilmesi için bile kadınların bağımlı konumlarına, önce kendi örgütleri aracılığıyla başkaldırımları gerekmektedir” (Paker, 1988b,34).

Dergide, kadın mücadelesinin ihtiyaç olan noktalarda tüm muhalif hareketlerle ittifak kurabileceği belirtilse de sosyalist hareket ile kuracağı ittifakların ayrı bir önemi ve rolü olduğu sürekli vurgulanmıştır:

“Mücadele alanlarımız çakıştığı ölçüde eşcinseller hareketinden öğrenci hareketine kadar tüm muhalif gruplarla ittifak yapmaktan yanayız. Ancak tüm bu muhalif grupların ortak özelliği bütünlüklü bir toplumsal proje sunmayışları. Böyle bir projesi olan sosyalist hareketle yapacağımız ittifakın, sosyalistler olarak bizim için farklı bir anlamı var (SF Kaktüs, 1988b,19).

Dergide çok geniş yer verilmemekle birlikte, kadın mücadelesi içinde erkeklerin belli konularda desteklerinin alınabileceği ya da feministlerin ideolojik güçlerini erkeklere göstermek için dahi olsa zaman zaman erkeklere açık etkinlikler yapılabilmesi fikirlerinin savunulması (Erkekler Kadınları Konuşuyor, 1988, 78) *Kaktüs*’ü *Feminist* dergisinden ayıran bir diğer önemli noktadır. *Feminist* dergisi, *Kaktüs*’ün tersine, patriyarkanın yıkılabilmesi için bu sistemin varlığından ve sürmesinden doğrudan yarar sağlayan erkeklerin, kadınların mücadelesinin hiçbir biçimde parçası olamayacaklarını savunmuştur. Dahası, *Feminist* dergisi, kadınların; kendilerini baskı altında tutan, şiddet uygulayan, sömüren, ezen vs. tek tek erkeklere düşmanlık beslemelerine de karşı çıkmamıştır. *Kaktüs*’ün, ayrılıkçılığı savunmaması ve erkekleri mücadeleden tamamen dışlamaması, şüphesiz *Kaktüs*’ün sosyalist feminist kimliğinin izdüşümüdür. Ancak, derginin erkeklere ilişkin bu hâkim yaklaşımının, son sayılarına doğru değiştiği ve *Feminist* dergisinin perspektifine yaklaştığı görülmektedir. Örneğin, Yelda’nın on birinci sayıda yer alan, “Kadın Kadına Kalmamız Lazım” başlıklı yazısında bu değişimin izleri görülmektedir. Yelda, bu yazıda, 20 Mayıs’ta Mülkiyeliler Birliği’nde, Gülnur Savran’ın konuşmacı olduğu “Kadın Hareketi Neden Erkeklere Kapalı?” başlıklı söyleşiyi aktarmıştır. Yelda’nın aktarımına göre, Savran konu üzerine şu şekilde konuşmuştur:

“Erkek egemen sistemde tek tek erkekler bu sistemin kurbanıdır” denir. Oysa taraf oldukları için kurban değil, fail haline gelirler. Kendilerine sunulan bedenlerden, karşılıksız işlerden erkeklerin somut çıkarları var. Bu üstünlüklerini korumak için ya şiddete, cinsel tacize başvururlar ya dışlarlar ya da denetlerler. Onları eğiterek, 'demokratlık'la, 'çağdaşlık'la kendi çıkarlarına olan şeyden -erkek egemenliği- vazgeçiremeyiz, dirençle karşılaşmadıkça bu çıkarlardan vazgeçmezler. O güce karşı bir güç olarak karşılarına çıkmamız gerekir. Bu da kadınların aralarında dayanışarak örgütlü güç olmalarından geçer” (Yelda, 1990, 43).

Yukarıda yer verilen dergideki hâkim görüşün aksine, Savran bu konuşmasında erkeklerin erkek egemen sistemin failleri olduklarını ve bu sistemin sürmesinden somut çıkarları olduğunu, dergi sayfalarında görmediğimiz bir netlikte vurgulamıştır. Aynı söyleşide, Yelda da *Feminist* dergisindeki Gül (1987a)’ın “Erkek Düşmanlığından Korkmamak” başlıklı yazısına atıfla, “Kadın düşmanlığının bu

kadar yaygın olduğu bir dünyada ben de Gül'e katılıyorum” (Yelda, 1990, 44) diyerek yine, *Kaktüs*'te hiç rastlamadığımız bir politik tavır olarak erkek düşmanlığını kişisel olarak sahiplenmiştir.

Feminist'in bağımsızlık yaklaşımında, kadın mücadelesinin bağımsızlığının güvencesi ideolojik bağımsızlık iken *Kaktüs*'te bu, politik bağımsızlıktır. *Kaktüs*, politik bağımsızlığı ise şu şekilde tanımlamıştır:

“Bizler politik bağımsızlık derken, kadınların gereksinimlerinin belirlediği bir mücadele gündeminden söz ediyoruz. Bu, sosyalist politikanın gündeminden ve önceliklerinden de bağımsızlığı içeriyor. ...kadınlar olarak erkeklerin sosyalist politikada söylediklerini, ayrı bir örgütte söylemek değil. Örgütsel bağımlılıkların 'ayrı' kadın örgütlerinde içselleştirilmiş bir biçimde yaşanması hiç değil[dir]” (Paker, 1989c, 33).

Kadın mücadelesinin bağımsızlığının niteliğini, ideolojik mi yoksa politik bağımsızlığın mı belirlediği, radikal feministler ve sosyalist feministler arasındaki en öne çıkan ayrımlardan biridir ve temelde de feminizmin bir ideoloji olup olmadığı tartışmasına dayanmaktadır. *Kaktüs*'ün sayfalarında, bu ayrımını en belirgin biçimde gördüğümüz ilk tartışma, derginin “Kadın Hareketinin Bağımsızlığı” başlıklı okur buluşmasında, Stella Ovadia ve dergi ekibi arasında başlayan ve ardından *Kaktüs* sayfalarında devam edendir. Bu yazılardan biri, Banu Paker'in, okur buluşmasındaki tartışmalarda karşı görüşte oldukları sosyalistlere ve feministlere yanıt veren bir dilde kaleme aldığı, *Kaktüs*'ün kadın hareketinin bağımsızlığı perspektifini uzun bir biçimde anlattığı, “Yeniden Kadın Hareketinin Bağımsızlığı Üzerine” başlıklı yazısıdır. Paker, bu yazısında, sosyalistlere, kapitalizme en çok kim karşıdır yarışına girmeden bağımsız bir hareket yaratmak istediklerini ama bu hareketin “sosyalistlerle dirsek teması içinde olacağı[nı]” (Paker, 1988b, 36) ifade ederken, feministlere ise, politik ve örgütsel olarak bağımsızlığı olan bir mücadeleyi savunduklarını anlatmıştır. Paker, aynı yazıda bağımsız kadın mücadelesinden yana olmanın, radikal feministlerin savunduğu gibi, kadınların diğer politik aidiyetlerini ardlarında bırakacakları anlamında gelmediğinin de altını çizmiştir:

“Bir kez kadın hareketinin mücadele alanının bütünselliği ve bağımsızlığı kabul edildiğinde, her kadın grubunun kendi görüşleriyle bu harekete katılması son derece olağan. Yani kadınlar bu harekete başka kimliklerini, düşüncelerini, ideolojilerini terk ederek gelmeyecekler. Bizim bu alana yaklaşımımız da tarafsız ya da 'ar' bir feminizm değil, sosyalist feminizm olacak” (Paker, 1988b, 33)

Okur buluşmasının ardından yayınlanan ikinci yazı ise, Stella Ovadia'nın, dergiye hitaben yazdığı “Kırmızı Çiçek Açmış Kaktüslü Komşular” başlıklı mektubudur. Ovadia bu mektupta, Savran'ın okur buluşmasında: “ideolojik bağımsızlık diye bir iddiamız yok” cümlesine atıfla *Kaktüs*'ün bağımsızlık yaklaşımını eleştirmiştir:

“İdeolojik bağımsızlık olmadan örgütsel bağımsızlık nasıl temellendirilecek? İdeolojik bağımsızlığa "sosyalist" olduğunuz için gereksinmediğinizi söylediniz. Örgütsel bağımsızlığa gereksinim neden? Kadın kadına olmak, daha rahat olmak türünden nedenlerden mi? İdeolojik bağımsızlık olmadan, yani bütün kadınların ezilmesinin teorisi yapılmadan kadınların "kurtuluş" hareketinden nasıl söz edebileceğiz? Bağımsızlıktan söz etmek gereği nereden kaynaklanıyor? Başka ya da öncelikli bağlanmalardan mı? Bağımsızlık sözcüğü sanki o bağlamı örtmek için kullanılıyor, ya da onlara gönderme yapıyor. Bağlanmanın ayıbı nerede? Bağlanılan yerin niteliğinde mi? Bağımsız sözcüğü tepkisel gibime geliyor. Her şeyi - her kurtuluşu- tekeline almak isteyen bir yaklaşıma tepkiyle uydurulmuş gibi. Ne diyorsunuz? İdeolojik bağımsızlık söz konusu olmadığına göre, özerklik kavramı daha iyi karşılamıyor mu 'örgütsel bağımsızlığı'?" (Ovadia, 1988, 37).

Ovadia, *Kaktüs*'ün bağımsız kadın hareketi tanımlamasındaki “bağımsızlık” nitelemesinin soldan ayrılığı değil, tersine sola bağlılığı gösterdiğini savunmuştur.¹¹⁴ Ovadia’ya, bir sonraki sayıda *Kaktüs* dergisi adına Savran yanıt vermiştir. Savran, öncelikle, okur toplantısında bağımsızlıktan söz ederken “iddia” sözcüğünün özellikle seçtiğini belirtmiştir. Çünkü, ona göre, ideolojilerden bağımsız olduğunu iddia eden “arı” bir feminizm mümkün değildir; her feminizmin bir ideolojisi vardır. Örneğin, feministlerin bir kısmı devletle ilişki kurmayı onu içeriden dönüştürmeyi savunurken bir kısmı devletle ilişkiye kesinlikle karşıdır. Savran’a göre, bu farklılığın nedeni, feminist tahlilleri değil ideolojik ayrılıklarıdır: bazıları liberter, bazıları anarşist, bazıları eşitlikçidir. Çünkü “toplumun bütününün örgütlenmesine ilişkin bir projesi olmayan feminizmin başka ideolojilerle eklemlenmesi neredeyse kaçınılmazdır” (Savran, 1989c, 33). Savran, Ovadia’ya verdiği bu yanıtta, Ovadia’nın ve *Feminist* dergisinin aksine feminizmin kendi başına bir ideoloji olmadığını ileri sürmüştür. Ovadia’ya göre ise, “kadınların kurtuluşunun ideolojisi olarak feminizm, çeşitli katmanlardan kadınların ideolojisi olabilir; o kadınların katmanlarından gelen dünya görüşleri feminizmlerine farklı renkler ve bağlantılar verir” (Ovadia, 1988, 37). Yani Ovadia’ya göre, feminizm başlı başına bir ideolojidir ve Savran’ın iddia ettiği biçimde diğer ideolojilere eklemlenmesine gerek yoktur; tersine, diğer ideolojilerden bağımsızlığı varoluşu için bir zorunluluktur.

¹¹⁴Ovadia, 2005 yılında Amargi Kadın Kooperatifi’ndeki söyleşisinde de *Kaktüs*’ün sırtında sosyalizm “küfesi” olduğu için “bağımsız” nitelemesine ihtiyaç duyduğunu oysa “kadın kurtuluş hareketi” tanımlamasının yeterli olduğu ifade etmiştir: “O zamanlarda kullanılan ‘Bağımsız Kadın Hareketi’ nitelemesi, kendini işçi hareketine, milliyetçi harekete göre konumluyordu; içinde pozitif bir niteleme yoktu. ‘Bağımsız’ demek, kimden bağımsız’ sorusu geliyor aklı bu noktada. Ben egemenden bağımsız olmak istemiyorum; egemene karşıyım, egemene karşı olarak ve kadınlar için varım. Dolayısıyla, bunu başka türlü tarif etmek gerekiyor. ‘Bağımsız kadınlar, bağımsız kurtuluş hareketi’ yerine, ‘Kadın Kurtuluş Hareketi’ yeterdi. Bağımsız’ demek, her zaman için, bir küfeye gönderme yapar; sırtımızdaki küfelerle çok yol alınacağını zannetmiyorum ben...” (Ovadia, 2005, 72)

Savran'ın, Ovadia'nın esas sorusuna -ideolojik bağımsızlık olmadan örgütsel bağımsızlık nasıl olacak- yanıtı ise yukarıda tanımlandığı biçimiyle politik bağımsızlıktır (Savran, 1989c, 33).

Sosyalist feministler ve radikal feministler arasında yoğunlaşan, kadın mücadelesinin bağımsızlığının niteliği ve feminizmin bir ideoloji olup olmadığı, dönemin feministleri arasındaki tartışmalarda da geniş yer bulan bir konudur (I. Feminist Hafta Sonu Kitapçığı, 1989, 41-57). Bu tartışmanın önemli bir boyutu, kadınların kurtuluşunun nasıl bir hareketle mümkün olacağını tartışırken diğer yandan feminizmin ne olduğunu, kimin feminist olduğunu ve feminist politikanın ne anlama geldiğini de kurmaktadır. Bu nedenle, Savran, Ovadia'ya yanıt verdiği bu yazısını yine savunmacı bir dilde sosyalist kimliğine sahip çıkarak noktalamıştır: “Kırmızı çiçeğimiz bizi bir yerlere bağlayan zincirlerin üzerindeki süs değil; kaktüs kırmızı çiçeğini bir yük gibi taşıyor” (Savran, 1989c, 29).

3.2.4.2.Merkezi Olmayan Örgütlenme

Kaktüs'e göre, bağımsız kadın hareketi, küçük kadın gruplarının ortak hareket ettiği ama merkezi olmayan bir örgütlenme biçimini benimsemelidir. Örgütlenmeler kendi gündemlerini bağımsız bir şekilde belirlemeli ve örgütlenmeler hareket için eşit şekilde temsil edilmelidirler. *Feminist* dergisinin örgütlenme perspektifinde olduğu gibi, Kaktüs'e göre de bu örgütlenmeler kadınların kendi kendilerine bir araya geldikleri öz örgütlenmeler olmalıdır. Parker'e göre, feminizmin kadın mücadelesine en önemli katkılarından biri, sadece örgütlenmenin kendisinin değil tüm örgütlenme süreçlerinin de önemli olduğunu göstermesidir. Bu nedenle, bağımsız kadın hareketinin, örgütlenmelerin ilkeleri, kadınlar arasındaki hiyerarşileri azaltmayı hedefleyen anti-hiyerarşik feminist örgütlenme ilkeleri olmalıdır:

“Gönüllülük, öz etkinliklerin gelişmesine ve artırılmasına uygun yapılar yaratmak. Kişiselliği yok etmeden kolektif kararlar alabilmek, hiyerarşilere karşı olmak, yönetim kurulları yerine, her kadının etkinliklerin yürütmesinde yer almasını sağlamak. Oylamalar yerine ikna yöntemlerinin yerleştirilmesi. Sadece çoğunluğun değil azınlığın ve tek tek kadınların haklarının korunmasını güvenceye almak. Rotasyonla çalışma, uzmanlaşmayı zararsız hale getirme. Etkinliklere katılan bütün kadınlara eşit derecede söz ve karar hakkı. Temsili değil, doğrudan demokrasi (Paker, 1989c, 67).

Kaktüs'e göre, kadınların kadın oldukları için ortak bir ezilmişliği vardır ama kadınlar arasında din, ırk, yaş, sınıf ve kültürel farklılıklardan dolayı kadınlık konumları değişmektedir. Ücretsiz aile işçisi bir kadınla fabrikada çalışan bir kadının, ev kadının ya da kentte yaşayan orta sınıf bir kadının yaşadığı ezilme aynı

değildir. Çünkü, kadınları ezen “tek bir ‘ekonomik/toplumsal’ ilişki biçimi yoktur” (Savran, 1989a, 11), bu nedenle de örgütlenme biçimleri de farklılaşmalıdır. Kadınların kurtuluşunu hedefleyen bağımsız kadın hareketi, farklı kadın örgütlenme biçimlerini tanıyan ve içeren bir mücadele biçimini öngörmelidir, aksi durumda hareket sekterleşir ya da eylemsizleşir (SF Kaktüs, 1988b, 13).

Kaktüs’ün, hareketin sekterleşmesi ve eylemsizleşmesiyle ilgili yaptığı uyarı hem feministlere hem de sol harekete yöneliktir. Feministlere, kadınların örgütlenmesinin tek nedeni ortak kadınlık deneyimleri değil, başka ortaklıklar da onları bir araya getiriyor derken, sola ise merkezi bir örgütlenmenin kadınların tüm farklılıklarını içermeyeceğini söylemektedir. *Kaktüs*’e göre, feminist olmayan ve kadınların ezilmesine karşı mücadele eden başka bağımsız kadın grupları da vardır ve bu grupları bağımsız kadın hareketinin parçası, zenginliği olarak görmek gerekir:

“Bu noktada sorun, bizim niyetlerimizin ötesinde, sözünü ettiğim çok parçalılığın, çok sesliliğin, kadınların nesnel durumlarının bir ifadesi olduğunu görmek ve bu durumdan ötürü telâşa kapılmamaktır. Tersine kadın hareketinin çok sesliliği, hareketi zenginleştirecek, ufkunu genişletecektir” (Paker, 1989c, 66).

“Feminist Dergisi” başlığında değinildiği gibi, *Feminist* de sınıf, ulus vb. gibi farklı ezilmişliklere karşı mücadele eden kadın gruplarının varlığını hareketin zenginliği olarak görmektedir; ancak *Kaktüs*’ten farklı olarak, bu zenginliği bağımsız kadın hareketi yerine kadın kurtuluş hareketi içinden tarif etmiştir (Ayşe, 1989a, 15).

Kaktüs’e göre, kadın mücadelesi ancak kadınların nesnel konumları arasındaki farklılıkları tanıyan bir örgütlenme perspektifiyle mümkündür. Dergide sık sık, bağımsız kadın hareketinin bu niteliği, solun demokratik merkezîyetçiliği benimseyen örgütlenme modelinin karşısına konularak savunulmuştur.

“Hareket denilince, örgüt ve (nedense!) tek bir örgütlenme modeli düşünülüyor. Bağımsız kadın hareketi çeşitli ve farklı parçalardan oluşan bir toplam. Bu hareketin tek bir örgütten ibaret görülememesi ise bizim niyetlerimizin ötesinde, kadınların nesnel durumlarına uygun düşmemesinden kaynaklanıyor. Hiç kuşkusuz farklı görüşlere sahip kadınlar ve kadın grupları, dernekleri sözünü ettiğimiz anlamda bağımsız örgütlenmelerdir ve bu hareketin parçası olacaklardır, örnek olarak, işyerlerinde örgütlenen gruplar, mahalle grupları, bilinç yükseltme grupları,¹¹⁵ lezbiyen gruplar, belirli talepler etrafında oluşan eylem birlikleri, vb. sayılabilir” (Paker, 1988b, 34).

¹¹⁵ Bilinç yükseltme gruplarını *Kaktüs* şu şekilde tarif etmektedir: “feminist harekete özgü bir örgütlenme biçimi olan «bilinç yükseltme gruplarının işlevi tam da bu bağlamda ortaya çıkıyor. Kadın erkek ilişkileri sevgi bağları ile örülmüş ilişkiler, ama öte yandan kadınlar bu ezilmişliğin çoğu yönlerini yalıtılmış bir biçimde yaşıyorlar, işte bilinç yükseltme gruplarında kadınların tek başlarına göğüslemek zorunda kaldıkları baskılar tartışılıyor ve böylece her bir kadının bireysel sorunu olmaktan çıkıyor. Bu küçük gruplarda yaşadıkları deneyimler, kadınların bir toplumsal grup oldukları bilincine varmalarında çok önemli” (SF Kaktüs, 1988b, 13). Dergi, bilinç yükseltme gruplarının

Kaktüs, Feminist'ten farklı olarak kadın mücadelesinin örgütlenmesini sol ile doğrudan polemige girerek de tartışmıştır. Dergide bunun en öne çıkan örneği, Nesrin Tura'nın *Yeni Öncü* dergisi ¹¹⁶ yazarlarına verdiği yanıtlardır. Tura'nın aktarımına göre, *Yeni Öncü* yazarlarından Nedret Sena, demokratik kitle örgütü modelinin “kadın hareketini kapsayıcı, kadınlar için en uygun tek model” olduğunu iddia etmiş ve iddiasını da şu şekilde temellendirmiştir: Kadınların ortak ezilmişliği ortak bir örgütlenme zemini oluşturur. Bu nedenle kadınlar, diğer siyasal farklılıklarını bir tarafa bırakarak kadın sorununun çözümü için ortak bir yapı altında örgütlenmelidirler. Bunun için de en uygun model, demokratik merkezîyetçiliği benimseyen ve farklı görüşleri içeren demokratik kitle örgütüdür. Tura ise, Sena'nın bu argümanına karşılık, demokratik kitle örgütlerinin siyasal partilere bağımlı yapısı ve demokratik olmayan iç işleyişinin kadın mücadelesi için uygun olmadığını ifade etmiştir (Tura, 1988b, 16-18).

Yine, *Yeni Öncü* yazarlarından Ahmet Ural'ın kadın mücadelesinin demokratik kadın konfederasyonu altında birleşmesi yönündeki önerisine karşın ise, Tura hiçbir örgütlenmenin tek başına kadın hareketini temsil edemeyeceğini belirterek hareketin örgütlenme biçiminin kampanyalar olduğunu ifade etmiştir:

“Sosyalistlerin bazı kesimleri açısından demokratik kitle örgütleri en uygun biçim olabilir ama bu ne kadın hareketini kapsayıcı bir modeldir, ne de bütün kadınlar için en uygun ve öncelikli model. Ortak bir örgütlenme, farklı sınıflara, uluslara, ırklara vb. bölünmüş olan kadınların nesnel durumlarına denk düşmez. Dolayısıyla, Ural'ın söz ettiği ‘Demokratik bir kadın konfederasyonu’ ancak belirli kadın derneklerinin bir araya gelmesinden oluşabilir ve kadın hareketinin yalnızca bir parçası olabilir, kendisi değil. Sınıfsal, ulusal vb. farkları iyi kavradıklarından mıdır nedir, feministlerin ortak örgütlenme gibi bir dertleri yok. Kadın hareketinin ortak eylemleri, geçici birliktelikleri, dayak, kürtaç, oy hakkı, barış, vb. gibi tüm sınıflardan kadınları farklılıklarıyla birlikte bir araya getiren kampanyalar çerçevesinde gerçekleştiriliyor” (Tura, 1988b, 19).

Tura'nın, Ural'a verdiği bu yanıtta “ortak örgütlenmeye” olumsuz bir anlam atfetmesinin nedeni, solun tek yapı altında sürekli bir birlikteliği öngören örgütlenme perspektifine karşı çıkmasıdır. O dönem, “örgütlenmek”, sol düşünce ve hareketin hegemonyasındaki bir alan olduğu için, Tura da tıpkı *Feminist* dergisindeki kimi yazılarda olduğu gibi, hâkim örgütlenme anlayışı dışındaki bir örgütlenme biçimini ifade ederken ancak örgütlenmeyi olumsuzlayan bir dil içinden kendini ifade

feminist harekete özgü bir örgütlenme biçimi olduğunu söylemiştir ancak bilinç yükseltmenin nasıl bir örgütlenme olduğuna ilişkin başka herhangi bir bilgi yer almamıştır.

¹¹⁶*Yeni Öncü* 80 öncesindeki Kurtuluş grubunun yayınıdır (Osmanağaoğlu Bilmiş, 2006, 86) ve Tura'nın kadın sorununa yaklaşımı ve feminizm bakışı sosyalist sol içinde olumlu bulunduğu bir yayındır ve hareket içinde bu anlamda ayrı bir yerde durduğunu düşünmektedir ve Tura, aslında tam da derginin bu özelliğinden dolayı, dergideki kadın mücadelesine ilişkin yazılanlara karşı yazma gereği duyduğunu ifade etmiştir (Tura, 1988b, 11).

edebilmiştir. Nitekim, bir sonraki cümlesinde, feministlerin ortak örgütlenme anlayışı olduğundan ve bunun da kampanya tipi örgütlenme olduğunu da belirtmiştir. *Kaktüs*'e göre kampanya tipi örgütlenme, kadınları aynılaştırmadan ortak hareket etmelerini mümkün kılan bir örgütlenme biçimi olduğu için, kadın hareketinin anti-hiyerarşik örgütlenme perspektifi için uygundur:

“Ev kadınlarından, öğrenci kadınlara, burjuva kadınlardan, küçük burjuva kadınlara, dul kadından çocuklu kadına, Türk kadınından Kürt kadınına kadar, bütün bu kadınları sadece kadın olmalarını temel alan bir yaklaşımla, tek bir örgütsel çatı altında toplamak yanlısaması yerine, hedefi belirli, işlevini yerine getirdiğinde dağılan ve mücadelesine ayrı kanallar aracılığıyla devam eden ör. kampanya türü örgütlenmelere omuz vermek gerekli” (Paker, 1989c, 68).

Kampanyalar, amacını tamamladıktan sonra dağılan, geçici birliktelikler oldukları için merkezileşmeyi önleyen örgütlenme biçimlerinden biridir (Paker, 1988a, 27).

Kaktüs'ün kampanyalar dışında önerdiği ve merkezi olmayan diğer örgütlenme biçimleri ise şunlardır:

“Belirli konular etrafında oluşan kampanyaların yanı sıra her grubun kendine seçtiği alan içinde örneğin, mahallelerde, sendikalarda, işyerlerinde ya da hemşireler arasında kalıcı, sürekli örgütlenme biçimleri oluşturmak. Dayak gibi şiddet gibi cinsel taciz gibi yasalardaki ayrımcılık gibi konularda, propaganda ağırlıklı etkinlikler yaratmak. Uzun süreli propagandadan çok, hedefi sınırlı ve kısa vadeli, aniden toparlanabilen (ör. hamile kadınların işten atılmalarına karşı) kadınlara karşı uygulanan her türlü baskı ve aşağılamaya karşı taraf oluşturabilecek, temeli cinsiyetçiliğe karşı olmaya dayanan eylem birlikleri örgütlemek. Erkek egemenliğine, cinsiyetçiliğe karşı kadın örgütlerini ve gruplarını (iç-örgütsel işleyiş ve çalıştığı alan farklı olsa da) bir araya getiren, bir tür koordinasyonu sağlayan platformlar yaratmak” (Paker, (1989c, 68).

Kaktüs, merkezileşmeyi önleyen örgütlenme modellerini savunmakla birlikte aslında kadın mücadelesinin merkezileşmesine tam olarak karşı değildir, solun örgütlenme anlayışındaki merkezileşmeye karşıdır. *Kaktüs*, demokratik merkeziyetçiliğe karşı olmanın ne “örgütsüzlük” ne de “gevşek” yapılar anlamına gelmediğini belirterek farklı bir merkeziyetçilik tarifi yapmıştır:

“...savunduğum nokta ne örgütsüzlük ne de gevşek yapılar. Ne de tek başına merkeziyetçiliğe karşı olmak. Sorun burada düğümleniyor. Soruları iyi sormalıyız. Kadın hareketinde ya da tek tek örgütlerin içinde "merkezileştirilecek" olan nedir? Bir politik hattın, bir yönelişin, kadınlarla ilgili bir talebin, bir sloganın "merkezileştirilmesi"dir söz konusu olan. Bir yapının merkezi olarak örgütlenmesi değil. Farklı yapıların, farklı örgütlerin ve örgütsüz kadınların bir arada iş yapmalarını mümkün kılacak, etkin kılacak bir iş birliğinin yaratılmasıdır. Burada sözü edilen "merkeziyetçilik" işlevseldir. Her ayrı özgül alanda verilen mücadelenin politik olarak vurucu olabilmesine olanak veren politik bir koordinasyondur, kadın hareketini, bilinç yükseltme gruplarından mahalle gruplarına, işyerlerinde örgütlenen gruplardan eylem birliklerine kadar çeşitleri olabilen geniş bir yelpaze olarak düşündüğümüzde, hareketin sürekli kılınmasının, etkisinin sönümlenmemesinin sağlanmasının çok büyük önemi olduğu açık” (Paker, 1989c, 68).

Kaktüs de Feminist gibi, kadın mücadelesinin örgütlenme biçimi olarak tasvir ettiği kampanyaların geçici birliktelikler olduğunu belirtmiştir ancak kalıcı ve sürekli

yapılar kurulması gerektiğini de savunmuştur. Savunduğu “işlevsel” merkeziyetçilik ile de bu yapılar arasındaki koordinasyonu sağlayarak hareketin kalıcılığı ve sürekliliğinin sağlanabileceğine *Feminist*’ten daha fazla vurgu yapmıştır.

Kaktüs’ün solun öngördüğü şekilde merkezi bir biçimde olmasa da çoğalmak ve yaygınlaşmak gibi bir hedefi de vardır. *Kaktüs* ekibinden, Gülnur Savran kendisiyle yapılan görüşmede, tıpkı *Feminist* gibi kadınları dergi bünyesine dahil ederek çoğalmak bağlamında bir örgütlenmeyi hedeflemediklerini belirtmiştir ancak kadınları örgütleyememiş olmalarını da başarısızlık olarak tanımlamıştır: “Derdimiz sadece dergi çıkarmaktı, örgütlenmek katıyen istemiyorduk. Dergi okurları arasında örgütlenmek isteyenler oluyordu ama biz onlarla ne yapacağımızı bilemiyorduk, çok da iyi başaramıyorduk doğrusu. Eee geri gidiyorlardı...” (Gülnur Savran ile Görüşme, 2014)¹¹⁷. Savran, *Kaktüs*’ün solun örgütlenme biçimini benimsemediğini, tıpkı *Feminist* gibi örgütlemeye olumsuz anlam atfederek ifade etmiştir. Ancak *Kaktüs*, benimsediği bu örgütlenme perspektifini, *Feminist* gibi “bu dergiyle kimseyi örgütlemeyi düşünmüyoruz” (*Feminist*, 1987, 34) biçiminde dergi sayfalarında açıktan ilan etmemiştir; bunun tek istisnası yukarıda değinilen Tura’ (1988b, 19) yazısındaki “feministlerin ortak örgütlenme gibi bir dertleri yok” ibaresidir. *Kaktüs*, solun benimsediği örgütlenme biçimine işaret ederken dahi örgütlenme sözcüğünü olumsuz anlamda kullanmamıştır, bunun yerine savunduğu örgütlenme biçimini, bunun kesinlikle örgütsüzlük anlamına gelmediğinin de altını çizerek tarif etmiştir: “Bütün kadınların bir ‘kitle’ örgütünde sürekli birlikteliğini mümkün görmüyor ve savunmuyoruz. Ama bu, kesinlikle ‘örgütlenmeye karşı’ olduğumuz anlamına gelmiyor” (Paker, 1989c, 68).

Bu bölümün “*Feminist* Dergisi” başlığında da belirtildiği gibi *Feminist* de kadın mücadelesi için önerdiği birliktelik modelinin örgütsüzlük anlamına gelmediğini belirtmiştir ancak *Feminist*’te bu vurgu *Kaktüs*’teki kadar yaygın değildir ve

¹¹⁷ Savran başka bir söyleşisinde de *Kaktüs*’ün, dergi bünyesinde çoğalmamış olmasını eksikliklerinden biri olarak değerlendirmiş ve bunun nedenlerinden birinin de derginin feminist örgütlenme perspektifi olduğunu belirtmiştir: “Eksikliklerimiz, yanlışlarımız nelerdi? Esas olarak kendimizi çoğaltamadık; çalışmalarımıza başka kadınları katamadık, çok kapalı kaldık, diye düşünüyorum. *Kaktüs* hiçbir şekilde genişleyemedi; başlangıç kadrosunu da çok az genişletebildik. Bu, genel olarak feminist hareketin bir sorunuymuş zaten ama, ‘*Kaktüs*’ çalışanlarının ve sosyalist feministlerin de çok büyük bir derdiydi... Örgütlenme, yaygınlaşma, çoğalma ihtiyaçlarımızı hep başka gruplara devrettik; kampanyaları başka feministlerle birlikte yapma gibi bir perspektifimiz vardı. Biz ‘*Kaktüs*’te, sadece dergi çıkaralım diyorduk; ama böyle olunca da bu organizasyona insan katmak pek mümkün olmuyordu... (Savran, 2005b, 128-129).

Feminist, *Kaktüs* gibi sola “örgütsüz” görüntüsü vermekten imtina etmemiştir. *Kaktüs*, kadın mücadelesinin, tıpkı sol hareket gibi kolektif eylemler gerçekleştirmek, çoğalmak ve mücadelenin sürekliliğini sağlayacak kalıcı kolektif yapılar kurmak bağlamında örgütlenme hedefleri olan siyasal bir hareket olduğunu sola ispat etmeye çalışmıştır ve bunu yaparken de çoğunlukla sol terminolojinin içinden konuşmuştur. Bu nedenle, *Kaktüs* örgütlenmekten söz ettiğinde, *Feminist*’ten farklı olarak, solun örgütlenme perspektifiyle paralel biçimde, bağımsız kadın hareketine dahil olan kadın sayısının artışına, kalıcı kolektif yapıların oluşturulmasına ve hareketin sürekliliğini çok daha fazla vurgulamıştır. *Kaktüs*’e göre, kadın mücadelesinin sürekliliğini sağlayacak örgütlenme modeli ise, farklı görüşlerin koalisyonlar şeklinde örgütlenmesini öngören demokratik kitle örgütü yerine, hareketin bileşenlerinin ortak ilkeler etrafında bir araya geldiği ve aralarındaki farklılıkları yok etmeden her grubun eşit biçimde temsil edilebildiği federatif bir yapılanma olmalıdır (Paker, 1989c, 68). Sonuç olarak, *Kaktüs*, bağımsız kadın hareketinin örgütsel yapısında parçalılığı, politik gündeminde merkezileşmeyi ve mücadelesinde ise sürekliliği mümkün kılacak bir örgütlenme biçimini savunmuştur.

3.2.5.Örgütlenme Stratejisi

Bu bölümde, *Kaktüs*’ün örgütlenme perspektifini hangi yol ve yöntemlerle hayata geçirmeye çalıştığı, kadınları mobilize etmek ve çoğalmak için ne tür stratejiler kullandığı gösterilecektir.

Kaktüs’ün örgütlenme perspektifinde olduğu gibi örgütlenme stratejisinin adımları ve araçları da sosyalist feminist yaklaşımının yansıması olarak, *Feminist*’inkine göre daha belirgindir. *Kaktüs* bağımsız kadın hareketine dahil olan kadın sayısının artışı, kalıcı kolektif yapıların oluşturulmasını ve hareketin sürekliliğini hedefleyen örgütlenme perspektifinin hayata geçirecek temel stratejinin sosyalist kadınları feministleştirmek olduğunu savunmuştur. Çünkü *Kaktüs*’e göre hali hazırda politik bir mücadele içinde olan ve 12 Eylül sonrası dönemde politik ve bireysel hayatlarında bir dizi sorgulama yapan sosyalist kadınlar, erkek egemenliğini de sorgulama ve buna karşı mücadele etme potansiyeli en yüksek kadın grubudur. Bu nedenle, esas olarak sosyalist kadınlara seslenmiş ve feminizmi onların gözünde meşrulaştırmaya çalışmıştır. *Kaktüs*’ün örgütlenme stratejisinin önemli iki bileşeni,

tıpkı *Feminist* dergide olduğu gibi, dergi içeriği ve okurlarla ilişki kurma biçimidir. Örgütlenme stratejisinin taktikleri ise: dergi yazılarında sosyalizm ve feminizm birlikteliğinin nasıl olacağını göstermek, dergi-okur buluşmaları düzenlemek, okurlarla çalışma grupları oluşturmak, kadınların kendi bağımsız küçük örgütlenmelerini kurmaları için teşvik etmek, “Okurdan mektuplar” bölümü başta olmak üzere dergi sayfalarını kadın örgütlenmeleri arasında iletişim ve koordinasyonu sağlayacak bir mecra olarak kullanmak, sosyalist kadınlarla kolektif eylemler örgütlemek ve ortak politik yapılar oluşturmak.

Paker’e göre, ilk önce kendileriyle benzer deneyimleri olan sosyalist kadınlara seslenmeleri kadın hareketinin büyümesi için atılacak ilk adımdı:

“... o zaman feminizme gelen kadınlar soldan kadınlardı ve bizim de arzumuz soldan gelen kadınlara seslenmektir. Çünkü büyümek istiyoruz, kalabalık olmak istiyoruz, kime sesleneceğiz. Etrafımızda da kendi gruplarından ayrılmış, 12 Eylül’ü yaşamış ya kendileri hapse girmiş ya kocaları hapse girmiş kadınlar vardı, devrim için yola çıkmışlar ama bunun özel hayatlarına yansımaları fena olmuş vs. Çocuklara onlar bakmış, kocalar hapishanede kayınvalidelerle oturmak zorunda kalmışlar vs. çok örnek vardı ve çoğu hayatlarını ciddi bir şekilde sorguluyorlardı” (Banu Paker ile Görüşme, 2014).

Kaktüs, sosyalist kadınların feminsitleşmesiyle hareketin güçleneceğini düşünmüştür:

“... işin ivmesinin oradan artacağını düşünüyorduk ki bence hala doğru. Yani solcuları feminist yapmaktı bizim derdimiz” (Gülnur Savran ile Görüşme, 2014).

Kaktüs’ün, kadın mücadelesinde sosyalist kadınları feministleştirmeye öncelik verme stratejisi, *Feminist* dergi ekibi ve Stella Ovadia ile tartışmaya girdiği konulardan biridir. Ovadia, kadın kurtuluş mücadelesinin zeminin sosyalist olmak değil, kadınların ezilmesi ve buna karşı çıkmak olması gerektiğini savunmuştur:

“Bizi bir arada tutan ise ortak yanımız, ezilen cinse ait olmamız ve cinsin kurtuluşu için çalışmak istememizdir. Yani benim için SHP Kadın Komisyonu’ndan feministler, sosyalist feministler, liberal feministler, Kemalist feministlerle çalışmanın bir sakıncası yok. Kadınların kurtuluşu için çalışıldığı açık olduktan sonra. Ve bütün bu bağımlı grupların feministleşmesinin kadınların kurtuluşuna bir şeyler katacağını düşünüyorum. (Ovadia, 1988, 38)

Ovadia, aynı yazısında, *Kaktüs* dergisini soldan “icazet almak”la ve feministlerle birlikte ortak politikalar geliştirmek yerine sosyalist kadınlarla kurulacak birlikteliklere ve solun gözünde kendini meşrulaştırmaya öncelik vermekle itham etmiştir (Ovadia, 1988,37). Savran’ın, Ovadia’nın bu eleştirisine yanıtı ise, kadın kurtuluşu hareketinin büyümesi için çaba harcamanın ve “komşularımız” dediği sosyalist kadınların gözünde feminizmi meşrulaştırmanın yanlış bir tarafı olmadığı yönünde olmuştur:

“Bir yandan kadınlar için neler yapmak istediğin konusunda kafa yorarken, bir yandan da ideolojik tartışma yapmak, bu arada da kadınların kurtuluşu hareketine katılmasını gerekli gördüğün insanların gözünde kendini meşrulaştırmaya çalışmanın (tabii ki zaman, yetenek ve enerji sınırlarının elverdiği ölçüde) pek bir ayıbını göremiyorum ben. Kendini politik mücadele içinde görenlerin, başkalarını ikna etmeye, onların gözünde meşruiyet kazanmaya çaba göstermeleri bana çok da doğal gibi geliyor. Evet, biz kendi dışımızdaki sosyalist kadınları kadın kurtuluşu hareketine katılmaya ikna etmek istiyoruz, çünkü onların bu harekette yer almalarının kadınların kurtuluşu mücadelesi için gerekli olduğuna inanıyoruz. Özel yaşamında, komşularının ne düşündüğünü umursamadan, bildiğini okuyan bir feminist kadın yüreklilik ediyordur. Ama kadın hareketinde 'komşularımız'a böyle bir umursamazlıkla davranmanın adı bence tepedenlik, seçkincilik olur. Sen bize böyle davranmadın; biz de başkalarına öyle davranmayacağız” (Savran, 1989c, 28).

Savran, “sosyalizminiz ile feminizminiz arasında bir sentez oluşturmaya çalış[an]” (Savran, 1989c, 28) feminist perspektiflerinin yansıması olarak feministlerin “komşuları”nın sosyalist kadınlar olduğunu ve onları feministleştirmenin de feminist politikanın bir parçası olduğunu belirtmiştir.

Kaktüs’e göre, feminizm, küçük bir grubun benimsediği “seçkinci” bir görüş değil, daha geniş kadın gruplarının benimsediği yaygın politik bir görüş olmalıdır. Feministlerin, feminizmi daha geniş kadın gruplarının gözünde meşrulaştırmaya çalışması da politik bir görev ve sorumluluktur. Savran’ın ifade ettiği bu görüşleri, Batı feminizminde egemen olan (*Feminist* dergisinin de örgütlenme perspektifinin temel yaklaşımı olan) “örgütlen(eme)me” perspektifine de eleştirel yaklaştığını göstermektedir. Ona göre, politik mücadele içinde olan biri, diğerlerini de bu mücadelenin içine çekmek amacı taşımalıdır; *Kaktüs*’ün sosyalist kadınlarla ilişki kurma biçimi de bu yaklaşımın bir sonucudur.

Kaktüs dergisi, okurlarını dergi bünyesine dahil ederek örgütlenmek gibi bir hedefi olmasa da Savran’ın da yukarıda belirttiği gibi, dergi çevresinde, “örgütlenmek” isteyen okurları vardır. Bu nedenle, ilk okur buluşmasında en fazla soru da örgütlenme konusunda gelmiştir. Okurlar, dergi ekibine nerelerde nasıl örgütlenmeyi hedeflediklerini, özellikle üniversite öğrencilerine yönelik ne tür çalışmalar yapmayı planladıklarını sormuşlardır. *Kaktüs* ise cevaben, birlikte bir şeyler yapmak isteyen kadınların kendi örgütlenmelerini oluşturmaları gerektiğini ve *Kaktüs*’ün sadece kadın örgütlenmelerinin sözlerini söyleyebilecekleri bir mecra olduğunu ifade etmiştir: “Üniversite öğrencisi olsun olmasın her kadının kadınlık durumu bizi ilgilendiriyor. Bu kadınlar adına konuşmak, onların mücadele verdikleri alanlara "girmek" yerine, onları *Kaktüs* aracılığıyla kendi sözlerini söylemeye çağırıyoruz” (SF *Kaktüs*, 1988d, 76). Yukarıda da değinildiği gibi, ilk sayıdaki “Okuyuculara

Mektup” la kadınlara örgütlenme deneyimlerini *Kaktüs*’e yazmaları için çağrı yapmıştır.

Bunun yanı sıra, yukarıda da ifade edildiği gibi, dergide sık sık kadınların kurtuluşunun ancak örgütlü mücadeleyle mümkün olacağı belirtilerek kadınlar, bulundukları her yerde örgütlenmeye çağırılmıştır. *Kaktüs*, savunduğu merkezi olmayan örgütlenme perspektifiyle paralel şekilde kadın mücadelesinin merkezi olmayı reddetmiştir ancak mücadelenin bileşeni olan bir örgütlenme olarak hareketin büyümesi ve güçlenmesi için, kadınlar ve kadın örgütleri arasındaki iletişimi ve koordinasyonu sağlayan “işlevsel bir merkez” (Paker, 1989c, 68) olmaya çabalamıştır. Bu anlamda *Kaktüs*’ün, *Feminist* dergisinden farklı olarak, kadın mücadelesinin örgütlenmesinde, kadın örgütlenmeleri arasındaki iletişimi sağlamak bağlamında da olsa, kendisine bir “misyon” biçtiği görülmektedir.

Kaktüs’ün sosyalist kadınları feministleştirmek için kullandığı en önemli örgütlenme taktiği, sosyalist kadınlarla kurulan iş birlikleridir. *Kaktüs*’e göre, feminist olmayan kadınlarla birlikte örgütlenmek ve kolektif eylemler gerçekleştirmek onlara feminist sözü ve feminizmin ilkelerini aktarmanın en etkin yoludur. *Kaktüs*, feministlerle sosyalist kadınlar arasında köprüler kurmayı da kadın mücadelesini güçlendirecek politik bir sorumluluğu olarak görmüştür. Bu bölümün bir sonraki başlığında ayrıntılı şekilde değinilecek olan, sosyalist kadınlarla birlikte örgütlediği I. Kadın Kurultayı ve 1989 senesinin 8 Mart’ı, bu çabanın ürünüdürler. *Kaktüs* hem feministleri hem de sosyalist kadınları bağımsız kadın hareketi içinde birlikte mücadele etmeleri gerektiğine ikna etmeye çalışmıştır. Fakat bu çabalama sürecinde, esas olarak, feministleri, sosyalist kadınların kadın kurtuluş mücadelesinin parçası olması gerektiğine ikna etmeye çalışmıştır.

Kaktüs, sadece sosyalist kadınlarla değil erkeklerin de olduğu sosyalist yapılarla da ittifaklar kurmuştur. 4 Ekim 1988’de kurulan sosyalist yayınların bileşeni olduğu Demokratik Basın Birliği’nin üyesi olması, bu ittifakların bir örneğidir¹¹⁸ (“Demokratik Basın Birliği Kuruldu,” 1988, 57). *Kaktüs*’ün muhalif hareketlerle ittifaklar kurmasının, 1980 dönemi bağımsız kadın hareketi ve esas olarak da kadın kurtuluş hareketi açısından önemli bir sonucu da feminizmin doğrudan demokrasi

¹¹⁸ Demokratik Basın Birliği’nin kurucu üyeleri; *Çağdaş Gazetesi*, *Çağdaş Yol*, *Dünyaya Bakış*, *Güneşe Çağrı*, *İşçi Dünyası*, *İşçi Sözü*, *Medya Güneşi*, *Nam Yayıncılık*, *Sosyalist Feminist Kaktüs*, *Toplumsal Diriliş* ve *Yeni Açılım*’dır.

anlayışının parçası olan herkes kendisini temsil eder ilkesiyle çelişen solun örgüt temsiline dayalı örgütlenme biçiminin kadın mücadelesinin parçası olmaya devam etmesidir.

Yukarıda yer verilen, Savran ve Ovadia arasındaki örgütlenme tartışmasının bir diğer boyutu da kadınların kurtuluşu mücadelesi için “hangi kadınlarla” örgütlenileceği üzerinedir. Yukarıda da belirtildiği gibi, Ovadia, kadınların ortak ezilmişliği temelinde bir araya gelen ve bu ezilmeye karşı mücadele veren tüm kadın gruplarıyla örgütlenilmesi gerektiğini savunurken, *Kaktüs* sosyalist kadınlara yönelmiştir. Ovadia ve Savran arasındaki bu tartışmanın alt metninde, solun burjuva kadının ezilmediği ve bu nedenle de kadın mücadelesinin öznesi olamayacağına ilişkin tezi ve bu tezin *Kaktüs*’ün örgütlenme stratejisindeki izleri vardır. *Kaktüs*, burjuva kadınların tüm kadınlar gibi ezildiklerini belirtmekle birlikte onları, sistemin işbirlikçileri olarak değerlendirmiştir:

“Ancak ortak noktaların varlığı ve kadın sorununun sınıflar arası bir sorun olması, her sınıftan, her kesimden kadının harekete aynı ağırlıkta katılımını sağlamıyor, örneğin kadın hareketinin en militan üyelerinin büyük burjuvazinin içinden çıkması beklenmiyor. Öte yandan bu durum bize, her sınıftan kadının sorunlarının arasında bazılarının daha baştan öncelik tanıma ya da bir sıralama yapma hakkını da vermiyor çünkü, demin söz ettiğimiz burjuva kadınların kadınlık sorunlarını -belki her zaman aynı ağırlıkta olmasa da- her kadının yaşadığını düşünüyorum. Hepimiz ‘Kızkardeş’ olduğumuz için değil, bizlerin kurtuluşu, onlar kurtulmadığı sürece gerçekleşmeyeceği için. Onlar örneğin dayak yemek, yemek pişirmek, çocuklarına bakmak durumunda kaldıkları sürece biz de kurtulmayı hayal etmeyelim. Burjuva kadınların yaşam alanlarının diğer kadınlardan farklı olduğu, egemen ideolojiyi bilinçli bir şekilde savundukları, çıkarlarının farkında oldukları doğrudur. Sokaklara kolayca dökülmeyecekleri de... Biz, burjuva kadının sorunları için de yürümek zorunda kalacağız” (Paker, 1988b,33-35).

Kaktüs, kadınların ezilmişleri arasında hiyerarşi olmayacağını ve kurtuluşlarının birlikte gerçekleşeceğini ifade ederek Ortodoks solun burjuva kadın tezine karşı çıkmıştır ve bu konuda solla çok sık polemige de girmiştir. Fakat, burjuva kadının cinsiyetçi kapitalist sistemin sürmesindeki rolünden dolayı diğer kadınlar gibi ezilmişlikleri üzerinden politize olamayacağını ve erkek egemen sisteme karşı çıkmayacağını iddia etmiştir. *Kaktüs*, solun, kadınların ezilmesini tahlil ederken kurduğu burjuva kadın-işçi kadın ikiliğinden çıkmayı başarırken örgütlenme üzerinden burjuva kadın-feministler ya da burjuva kadın-sosyalist kadın hiyerarşik ikiliklerini kurmuştur. Dergide, bu ikiliğin adı açıkça konmamıştır, burjuva kadının karşısındakinin kim olduğunu belirtmeden “biz” öznesiyle konuşulmuştur. Bu “biz” ise, bağımsız kadın hareketinin bileşeni kadınlar ve kadın gruplarıdır; bunlar da feministler ve sosyalist kadınlardan oluştuğu için derginin burjuva kadının karşısına sosyalist kadınları ve feministleri koyduğu sonucu çıkmaktadır. *Kaktüs*, kurduğu bu

ikilikle, burjuva kadınları adına da mücadele edeceklerini ifade ederek, okur buluşmasının ardından okurlarına yazdığı açıklamada da belirttiği feminizmin diğer kadınları adına mücadele etmeme ve onların kurtarıcısı olmama ilkesini içeren örgütlenme yaklaşımının da dışına çıkmıştır

Kaktüs'te burjuva kadınlarla neden aynı örgütlenmede olunmayacağına ilişkin analitik bir açıklama yapılmamıştır, sınıfsal farklılıkların ortak örgütlenmeyi mümkün kılmayacağı tezi, zaten herkes tarafından doğru kabul edileceği açık olan bir bilgi olarak sunulmuştur. Öyle ki, Tura, bu görüşlerini, yukarıda “Merkezi Olmayan Örgütlenme” başlığında değinilen, Nedret Sena ile yürüttüğü demokratik kitle örgütü tartışmasında, kadın mücadelesinin neden merkezi tek bir örgütü olamayacağına ilişkin tezine gerekçe olarak kullanmıştır:

“Kadınları birleştiren ortak bir payda olduğu kesin ama bu saptamanın doğal sonucunun ortak örgütlenme zemini olduğunu hiç sanmıyorum. Kadınların ortak ezilmişlikleri, kadın hareketinin özgül bir mücadele alanı olduğunu gösterir ama kadınları bölen sınıf farkları da tüm kadınların ortak bir örgütte birleşmelerini olanaksız kılar. Nitekim burjuva kadınlar Sena'nın önerdiği modelin dışında kalıyor” (Tura, 1988b,17).

Tura, burjuva kadınlarla aynı örgütlenmede yer almalarının mümkün olmadığını söylemekle birlikte burjuva kadınların da kadın hareketinin parçası olduğunu belirtmiştir (Tura, 1988b,17).¹¹⁹ Yukarıda da değinildiği gibi derginin bağımsız kadın hareketi tasvirinde en fazla vurguladığı nokta, hareketin, kadınlar arasındaki din, ırk, sınıf ve kültür farklılıklarını içermesi gerektiğidir. Ancak, kadın mücadelesi içindeki farklılıklar söz konusu olduğunda somut olarak söz edilenin sadece farklı sosyalist kadın grupları ve farklı feminizmler olduğu görülmektedir. Burjuva kadının yanı sıra, derginin farklılıklar yaklaşımının negatif biçimde somutlaştığı bir diğer kadın grubu ise Müslüman kadınlardır.

¹¹⁹ 12 Eylül sonrasında solda birlik girişimin sonucunda, 1989 yılında Kuruçeşme Toplantıları olarak da anılan Birlik Tartışmaları başlamıştır. Kaktüs ekibinden, Gülnur Savran, Nesrin Tura ve Filiz Karakuş da bu toplantıların 1990 yılında düzenlenen beşincisine, bireysel olarak katılmışlardır. Tura, bu toplantıda Kaktüs adına konuşmamıştır anca Tura'nın toplantıda burjuva kadına ilişkin söyledikleri dönemin sosyalist feminizmin sol ile burjuva kadın meselesini nasıl tartıştığını göstermesi açısından ilgi çekicidir: Toplantıda Aydın Giritli (1990, 50)'nin “..Sabancı'nın karısının kadın olmaktan kaynaklanan ezilmişliği bence sosyalistleri ilgilendirmez” demesi üzerine Tura, Giritli'ye şu şekilde yanıt vermiştir: “...Sabancı'nın karısı, kocasının bir burjuva olarak elde ettiği nimetlerden ne kadar yararlanıyor, ne kadar yararlanmıyor; kadının ezilmişliği bağlamında bu beni ilgilendirmiyor. Orada ben Sabancı'nın karısının karşısında olabilirim. Ancak Sabancı'nın karısı dayak yiyorsa ve hasbelkader dayak kampanyasına gelirse çok memnun olurum. Yani parası da var, sığınak isteriz ondan. Son derece iyi olur diye düşünüyorum” (Tura, 1990, 68).

Sedef Öztürk (1988a), derginin ikinci sayısında Ankaralı bir grup Müslüman kadının Zaman gazetesinde çıkan yazıları¹²⁰ üzerine, “Kadın Sorunu İslamcıların Gündeminde: Nereye Kadar?” başlıklı bir yazı yazmıştır. Öztürk, tüm dinler gibi İslam’ın da kadını erkekten aşağı bir varlık olarak gördüğünü dolayısıyla dindarlıkla feminizmin birlikte olamayacağını savunmuştur. Nitekim, ona göre, Müslüman kadın yazarlar da birçok feminist tezi benimsemelerine rağmen feminizmi Batılı ve cinsel özgürlük talep eden bir düşünce olduğu gerekçesiyle reddetmektedirler. Öztürk’ün yazısının, *Feminist* dergideki Gül (1988)’ün “hem mümine hem feminist” yazısından en önemli farkı, Dayağa Karşı Kampanya’yı destekleyen Müslüman kadınların varlığını sevindirici bulduğunu ifade etmesidir (Öztürk, 1988a, 43). Ancak, Öztürk’e göre de “İslâmci kadın hakları savunucuları ile feministler arasında diyalog kurmak arzulanmayacağı kadar kolay olmayacak[tır]” (Öztürk, 1988a, 40). Dergilerde Müslüman kadınlarla birlikteliklere ilişkin vurgularında farklılıklar olmakla birlikte her ikisinin de odağında İslam ve feminizm arasında gördükleri çelişki yer almaktadır.

¹²⁰ Ali Bulaç, 17 Mart 1987’de “Feminist Bayanların Kısa Aklı” başlıklı bir yazı kaleme almıştı ve bu yazıda başlangıçta haklı ve adil taleplerde bulunan feminizmin çıkış noktasından uzaklaştığını, insan türünün sonunu getirmeye amaç edinmiş, “kadını erkeğe karşı ayaklanmaya çağıran isyancı bir meslek”e dönüştüğünü ve başarılı olması durumunda tek cinsel ilişki biçiminin eşcinsellik ve lezbiyenlik olacağını söylemiştir. Feministlere de “Feminist bayanlar, sizin aklınız kısa ve üstelik bir karış havada” demiştir.

Bulaç’ın bu yazısının ardından Zaman gazetesinde erkek ve kadın yazarların dahil olduğu “kadın sorunu”na ve feminizme ilişkin bir tartışma başlamıştır. Müslüman kadınlar, Bulaç’ın yazdıklarına sözlerini hiç esirgmeden yanıt vermiş olmaları Müslüman kesimde olumlu ve olumsuz anlamda büyük bir etki yaratmış ve bu etkiyle birlikte bu tartışma feministlerin de gündemine girmiştir. Müslüman kadınların Bulaç’a verdikleri yanıtlar arasında, feministlerin dindar kişiler olmasalar da “‘türban’la ya da ‘irtica’ ile alıp veremedikleri yoktur” (Gülnaz, 1987) ya da “Feministler yazarın sandığının tam aksine bir kadının cinsel sömürü aracı olarak kullanılmasına karşıdır. Yazar bu konuda bir iki kitap karıştırsaydı bunun böyle olduğunu görürdü” (Tuncer) diyerek feminizmi ve feministleri savunan cümlelerde de yer almıştır ancak temelde feminizmle aralarında mesafe koymuşlardır: “Eğer feminizm ismi insanları korkutuyorsa, bizim meselelerimizin bu batılı kelimeyle ifade edilip edilemeyeceği sorusu zihinlere takılıyorsa bu tartışılabilir ama hakaret ve saldırılarla hiçbir yere varılmaz” (Tuncer, 1987. Ocaktan da İslami bir liberalizm savunulamayacağı gibi İslami feminizm savunulamaz ancak “feminist literatürden yararlanmalıyız” (Ocaktan, 1987) demiştir.

Toros ise, Bulaç’ın ve onu savunan diğer erkeklerin, toplumda bilinmeyen ve çok fazla önyargıya sahip olan “feminizm”in bu niteliklerinin ardına sığınarak kadınların sorunlarını görünmez kılmaya çalıştıklarını ifade etmiştir: “...kaba tanımları, kemikleşmiş görüşleri, batılı kavramları, “galiba biraz feminist”leri bir kenara bırakmak gerekir diyorum. Çünkü problem yok saymak, görmezden gelmek onun giderek büyümesini engelleyemiyor” (Toros, 1987a). Toros (1987b)’a göre “...feminist hareket, dünyayı tekellerine alan erkeklere ‘insan’ olduklarını kabul ettirebilme mücadelesidir. Ya da onlarsızda yaşayabileceklerini... Bir başına...” Oysa İslam toplumunda bu mücadeleye ihtiyaç yoktur, Toros “bizim kimseye insan olduğumuz kanıtlamak gibi bir problemimiz yok” (Toros, 1987b) çünkü İslam’a göre kadın da erkek de insandır. Toros’a göre, erkekler gelenek ile İslam’ı karıştırıyorlardır ve “erkek egemen ideolojinin hediye ettiği gözlükleri çıkarmayı unuttuklarından” aile içi ilişkileri Müslümanca düzenlemeyi atlamaktadırlar (Toros, 1987b).

Sedef'in ve Gül'ün yazılarının ardından, "Ankaralı Bir Grup Müslüman Kadın"¹²¹ da bu yazılara yanıt veren bir metin yayınlamışlardır. ¹²² *Kaktüs*'ün dördüncü sayısında da yer alan bu yazıda, Müslüman kadınlar, feministler gibi erkek egemen ideolojiye, cinsiyetçiliğe ve kadının baskı altında tutulmasına karşı olduklarını ancak kendilerine dışardan yakıştırıldığını belirttikleri, "Feminist", "Türbanlı Feminist", "İslâmcı Feminist" adlandırmalarını reddettiklerini ifade etmişlerdir. Dindar oldukları için kendilerinin baskı altında olduğunu söyleyen feministlere, "Sosyalist, laik ya da Müslüman olmak, kadın olarak baskı altında tutulmayacağımızın bir garantisi olamaz" (Ankaralı Bir Grup Müslüman Kadın, 1988, 26) şeklinde yanıt vermişler ve sosyalizm ile feminizmin de arasında da çelişki olduğunu ama bundan dolayı sosyalist feministleri bu çelişkilere indirgeyerek değerlendirmediklerini de eklemişlerdir. Feministleri ise, kadınların kurtuluşunun tekeli ellerinde tutmaya çalışan ve "Kadınlara rağmen kadınlar için" söylemini benimseyen (Ankaralı Bir Grup Müslüman Kadın, 1988, 26), "jakoben, tekçi ve laik cumhuriyet ideolojisinden, yani Kemalizm'den" (Ankaralı Bir Grup Müslüman Kadın, 1988, 27) kopamamış, anti-demokratik ve kendilerine feminizmi öğretmeye çalışan üstten bir grup olarak tanımlamışlardır. Müslüman kadınlara göre de kendilerine bu şekilde yaklaşan bir grupla iş birliği yapmaları söz konusu değildir:

"Sizler de çoğalmak, onanmak ve onaylanmak isteyen bir iktidar söylemine sahip değil misiniz? Kadınlarla diyalog kurmaktaki amacınız ortak ezilme noktalarını tartışmak ve iletişim kurmaktan öte, eteklerinizin ucunda diz çökmelerini istediğiniz kadın çömezlerinize feminizmin kavramlarını ve mücadele perspektifini, daha da önemlisi onları feministlerden başka kimsenin ya da hiçbir ideolojinin, dinin kurtaramayacağını anlatmak/öğretmek! Buradan hareketle birlikte eylem yapmak, dayanışmak elbette mümkün değil" (Ankaralı Bir Grup Müslüman Kadın, 1988, 27).

Müslüman kadınların bu yazısından sonra, *Kaktüs*'ün aynı sayısında Öztürk bu yazıya cevaben başka bir yazı daha yazmıştır ve temelde bir önceki yazısındaki din eleştirisini devam ettirmiştir (Öztürk, 1988b). Müslüman kadınlarla olan bu tartışma, *Kaktüs*'ün, tüm örgütlenme tartışmalarına sirayet eden "farklılıklar"ı içermeye iddiasının Müslüman kadınları kapsamadığını göstermektedir.

¹²¹ Yazıda imzası bulunan kadınlar: Aysel Kurter, Elif H. Toros, Günay Ermez, Güler Kiracı, Yıldız Kavuncu, Muallâ Gülnaz, Nermin Öztürk, Aynur Can, Zeynep Türkan, Nesrin Tunç.

¹²² Müslüman kadınların bu metni ilk önce Perşembe Grubu'nun yayını *Bihter*'in Ekim 1988 tarihli birinci sayısında yayınlanmıştır.

3.2.6. Değerlendirme

Kaktüs, feminist pratik ile sosyalist teori arasındaki bağı göstererek, feminizmi, solun gözünde meşrulaştırmaya çalışmıştır (Sirman, 1989, 21-22). *Kaktüs*'ün bu çabası hem sosyalistler hem de feministler tarafından sosyalist feminist kimliklerinin sert bir biçimde eleştirilmesine neden olmuştur:

“‘Sosyalist feminist’ tanımlaması, ‘çok oportünistçe’ görüldü birtakım insanlar tarafından; ‘Hem sosyalistliğinden vazgeçmiyor hem feminist oluyor’ dendi. Yani ne solculara yaranabildik ne de feministlere; hayatımız, hep bu iki cepheden bombardımana uğramakla geçti ve bu da bizi çok sıkıştırdı zaman zaman” (Savran, 2005b, 122).

Kaktüs, feminist politikasının her alanında feminizm ile sosyalizm arasında kurmaya çalıştığı sentezin izdüşümleri vardır. Derginin, sosyalist feminist kimliğindeki feminizmin rengi, son sayılara doğru daha fazla öne çıkmaya başlamıştır; içeriği, biçimi ve feminizm anlayışı *Feminist* dergisinin olduğu çizgiye yaklaşmıştır. Bu değişim ise, yukarıda da belirtildiği gibi, sosyalist feminist kimliklerini yeterince anlattıklarını düşündükleri ve “bundan böyle soyut bir kimlik tanımlamasının ötesine geçerek, kadın politikasını somutlamaya ağırlık vermemiz gerektiğine karar verdik” (SF *Kaktüs*, 1989b, 5) dedikleri sekizinci sayıdan sonra başlamıştır. Paker, radikal feministlerle o dönem aralarındaki farklılığın aslında pratikte soyut bir farklılık olduğunu ve sosyalist feminizm tanımlamasının politikalarını sınırladığını düşünmektedir:

“...sosyalist feminist tanımlaması bizi çok sınırladı. Feminist politikada uzlaştık, sosyalist feminizm bugüne ilişkin bir ayrım değildi ve biz düpedüz radikal feminist politika yapıyorduk. İleride yaşayabileceğimiz ayrılıklara göre önceden bir isim koymak bence sorundu ki, sorun oldu da ve olmaya da devam da ediyor bence. Kadın emeği üzerine yaptığımız çalışma dışında ayrı bir politika yapmıyorduk aslında. Tüm kampanyalarda, eylemlerde pratik olarak birlikteydik” (Banu Paker ile Görüşme, 2014).

Gülnur Savran da Paker ile benzer biçimde: “...aslında radikal feminizm yapmak istiyoruz biz de. Yani tek derdimiz anti-kapitalist olduğumuzu vurgulamaktı” (Gülnur Savran ile Görüşme, 2014) diyerek yine o dönem radikal feministlerle kadın politikasına ilişkin pratikte aralarında büyük farklılıklar olmadığını ifade etmiştir.

Savran ve Paker, radikal feministlerle politika yaparken farklı pozisyonlar almadıklarını ifade ederken en sık referans verdikleri olgu ise, feminist hareketin tüm kampanyalarında birlikte çalışmış olmalarıdır (Gülnur Savran ile Görüşme, 2014; Banu Paker ile Görüşme, 2014). *Feminist* dergi ekibi de yapılan görüşmelerde, farklı feminist yaklaşımlarının aynı şekilde ortak hareket etmelerini engellemediğini belirtmişlerdir ancak *Kaktüs* dergisindekiler gibi “feminizmler arasında pratikte bir

fark yoktu aslında” vurgusunu yapmamışlardır. *Feminist* dergi ekibinin vurgusu, farklılıklarımıza rağmen feminist mücadele içinde ortak hareket edebildik üzerine yoğunlaşmıştır (Handan Koç ile Görüşme, 2014; Ayşe Düzkan ile Görüşme, 2014).

Hem Savran’ın hem Parker’in, dergi sayfalarında sürekli farklılıklarını vurguladıkları radikal feministlerle aralarındaki farklılığın pratikte olmadığını belirtmeleri, dergideki yazılarla dergi ekibinin söylemleri arasındaki bu farklılığın nedenlerinin neler olabileceği üzerine düşünmemizi zorunlu kılmaktadır Bunun, bu çalışma kapsamında görebildiğimiz nedenlerinden biri, yukarıda da ayrıntılı şekilde tartışıldığı gibi, *Kaktüs*’ün kendisini hem sola hem de feministlere kabul ettirme kaygısı taşıyan feminist yaklaşımıdır; bu kaygı politik dilini kurarken, hem içerik hem de üslup bağlamında, *Kaktüs*’ün sola daha fazla yaklaşmasına neden olmuştur. *Kaktüs* ekibinin kendi öznel tarih anlatıları içinde derginin feminist yaklaşımına ilişkin yaptıkları tespitlerle, dergideki yazıların analizinden ortaya çıkan feminizm arasındaki farklılık, *Kaktüs*’ün teorisi ve pratiği arasındaki açıklığın hangi alanlarda somuştlaştığı ve bunun nedenlerinin neler olduğu üzerine daha derin incelemeler yapılması gerektiğini göstermektedir.

3.3. I. Kadın Kurultayı

I. Kadın Kurultayı¹²³, İnsan Hakları Derneği (İHD) İstanbul Kadın Komisyonunun¹²⁴ çağrısıyla toplanan, 1980 sonrası kadın hareketinde sosyalist kadınların ve feministlerin birlikte örgütledikleri ilk buluşmadır. 19-20-21 Mayıs 1989 tarihlerinde İstanbul’da gerçekleşen Kurultay’a, Türkiye’nin dört bir tarafından ve yurtdışından 2500 kadının katılmıştır. Dönemin en geniş katılımlı kadın buluşması olan Kurultay’da, 150 konuşmacı söz almış ve 70 tebliğ sunulmuştur (I. Kadın Kurultayı Kapanış Bildirgesi, 1989, 52).¹²⁵

Kurultay’ın düzenleme komitesinden Filiz Koçali Kurultay’ın amacını şu şekilde tarif etmiştir:

¹²³ Kadın Kurultayı’nın devam etmesi öngörüldüğü için adında birinci ibaresi yer almaktadır ancak Kurultay’da çıkan çatışmalardan dolayı başka kurultay düzenlenmemiştir.

¹²⁴ Kurultay’ı örgütleyen İHD Kadın Komisyonu üyeleri arasında Filiz Koçali, Yelda İlgü ve Kadın Kültür Evi kurucusu kadınlar da (Selma Atabek ve Nermin Coşkun) gibi feministler vardır (Filiz Karakuş ile Görüşme, 2019).

¹²⁵ Çalışma kapsamında yapılan araştırmalar neticesinde, Kurultay’da sunulan bildirilerden sadece *Kaktüs* ve *Feminist* dergi ekibindekilerin ve Perşembe Grubu’nun ortak metnine ulaşabilmıştır.

“Kurultay’ın düzenleme amacı, afişlerinde de belirtildiği gibi ‘Kadınların tanışması, konuşması ve seslerini yükseltmeleri’. Kurultay sonrası için hedeflenen ise üç gün boyunca dile getirilecek sorunlar çerçevesinde oluşacak talepler doğrultusunda bir hareketlilik yaratmak. Örneğin, medeni kanunun yeniden düzenlenmesi, ders kitaplarındaki cinsiyetçi bölümlerin çıkarılması için çeşitli eylemler düzenleyebilmek” (Kadın Kurultayı Bugün Başlıyor “Tanışıp Sessimizi Yükselteceğiz”, 1989).

I. Kadın Kurultayı’nın hazırlık süreci, İHD Merkez Kadın Komisyonunun, Ekim 1988’de İHD şubelerine yaptığı çağrıyla başlamıştır. Genel Merkez’in çağrısı üzerine İstanbul İHD Kadın Komisyonu, İstanbul’da bir Kurultay düzenlemek için hazırlıklara başlamış ve taslak bir program hazırlayarak, bunu Aralık 1989 tarihinde bir davet mektubuyla, Türkiye’deki ve yurtdışındaki kadın gruplarına, feministlere ve tek tek kadınlara iletmiştir. Yurt içine ve yurt dışına toplam beş bini aşkın davetiye gönderilmiştir (Öztürk Baysan, 1989, 9; Parker, 2005, 118; Öztürk 1989a, 7). Davet mektubunda, kişilerin ve kadın gruplarının kurultay fikrine nasıl yaklaştıkları, kurultaydan beklentilerinin neler olduğu, kurultaya nasıl katkı sağlayacakları ve program taslağına ilişkin önerileri sorulmuştur¹²⁶ (İnsan Hakları Derneği, Kadın Kurultayı, 1989, 3). Bunun yanı sıra, İHD İstanbul Kadın Komisyonu, bazı kişilerle (Şirin Tekeli gibi) ve kadın gruplarıyla Kurultay’a ilişkin görüşlerini almak için yüz yüze görüşmeler de yapmıştır. Görüşmelerin ardından İstanbul’da, Kurultay’ın amacı, içeriği ve yönteminin tartışıldığı toplantılar yapılmaya başlanmıştır. Ankara’da da kadın gruplarının ve kadınların Kurultay’a ilişkin fikirlerini toplamak amacıyla, az sayıda olmakla birlikte, toplantılar düzenlenmiştir.

Kurultay, ilk iki gün, Anıl Düşün Salonu’nda dokuz başlık altında düzenlenen tartışma oturumları, üçüncü günün de de Yıldız Parkı’nda bir şenlik düzenlenmesi ve şenliğin ardından sonuç bildirgesinin okunması şeklinde planlanmıştı (Kadın Kurultayı Bugün Başlıyor “Tanışıp Sessimizi Yükselteceğiz”, 1989). Ancak, Kurultay’ın ikinci günü, oturumlardaki tartışmaların ardından feministlerin ve sosyalist kadınların bir kısmının Kurultay’ı terk etmesinden dolayı Yıldız Parkı’nda planlanan ortak şenlik gerçekleşmedi. Kurultay’ı terk edenler ve salonda kalanlar, üçüncü gün, ayrı noktalarda olmakla birlikte, yine de Yıldız Parkı’nda buluştular. Tertip komitesi, katılımcılarla fikir alışverişinde bulunarak, birbirine eleştirel yaklaşan iki ayrı görüşü de içeren bir sonuç bildirgesi hazırladı ve bildirge Kurultay’ın ortak talepler listesiyle birlikte Park’ta okundu.

¹²⁶ Kurultay davet mektubu ve taslak programı için bkz. Ek 2.

I. Kadın Kurultayı, 1980 sonrası feminist hareketinde, feministlerin kolektif politik bir özne olarak sosyalist örgütlenmelerle ilk birlikteliğidir. Kurultay, *Feminist* ve *Kaktüs* dergilerinin örgütlenme perspektifleri ve stratejileri arasındaki teorik düzeydeki ayrışmanın pratikteki tezahürü olmuştur. İki derginin, radikal ve sosyalist feminist perspektifleriyle paralel olan kadın mücadelesinin örgütlenmesi konusundaki farklılıklarının, dönemin feministleri arasındaki örgütlenme tartışmalarında da bir karşılığı olduğu görülmektedir. Feminist olmayan bir örgütlenme olarak İHD'nin bir kadın kurultayı örgütlemek istemesi, çağrı yaptığı günden itibaren feministlerin gündeminde tartışmalı bir biçimde yer almıştır.

Dergilerin sayfalarından takip edebildiğimiz, kadın mücadelesinin bağımsızlığı nasıl sağlanır, toplumsal muhalefetin bileşenleri ile feministler hangi zeminlerde ve ilkelerle ittifaklar kurabilirler, kadın kurtuluş mücadelesinin öznesi kimdir, feminizmin siyasal bir düşünce ve hareket olarak güçlenmesi ve toplumsallaşması nasıl mümkün olabilir soruları, Kurultay sürecinde Ankaralı ve İstanbullu feministler arasında cereyan eden daha geniş kapsamlı bir tartışmaya dönüşmüştür.¹²⁷ Dolayısıyla, I. Kadın Kurultayı, hem 1980'lerin ikinci yarısında *Feminist* ve *Kaktüs* dergileri arasındaki örgütlenme tartışmalarının dönemin diğer feministleri arasında nasıl karşılık bulduğunu hem de iki derginin sol ile ittifaklar konusundaki teorik yaklaşımlarının pratiğini görmeye imkân vermektedir.

Feministler arasında yaşanan örgütlenme tartışmalarını, Kurultay öncesi ve sonrası diye dönemsel olarak ikiye ayırmak mümkündür. İki dönemde aralarında süreklilik olan tartışmalar olmakla birlikte, Kurultay öncesinde, feminist olmayanlarla kurulan kolektif bir yapının ilkelerinin ve işleyişinin nasıl olması gerektiği bağlamında örgütlenme tartışmaları öne çıkarken, Kurultay sonrasındaki tartışmalar, kadın mücadelesinin kolektif eylemlerinin hangi ilkelerle ve kimlerle gerçekleştirileceği, mücadelenin sürekliliğini sağlayacak yapıların ya da odakların nasıl oluşturulacağı ve feminist mücadeleye yeni kişilerin dahil olmasını mümkün kılacak stratejilerin neler olması gerektiği üzerine yoğunlaşmıştır.

¹²⁷ Bu bölümde, “feministler” terimi hem feminist grupları hem de tek tek feministleri içerecek şekilde kullanılmıştır. Çünkü, bu süreçte yer alan tartışmaların aktörleri hem tek tek feministler hem de feminist gruplardır. Feminist grupların bazılarının grup görüşü varken bazılarının grup görüşü yoktur ve içindeki kadınlar farklı fikirleri savunabilmektedirler. Kurultay’a ilişkin tartışmaların hem gruplar arası hem de kişiler arası boyutları vardır. Dolayısıyla feministler arası tartışmalar tanımlaması tüm bu biçimleri içerecek şekilde kullanılmaktadır.

Kurultay öncesinde ve sonrasında feministler arasındaki örgütlenme tartışmalarına baktığımızda iki ana eğilim olduğu görülmektedir. Bir tarafta, feministlerin çoğunluğu tarafından savunulan ve radikal feministlerin de görüşü olan, feminist politikanın, feministlerle birlikte, yaratılan bağımsız (ideolojik ve örgütsel) yeni bir alanda yapılabileceğini; kadınların feministleşmesinin ya da toplumsal yapıların, siyasal örgütlenmelerin vs. feminizm lehine dönüşebilmesinin de bu bağımsız alanın varlığına bağlayan görüş vardır. Diğer tarafta ise, feminist sözü ve politika yapma biçimlerini feminist olmayan yapılara dahil ederek, sosyalist kadınların feministleşmesini ve yapıların dönüşmesini hedefleyen, feminist sözün ancak bu şekilde güçleneceğini ve yaygınlaşabileceğini savunan *Kaktüs*'ün sosyalist feminist perspektifi yer almaktadır.

3.3.1. Kurultay Öncesi Örgütlenme Tartışmalar

Feministler arasındaki Kurultay öncesi tartışmaların büyük bir bölümü, İHD'nin bir kadın kurultayı düzenleme girişimini nasıl yorumladıkları, Kurultay çağrısına nasıl karşılık verdikleri ve Kurultay'dan beklentilerinin neler olduğu üzerinedir. Feministlerin Kurultaya katılıp katılmayacakları ya da katılım biçimlerinin nasıl olması gerektiği üzerine yürüttükleri tartışma, aynı zamanda feminist politikanın alanın neresi olduğu ve nasıl yapılması gerektiği üzerine bir tartışmayı da içermektedir. Kurultay öncesindeki tartışmaların üç temel sorusu vardır: Kurultay gibi yapılarda feminist olmayanlarla kurulan iş birlikleri feminist sözün yaygınlaşması için bir fırsat mıdır yoksa onun massedilmesine mi yol açmaktadır? Feminist olmayan yapılarda feminist politika yapmak mümkün müdür? Feminist olmayan yapılarla kurulan ortaklığın zemini ve ilkeleri neler olmalıdır?

3.3.1.1. Feministlerin Kurultaya Katılım Biçimleri

Feministlerin Kurultay'a katılım biçimleri, feminizm anlayışları ve örgütlenme perspektifleriyle paralel biçimde farklılaşmıştır. Kurultay daveti geldiğinde, feministler arasında, Kurultay'ın örgütleyici ekibinde yer almak gerektiğini düşünenler, buna karşı çıkanlar ve feminist ilkeler ve kazanımların kabulü koşuluyla bu sürece dahil olunabileceğini savunan farklı görüşler vardır. Fakat nihayetinde *Kaktüs* dışındaki feministler Kurultay'ın örgütleyicisi değil, sadece katılımcısı olmuşlardır. Aralarındaki farklılıklara rağmen feministlerin hiçbiri, bu kadar büyük bir kadın buluşmasına ilgisiz kalamamıştır; hepsi, Türkiye'nin farklı yerlerinden

gelecek kadınlarla buluşulacak olmasını heyecan verici bulmuş ve ortak bir platformda tartışmaya ihtiyaç olduğunu ifade etmişlerdir. Bu nedenle, Kurultay örgütlenme sürecinde yer almasalar da Kurultay'ın içeriğine ve yöntemine ilişkin fikirlerini Kurultay'dan sorumlu ekiple paylaşmışlardır. Feministlerin, Kurultay önerilerine baktığımızda, hepsi; sadece kadınları ilgilendiren konuların yer aldığı, kadınların kendilerini ifade edebilecekleri anti-hiyerarşik yöntemlerin benimsendiği ve örgütlü olmayan (sosyalist olmayan) kadınlara da ulaşmayı hedefleyen bir kadın buluşması olması gerektiği noktasında ortaklaşmıştır.

Kaktüs ve *Feminist* dergilerinin Kurultay'a katılım biçimleri, neredeyse taban tabana zıt olmuştur. *Kaktüs*, sosyalist feminist duruşuyla paralel biçimde, İHD'nin davetine olumlu yanıt veren ve Kurultay'ın tertip komitesinde yer alan tek feminist örgütlenmedir. *Kaktüs*'ü temsilen, Nalan Akdeniz ve Sedef Öztürk Kurultay Tertip Komitesinde yer almışlardır. Parker, İHD Kadın Komisyonu'nun kendileriyle yaptıkları ilk görüşmede, *Kaktüs* olarak Kurultay'ın örgütlenme sürecinde yer almaya neden sıcak baktıklarını şu şekilde aktarmıştır:

“Amaçladığımız, kadın gruplarının -feminist olsun, olmasın- bir araya gelip kadın sorununu, cinsiyetçiliği irdelemeleri ve tartışmaları” dendi. ‘Kadın politikası nasıl yapılacak, birliktelik nasıl olacak, ilkeler nasıl benimsenecek türünden, belli sorunlar var kafalarında kadınların; siz de böyle bir organizasyonda yer almak ister misiniz?’ diye soruldu. Biz de prensip olarak yakın durduk (Paker, 2005, 188).

Kaktüs'ün, İHD'nin önerisine olumlu yanıt vermesinin nedeni, farklı illerden ve politik gruplardan çok sayıda kadınla buluşulacak olmasını kadın mücadelesi adına bir fırsat olarak görmesidir” (Paker, 2005,188; Akdeniz, Öztürk, 1989, 35).

Feminist dergisi ise, Kurultay'ın davet mektubuna verdiği yanıtta, düzenleme komitesinde bulunan ve “kadın hareketinden olumlu biçimde etkilenen kadınların iyi niyetli çabalarına” rağmen İHD'nin böyle bir Kurultay'ı düzenlenmesinin, solun, son yıllarda yükselen kadın hareketine sahip çıkma çabasının göstergesi olduğunu ileri sürmüştür. Bunun yanı sıra, davetle birlikte gönderilen taslak programı da kadın konusunda sadece düzenleyicilerinin bakış açısını yansıttığı için eleştirmiştir. *Feminist*, davet metubuna verdiği yanıtta, Kurultay'a ilişkin genel görüşlerinin yanı sıra bir de taslak program önerisi iletmiştir ¹²⁸ (İnsan Hakları Derneği, Kadın Kurultayı, 1989,3).

¹²⁸ Feminist Dergisi Taslak Program Önerisi için bkz. Ek 3.

Feminist dergisi, davet mektubuna eleştirel bir yanıt verdiği halde, çağrı yapılan tüm grupların katıldığı ilk hazırlık toplantılarına katılmıştır. Bu toplantıların ilkinde, dergi adına konuşan kişi, yine “kadın muhalefetini kendine bağlamaya, masetmeye, kadın muhalefetine akıl ve politika öğretmeye çalışanların karşısında” (İnsan Hakları Derneği, Kadın Kurultayı, 1989, 4-5) olduklarını ve bundan sonra da olacaklarını vurgulamıştır. *Feminist*’in aynı toplantıda üzerinde durduğu bir diğer konu ise, Kurultay’ın örgütlenme zemininin hangi ortaklıklar üzerinden kurulduğudur. *Feminist*, adı kadın kurultayı olan bir buluşma için sadece sosyalist örgütlere (feministler hariç) çağrı yapılmış olmasını eleştirmiştir. Çünkü, bu, Kurultay’ın ortaklık zemininin “kadın açısını ve çıkarlarını savunmak” (İnsan Hakları Derneği, Kadın Kurultayı, 1989, 5) yerine sosyalizm olarak kurulduğunu göstermektedir. *Feminist*’e göre, sol siyasette yer alan grupların ve kadınların bir cins olarak ezilmesine yaklaşımları sorgulanmadan kabul edilirken sağ kanatta yer alanları sorgulanmaktadır. Doğru Yol Partisi (DYP), Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) ya da Demokratik Sol Parti (DSP) düzen içi partiler olarak görülüp Kurultay daveti gönderilmezken, Sosyalist Parti’nin (SP) sırf solcu olduğu için Kurultay’a davet edilmesi doğru değildir. Kadın mücadelesi açısından önemli olan, bu partilerin siyasi yelpazede sağda mı yoksa solda mı yer aldığı değil, kadınlar için ne tür çalışmalar yürüttükleridir. Bu nedenle, *Feminist*’e göre, feministlerin Semra Özal’ın kurucusu olduğu, Türk Kadını Güçlendirme ve Tanıtma Vakfı¹²⁹ ile iş birliği yapmıyor olmalarının nedeni, Vakıf’ın Anavatan Partisi’ni (ANAP) desteklemesi değil, kadınların toplumsal konumlarını değiştirmek için herhangi bir faaliyette bulunmamasıdır. *Feminist*’in Kurultay örgütleyicilerine yönelttiği bu eleştirileri, yukarıda “*Kaktüs Dergisi*” başlığında değinilen, Ovadia (1988,38)’nın *Kaktüs*’e yönelttiği, mücadele zeminini kadınların ortak ezilmişliği üzerinden değil de sosyalist kimlik üzerinden kurduğu yönündeki eleştirileriyle paraleldir.

Feminist dergisi, tüm bu eleştirilerinin de gösterdiği gibi, sol ile kadın mücadelesi bağlamında ittifaklar kurulmasına karşı olan örgütlenme perspektifi doğrultusunda

¹²⁹ Semra Özal tarafından 1986 yılında kurulan, üst sınıftan kadınların yer aldığı, papatyalar olarak da bilinen Türk Kadını Güçlendirme ve Tanıtma Vakfı, o dönem feministler tarafından sıkça kadını değil aileyi güçlendirici politikaları savundukları için çok sık bir şekilde eleştirilmektedir. Örneğin Ovadia, Vakfın adına Vakfın adına da Türk Ailesini Güçlendirme Vakfı demeyi tercih ettiğini söylemektedir (Ovadia, 1987b, 2.) Ayrıca kadın örgütlenmesine dair yapılan tartışmalarda, kadınların ortak ezilmişliğine karşı tüm kadınlarla birlikte örgütlenmek gerektiği argümanının, bu tartışmada da olduğu gibi çok sık bir şekilde, “peki papatyalarla da örgütlenecek miyiz? Semra Özal da eziliyor mu?” gibi sözlerle tartışmalara dahil edilmektedir. Bu elbette aynı zamanda aslında burjuva kadın da eziliyor mu sorusunu farklı şekilde sormanın bir yoludur?

tertip komitesinde yer almamıştır; fakat kadınlarla ilgili söz söylenen her yerde bulunmayı önemseydiğini belirterek, Kurultay’a katılma ve bildiri sunma kararı almıştır (İnsan Hakları Derneği Kadın Kurultayı, 1989, 3-5). Dergi ekibinden, Handan Koç, “Kadın Cinselliği Üzerine” Ayşe Düzkan da “Kadın Kurtuluşunun Ekonomi Politikası Üzerine” başlıklı bildirimleri sunmuşlardır.¹³⁰

¹³⁰ Feminist derginin Kurultay hazırlık sürecine dahil olma biçimine ilişkin farklı bilgiler ve görüşler vardır. Öztürk (1989a, 7)’ün aktarımına göre, *Feminist*’ten Minu, *Kaktüs*’ten kendisi ve Nalan, AKDD’den Tülin, Filiz Kerestecioglu, ve Stella Ovadia Kurultay’ın hazırlık sürecinde, toplamda 40 saat süren toplantılara katılmışlar ve bu toplantılarda feministler olarak çalışmalara katılan sosyalist kadınlarla birçok konuda birlikte tartışmışlardır. Öztürk (1989a, 10) Kurultay’dan önce Bülten’de yer alan yazısında, *Feminist*’ten herhangi bir açıklama yapmadan Kurultay çalışmalarından ayrıldığı için açıklama talep etmiştir: “...Feminist kurultaydan geri çekildiğini açıkladı. Nedenini henüz tam anlayabilmiş değilim, değil (çünkü Gülnur ve Nesrin sormak için Handan’a gittiklerinde pek açık bir yanıt alamadılar). Ben Feminist’in hangi gerekçeyle bu kurultaydan çekildiğini öğrenmek istiyorum” (1989a,10). Nükhet Sirman da Ankarılılar “Feminist’in tertip komitesinden çekildiğinden” geç haberdar olduklarından bahsediyor (Nükhet, 1989a, 3) ve Stella Ovadia da Öztürk’ün *Feminist* dergiye neden geri çekildiklerine ilişkin sorduğu sorunun yanıtını kendisinin de merak ettiğini ifade ediyor (Stella,1989a, 12). Yani, Öztürk, Sirman ve Ovadia’nın yazılarına göre de Feminist dergi önce tertip komitesinde yer almış daha sonra geri çekilmiştir. Dergi ekibinden Ayşe Düzkan da Adımlar dergisine verdiği görüşte bu durumla ilgili şöyle demiştir “... biz kurultayın düzenleme çalışmalarına başlangıçta katılmıştık. Fakat daha sonra gelişmeler karşısında çekildik. Buradaki gelişmeler bu kararımızın ne kadar doğru olduğunu gösteriyor” (Düzkan, 1989, 21). Ancak, Ayşe Düzkan, tez kapsamında kendisiyle yapılan görüşmede Kurultay hazırlık toplantılarına katılım amaçlarının hiçbir zaman Kurultay’ı örgütleyecek ekipte yer almak olmadığını, bu toplantılara hem neler olduğunu görmek hem de Kurultay’a ilişkin fikirlerini paylaşmak için katıldıklarını ifade etmiş ve katılım biçimlerini de “diplomatik bir katılımdır muhtemelen” şeklinde tanımlamıştır (Ayşe Düzkan ile Görüşme, 2019). Dergi ekibinden Handan Koç da Düzkan ile benzer biçimde Kurultay’ın örgütleyici ekibinde yer almaya en başından karşı çıktıklarını belirtmiştir: “Biz de cevabımızı yazıyoruz: “Böyle bir kurultayın, esas olarak son yıllarda yükselen kadın hareketine sahip çıkmak çabası ile düzenlendiğini düşünüyoruz”. Diplomatik bir dil kullanmıyoruz, ama ‘İyidir, katılalım, bakınız, orda biz de bulunalım’ diye de yaklaşmıyoruz. Biz İHD’ye karşı değil -kurucusuyum ben- ama İHD neden kadın kurultayı düzenliyor?..” (Koç, 2005, 110). Karakuş (2008, 110) ve Savran (Gülnur Savran ile Görüşme, 2014) da *Feminist* dergisinin Kurultay çalışmalarına en başından itibaren eleştirel yaklaştığını ve tertip komitesinde yer almamak gerektiğini savunduklarını belirtmişlerdir. *Feminist*’in üçüncü sayısında yer alan, İnsan Hakları Derneği Kadın Kurultayı başlıklı yazıda ise, “bizim dışımızda SF Kaktüs, Ayrımcılığa Karşı Kadın Derneği (AKDD), İnsanca Yaşam Derneği (İYKD) ve Demokratik Kadın Derneği’nin (DKD) gibi kadın grup ve dergilerin, kadınların, konuya ilgi duyan örgütsüz kadınların da katıldığı hazırlık toplantıları sürüyor” (İnsan Hakları Derneği Kadın Kurultayı, 1989, 5) denmekte ve aynı yazıda “katıldığımız ilk büyük toplantılardan birinde” ibaresi yer almaktadır. Buradan, derginin Kurultay’ın hazırlık sürecine bir yere kadar dahil olduğunu ve birden fazla toplantıya katıldığını anlayabiliyoruz. Dolayısıyla, *Feminist* dergisinin Kurultay hazırlık sürecine katılım biçimindeki bu karışıklığın esas olarak hazırlık sürecine dahil olmaya biçilen anlamdan kaynaklandığı görülmektedir. Çünkü Öztürk’ün ve *Feminist* dergisinin bahsettiği toplantılar aynı toplantılardır ama bu toplantıların amacı ve işlevini iki taraf farklı yorumlamıştır. *Feminist* dergisindeki aynı metinde yer alan, “büyük toplantılar” ifadesini de derginin bu farkı tanımlamak için özellikle tercih ettiği düşünülmektedir. *Feminist* dergisinin, “Büyük toplantılar” ifadesi, herhangi bir yapı oluşmadan önce, tüm grupların ve kişilerin Kurultay örgütlemesinde yer alacaklarını deklare etmeden, Kurultay fikri üzerine yapılan genel toplantılara işaret edecek biçimde kullanılmıştır. Derginin, kurultay davet metnine verdiği yanıtı (Kurultay’ın solun kadın hareketinin kazanımlarına sahip çıkmak amacıyla düzenlendiği) ve dergi adına toplantılara katılan kişinin ilk toplantıda yaptığı konuşmayı dikkate aldığımızda, *Feminist* dergisinin Kurultay hazırlık toplantılarına katılım amacını, örgütleme sürecinde yer almak değil Kurultay’a dair eleştirilerini paylaşmak olduğu görülmektedir (İnsan Hakları Derneği Kadın Kurultayı, 1989, 4-5).

Feminist dergisi dışındaki feministlerin çoğunluğu da -eleştirililerinin boyutu, biçimi ve içeriği değişmekle birlikte – sol bir örgütlenmenin çağrıcısı olduğu bir kadın kurultayına en başından itibaren mesafeli yaklaşmışlardır. Örneğin, Perşembe Grubu’nda, Kurultay’ın sosyalist gruplarla birlikte düzenleniyor olması “ürkütücü” bulanlar (Aksu, 1989a, 3) olduğu gibi, ortak paydasının ne olduğu belli olmayan Kadın Platformu tarafından örgütlenen “göstermelik bir kurultay” (Mesiha, 1989, 5) olduğunu ileri sürenler de vardır. Kurultay’ın Ankara’da düzenlenen toplantılarına katılan, Perşembe Grubu’ndan Nükhet Sirman kendi grubunun en başından itibaren Kurultay’ı gündemine alma konusunda gönülsüz olduğunu, bunun yerine 1. Feminist Hafta Sonu’nun değerlendirmesini yapmak ya da başka konularla ilgilenmek isteğini belirtmiştir (Nükhet, 1989a, 4). Fakat Perşembe Grubu’ndakiler, tüm bu çekincelerine karşın, *Kaktüs*’ün, tertip komitesindekilerle gerekli sözleri alıp verdiğine duyulan güvenle (Aksu, 1989a, 3) Kurultay’ın daha “feminizan¹³¹ bir hale geldiğini” (Mesiha, 1989, 5) düşünmüşler ve Kurultay’a dinleyici olarak katılmaya ve stant açmaya karar vermişlerdir. Perşembe Grubu, feministler içinde bildiri sunmayan tek gruptur; bunun yerine, Kadın Kurultay’ı için kaleme aldıkları kadın politikası perspektiflerini anlattıkları kısa ve başlıksız bir metni stantta dağıtmayı tercih etmişlerdir (Perşembe Grubu, 1989b, 2).

Ankara’daki bir diğer feminist grup olan Kadın Dayanışma Grubu ise, Kurultay’ın sosyalistlerle örgütleniyor olmasına ilişkin olumsuz bir görüş bildirmemiştir ve gruptan Fevziye Sayılan, *Bülten*’deki yazısında “Şimdilik katılmamamızı gerektirecek bir durum yok galiba” (Fevziye, 1989, 2) demiştir. Kadın Dayanışma Grubu, Kurultay’a üç bildiriyle katılmıştır.

Kurultay fikrini ilk duyduğunda “heveslenen” Şirin Tekeli ise, Kurultayı örgütleyen ekipten biriyle yaptığı ilk görüşmede, bu hevesin yerini “isteksizlik”e bıraktığını belirtmiş ve Kurultay’ın ardından yazdığı değerlendirmede de “...başından sonuna kadar bu kurultay bende bu sözle özdeşleşti: isteksizlik” (Tekeli, 1989a, 68) demiştir. Ona göre, görüşme yaptığı kadın sosyalist hareket deneyiminden, kendisi ise feminist hareket deneyiminden gelmekteydi, bu nedenle de bir kadın buluşmasından farklı beklentileri vardı. Tekeli, bu görüşmede, ne önerdiyse karşısındakinin bu önerileri “ya anlamsız ya yanlış ya tatsız bulduğu duygusuna” (Tekeli, 1989a, 67) kapıldığını

¹³¹ Feminizan kelimesi, feminist olmayan ama feministleşmeye yakın olan yapı ya da kişi için kullanılmaktadır.

ifade etmiştir. Tekeli, Kurultay için, biri biçime diğeri içeriğe dair olmak üzere iki temel öneri yapmıştır. Ona göre, öncelikle, bu kadar kadının bir araya gelecek olması önemli bir fırsattır ve bu fırsat, kadınların kendilerini ifade etmeleri için kullanılmalıdır. Bunun için de bildirilerin sunulduğu akademik ya da bildik siyasi bir toplantı yerine, toplantı süresinin katılan kadın sayısına bölünerek herkese kısacık da olsa eşit şekilde söz hakkının verildiği bir toplantı formatı benimsenmelidir. İçeriğe dair önerisi ise, Kurultay'ın kadınların öznel deneyimlerini anlatmalarına odaklanması, kadınlık durumlarının dışındaki siyasi bölünmeleri konu alan konuşmalar olmamasıdır. Ona göre, bu Kurultay, “büyük bir dertleşme toplantısı” (Tekeli, 1989a, 67) olmalıdır. Tekeli de tıpkı Feminist dergi gibi Kurultay'a sadece örgütlü kadınların değil, örgütsüz kadınların katılımının da sağlanması gerektiğini savunmuş ve önerdiği yöntem ve içerikle de bunun mümkün olabileceğini öngörmüştür (Tekeli, 1989a, 67). Tekeli, Kurultay hazırlık toplantılarına katılmamış sadece Kurultay'da kadınların siyaset alanında maruz kaldıkları ayrımcılıkları konu edinen bir bildiri sunmuştur.

İçinde feministlerin ve feminist olmayan sosyalistlerin de yer aldığı Ayrımcılığa Karşı Kadın Derneği (AKDD)¹³² ve Stella Ovadia ise, politik yaklaşımları oldukça farklı olmakla birlikte, İHD ile ortak bir zeminde bir Kurultay örgütlenme fikrine *Feminist* dergisi gibi en başından karşı çıkmamışlar ve başlangıçta Kurultay'ın

¹³² Kadınlar Dilekçesi Kampanyası'nın ardından Aydınlık çevresinden kadınların, 4 Eylül 1987'de kurduğu bağımsız bir örgütlenme olan AKDD'de, radikal, sosyalist ve eşitlikçi feminizmi net bir biçimde savunanlar, feminizme karşı olanlar, sosyalistler, sosyal demokratlar ya da hiçbir biçimde kendisini tanımlamayan kadınlar yer almaktadır (1988g. 1. Olağan Genel Kurulunu Yaptı; 1. Feminist Hafta Sonu Kitapçığı, 1989, 23; Başar, 1997, 24; Gümüşoğlu, 1996, 36). AKDD'nin ilk başkanı olan Başar'ın aktarımına göre AKDD, Aydınlık çevresinin o zamanki örgütlenmesi olan Sosyalist Parti'nin (SP) kadınları örgütlemek için bir dernek kururma fikriyle yola çıkmıştır ancak süreç içinde bağımsızlaşmıştır (Başar, 1997, 24). Ovadia da benzer biçimde, AKDD, Doğu Perinçek'in talimatıyla kurulan bir dernek iken, AKDD'deki kadınların feministleştiklerinden ve bağımsızlaştıklarından söz etmiştir (Ovadia, 2005, 79). AKDD, faaliyette olduğu süre boyunca feminist hareketin eylemlerinin içinde yer almıştır, örneğin Dayağa Karşı Kampanya'nın mekânı Dernek olmuştur ve feministlerin ortak toplantıları da yine Dernekte yapılmıştır. Ancak AKDD, kendisini feminist bir örgütlenme olarak tanımlamamıştır. Derneğin başkanı olan Başar, Sabah gazetesine verdiği demeçte de bu niteliklerini vurgulamıştır: “Feminist değiliz. Aksine erkeklerle birlikte tüm sorumlulukları eşit bir şekilde paylaşmak istiyoruz. İlk amacımız olan kadınlara karşı yapılan baskıları kamuoyuna iletilmesi ve sesimizi duyurma ilkemizi gerçekleştirdik. Şimdi esas amacımız olan, her kesimden ortak sorunlar ve baskılar altında yaşayan kadınların bir araya gelerek örgütlenmesi, bilinçlendirilmesi ve eğitilmesi çalışmalarına başlıyoruz” (Derneğin Amacı ve Faaliyetleri, 1987). Başar, bir yandan SP ile ilişkiyi sürdürmeye çalışırken diğer yandan da feministlerle ilişkilendirilmiş olmalarının kendilerini iki taraftan da sıkıştırdığını belirtmiştir. Örgütsel bağımsızlıkları olsa da ideolojik bağımsızlıkları olmamasından dolayı feministler tarafından suçlu hissettirildiklerinden söz etmiştir (Başar, 1997, 25). Benzer şekilde 1. Feminist Hafta Sonu'nda dernek adına sundukları bildirilerinde de kendilerini “siz nesiniz artık söyleyin de bilelim” diye azarlayan “çok bilmiş abla tavrında” olan feministlerin varlığından söz etmişlerdir (1. Feminist Hafta Sonu, 1989, 23-24)

örgütlenmesinde yer almak adına toplantılara katılmışlardır; ancak daha sonra geri çekilmişler ve tertip komitesinde yer almamışlardır.

AKDD'nin tertip komitesinden geri çekilmesinin nedeni, Kurultay hazırlıkları devam ederken, Kurultay'ın örgütleyicisi olan aynı bileşimin düzenlediği 8 Mart yürüyüşünde “kadın erkek el ele” sloganlarının atılması ve yürüyüşün ardından feministler ve bazı sosyalistler arasında yaşanan tartışmalardır. Bu tartışmaların ardından Dernek içinde Kurultay'ın tertip komitesinde yer almak konusunda farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bazıları, aynı bileşimle bir Kurultay örgütlemenin politik bir hata olduğunu savunurken, Kurultay'ın “diğer kadınların feminan yönlerini ortaya çıkaracağını” savunanlar da vardır (Çakır, 1989a, 4). Bu tartışmalar, tertip komitesinde yer alınmaması ama isteyen kişilerin bildiri sunabileceği şeklinde karara bağlanmış ve Dernek mart ayında Kurultay'ın tertip komitesinde yer almayacağını açıklamıştır.¹³³

“...Kurultay'a katılma şeklinde yaklaşımlar olmasına rağmen bizler ortak eylemlerde birbirimizi tanıyıp değerlendirileceğimizi düşündük. Yürüyüşte de gördük ki kurultayda yer alan çoğunluğun kadın hareketine ve politik yaklaşımlarında henüz ortak noktamızın olmadığıdır. Kurultay çalışmalarında yürüyüşteki gibi bir durum olmasından yana değiliz. Bizler, seslerimizin yok olmadığı ve kadınlar için bir şeyler yapılan birlikteliklerden yanayız. AKKD olarak tertip komitesinde yer almayacağız. Ancak isteyen dernekten bir grup ve kişi olarak yer alabilecek” (Sakine, 1989a, 4).

Kaktüs'ün sosyalist kadınları örgütlenmeye öncelik veren sosyalist feminist perspektifini eleştiren Stella Ovadia ise, bu eleştireliliğine rağmen Kurultay'ın içeriğine ve biçimine feminist kazanımları dahil etmek gerektiğini düşünmüştür. Bu nedenle, Kurultay'ın hazırlık toplantılarının bir tanesine katılmış ve programa dair önerilerini paylaşmıştır ancak “cinsiyetçi” teriminin (cinsiyetçi eğitim gibi) programda yer almasına ilişkin önerisi “cinsiyetçi, feminist jargondur” denilerek kabul edilmemiştir. Ovadia da düzenleme kurulunun bu kararı üzerine Kurultay sürecinden çekilmiştir (Ovadia, 1989a, 11) ve Kurultay'a sadece dinleyici olarak katılmıştır.¹³⁴

¹³⁴ Ovadia, 2005 yılında Amargi Kadın Kooperatifi'nde katıldığı bir söyleşide, I. Kadın Kurultayı hazırlık sürecinde tartışmalara neden olan önerisinin, “kadın açısı” teriminin programda yer alması olduğunu belirtmiştir (Ovadia, 2005, 72) ancak ilgili döneme ait belgelerde bu terimin “kadın açısı” yerine “cinsiyetçilik” olduğu görülmektedir. Ovadia ile yapılan görüşmede bu farkın nedeni sorulduğunda, sosyalist feministlerin kullandığını belirttiği “cinsiyetçilik”in kendisinin kullanmayı tercih etmediği bir terim olduğunu ama o dönemki tartışmaları hatırlayamadığı için, metinlerde neden “cinsiyetçilik”in yer aldığını bilemediğini paylaşmıştır. Ancak, kendi feminist perspektifine göre kullanmayı tercih ettiği terimin “cinsiyetçilik” değil “kadın açısı” olduğunu belirtmiştir (Stella Ovadia ile Görüşme, 2019).

Ovadia'nın aktarımına göre, katıldığı bu toplantıda, “cinsiyetçilik” teriminin programda yer alması yönündeki önerisini *Kaktüs*'ten Sedef Öztürk de desteklememiş ve “Stella bu senin zannettiğin kurultay değil,” demiştir. Oysa, Ovadia'ya göre, eğer Sedef Öztürk kendisiyle birlikte hareket etmiş olsaydı, Kurultay tertip komitesindeki diğer kadınları da ikna edebilirler ve feminist perspektifin Kurultay programına girmesini sağlayabilirlerdi (Stella Ovadia ile Görüşme, 2014).

Öztürk ise, Ovadia'nın ve AKDD'nin tertip komitesinden geri çekilmesinin ardından *Bülten*'nin mart sayısında, hem Ovadia'nın geri çekildiği toplantıda dile getirdiği eleştirilere yanıt verdiği hem de Kurultay'ın örgütlenme sürecini kendi açılarından anlattığı bir yazı yazmıştır. Öztürk, bu yazıda, “cinsiyetçi” teriminin programa girmesinde ısrar etmenin- Ovadia'nın iddia ettiği gibi “feminist ilkelilik” değil, feminist olmayanlara feministliği dayatmak olacağını düşündüğü için Ovadia'dan farklı bir tutum aldığını belirtmiştir. Öztürk'e göre, “cinsiyetçi” sözcüğünün programa dahil edilmemesine Ovadia ile farklı tepkiler vermiş olmaları, “politika yapma biçimleri[n]deki farklılıktan kaynaklanmaktadır,” (Öztürk, 1989, 11). Ona göre, birlikte iş yapıldığında uyulması gereken tek bir ilke vardır: “Çalışacak kişiler, eşit koşullarda var olur” (Öztürk, 1989, 11) ve feminist olmak da birlikte çalışırken görüşlerini dayatma hakkını vermemektedir. Ovadia ise, *Bülten*'in üçüncü sayısında, Öztürk'ün bu yazısına yanıt vermiş ve “bir siyasal alanı kim daha iyi kavırıyorsa onun tahlilleri -talepleriyle birlikte- kabul edilir” (Stella, 1989a, 11) demiştir. Ovadia'ya göre, söz konusu kadınların ezilmesinin politikası olduğunda, feministler kurulan ittifaklarda diğer gruplarla eş düzlemde değildir; feminist tespitlerin kabul edilmesini talep etmek de fikirlerini dayatmak değil feminist politika yapmanın bir parçasıdır.

Görüldüğü gibi, feministler Kurultay'a katılım biçimlerine kendi feminist duruşları bağlamında ayrı ayrı karar vermişlerdir. Kurultay öncesi süreçte, İstanbullu feministler arasında ya da Ankara ve İstanbul arasında da ortak bir tavır geliştirmeye yönelik bir tartışma süreci yürümemiştir. Ancak, Ankara'da Perşembe Grubu'ndan ve Kadın Dayanışma Grubu'ndan kadınlar, İstanbul'dakilerden farklı olarak toplantı öncesinde Ankara Dayanışma Derneği'nin ofisinde buluşup Kurultay'a katılım konusunda ne yapacaklarına ve toplantıda hangi konular üzerinde durmak gerektiğine ilişkin fikir alışverişinde bulunmuşlardır ve toplantıda da Kurultay'ın

içeriği ve biçimine ilişkin ortak görüşlerini iletmişlerdir (Nükhet, 1989a, 4). Fakat daha sonra bu gruplar arasında da bir ortaklık kurulmamıştır. Kadın Dayanışma Grubu'ndan Fevziye Sayılan, *Bülten*'in mart sayısında, feministler olarak ortak hareket edebilmeyi istediğini dile getirmiştir: “Farklı kadın grupları ya da kadınlarla iş birliği yaparken feministler olarak ortak bir tavır alıp alamayacağımız henüz belli değil. Ama ben isterdim ortak bir tavır alabilmeyi” (Fevziye, 1989, 2). Sayılan'ın bu yazısından sonra da herhangi bir birliktelik oluşmamış ve bu bir temenni olarak kalmıştır.

3.3.1.2.Feminist Politikanın İmkânı ve Alanı

Kurultay öncesinde katılım biçimleri dışındaki bir diğer tartışma ise, *Feminist* ve *Kaktüs* dergilerinin radikal ve sosyalist feminist perspektiflerinin arasındaki en temel ayrımlardan biri olan, feminist politikanın kapsamı ve alanına ilişkin olan tartışmadır. Yukarıdaki başlıklarda da belirtildiği gibi *Feminist* dergisi, feministlerle birlikte yapılan ayrılıkçı bir politikadan yana iken *Kaktüs* feminist olmayan örgütlenmeler ve kişilerle kurulan iş birliklerinin de feminist politikanın alanına dahil olduğunu savunmaktadır. Kurultay öncesinde, *Kaktüs* ile bu konuyu doğrudan tartışan *Feminist* dergisi değil, bir diğer radikal feminist Stella Ovadia olmuştur. Ovadia, bir yandan *Feminist* dergisi gibi feminist politikanın ancak ideolojik bağımsızlığın olan ayrı bir alan da yapılabileceğini savunurken diğer yandan, *Feminist*'ten farklı olarak, sosyalist örgütlenmeler ile asgari ilkelerin belirlendiği ve güç dengesini feministler lehine çevirebilecek birlikteliklere de karşı çıkamamıştır. Bu nedenle, *Kaktüs*'e yönelttiği temel eleştirisi, “...sosyalistlerle iş yapmanın cazibesi” ne kapılarak Kurultay tertip komitesinde yer alması değil, sosyalistlerle iş birliğini “feministlerle iş yapmanın önüne” (Stella, 1989a, 12) koymasındır.

Ovadia, Kurultay'dan iki ay önce, Kurultay sürecinde, feministlerin ortak hareket edememiş olmalarına duyduğu tepkiden çıkan, ancak o ana kadarki yapılan feminist politikaya ilişkin genel değerlendirmeleri de içeren, “Feministler ve Politika” başlıklı bir yazı kaleme almıştır. Bu yazının ana izleği, radikal feministler ve sosyalist feministler arasındaki örgütlenme tartışmalarının odağındaki politik bağımsızlık-ideolojik bağımsızlık tartışmasıdır. Ovadia, yazısında şu soruları sormuştur:

“Feminizm yalnızca kadınların sömürüldüğünü ve ezildiklerini söylemek midir?
Yoksa bu durumu değiştirmek için gerekenleri yapmaya yönelmek midir-aynı zamanda?
Feminist söz söylemek feminist politika yapmanın ilk koşulu kuşkusuz ama bugün hâlâ politikamızın tümünü oluşturabilir mi?”

Feminist politika yapmak, yeni bir alan açıp bu alanın bağımsızlığını korumayı gerektirmez mi?

Yani cins mücadelesini siyasal alana sokmak ve bu mücadeleyi kadın açısından sürdürmek değil mi feminist politika?

Politik bir alanın bağımsızlığı kendini yalnızca katılanların örgütsel bağımsızlığıyla mı ifade eder?

Bağımsızlık, çeşitli örgütlerden de gelseler, katılanların, müdahale ettikleri "kadınların kurtuluşu" alanının politik bağımsızlığını savunmaları, mümkün kılmalarından da belli olmaz mı?" (Ovadia, 1989a, 6)

Ovadia'ya göre, feministlerin Kurultay sürecinde birlikte hareket edememiş olmalarının nedeni, yeterince bağımsızlaşamamış olmalarıdır. Çünkü feministler, kendi özgün politikasına (kişisel olan politiktir) güvenememekte ve hala gerçek politika olarak sol siyaseti görmektedirler. Bu nedenle, Kurultay örneğinde de olduğu gibi, solun açtığı alana dahil olarak orada politika yapmaya çalışmaktadırlar. Oysa, bunun yerine, kendi açtıkları bağımsız alanı tüm siyasetler açısından "çekim gücü olan bağımsız bir odak" (Ovadia, 1989a, 8) haline getirmek için uğraşmalıydılar. Feministler ancak bunu başarabilirlerse toplumsal muhalefet içinde kendilerini "taraf" olarak kabul ettirebilirler ve politik bağımsızlığı olan bir hareket oluşturabilirler (Ovadia, 1989a, 7).

Ovadia'a göre, feminizmin politik bir harekete dönüşebilmesi için, feminist söz ve politikanın birlikteliğine ihtiyaç vardır. Ona göre, 1981'den itibaren *Somut 4. Sayfa*, ile yaygınlaşmaya başlayan feminist söz, 1984 yılında Kadın Çevresi'nin kuruluşu ile 1987 Kariye Şenliği'ne kadar olan süreçte feminsit politika ile kesişmişti. 1980 sonrası feminist hareketi, bu zaman diliminde, kendi sözünü ve politikasını oluşturabilen feminist bir odağı yaratabilmişlerdi; böylece toplumsal muhalefetin tüm kesimleri de bu odağın varlığı sayesinde kadın konusunu gündemlerine almak durumunda kalmışlardı. Ovadia'ya göre, Kariye şenliğinden itibaren ise, İstanbul'daki feminizm düşüşe geçmiştir. 1980 sonrasında Türkiyeli feministlerin ilk ortak buluşması 1. Feminist Hafta Sonu da bu düşüşü durdurmaya yetmemiştir (Ovadia, 1989a,7). Ona göre, aslında, 1.Feminist Hafta Sonu buluşmasıyla feministler arasında bir "biz" oluşmaya başlamıştır ancak o süreçte hazırlıkları başlayan Kurultay, feministlerin gündemini çoktan kaplamıştır bile. Ovadia, bu nedenle, 1. Feminist Hafta Sonu'nda, Kurultay'a feministler olarak "birleşik bir program önerisi" sunmayı ve her oturumda feministlerin olmasını talep etmeyi önermiştir (1.Feminist Hafta Sonu Kitapçığı, 1989, 57) fakat buluşmada daha sonra bu yönde bir karar alınmamıştır. Ona göre, feministlerin, Kurultay'a ortak bir tavır ve

söz oluşturmada katılmaları, 1.Feminist Hafta Sonu’nda kurulan ortaklığın da bir nevi reddi anlamına gelmektedir:

“Efendim yarın kurultay var. Hem de birinci kadın kurultayı. Ve bu bülteni¹³⁵ çıkaranlar ya da yazarlar ya da Ankara’ya gidenler tek bir kez kurultaya feminist tavrı, ya da talepleri konuşmak için bir araya gelmediler. Verilen tebliğler için iş bölümü yapılmadı, ortak etkinlik ya da stant düşünülmedi. Nedir bunun anlamı? Feministler yalnızca bireyler ve gruplardır. Ankara Perşembe grubu hepsini bir araya getirdi diye ortak hareket etmek ya da düşünmek zorunda değillerdir mi demek? Yoksa feministler politika yapmayı bilmiyor mu demek? Ankara’ya hiç gitmedik galiba, ben düş gördüm” (Stella, 1989c, 18).

Ovadia’ya göre, feministler 1 Feminist Hafta Sonu’nun ardından yayınladıkları “Kadınların Kurtuluşu Bildirgesi” ile bir üst düzeye taşıdıkları feminist sözü politikaya dönüştürebilecekleri yapıları kurmaya çalışmak yerine, İHD’nin çağrıcısı olduğu Kadın Kurultayı’nda yer almayı ya da Kadın Kurultayı üzerine tartışmayı tercih etmişlerdir; bu ise bağımsız politika yapma fırsatını kaçırmak üzere olduklarının işaretidir:

“Bana kalırsa, biz feministler, bağımsız politika üretme trenini kaçırmak üzereyiz. Bundan sonra şimdiye kadar söylediğimiz sözün politik arenaya başka muhalif grupların politik denetiminde ve şu ya da bu oranda sulandırılarak girmesini başarı olarak değerlendirmekle yetinmek durumunda kalabiliriz. Aramızda böyle yapanlar var bile” (Ovadia, 1989a, 7).

Ovadia’nın “aramızda böyle yapanlar var bile” dediği, Kurultay yürütmesinde yer alan *Kaktüs* dergisidir. Ovadia, *Kaktüs*’ün, “cinsiyetçilik” gibi feminist terimleri kabul etmeyerek feminizmi dışlayan Kurultay’ın tertip komitesinde kalmaya devam etmesini eleştirmiştir. Çünkü, ona göre, bağımsız feminist söz programa dahil edilmeyerek feministleri yok sayan Kurultay’da *Kaktüs*’ün varlığından ötürü feministler varmış gibi görünmektedir. Bundan dolayı Ovadia’ya göre *Kaktüs*’ün Kurultay’ın örgütleyicisi olması yanlıştır:

“Kurultay hazırlıklarına katılmak yanlıştır. Amaç ve yaklaşımı her kadının bilinçlenmesini değil örgütlerin "tanışmasını" öngördüğü için yanlış, tanıklık yerine politik tebliğ ve akademik program önerdiği için yanlış, feministleri yok saymak istediği ve enerji aldığı için yanlış! Bugün Kurultay hazırlık toplantılarında yapılan, bizim açımızdan, ilkesiz bir birliğe katılmak, kadınların ezilmişliği konusunda geliştirdiğimiz bütün tezlerin reddedildiği bir programa imza atmak ve silahsızlandırmamıza seyirci kalmaktır” (Ovadia, 1989a, 9).

Ovadia’ya göre Kurultay, sadece “kadın sorunu” tahliliyle değil örgütlenme biçimiyle de feminist birikimi yok saymaktadır. Ona göre, feministlerin asgari ortak hiçbir ilke belirlemeden Kurultay sürecine dahil olmaları feminizmin kavramlarının ve kazanımlarının “pazarlık” konusu olmasına yol açmıştır. Pazarlık ilişkilerinde ise güç dengesi kimin lehineyse, o baştan avantajlı durumdadır; Kurultay sürecinde de

¹³⁵ Ovadia burada, yazısının da yayınlandığı 1. Feminist Hafta Sonu’nun ardından feministler arası iletişimi sağlamak amacıyla yayınlanan adın da *Bülten* olan yayından söz etmektedir.

bu, daha güçlü ve köklü bir örgütlenme geleneği olan soldur. Böylece, feminist söz, pazarlıklarla içi boşaltılarak programa dahil edilmiştir (Ovadia, 1989a, 9).

Ovadia, sosyalist örgütlerin bağımsız feminist sözü massederek kendi kadın politikalarına dahil etmelerinin, Batı'daki sosyalist örgütlerinin en bilinen stratejisi olduğunu belirtmiştir.¹³⁶ Ona göre, sol açısından “paylaşılamayan koz” (Ovadia, 1989a, 9), kadınların kurtuluşları için bağımsız örgütlenmeleridir. Bağımsız örgütlenme olmadığı müddetçe sol örgütler feminist talepleri programlarına dahil etmekte sakınca görmemektedirler. Feministlerin, Kurultay sürecinde sosyalistlerin bu bilinen stratejisine karşı ortak bir tavır geliştirememiş olmaları ise “politik beceriksizliklerinin”¹³⁷ göstergesidir (Ovadia, 1989a, 7).

Feminist dergisinin ve Ovadia'nın dile getirdiği, Kurultay'ın solun feminist sözü ve politikayı massetme hamlesi olduğu argümanına karşı, *Kaktüs* ekibinden Öztürk, bunun “yersiz bir korku” olduğunu, çünkü solun sanılanın aksine, feministleri istemediğini belirtmiştir:

“İşin komik yanı şu ki, bütün solcu kadınlar bizi yani feministleri ‘istemiyorlardı’. Onlar mücadelemize sahip çıkmak istemiyorlar; birçoğu, örneğin tam da bize özgü diyebileceğimiz kampanya türü örgütlenmeyi anlamlı bile bulmuyor ve ‘ciddi’ iş yapmak istediklerinde dernek kurmayı ya da kurultay toplamayı yeğliyorlar. Hiçbiri örneğin dayak kampanyasına sahip çıkma derdinde değil; adını bile ağızlarına almıyorlar. Kısacası bambaşka sahalarda at oynatıyoruz bu kadınlarla ve en çok da onlar bize bulaşmak istemiyor. ‘Massedilmek ne demek?’ bunu tartışmak istiyorum” (Öztürk, 1989, 9).

Öztürk'e göre, Kurultay'da tertip komitesinde feministlerin yer almasını, solcuların feministleri “massetmesi” olarak değil feministlerin kazanımı olarak görmek gerekir. Bu nedenle, tertip komitesinde yer alarak orayı dönüştürmeye çalışmak da feminist politika yapma biçimlerinden biridir:

¹³⁶ Ovadia, bunun sosyalist örgütlerin genel bir stratejisi olduğunu, Fransız Komünist Partisi (FKP) örneği üzerinden şu şekilde anlatmıştır: “Nitekim Fransa'da da bunun örneği yaşadı: Fransız kadınlarının kurtuluş hareketi başladığında üyelerine bu harekete katılmalarını meneden FKP, kendisine bağlı sendikanın kadın gazetesinin yazı işleri kadrosu feministleşince kadroyu tasfiye etti etmesine, ama, çok geçmeden başa geçirdiği yeni kadroya feminist sözler de ettirdi. Çünkü FKP için önemli olan edilen sözün politik denetimini elden kaçırmamaktı. Örgütün çizdiği ideolojik çerçevenin zorlanması örgütten bağımsızlaşılması, örgütün bütünlüğünü sarsar. Çıban başı ezildikten sonra söylediklerini massetmekse bağımsız sözü silahsızlandırır, kendi denetimine alır. Söz politik olarak doğru olduğu için de böyle bir aseptikleştirme doğru olduğu için de böyle bir aseptikleştirme ameliyesinden sonra kitlelere ulaştırıldığında hem örgüt hem politikası kazançlı çıkar, feminist söz yıkıcılığını yitirir” (Ovadia, 1989a,9).

¹³⁷ Ovadia, politik beceriksizliği şu şekilde tanımlamıştır: “...alternatif proje üretmek için gereken güven ve kararlılıktan yoksun olmamız, kişisel olan ile gerçek politika yapılabileceğinden emin olmamak, edilen sözün içini yeterli doldurmamış olmak gibi zaaflarımız Yeniliğimizin, geleneksizliğimizin olduğu kadar yeterli bağımsızlaşmamamızın da sonuçları bunlar” (Ovadia, 1989a, 6-7).

“Feminist olmayan kadınlarla politika yapmanın benim için anlamı en özet biçimiyle, feminizmin propagandasını yapmaktır. Bunu da sadece kurultayda tebliğ vererek değil, bizzat kurultayın oluşum sürecini etkileyerek hem karşınızdaki kadınları hem de kurultayın örgütleniş biçimini etkileyerek yapmayı yeğlerim. Etkileyebildiğimiz oranda ve son ana kadar da kalıp mücadele etmeyi isterim. Bu bir mücadele tarzı” (Öztürk, 1989, 9).

Ovadia ise, *Kaktüs*’ün bu feminist politika yapma anlayışına karşı çıkmıştır; çünkü ona göre politika yapmak, var olan sistemin alternatifi oluşturabilmekle ilgilidir (Ovadia, 1989a, 6). Bu nedenle, feministler, feminist sözleri “yıkıcılığının” törpülenmesine razı gelerek yapılara dahil etmek yerine, güç dengesini feministler lehine dönüştürmek için çabalamalıydılar. Ovadia’ya göre, “politika eğitmek için yapılmaz. Güç dengesini lehi[ne] çevirmek için yapılır” ve bunun yapılamadığı yerden de çekilmek gerekir” (Ovadia, 1989a, 9).

3.3.2.Örgütlenme Süreci

Tertip komitesinde yer alan *Kaktüs* ekibinden Öztürk, Kurultay’ın örgütlenme sürecini ve benimsenen ilkelerini şu şekilde aktarmıştır: Öncelikle, İstanbul İHD Kadın Komisyonu’nun davetine olumlu yanıt veren kadın grupları ve tek tek kadınlar, İHD çatısı altında bir araya gelerek Kurultay Tertip Komitesi’ni oluşturdular. Tertip Komitesi’nin, Kurultay’ın örgütlenme sürecinde İHD’nin hiyerarşik pozisyonunu reddetmesi üzerine, İHD Kadın Komisyonu, Kurultay’ı örgütlenme rolünden çekildi ve Kurultay’ın örgütleyicisi, örgütlü kadınların yanı sıra tek tek kadınların da yer aldığı ve İHD’den bağımsız hareket eden Kadın Platformu oldu. Kurultay’a ilişkin tüm kararlar oylama yerine oydaşma yöntemiyle alındı¹³⁸. Platform içinden, gerekli durumlarda resmi makamlarla muhatap olacak bir tertip/düzenleme komitesi belirlendi.¹³⁹ Bunun yanı sıra yürütme, tebliğ, mali, basın-yayın, salon, teknik işler vb. gibi konularla ilgilenmek üzere komiteler belirlendi ve komiteler hazırlık sürecinde iki haftada bir düzenli olarak toplandı. Kurultay’ı

¹³⁸ Stella Ovadia, yukarıda söz edilen “cinsiyetçilik” teriminin programa alınmama kararının, Öztürk’ün kararlar oylama ile alınmadı demesinin aksine, oylama ile alındığını ve toplantıda oylama yapılmasına tek itiraz ederek elini kaldırmayan kişinin de kendisi olduğunu ifade etmiştir (Stella, 1989a, 11).

¹³⁹ Kurultay Düzenleme Komitesi’nde gazeteci Filiz Koçali, Avukat Selma Atabek, hemşire Aynur Dik, gazeteci Yelda İlgü, yayıncı Özden Dilber, ev kadını Behiye Çamoğlu ve serbest meslek sahibi Fatma Kırca yer almıştır Filiz Koçali, komisyonun daha çok hukuki bir işlevi olduğunu, kurultayın işin başından beri çalışmalarına bütün kadınlarca kolektif olarak hazırlandıklarını vurgulamıştır (Kadın Kurultayı Bugün Başlıyor “Tanışıp Sessimizi Yükselteceğiz”, 1989). Koçali’nin komitenin hukuki işlevi ile kastettiği, resmi izinlerin alınması ve polisle muhatap olunmasıdır. O dönemde bu tür toplantılar emniyetten izin alınarak ve polis kontrolünde yapılyordu. Nitekim kurultay günü salonda polisler de vardı.

Platform üyeleri ortak finanse etti.¹⁴⁰ Şehir dışından gelen Kurultay katılımcılarını İstanbullu kadınlar evlerinde konuk ettiler. Kurultay'ın hazırlık süreci altı ay sürdü.¹⁴¹ Bu süre sonunda, Platform üyeleri¹⁴² taslak programa gelen önerileri de değerlendirerek Kurultay programına nihai halini verdiler (Öztürk, 1989, 11-12).¹⁴³

Tertip komitesindeki feministler¹⁴⁴ ile geleneksel sol örgütlenme biçimini benimseyen üyeler arasında, Kurultay örgütlenme biçiminin nasıl olması gerektiğine ilişkin çok uzun saatler süren toplantılarda zorlu “pazarlıklar” yapılmıştır. Kurultay'ın örgütlenme sürecindeki önemli pazarlık konularından biri, örgütlenme biçiminde feminist örgütlenme ilkelerinin benimsenmesidir. Bir diğeri ise, Kurultay'ın gerçekleşme formatı ve içeriğine dairdir.

Tertip komitesinde yer alan *Kaktüs* ekibine göre, feminist olmayan bir yapının tamamen feminist ilkeleri benimsemesi mümkün olmadığı için, feminist olmayanlarla yapılan bir işi, ibrenin ne kadar feminist ilkeler lehine bükülebildiği üzerinden değerlendirmek gerekir.¹⁴⁵ *Kaktüs* ekibi, feminist ilke ve yöntemleri, Kurultay'ın hazırlık sürecindeki işleyişe belli ölçülerde entegre edebildiklerini, dolayısıyla bu süreci feminizm lehine bükebildiklerini düşünmektedirler:

“Biz 6 ay süren toplantılarda çalışma tarzının feminist ilkelere uygun olmasına çalıştık: Hiyerarşik yapıların oluşmaması, herkesin söz hakkının eşit olması, toplantılara her isteyen

¹⁴⁰ Bunun yanı sıra Kurultay masraflarını karşılayabilmek için giriş de ücretlidir. Ücreti 3.000TL (Öztürk, 1989a, 11).

¹⁴¹ İHD Genel Merkez'den Kurultay çağrısı Ekim ayında geldiği için bazı kaynaklarda (Öztürk Baysan, 1989, 19) Kurultay hazırlık sürecinin sekiz ay sürdüğü belirtilmektedir. Ancak feministler İHD İstanbul Komisyonu'nun aralık ayında yaptığı çağrıyla bu süreçten haberdar oldukları için hazırlık sürecinin altı ay sürdüğünü belirtmişlerdir.

¹⁴² Kurultay değerlendirme yazılarında geçen tertip komitesi Kurultay'ı organize eden Kadın Platformu'na işaret etmektedir. Aslında, tertip/düzenleme komitesi, yukarıdaki dipnotta da görüleceği gibi sadece yasal muhataplardan oluşan komitedir. Ancak bu metinlerde, Kurultay'ın organizasyonunda sorumluluk alan grupları ve kişileri yer almayanlardan ayırmak için tertip komitesi adlandırılmasının kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla, bundan sonra metinde yer alan tertip komitesi, Kurultay'ın organizasyonunu yapan ve tüm kararların alındığı yapı olan Kadın Platformu anlamında kullanılmaktadır. Çünkü Kurultay'a ilişkin tüm kararlar Platform toplantılarında alınmıştır, Kurultay'ın başka bir karar mercii yoktur.

¹⁴³ Kurultay Programı için bkz. Ek 4.

¹⁴⁴ Tertip komitesindeki feministler sadece *Kaktüs* ekibinden ibaret değildir. Karakuş'un aktarımına göre, Filiz Koçali ve Yelda İlgü, o sırada feminist bir grupta olmasalar da sosyalist feministler ve Kurultay'ın hazırlık sürecinde de feminist tarafta yer almaktaydılar. Filiz Koçali o dönem *Kadınca* dergisinde feminist hareketin haberlerini de yapan bir kişiydi. Dolayısıyla, Karakuş'a göre, tertip komitesindeki feministler ve sosyalistler ayrımını, *Kaktüs* ekibi ve sosyalist gruplar şeklinde yapmak doğru değildir (Filiz Karakuş ile Görüşme, 2019). Koçali ve İlgü “*Kaktüs* Dergisi” başlığında belirtildiği gibi dokuzuncu sayıdan itibaren *Kaktüs* dergi ekibinde de yer almışlardır.

¹⁴⁵ *Kaktüs*'ün bu yaklaşımını, yukarıda Sedef Öztürk ve Stella Ovadia'nın hazırlık sürecindeki toplantıda yaşadıkları tartışmada Öztürk (1989a)'ın “feminist olmayan kadınlarla birlikte bir şey yaparken feminist duruşumuzu onlara dayatmamak gerekir” argümanında da çok net bir şekilde görebilmekteyiz. Kendimizi dayatmamalıyız demek, bu iş birliğinin ancak “pazarlıklar”la mümkün olacağının da farklı şekilde bir ifadesidir.

katılması ve dolayısıyla herhangi bir gruba dahil olmayan kadınların eşit inisiyatif koyabilmesi, oylama değil oydaşma, yıkıcı eleştiri değil ikna vb.” (Akdeniz, Öztürk, 1989, 37).

Kaktüs’e göre, feminist ilkeleri, Kurultay örgütlenme biçimine dahil edebildiklerinin en önemli göstergelerinden biri, Kurultay’ın örgütleyicisi olan İHD Kadın Komisyonu’nun çekilmesi ve karar biriminin katılan tüm kadınlardan oluşan Kadın Platformu’nun olmasıdır: “Altı ay her hafta toplanılarak yaşanan bu süreçte, İHD şemsiyesi altında (ve onların tüzüğüne bağlı) bir Kurultay planından, özerk Kadın Platformu’nun yürüttüğü bir bileşime geçildi” (Akdeniz, Öztürk, 1989, 35).

Öztürk’ün aktarımına göre, İHD’nin Kurultay’ın örgütleyici rolünden geri çekilmesinin nedeni, Kürt kadınlarının bildirilerinin başlıkları konusunda komitedeki feministlerle çatışma yaşamış olmasıdır. İHD, başlıklara müdahale etmek istemiştir feministler ise buna karşı çıkmışlardır¹⁴⁶.

“Bizim ortak kararımızda İHD’nin resmi hüviyetini öne sürerek müdahalesi idi kabul edilmez olan. Biz [feministler] ve başkaları en baştan itibaren bileşimin değiştiğini, artık bu kurultayı tertip komitesinde yer alan ve çalışan kadınların düzenlediğini savunduk. Bu baskı sonucunda İHD kurultayı düzenlemekten vazgeçti ve kurultay tertibini Kadın Platformuna devretti” (Öztürk, 1989, 12)

Kaktüs’e göre, Kurultay’ın örgütlenme sürecine feminist ilkeleri dahil edebilmiş olmaları feminizm lehine bir kazanımdır. Dolayısıyla, Kurultay’ın tertip komitesinde yer almak, Ovadia (1989a)’nın belirttiği gibi, feminist birikimi yok saymak değil, tam tersine bu mirasa sahip çıkmaktır. Onlara göre, Kurultay’ın feminist hareket açısından anlamını değerlendirirken tertip komitesindeki feministlerin örgütlenme biçiminde yarattıkları değişimleri de dikkate almak gerekir. Parker’ın Kurultay hazırlık sürecinde kullandıkları başka feminist yöntemlere dikkat çekerek, benzer şekilde örgütlenme sürecindeki feminist kazanımları vurgulamıştır:

“Kurultay öncesi dönemde, kadın hareketi içinde, daha derin tartışmalara fırsat veren atölye çalışmaları başladı. 5-6 ya da 10 kadının bir araya geldiği, önceden düşünülen konularda -taciz, bekaret, dayak vs. -hazırlık yapan ve kolektif-hiyerarşiye dayanmayan bir çalışma tarzı benimsendi. Bu çalışma biçimi, Türkiye’deki kadınların icat ettiği bir biçim değildi; Avrupa ve Amerika’daki kadın hareketinin miras bıraktığı, belli yararları olan, ‘bilinç yükseltme’ gruplarıyla başlayan ve atölye tipi çalışmalarla ilerleyen bir süreçti” (Paker, 2005, 190).

Kurultay’daki politik pazarlığın ikinci aşaması ise Kurultay’ın afişinde, sloganında, içeriğinde ve gerçekleşme biçiminde benimsenen yöntemler üzerinedir. Bu aşamada, her iki tarafın da kendi ilkelerinden tavizler vererek orta yol bulmaya çalıştıkları konular olduğu gibi bir tarafın görüşünün hâkim olduğu konular da vardır. Örneğin

¹⁴⁶ Öztürk’ün bu aktarımı, Bülten’in mart ayı sayısında yer almaktadır. Öztürk bu değişimin tam ne zaman gerçekleştiğini belirtmemiştir ancak programdaki bildiriler üzerinden çıkan bir tartışma olduğundan Kadın Platformu’nun ancak son birkaç ayda tüm sorumluluğu aldığı anlaşılmaktadır (Öztürk, 1989, 11).

feministler, Kurultay afişinin renginin mor olmasını, sosyalistler ise kırmızı olmasını istemiştir; ancak Kurultay'ın afişi her iki renkte de olmamıştır ve uzlaşmayı temsilen mavi olmuştur. Kurultay'ın sloganı ise, feminist perspektifi yansıtan “Yarın Değil Şimdi” olmuştur.¹⁴⁷

Kurultay'ın gerçekleşme biçimine ilişkin politik pazarlığın en tartışmalı konulardan biri de erkeklerin katılımıdır. Tertip komitesinde yer alan *Kaktüs* ekibi, erkeklerin katılımına arka sıralarda oturmaları ve kadınların konuşmalarından zaman kalırsa söz almaları şartıyla onay vererek bu konuda bir orta yol bulunmuştur (Paker, 2005, 189).¹⁴⁸

Kaktüs ekibi, hazırlık sürecinde Kurultay programına ilişkin de yoğun tartışmalar yürütüldüğünü ve nihayetinde programı feminist perspektifi yansıtan bir programa dönüştürebildiklerini düşünmektedirler (Öztürk, 1989, 7). Nitekim, *Kaktüs* dışındaki feministlerden de bu yönde düşünenler vardır. Örneğin, Cankoçak'a göre, Kurultay programındaki feminist etki görülebilmektedir:

“Sosyalist kadınlar daha önceki karşılaşmalarından feminizme ve feministlere pek sempatiyle bakmadıklarını bildiğimden kurultayın gündemini görünce şaşırdım. Cinsiyetçilik ve aile içi şiddet gibi feministlerden başka kimsenin politik anlam atfetmediği konular, gündemin önemli başlıklarıydı” (Cankoçak, 1989, 68-69).¹⁴⁹

3.3.3.Kurultay'da Yaşananlar

Kurultay, Kadın Platformu adına Aynur Dik'in yaptığı konuşmayla başlamıştır (Öztürk Baysan, 1989, 19). Kurultay'da, ilk iki günde, dokuz başlık (ayrımcılık, kadına yönelik şiddet, ailenin sorgulanması, kadın cinselliği, ekonomi, Kürt kadınlarının ezilmişliği, kadın özgürleşme/kurtuluşu perspektifi ve örgütlenme) altında çok sayıda konunun tartışılması öngörülmüştü. Kurultay programının bu farklı konuları içeren perspektifine rağmen, Kurultay, sosyalizm ile feminizmin çatıştığı bildirilerle hatırlanmaktadır.¹⁵⁰ Bu, hem dönemin dergilerinde (hem sosyalist

¹⁴⁷ Bu slogan o sırada İHD Kadın Komisyonu'nda yer alan Yelda İlgü'nün önerisidir (Filiz Karakuş ile Görüşme, 2019).

¹⁴⁸ Paker, erkeklerin katılımını sınırlandırmak istemelerinin nedenini şu şekilde açıklamaktadır: “Bu tartışmaların temelinde, kadınların, erkeklerin bulunduğu topluluklarda, genellikle çekindiklerinden söz almamaları vardı. Ayrıca, erkekler bu konuda daha tecrübeliydiler; yıllardır, toplantılarda ve siyasal alanlarda olduklarından, deneyimliydiler...” (Paker, 2005, 189-190)

¹⁴⁹ Tezdeki, A. Cankoçak, Aksu ve Aksu Bora aynı kişilerdir.

¹⁵⁰ Kurultay'dan sonra yazılan değerlendirmelerde ve tez kapsamında yapılan görüşmelerde Kurultay günü yaşananlar tartışma yaratan bildiriler üzerinden anlatılmaktadır. Dolayısıyla bu bölümdeki içerik ve tartışmalar yazılı kaynaklarda yer alan ve yaptığım görüşmelerde değinilen bildirileri içermektedir. Mesela, Kürt kadınların bildirilerinin içeriğine değinen sadece bir yazıya ulaşabildim. Bu içerik de aşağıdaki gibidir:

hem feminist yayınlarda) hem de tez kapsamında yapılan görüşmelerde Kurultay tarihinin en öne çıkan özelliğidir.

Anti-feministler, kadının ezilmesinin kapitalizmle başladığını ve ancak sosyalizm ile birlikte ortadan kalkacağını, kadın mücadelesinin sınıf mücadelesine bağlı olduğunu, 12 Eylül’de işkence gördüklerini, feminizm ile hiçbir ortak yanları olmadığını, feminizmin sola ihanet ettiğini, feminizmin burjuva ideolojisi olduğunu ve kadınlar için ancak kapitalizm içinde reformlar yapabileceğini ama onları “kurtarmayacağı”nı söyleyen, bildiriler sundular. Feministler ise, kadınların ezilmesinin ya da sömürülmesinin maddi temelleri, eğitim, istihdam gibi hayatın farklı alanlarındaki cinsiyet eşitsizlikleri, kadına yönelik şiddetin temelleri ve biçimleri, ailenin feminist eleştirisi, solun kadın sorununa bakışı, Nazım Hikmet’in şiirlerinde kadın temsili, örgütlenme, ailenin eleştirisi vb. konularında bildiriler sundular (Ayşe,1989a; Handan 1989a, Gök, 1989a; Savran, 1989a; Yüksel, 1989; Tura 1989a; Yazıcılar, 1989; Kurultay Havası, 51).¹⁵¹

“İlk günkü oturumun sonunda kendilerine yarım saat ayrılan Kürt kadınları da öncelikle ayrımlarını ortaya koydular. İlk çıkan konuşmacı, ‘Ben Güneydoğu’dan geliyorum’ diye söze başlarken, ikinci konuşmacı ‘Ben Güneydoğu’dan gelmiyorum, adının söylenmesinin yasak olduğu ülkeden geliyorum’ diyordu. Kurultay’daki Türk kadınlarını ezen ulusun kadınları olarak da niteleyen konuşmacı, ‘Bizi bize rağmen kurtarmaktan vazgeçin’ diye sesleniyordu” (Öztürk Baysan, 1989, 19) Karakuş’un aktarımına göre “Ben Güneydoğu’dan gelmiyorum.” diye sözlerine başlayan kişi 1980’den sonraki ilk feminist Kürt dergisi olan Roza’yı çıkaranlardan biri olan Fatma Kayhan’dır. Fatma konuşmasını Kürtçe yapmak istemiştir ancak divan, o dönem Kürtçe konuşmak yasak olduğu gerekçesiyle izin vermemiştir (Filiz Karakuş ile Görüşme, 2019).

Bunun yanı sıra, programda olsun mu olmasın mı diye tartışılan Din başlığının altında ne konuşulduğunu erişebildiğim yayınlarda göremedim. Bir tek Cumhuriyet Gazetesi’nin haberinde sunum yapacak kişinin Demet Işık olduğu görülmektedir. Ya da trans Sedef’in konuşmacı olduklarını ve konuşmalarının sosyalistlerden tepki aldığından söz edilmiştir ancak ama konuşmasının içeriğine değinilmemiştir.

¹⁵¹ Cumhuriyet Gazetesinde habere göre Kurultay’ın bazı oturumların başlıkları ve ilgili başlıklarda bildiri sunacak kişiler şu şekildedir:

Cuma günü (I. Gün) oturumları

Kadınlara Karşı Ayrımcılık:

Eğitim alanında ayrımcılık: Ayla Alpdoğan, Firdevs Gümüsoğlu, Fadime Gök ve Ankara Gelişim Grubu

Siyasal yaşam alanında ayrımcılık: Jale Candan, Şirin Tekli, Fatmagül Berktaş, Filiz Karakuş, Türkan Arıkan, Özden Aşut.

Yasalardaki ayrımcılık: Nurperi Sancak ve Antalya İHD Kadın Komisyonu.

Bilim ve kültür alanında ayrımcılık: Füsün Öztürk Baysan, Nalan Çağlar, Sennur Sezer, Ayten Mutlu, Jale Sevgi

Din alanında ayrımcılık: Demet Işık

Aile Sorgulanması: Bildiri sunacak kişiler: Güldal Okutucu, Tülay Alagöz, Gülnur Savran, Çağdaş kadın Derneği İzmir Şubesi, Ayşe Düzkan, Yelda İlgü, Gülümser Dolgun, Ankara Gelişim Grubu ve DKD.

Kadın Cinselliği: Handan Koç, Tülin Tınaz, Filiz Karakuş, Arşalyus Kayır, İYKD, Yelda İlgü ve İYKD.

Kadına Yönelik Şiddet: Erendüz Atasü, Şahika Yüksel, Süheyla Kalyoncu.

Birinci günün son oturumu: Kürt kadınların sorunları bölümündeki bildiriler yazılmamış.

Tebliğlerin içeriklerine bakıldığında, Kurultay öncesindeki ve örgütlenme sürecindeki sosyalizm-feminizm çatışmasının, Kurultay içeriğine de yansıdığı görülmektedir. Kurultay'ın ilk günün yarısında taraflar belirginleşmiştir bile. Birinci günün ilk oturumunun alt başlığı olan siyasal alanda ayrımcılık bölümünde, feministlerin sunduğu iki bildiriye salondaki sosyalistlerin bir kısmı çok sert tepki göstermişlerdir. Bunlardan biri Nalan Çağlar'ın hazırladığı Filiz Karakuş'un sunduğu, Nazım Hikmet'in şiirlerindeki cinsiyetçiliği eleştiren bildiridir (Karakuş, 2008, 111). Çok tepki alan bir diğer feminist bildiri ise, solun cinsiyetçiliğin eleştirisini konu alan Fatmagül Berktaş'ındır (Alp, 1989, 28). Bu iki bildiriye verilen tepkiler, solu suçladığı ve solun "değerlerini" yok saydığı gerekçesiyle kurultay sonrasında da bazı sosyalistler tarafından haklı görülmeye devam edilmiştir (I. Kadın Kurultayının Düşündürdükleri. [03.04. 2019]).

Sosyalistlerin bildirilerindeki "biz içeri girdik meydan size kaldı" (Öztürk Başaran, 1989, 19) ya da "arkadaşlar n'oluyoruz neredeyse erkekler 12 Eylül faşizminden, daha önemli bir düşman olarak gösterilecek" (Ayşe, Handan, 1989, 5) gibi sözler de feministlerden çok tepki almıştır. Sosyalistlerin bir bölümünün feminizmi fırsatçılıkla suçlamalarına, faşizme yoldaş görmelerine feministler de sözlü müdahalede bulundular. Canköçak (1989, 69)'a göre, Kurultay saldırganlık ve taraftarlık içinde geçmiştir:

"Sanki bir kısım kadınlar -ve adamlar- 'yılanın başını küçükken ezmeli' düşüncesiyle gelmişlerdi. (Son gün bir kadın 'burası kurultay değil, olsa olsa saldıray olur' diyordu.) Kürsüye çıkanın ne dediği değil, hangi taraftan olduğu önemliydi. Bu da birtakım kilit sözcüklerden anlaşılıyordu: Erkeklerimizle birlikte, işkence, üretim tarzı... Gerekli sözcükleri söyleyen herkes müthiş alkış alıyordu" (Canköçak, 1989, 69).

Kurultay'da, kürsüden yapılan konuşmalara katılımcıların söz almadan müdahale etmeleri, karşı oldukları fikirleri yuhalamaları ve katıldıkları fikirleri alkışlamalarıyla başlayan olaylar, divanda bulunan kişilerin çoğu zaman salondaki kamplaşmanın

Cumartesi (II. Gün) günü tartışma başlıkları: Ekonomik Yaşamda Kadın, 'Kadının Özgürleşmesi ve Kurtuluş Perspektifleri', 'Örgütlenme Perspektifleri- Kadın Hareketlerinin Gündemi (Kadın Kurultayı Bugün Başlıyor "Tanışıp Sessimizi Yükselteceğiz", 1989)

Filiz Karakuş'un anımsadığı bildiriler ise şu şekildedir: "Nurperi Sancak TCK, Nuray Özkan: Kürt Kadınlarının Ezilmişliği, Nebahat Akkoç: Kürt Kadınları, Sakine Arat: Kürt Kadınları Tanıklık, Yüksel Selek: Örgütlenme Perspektifi (Filiz Karakuş ile Görüşme, 2019).

Feminist dergi ekibinden bildiri başlıkları ve sunan kişiler şu şekildedir: Ayşe Düzkan- Kadın Kurtuluşunun Ekonomi Politikası Üzerine, Handan Köç- Kadın Cinselliği Üzerine. Bildirilerin tam metinleri için bkz. *Feminist* s.5.

Kaktüs ekibinden sunulan bildiri başlıkları ve sunan kişiler şu şekildedir: Fadime Gök-Eğitimde Kadınlara Karşı Ayrımcılık, Gülnur Savran- Ailenin Sorgulanması, Şahika Yüksel- Kadınlara Yönelik Şiddet, Nesrin Tura- Kadınların Kurtuluşundan Ne Anlıyoruz, Banu Parker-Örgütlenme. Bildirilerin tam metinleri için bkz. Kaktüs. s.7.

etkisini azaltmak yerine hangi tarafta olduklarını keskin bir şekilde belli ederek tartışmalara müdahalede bulunmaları¹⁵² Kurultay'daki var olan kamplaşmayı beslemiş ve salondaki tansiyonun sürekli yükselmesine neden olmuştur

Kurultay'da, gerginliğin en fazla tırmandığı anları ise şu şekilde özetlemek mümkün: Trans Sedef'in tertip komitesine zamanında başvuru yapmadığı gerekçesiyle (oysa başvuruyu zamanında yapmıştı),-Şirin Tekeli'nin kendi süresini Sedef'e vermek istemesine rağmen- konuşturulmaması, erkeklerin sessiz kalmaları gerekirken konuşmalara müdahale etmeleri, oturuma ayrılan sürenin bitmesi gerekçesiyle bazı kadınlara söz verilmezken divanda yer alan Selma Atabek'in sahneye atlayan bir erkeğin konuşmasına izin vermesi¹⁵³, erkeğin konuşmasına izin veren divanı protesto eden İstanbul'dan ve Ankara'dan feministlerin ortak hazırladığı protesto metninin¹⁵⁴ okunmasına divan başkanı Jülide Gülizar'ın izin vermemesi ve Nesrin Tura'nın kendi tebliğinden önce bu protesto metnini okuyacağını anlaması üzerine de Nesrin'in elinden metni alıp yırtması...¹⁵⁵ Tüm bu yaşananlar Kurultay'ın ikinci günü, feministlerin ve bazı sosyalist kadınların salonu "kadınlar vardır" şarkısını söyleyerek alkışlarla terk etmelerine neden oldu. Kadınlar, salonu "kadınlar vardır" şarkısının nakaratı ile terk ederken, salonda kalanlar da "kadın erkek el ele, özgürlüklere" sloganını atıyorlardı (Ayşe, Handan, 1989, 5-6; Yazıcılar, 1989, 49-50; Cemile, 1989, 8).

¹⁵² Bunun örneklerinden birini Filiz Karakuş şu şekilde anlatmaktadır: "Fatmagül Bertay sunumunu yaparken, salondan tepkiler geliyor. O sırada divanda olan Jülide Gülizar, "Merak etmeyin cevabı verilecektir arkadaşlar" diyor. Yani merak etmeyin söyledikleri karşılıksız kalmayacaktır diyor salondakilere" (Filiz Karakuş ile Görüşme, 2019).

¹⁵³ Atabek, daha sonra söz konusu erkeğe çok ısrar ettiği için söz verdiğini söyleyerek salondan özür diledi ancak özür dilerken "her iki taraf da haklı" demesi salonda bu duruma karşı var olan tepkiyi arttırdı. Feministlerin bu durumu protesto etmek için hazırladıkları metninin kürsüden okunmasına izin verilmemesi de divanın ömrünün feministler açısından bir anlamı kalmamasına neden oldu (Cemile, 1989, 8; Ayşe, Handan, 1989, 6).

¹⁵⁴ Divanın bu tutumunu protesto eden Ankara'dan ve İstanbul'dan feministlerin ortak metni şu şekildedir: "biz buraya kadın kurultayı diye geldik; meğer sosyalizm kurultayına gelmişiz, biz buraya kadınların ezilmişliğini, kadınlık durumundan kaynaklanan sorunlarımızı tartışmaya geldik sanıyorduk; meğer bize, yani feminizme düşmanlık yapılmasını dinlemeye gelmişiz, biz buraya farklı görüşlerden kadınlarla dayanışmaya geldik sanıyorduk; meğer bizi ezen, bizim emeğimize el koyan, bize şiddet uygulayan erkeklerin bizi kurtaracakları vaazını dinlemeye-gelmişiz. Eğer kadın kurultayında kendimizi konuşamayacaksak nerede konuşacağız? Kadın kurultayını kadınlar olarak ortak ezilmişliğimizi konuşmaya çağırıyoruz" (Ayşe, Handan, 1989, 5). Filiz Karakuş'un aktarımına göre, *Feminist* dergisinden kadınlar (yanlarında başka feministler de vardır ancak onları tam anımsayamadı) Kurultay'ın birinci gününde söz alıp kurultaydaki yöntem ve içeriğe itiraz etmişlerdi. Yani ikinci gün yayınlanan bu ortak metin aslında Kurultay'a feministlerden gelen ikinci itirazdır (Filiz Karakuş ile Görüşme, 2019).

¹⁵⁵ Banu Paker, Jülide Gülizar'ın Nesrin Tura'nın elinden metni alıp yırtmasına ne kadar sinirlendiğini şu şekilde aktarmaktadır: "O kadar sinirlenmişim ki yaptığı şey karşısında... Öfkeyle, tarih bir gün sizi yargılayacak demişim" (Banu Paker ile Görüşme, 2014).

Her ne kadar ayrılan kadın grubunun içinde sosyalist kadınlar yer alsa da Kurultay sonrası sosyalist mecralardaki yazılar esas olarak feminizmi ve feministleri hedef almıştır. Sosyalist dergilerin bazılarında, kadınların salonu terk etmesinin nedeni, “sadece” bir erkeğin kürsüye çıkması olarak lanse edilerek (Tunçsoy, 1989, 23), ayrılan kadınların itiraz ettikleri noktalar, feminizmin erkek düşmanlığı olduğu ön yargısı üzerinden değersizleştirilmeye çalışılmıştır. Feministler ise, Kurultay’dan ayrılma nedenlerinin, Kurultay’daki tüm yaşananlara işaret edecek şekilde, Kurultay’a hâkim olan erkek sözü ya da söylemi olduğunu belirtmişlerdir (Ayşe, Handan, 1989, 6; Paker, 2005, 197).

Feministler ve bazı sosyalist kadınlar çıkan tartışmaların ardından ikinci gün öğlene doğru salonu terk ettiler. Bu durumda, tertip komitesindeki feministlerin nasıl bir tutum alacağı ayrı bir tartışma konusu olmuştur. Tertip komitesindeki feministler de Kurultayı terk etmek istemişlerdir, -hatta Sedef Öztürk çantasını alıp çıkmak istemiştir- fakat Kurultay’ı sabote etmemek için bundan vazgeçmişlerdir (Nükhet, 1989a, 8). Karakuş’un aktarımına göre, hem tertip komitesindeki feministlerin bir kısmı polisle de muhatap olan düzenleme komitesinde yer aldıkları hem de sonuç bildirgesinde feministlerin görüşlerinin de yer alabilmesi için bir ara formül bulunmuştur: *Kaktüs* ekibinden Sedef Öztürk ve Nalan Akdeniz’in de içinde olduğu tertip komitesindeki feministler, Kurultay’da kalacak, diğerleri terk edeceklerdi (Filiz Karakuş ile Görüşme, 2019, Paker, 2005, 193). Böylece *Kaktüs* örgütlenme olarak tertip komitesinde yer almaya devam etmiş ancak *Kaktüs* üyelerinin bir bölümü salonu terk etmiştir.

Kurultay’ın üçüncü günü, ayrılanlar ve salonda kalanlar ayrı noktalarda olmak üzere, Kurultay programında yer aldığı gibi, Yıldız Parkı’nda buluştular. Kurultay tertip komitesi, “pazarlıklar” sonucunda iki ayrı görüşü de içerecek şekilde Yıldız Parkı’nda ortak bir sonuç bildirgesi hazırladı.¹⁵⁶ Bu bildirme, yoğun sivil polis denetimi altında Yıldız Parkı Çadır Köşk Yeşil Sera’da okundu (Alp, 1989, 29). Ayrılan grubun görüşü, birinci görüş, salonda kalanların görüşü ise ikinci görüş şeklinde bildirgede yer aldı. Tertip komitesindeki feministler, bildirgedeki birinci görüşü Kurultay’dan ayrılan kadınlarla sürekli fikir alışverişinde bulunarak ortak bir şekilde oluşturdular (Filiz Karakuş ile Görüşme, 2019).

¹⁵⁶ I. Kadın Kurultayı Kapanış Bildirgesi için bkz. Ek 5.

Kaktüs ekibine göre, Kurultay Sonuç Bildirgesi'nde kurultayı terk eden kadınların da görüşlerinin yer alması önemliydi. Nitekim, *Kaktüs*'ün Kurultay'ın tertip komitesinden çekilmemesinin nedenlerinden biri de bunu gerçekleştirebilmektir ve dolayısıyla onlara göre yaşanan tartışmalara rağmen tertip komitesinde kalmış olmaları amaçlarına erişmelerini sağlamıştır. Tekeli ise, bu konuda da *Kaktüs* ekibinden farklı düşünmektedir. Taban tabana zıt olan iki ayrı görüşün bir bildiride yer verilmesi ona göre “bir acıptı...” “Toplumda birlik ve beraberlik ruhunun içselleştirilmesi yüzünden mi taban tabana zıt görüşlerin iki ayrı bildiride dile getirilmesinden vazgeçilmeye çalışılmıştı? Görüş ayrılığının olduğu yerde bunu açıkça ortaya koymak daha dürüst olmaz mıydı?” (Tekeli, 1989a, 68) diye de sormuştur. Çünkü ona göre, bir ayrılık varken yokmuş gibi davranmak ve “arka odalarda” yapılan pazarlıklar sonucunda oluşturulan “ortak talepler listesi”nin basına verilmesi kadınların siyaset yapma yöntemleri olamazdı, bunlar erkeklerin kullandığı yöntemlerdir (Tekeli, 1989a, 68).

Bildirgedeki birinci görüş, Kurultay'da kadın sorunlarına yeterince yer verilmediğini söylemekte ve kadınların özgül sorunlarının varlığını ve bağımsız kadın mücadelesinin önemine dikkat çekmektedir. İkinci görüş ise, Kurultay'ın katılımcılar arasındaki farklılıkları yansıtmakta başarılı olduğunu ve “kadının özgürleşme mücadelesinin; sınıfsal, tarihsel, toplumsal ve ulusal temellerinden soyutlanmadan ele alınmasının gerekliliğini” (I. Kadın Kurultayı Kapanış Bildirgesi, 1989, 52) vurgulamaktadır. Özetle birinci görüşe göre, hem içerik hem de kullandığı yöntemler bakımından Kurultay, bir kadın kurultayı olmaktan hayli uzakken ikinci görüşe göre, Kurultay amacına ulaşmış ve başarılı bir şekilde sonuçlanmıştır.

Yıldız Parkı'nda sonuç bildirgesinin okunmasının ardından, Kurultay'da dile getirilen taleplerden oluşan ortak talepler listesi de okunmuştur. Bu talepler listesinde, Kurultay programında yer verilmeyen “cinsiyetçi” terimine de yer verildiği görülmektedir (Alp, 1989, 29).¹⁵⁷

Kurultay'a katılan kadınlar, I. Görüş ve II. Görüş şeklinde ayrımlarını ortaya koyarak bir ortak bildirge yayınladılar ancak I. Gruptaki kadınlar, Kurultay kitapçığını II. Gruptaki kadınlarla birlikte çıkarmama kararı aldılar (Akdeniz, Öztürk, 37). Dahası, bu iki gruptaki kadınlar, bir süre birlikte çalışmama kararı aldı ve bu kararlarını sözlü ve yazılı bir şekilde de ifade ettiler (Paker, 2005, 192).

¹⁵⁷ I. Kadın Kurultayı talepler listesinin bir bölümü için bkz. Ek 6.

Feministler, I. Kadın Kurultayı'nı, feminizmi ilk defa bu kadar geniş kadın gruplarına anlatabilmenin (Gök, 1989b, 41), başka kadınlarla tanışmanın, kadınların kadın olmaktan kaynaklı sorunlarını birlikte tartışmanın (Dilber, 1989a, 43) ve kadın konusunda farklı kesimlerle ortak politikalar üretmenin yolları üzerine birlikte düşünmenin (İnsan Hakları Derneği Kadın Kurultayı, 1989,3) alanı olarak görmüşlerdi. Ancak, bu beklentileri gerçekleşmedi ve bu nedenle, büyük bir bölümü Kurultay'ı kadın dayanışmasının neredeyse hiç yer almadığı büyük bir hayal kırıklığı (Tekeli, 1989a, 67-68), onca kadınla bir araya gelmişken kaçırılmış bir fırsat (Cankoçak, 1989, 69), ne olacağı en başından belli olan boşa çıkan başarısız bir girişim (Ayşe, Handan, 1989, 5; Nükhet, 1989a, 3-5) şeklinde değerlendirdi.

Kurultay, feministlere göre bir kadın kurultayı olmaktan hayli uzaktı. Nitekim, ikinci gün, kürsüden okunmasını istedikleri ama okunmasına izin verilmeyen protesto metninde de esas olarak bu noktayı vurguladılar:

"biz buraya kadın kurultayı diye geldik; meğer sosyalizm kurultayına gelmişiz, biz buraya kadınların ezilmişliğini, kadınlık durumundan kaynaklanan sorunlarımızı tartışmaya geldik sanıyorduk; meğer bize, yani feminizme düşmanlık yapılmasını dinlemeye gelmişiz, biz buraya farklı görüşlerden kadınlarla dayanışmaya geldik sanıyorduk; meğer bizi ezen, bizim emeğimize el koyan, bize şiddet uygulayan erkeklerin bizi kurtaracaklarını vaazını dinlemeye-gelmişiz. eğer kadın kurultayında kendimizi konuşamayacaksak nerede konuşacağız? Kadın kurultayını kadınlar olarak ortak ezilmişliğimizi konuşmaya çağırıyoruz" (Ayşe, Handan, 1989, 5).

3.3.4. Kurultay'ın Ardından Örgütlenme Tartışmaları

Kurultay'ın ardından hem feminist yayınlarda hem de sol mecralarda çok sayıda Kurultay değerlendirme yazısı yayınlanmıştır. Bu süreçte feministler arasında yaşanan örgütlenme tartışmalarına baktığımızda Kurultay öncesindeki tartışmalarının devamı olduğunu ancak feminist mücadelenin nasıl yol alacağı üzerine daha fazla odaklandığı görülmektedir. Tartışmaların iki temel hattı vardır. Bunlardan birincisi, feminist olmayan ama feministlerin içinde yer aldığı kolektif bir yapının, oluşumun ya da odağın, biçiminin ve işleyişinin nasıl olması gerektiği bağlamında Kurultay'ın gerçekleşme biçiminde benimsenen ilke ve yöntemler üzerinedir. İkincisi ise, Kurultay öncesinde başlayan, feministlerin "biz" olabilmeleri, feminist politika yapmanın anlamı ve kapsamı ile feminizmin güçlü ve yaygın bir harekete nasıl dönüşebileceği konularına odaklanan tartışmalardır.

3.3.4.1 Kurultay'ın Gerçekleşme Biçimi: Benimsenen İlke ve Yöntemler

Kurultay öncesi tartışmalarda değinildiği gibi, Kurultay'ın örgütlenmesinde benimsenen ilke ve yöntemler, feministlerin en başından itibaren önemsedikleri konulardan biridir. Bu nedenle, tertip komitesindeki feministlerin de Kurultay'ın diğer bileşenleri ile en fazla pazarlık yaptıkları konuların başında yer almıştır. Kurultay tertip komitesinin kararlaştırdığı, Kurultay'ın gerçekleşme biçiminde benimsen formatı şu şekildedir: Her oturumda, tartışmaları yönlendirmekten ve katılımcılara söz vermekten sorumlu farklı bir divan ve divan başkanı vardır. Bu kişileri tertip komitesi belirlemiştir. Divan üyeleri, dinleyicilerden yüksekte olan sahne üzerindeki bir masada sıralı şekilde oturmaktadır. Tebliğ sunacak kişiler için sahnede ayrıca bir kürsü vardır. Her bildiri için konuşma süresi beş dakika ve tartışma süresi üç dakikadır. Bunun yanı sıra, salonda, sandalyelerin arda arda dizildiği bir oturma düzeni vardır.

Kaktüs dergi ekibi dışındaki feministlerin tamamı, Kurultay'ın gerçekleşme biçimini sert bir biçimde eleştirmişlerdir:

“...kurultayın biçimi- sandalyelerin' arka arkaya dizilmesi, kadınların birbirlerinin yüzlerini görememesi, mikrofon, konuşma süresinin kısıtlılığı ve "tebliğ"lerin akademik olması- kaygısını taşımama bugünden düşündüğümde ne lüks! (Cemile, 1989,7).

“Sonradan hiç değişmeyen ve gözümün önünden gitmeyen manzara şuydu: Asker sırası dizilmiş, yeşil kadife yüzü ve beyaz boyalı bin kadar sandalyenin sırtı. Üzerinden bin tutam saç görünüyor. Ama o saçların kime ait olduğunu anlamaya olanak yok. O sandalyelerde oturanlar kadınlar mıydı, yoksa erkekler mi? (Tekeli, 1989a, 68).

“...kurultayın genel görünümü de pek heveslendirici değildi, devamlı söz kesen bazen azarlayan (daha sonra gördük, konuşmacının elinden okuduklarını alıp yırtan) bir divan, zor ulaşılır bir mikrofon, herkesten yüksek bir kürsü; beş dakikayla sınırlı tebliğ, üç dakikayla sınırlı tartışma süreleri, dinlemeye değil tezahürat yapmaya gelmiş olanların baskın çıktığı bir dinleyici kitlesi ve her şeyden önemlisi keskin bir konuşmacı dinleyici ayrımı (Ayşe, Handan, 1998, 5).

Feministlere göre, benimsenen bu format tartışmaların içeriğini ve biçimini de belirlemiştir. Örneğin, Tekeli'ye göre, arka arkaya sıralı katılımcılar “kitle” görüntüsü yarattığı için onlardan yüksekte bir kürsüden konuşan kişi de ister istemez “kitlelere” seslenerek konuşma yapmıştır (Tekeli, 1989a, 68). Kürsünün varlığı, kadınların birbirlerini duymalarını engellemiş ve konuşmalara kadınların öznel kadınlık durumları yerine ağırlıkta politik tahlillerin, ajitasyonların ve propagandaların hâkim olmasına yol açmış ve bu da ortaklıklar yerine ideolojik ayrımların “kilit sözcüklerle” (Cankoçak, 1989, 69) ifade edildiği bir taraftarlık ortamına sebep olmuştur. Kurultay'ın gerçekleşme biçiminde benimsenen bu

yöntemler, Kurultay'daki taraftarlık havası ile de birleşince oldukça sert tartışmaların yaşanmasına neden olmuştur.

Kadınların toplumsal konumlarına ilişkin konuların kişisel deneyimlerle değil de tebliğlerle tartışılması yukarıda da belirtildiği gibi feministlerin bir kısmının Kurultay öncesinde de eleştirdikleri bir konuydu (Ovadia, 1989a), Kurultay deneyimi ise, bu eleştirilerinin haklı olduğunu göstermiştir. Ancak feministlerin bir bölümüne (Aynur, 1989; Aksu, 1989a, Cankoçak, 1989, Mesiha 1989; Nükhet 1989; Tekeli 1989a) göre, Kurultay'daki yöntemleri eleştirmelerine karşın feministlerin bir çoğu da bu tarzdan azade değillerdi. Onlar da “ders verir şekilde” (Nükhet, 1989a) konuşmuşlardır. Örneğin Aksu Bora, Kurultay'a “gelen pek çok kadın, (sosyalistler bir yana, feministler de) basbayağı kitleye konuştular” (Aksu, 1989a, 3) demiştir. Gök de Bora'nın tespitini doğrular şekilde kendi deneyimini şu şekilde aktarmıştır: “Atölye çalışması için 10 dakikalık bir çerçeve konuşma hazırlamışken, 5 dakikalık nutuk atmak durumunda kalmıştım” (Gök, 1989b, 41). Mesiha da benzer biçimde, normalde sadece dinlemekle yetineceğini belirttiği bir konuşmayı taraftarlık duygusu içinde bir anda avuçlarını patlatırcasına alkışladığını aktarmıştır (Mesiha, 1989, 6).

Cankoçak, feministlerin eleştirdikleri konuşma tarzından azade olmadıklarını söylerken aynı zamanda tüm sosyalist kadınların da kürsüden nutuk çeker gibi konuşmadıklarına dikkat çekerek bu tarzın da sosyalistlikle özdeşleştirilmemesi gerektiğinin altını çizmiştir:

“Bu tarzın sosyalistlikle ilgisi olduğunu da düşünmüyorum. Kürsüye çıkıp hemşirelik, kendi annelik deneyimleri, çocukların içerde oluşunu kendilerinin hapisane kapılarında nasıl yaşadıkları, yirmi beş yıllık gönüllü kölelikten sonra hiçbir sosyal güvenceye sahip olmamanın nasıl bir şey olduğu hakkında konuşanlar da sosyalistler. Ama kadın olmaktan söz ediyorlardı. Salondaki bütün kadınların hepimizin anlayabileceği bir şeydi bu” (Cankoçak, 1989, 69).

Cemile ve Tekeli, tüm bu yöntem tartışmasının nedenini, buluşma biçiminin kurultay olmasına bağlamaktadırlar. Cemile'ye göre, kurultay modelinin kendisi resmiyeti, büyük lafları, kürsüyü dolayısıyla hiyerarşiyi temsil etmektedir: “hep böyle olmaz mı? kurultaylar, kongreler, zirveler hep uzaklarda bir yerlerde toplanırlar, bizim için iyi, bize iyi gelecek şeyler konuşulur, hep biz konuşuluruz da hiç biz konuşmayız...” (Cemile, 1989, 7). Tekeli de Cemile gibi kurultay biçiminin kendisinin hiyerarşik olduğunu, bu nedenle de tüm çabaya rağmen müdahalenin sınırlı olabileceğini düşünmektedir: “Özle, yapılan işle uyumludur biçim, nötr bir format değildir. Kurultay ise, özünde, erkek politikasının bir aracı ve biçimleri belli. Dönüştürmeye

çalışsanız, ona yenik düşersiniz. Olan, bu oldu” (Tekeli, 1989a, 68). Feministlerin çoğunluğuna göre, kurultay deneyimi, feministlerin hedeflediği gibi yatay ve kişisel anlatılara odaklanan bir yapı ve işleyişin, feminist olmayan bir örgütlenme biçimiyle kurulmasının mümkün olmadığını göstermiştir.

Kurultayın örgütlenme biçimindeki diğer bir tartışma konusu ise, Paker (2005, 189)’in deyimiyle, Kurultay’ın hazırlık sürecinin “dikenli” konularından biri olan erkeklerin katılımıdır. Tertip komitesi, erkeklerin yer kalırsa arka sıralarda oturabilecekleri ve zaman kalırsa söz alabilecekleri konusunda karar almıştı. Erkekler, Kurultay öncesindeki anlaşımda olduğu gibi arka sıralarda oturdular ancak kadınlardan zaman kalırsa söz alacakları yönündeki anlaşmaya uymadılar ve salonda yaşanan olaylara sık sık müdahale ettiler. Bu nedenle, Cankoçak (1989, 69)’a göre, kadınlar, Kurultay boyunca hangi “taraf” olduklarını hiç unut(a)madılar.

Feministlerin bir kısmına göre, erkekler sadece varlıklarıyla değil kendi yoldaşlarına nasıl davranacaklarına, ne söylemeleri gerektiğine müdahale ederek de kadınlara hangi tarafa olduklarını sürekli hatırlattılar. Feministler, erkeklerin kadınlara direktifler verdiklerini ve tartışmaları yönlendirdiklerine ilişkin anlara Kurultay’a ilişkin değerlendirmelerinde çok sık yer vermişlerdir. Örneğin, *Feminist*’in altıncı sayısında Kurultay’ı konu alan bir çizimde de arka sıralarda olan bir erkeğin kadınlara, ‘şimdi alkışlayın’ dediği resmetmiştir (Feminist, 1989, 6). Nükhet Sirman da benzer şekilde “şimdi alkışlayın diye komut veren erkekler” olduğundan söz etmiştir (Nükhet, 1989,6). Başa da (1989,13) “kadınların konuşma metinlerini bile erkeklere dikte” ettirdiklerini belirtmiştir.¹⁵⁸

Kaktüs ekibindekiler, her ne kadar Kurultay’ın gerçekleşme biçiminde benimsen formatın benimsendiği karar sürecinin parçası olsalar da onlar da en az diğer

¹⁵⁸ *Kaktüs* ekibinden Paker (2005, 198) de Kurultay üzerine bir söyleşisinde erkeklerin “kadın yoldaşlarını kışkırttıkları” izlenimini edindiğini ve ‘söz alın, şunu da söyleyin’ şeklinde yönlendirdiklerini ifade etmiştir. Ancak Karakuş’a göre ise, o dönem Kurultay değerlendirmelerine hâkim olan, Kurultay günü kadınların erkeklerin direktifleriyle hareket ettiği görüşü, kadınların öznelliklerini yok saymaktadır. Ona göre, sosyalist kadınların Kurultay günündeki davranışları için ne yazık ki erkeklere ihtiyacı yoktur çünkü zaten erkek tarzında siyaset yapmaktadırlar: “Sosyalist kadınların Nazım Hikmet bildirisini yuhalamak için erkeklere ihtiyaçları yok. Zaten kendileri erkek gibi. Birilerinin, bu kadınlara, Nazım’a laf söylüyorlar, sosyalistlere laf söylüyorlar, dinleme, protesto et demesine gerek yok, bunlara zaten laf söylerler ve kendileri zaten erkek gibi. Ama şöyle, erkekler çok cüretkarlar, salonda az sayıda arkalarda erkek vardı ama onlar da kendilerini öne atıp, kadın erkek el ele sloganını attılar. Erkekler kadınlara öncü gibi değil, farkları cüretkarlıkları diyebiliriz. Biz o zaman erkek varlığına tahammül edemiyorduk ama bunu böyle söylemek, o kadınların “erkek gibi varlıklarına” da haksızlık olur (Gülüşmeler). Bence Kurultay’ın belirleyici yanı erkeklerin varlığı değil, erkek zihniyetinin, erkekliğin hala o kadınların kafasında merkezi bir konumda olması diye düşünüyorum. Bütün tantana da oradan çıktı diye düşünüyorum (Filiz Karakuş ile Görüşme, 2019).

feministler gibi bu formatı eleştirmişler ancak diğer yandan tüm bu sürecin kendileri açısından “kaçınılmaz” olduğunu da ifade etmişlerdir:

“Belki feministler olarak biz kurultay gibi bir biçimi, ya da bu biçimiyle kurultayı (kürsülü, zaman sınırlamalı, çok konulu vb.) tercih etmez, belli bir konu etrafında atölye çalışmalarını, daha derinlemesine tartışmaları "anti-feminist" olmayanlarla yapmayı yeğlerdik. Ama olasılıklar üzerine konuşmak anlamsız çünkü biz bu kurultaya bir noktasında yakalandık ve o noktadan itibaren var olmanın biçimlerini zorlamaya çalıştık” (Akdeniz, Öztürk, 1989, 35).

Paker’e göre ise, Kurultay’ın gerçekleşme biçimin hiyerarşik olmasının tek nedeni bu konuda komitedekileri ikna edememiş olmaları değildir. Kurultay’ın birinci gününün aslında atölyeler şeklinde gerçekleşmesi planlanmıştı ancak Kurultay mekânının (Beşiktaş Anıl Düğün Salonu) atölyeler için uygun küçük odalarının olmamasından dolayı bu yöntemden vazgeçmek zorunda kalmışlardır (Paker, 2005, 190). Nitekim Kurultay programında da görüleceği gibi, ilk oturumun yanında parantez içinde Atölye ve Grup Çalışmaları ibaresi vardır. Fakat, tertip komitesinde yer alan Akdeniz ve Öztürk’e göre fiziksel sınırlılıklara rağmen “...kürsüsüz, sadece atölye biçimli toplantı olsun diye ısrar etmemiş olma[ları] yanlıştı[r]” (Akdeniz, Öztürk, 1989, 36). Ekipten Savran ise, Kurultay örgütlenme sürecinde ısrarcı olmamakla *Kaktüs*’ün hata yaptığını belirtmiş ve bu tavırlarını “demokratizm” olarak nitelendirmiştir:

“Kurultay hazırlıkları sırasında ve Kurultay’da, özellikle Kaktüs’ün feminist olmayan kadınlara karşı tavrı "demokratizm" olarak nitelendirilebilecek bir tavidir. Kurultay sadece feministlerin düzenlediği bir platform olmadığı için orada feminist ilkeleri ve biçimleri dayatmamaya özen gösterdik. Oysa, kitlelere nutuk atmayı engelleyecek türden atölye, küçük grup çalışması biçiminin ne olursa olsun sağlanmasına çalışmalıydık; salona erkek alınmaması konusunda ısrarlı davranmalıydık vb. Kısacası, feminist biçimlerde ve ilkelerde daha çok diretmeliydik. Bu biçimler ve ilkeler boşuna değil, bunlar aynı zamanda kadın mücadelesinin kendi alanında yürütülmesinin güvenceleri. Bu kadar "liberal" davranmakla feminist olmayan kadınlara saygısızlık etmek adına, kadın mücadelesinin kendisini sabote edecek yöntemlere izin vermiş olduk. Oysa yapmamız gereken, feminist biçimlerin ve ilkelerin en azından temel olanlarının gerekliliğini savunmaktır. Belki kendilerine feminist demeyen kadınların bir bölümünü daha o noktada ikna edebilirdik; ama ne olursa olsun bunu denemeliydik” (Savran, 1989b, 39-40).

Savran’a göre, Kurultay tertip komitesinde Kaktüs dışında yer alan feministler de Kurultay’da feminist ilke ve yöntemlerin benimsenmesinden yanaydılar ve tüm pratik zorluklara rağmen ne olursa olsun hep birlikte bu ilkelerden taviz vermemenin yollarını bulmalıydılar. *Kaktüs* ekibindekiler, Kurultay’da feminist ilke ve yöntemlerin hayata geçirilememesinde fiziksel sınırlılıklara daha fazla vurgu yapsalar da aslında Kurultay deneyiminin sonucunda yaklaşımlarının da değiştiği görülmektedir. Sedef Öztürk ve Stella Ovidia arasındaki Kurultay öncesindeki tartışmada görüleceği gibi, Öztürk feminist olmayan bir yapılanmada feminizmde ısrarcı olmayı “dayatma” olarak nitelendirmiş ve “Çalışacak kişiler, eşit koşullarda

var olur” (Öztürk, 1989, 11) demiştir. Savran ise, Kurultay sonrasında Öztürk’ün savunduğu bu tür tavırları, “demokratizm” olarak tanımlamıştır. Bu bağlamda Savran, Ovadia’nın Kurultay öncesinde savunduğu Kurultay’a “asgari ortak ilkeler belirleyerek girmek gerekirdi” argümanı ile paralel görüşleri dile getirmiştir. Kurultay’ın ardından *Kaktüs*, teoride savunduğu, feminist olmayanların da yer alacağı bağımsız kadın hareketinin feminist örgütlenme ilkelerini benimseyeceği savının pratikte öngördüğü biçimde gerçekleşmediğini deneyimlemiştir. Nitekim, Öztürk ve Akdeniz’in kurultay değerlendirme yazılarının başlığı da “Kurultay Dersleri”dir ve Kurultay sürecinde savunmadıkları ama yaşananların ardından netleşen kriterlerinden söz etmişlerdir. Bunlardan ikisi: “anti-feministlerle iş yapmamak” ve “erkeklerin kesinlikle toplantıya alınmamasını sağlamak”tır (Akdeniz, Öztürk, 1989, 36).

3.3.4.2. Feminist Mücadelenin Öznesi, Yöntemi ve Sürekliliği

Feminist ve *Kaktüs* dergileri arasındaki feminist mücadelenin kimlerle, hangi alanda ve yöntemlerle yürütüleceği tartışması, Kurultay öncesinde olduğu gibi sonrasında da ana tartışmalardan biridir. *Kaktüs*, sosyalist kadınları dışlamayan Bağımsız Kadın Hareketi’nin varlığının önemini vurgularken, feministlerin büyük bir bölümü, Ovadia’nın Kurultay öncesindeki yazısındaki feministlerin kendi açtıkları bağımsız alanda politika yapmaları gerektiğine ilişkin tespitine katılarak, feministler arası birlikteliğe ve feministlerin bağımsız alanlarını yaratabilmelerinin önemine değinmişlerdir.

Kurultay’ın ardından, Stella Ovadia’nın Kurultay öncesindeki “Feministler ve Politika” yazısının açtığı tartışmaları, Nükhet Sirman, *Bülten*’in üçüncü sayısında yayınlanan, “Kadın Kurultayı ve Kurultay’a Katılım Biçimleri Üzerine” başlıklı yazısıyla devam ettirmiştir. Sirman da Kurultay sürecinde feministler arası birlikteliğin kurulamamış olmasını eleştirmiş ve feministlerin kendi özgün politikalarını üretmek yerine ya solun açtığı alana dahil olarak ya da solu eleştirerek feminist politika yaptıklarını öne sürmüştür.

Sirman, feministlerin, Kurultay öncesi toplantılarda Kurultay’da neler yaşanacağını az çok öngördükleri halde buna karşı ortak bir tavır geliştirmediklerini belirtmiştir. Bu nedenle, ona göre, Kurultay’ı feministler açısından değerlendirirken üzerinde durulması gereken esas mesele, sosyalistlerin feministlere neler yaptıkları değil,

feministler olarak (belki Feminist Kongre¹⁵⁹ olarak) bir araya gelip, Ovadia (Stella, 1989a)'nın söz ettiği feminist hareket çizgisinden nasıl bir politik aksiyon üretilebileceğini konuşmamış olmalarıdır (Nükhet, 1989, 3-5).

Sirman da Ovadia'nın, feministlerin kendi sözleri yaymak konusunda çekingen davrandıkları ve bu çekingenliklerinin esas politika olarak hala sol politikayı kabul etmelerinden kaynaklandığı görüşüne katılmaktadır. Ona göre, bu çekingenlik, kendi politikasına güvenmemekle dahası onu bilmemekle yakından ilgilidir. Feministler, Kurultay öncesi süreçte bir araya gelip Kurultay'a ilişkin ortak bir tavır geliştirebilselerdi, Kurultay'a "ne sıfatla katıldıklarını" (Nükhet, 1989a, 8) bilselerdi, kendilerine daha fazla güven duyabilirdi.¹⁶⁰

Sirman'a göre, Kurultay öncesinde feministler arasında kurulamayan "biz", terk etme eylemi üzerinden "negatif bir biçimde" (Nükhet, 1989a, 3) kurabilmiştir. Sirman, Ovadia'nın bu durumun adını "dayak yemeden' birlikte olamıyoruz" (Nükhet, 1989a, 5) biçiminde koyduğunu aktarmıştır. Ona göre, Ovadia'nın tespiti doğrudur, ancak eksiktir; çünkü feministlerin birleşmelerinin ardında aynı zamanda "sosyalistlerden yenilen dayanın en anlamlı dayak olarak görülmesi" (Nükhet, 1989a, 6) de yer almaktadır. Sirman'a göre, feminist söz ve politika hala solun hakimiyet alanındadır ve Kurultay'da görüldüğü gibi negatif anlamda da olsa, feministlerin kolektif eyleminin yönünü yine sol belirlemiştir. Kurultay'da feministlerin sunduğu bildirilerin çoğunluğu sola, sol içinden ve solun politika yapma tarzıyla yanıt vermiştir ve konuşmalar, tarafsız bir kitle varmış gibi rekabet içinde yapılmıştır. Ona göre, Kurultay'a bu bağlamda bakıldığında, sürekli ayrımlarını vurgulayan radikal ve sosyalist feministler de "birbirlerine sandıklarından daha yakın[dırlar]"; çünkü her ikisi de "aynı dili ve sorunsalı" paylaşmaktadır: solun diliyle sola konuşmak (Nükhet, 1989, 9)¹⁶¹. Sirman, feministlerin kendi politikalarını üretmiyor

¹⁵⁹ Sirman'ın Feminist Kongre dediği Feminist Hafta Sonu buluşmasıdır.

¹⁶⁰ Nükhet Sirman, çekingenlik konusunu esas olarak içinde olduğu Perşembe Grubu'nun Kurultay'a katılım biçimi üzerinden konuşmaktadır ancak Perşembe Grubu deneyimi üzerinden feministlerin kendi politikalarına güvenmemeleri konusunu genelleştirmektedir: "Ama her şeyden çok Perşembe Grubu olarak çekingenliğimizi sürdürdüğümüzü düşünüyorum. Neden metnimizin tepesine başlık koymadık, neden kadın Kurultay'ı üzerine falan gibi bir ey demedik, 'onların yaptığını bozmayalım' duygusu bizde de yok muydu? Neden satmak için biraz daha uğraşmadık. Kararsızlığımızdan, oraya ne sıfatla katıldığımızı bilememekten, politika bilememekten, kendi politikamızı" (Nükhet, 1989a, 7-8) Perşembe Grubu'ndan Aksu Bora da Kurultay'da standı dağıttıkları metne başlık koymamalarının, kendi sözlerini söylemek konusundaki çekingen tavırlarının bir göstergesi olduğu konusunda Nükhet Sirman'a katıldığını söylemiştir (Aksu, 1989a, 3).

¹⁶¹ Sirman, bu yazısında radikal ve sosyalist feministlerin tanımlamalarının "içinin boş olduğunu ve pek bir şey ifade etmediğini" (Nükhet, 1989, 9) de ifade etmiştir. Ona göre, bu yaklaşımlar arasındaki

olmalarının altında yatan nedenin de sol ile sürekli rekabet içinde olan politik yaklaşımları olduğunu belirtmiştir. Oysa bunun yerine, feminist politika yapmanın ne anlama geldiği üzerine daha fazla düşünmeli ve kendi politika yapma biçimlerini oluşturmak için çaba sarf etmelidirler (Nükhet, 1989, 8).

Kadın Dayanışma Grubu'ndan Müzeyyen Aytaç da yine *Bülten*'in üçüncü sayısında, Ovidia'nın söz konusu yazısındaki "tren kaçıyor" (Stella, 1989a, 7) benzetmesine katılarak feministlerin bağımsız alanlarında politika yapmaları gerektiğini vurgulamıştır:

"Kurultay sonrası aklıma takılan bir diğer soru da şu: Bundan sonra feministler kendilerini kendi seçtikleri zamanlarda ve kendi belirledikleri platformlarda mı anlatmayı sürdürecekler, yoksa kurultay deneyiminde olduğu gibi başkalarınca belirlenen platformlara yine katılacak mı? Sanırım tartışılması gereken konulardan biri de bu" (Aytaç, 1989a, 1).

Aytaç'ın tartışmalıyız dediği bu konuya, Aksu Bora, *Bülten*'in bir sonraki sayısında, sorunun içerdiği ikiliğin dışında bir yanıt vermiştir: "Feministler kendi belirlemedikleri platformlarda da söz söylemeliler gibi geliyor bana. Bu dünya tümüyle öyle bir platform değil mi zaten?" (Aksu, 1989b, 4). Bora, Kurultay'ı başlangıçta "ürkütücü" (Aksu, 1989a, 3) ve ardından da "başarısız" (Cankoçak, 1989, 69) bulmasına karşın yine de feminist olmayan yapılarda olmamalıyız noktasına gelmemiştir.

Kaktüs dışındaki feministlerin çoğunluğunun, feminist politikanın soldan örgütsel ve ideolojik bağımsızlığı olan bir alanda yapılması gerektiğine dair yaygın vurgusu karşısında *Kaktüs* ise, sosyalizm ve feminizm arasında bir sentez kurmaya çalışan örgütlenme perspektifini iyice savunmaya geçmiştir. *Kaktüs* ekibindekiler, değerlendirme yazılarında, Kurultay'da yaşananları sosyalizm-feminizm ya da sosyalistler-feministler karşıt ikilikleri içinden konuşulmaması gerektiğini ve bu karşıtlıkların, somut durumu karşılamadığını vurgulamışlardır. *Kaktüs* ekibinin değerlendirmeleri arasında bu vurguyu en fazla gördüğümüz metin, Gülnur Savran'ın "Feministlere Açık Mektup" başlıklı yazısıdır. Savran, mektubunda feministlere Kurultay'daki ayrım kimler arasında yaşandı diye sorarak, Kurultay'da yaşananların sosyalistler-feministler karşıt ikiliği temelinde ele alınmasını sorunsallaştırmıştır:

"Kadın Kurultay'ı üzerine yapılan değerlendirmelerin çoğunda Kurultay'ın bir saflaşma, bir yol ayrımı ile sonuçlandığı dile getirildi. Buna ben de katılıyorum. Ama bu yol ayrımının kimler arasında olduğuna gelince iş biraz karışıyor. Kimileri bunun "burjuva ideolojisi savunucuları" ile "sınıf mücadelecisi devrimciler" arasındaki ayrımın netleşmesi olduğu kanısındalar.

farklılıkların feminist pratiğe yaslanmasını bunların sadece "ad takma" olduğunu öne sürmüştür (Nükhet, 1989, 9).

Kurultayları hayırlı olsun! Onlara söyleyecek daha fazla sözüm yok. Benim açımdan asıl önemli soru şu: Bu netleşme/saflaşma, feminist kadınlarla sosyalist kadınlar arasında mı oldu? Yoksa, gerçekten bağımsız bir kadın hareketinden yana olanlarla kadınların kurtuluş mücadelesini sınıf mücadelesine bağımlı kılmak isteyenler arasında mı? Bence ikincisi; yani saflaşmada, feminist kadınların yanında azımsanmayacak sayıda sosyalist kadın var” (Savran, 1989b, 39).

Savran’ın bu mektubu, Eylül 1989’da, diğer feministlerin değerlendirmelerinden sonra yayınlanmıştır. Savran’dan önce Kurultay değerlendirmeleri yayınlanan feministlerin metinlerine baktığımızda, Kurultay’daki ayrımı, Savran’ın işaret ettiği gibi feministler ve sosyalistler şeklinde adlandıranların (Tekeli, 1989a, 67; Başa, 1989, 14; Aytaç, 1989a, 1) yanı sıra, bu ayrımı “feminizm sosyalizme karşı” (Nükhet, 1989, 7)¹⁶² olarak tanımlayan ya da Kurultay’da yaşananları herhangi bir ikilik içinden konuşmayan ve ayrımın adını net bir şekilde koymayanlar (Cankoçak, 1989, 68-69; Berktaş, 1989, 20) da vardır. Savran’ın mektubunun muhataplarından biri olan ve bu konuda en fazla karşı karşıya kaldığı *Feminist* dergisi ise, ayrımı aslında Savran’ın ifade ettiği biçimde tanımlamıştır:¹⁶³

“... bu kurultay, kadın mücadelesi konusunda iki temel yaklaşımın, bugüne kadar en net bir şekilde ortaya çıktığı ve karşı karşıya geldiği bir platform oldu. yani ya "kadınlar vardır" diyerek bağımsız bir kadın hareketini savunacağız ya da "kadın erkek el ele, özgürlüklere" diyerek kadınların mücadelesinin başka mücadelelerin kuyruğuna takılmasına alet olacağız” (Ayşe, Handan, 1989, 6).

Feminist dergi ekibinden Ayşe Düzkan ve Handan Koç da Kurultay’daki ayrışmanın bağımsız kadın hareketinden yana olanlar ve olmayanlar arasında olduğunu belirtmişlerdir, ancak Savran ile ayrıştıkları nokta, yukarıdaki başlıklarda da çok sık şekilde değinildiği gibi, hareketin bağımsızlığının niteliğidir. Düzkan ve Koç aynı yazılarında, yine Savran gibi, Kurultay’dan ayrılanlar arasında sosyalist kadınların yer aldığını da belirtmişlerdir:

“...feministler ve kimi sosyalist kadınlar, "kadınlar vardır" şarkısının nakaratını söyleyip el çırparak salonu terk ederken (açıkçası bekliyorduk ama bu kadarını beklemiyorduk.) salonda kalanlar o ana kadar göstermedikleri bir coşkuyla, kendilerine nasıl mücadele etmeleri gerektiğini izah eden erkeği alkışlıyorlardı” (Ayşe, Handan, 1989, 5).

Görüldüğü gibi feministlerin tamamı Kurultay’daki ayrımı Savran’ın ifade ettiği biçimde tanımlamamıştır aslında daha da önemlisi *Feminist* dergisinin tanımı ile

¹⁶² Nükhet Sirman 2005’te Amargi Kadın Kooperatifi’ndeki söyleşisinde bu ayrımı önce sol diyenler ve feministler şeklinde tanımlamıştır. Sirman’agöre, Kurultay’da “‘*Kadın erkek el ele, mutlu günlere*’ sloganıyla, ‘*Kadınlar Vardır*’ şarkısı çarpıştı” ve bu çarpışma bir ayrımla sonuçlandı, bu ayrım “önce sol diyenler ile feministler” arasında oldu (Sirman, Demirdirek, 2005, 180).

¹⁶³ Bu konuda *Kaktüs* ile en fazla tartışmaya giren bir diğer kişi olan Stella Ovadia ise Kurultay’ın ardından değerlendirme yazısı yazmamıştır ancak kendisiyle tez kapsamında yapılan görüşmede Kurultay’daki ayrımın, “erkeklere evet diyenlerle demeyenler arasında” olduğunu belirtmiş ve “Kurultay’daki sosyalist kadınların bir bölümü feministlerin sözlerini makul bulup feministlere dahil oldu: “Dev solcular ve erkeklerden feyz alan kadınlar tecrit oldu ama Kurtuluşçular, Troçkistler feministlerle kaldı...” (Stella Ovadia ile Görüşme, 2014) demiştir.

Kaktüs'ünki de benzerdir.¹⁶⁴ Bu nedenle, Savran'ın retorik sorularıyla Kurultay'daki ayrımı tartışırken aslında başka bir konuya dikkat çekmek istediği görülmektedir. Savran'ın bu soruları yöneltmesinin ardında, büyük bir çoğunluğu sosyalistlerle örgütlenen bir Kurultay'a katılmayı zaten doğru bulmayan feministlerin, Kurultay'da yaşananların ardından sosyalizme ve sosyalist kadınlara hepten mesafelenecekleri endişesi yer almaktadır. Bu nedenle Savran, Kurultay'daki ayrıma ilişkin sorusuyla, esas olarak, feministlere yanlarında yer alan sosyalist kadınların varlıklarını hatırlatmaktadır. Dolayısıyla, bu mektubun asıl sorusu şudur: Feministler olarak, bağımsız kadın mücadelesinden yana olan ve Kurultay'daki anti-feminizme karşı feministlerin yanında yer alan sosyalist kadınlarla nasıl bir birliktelik öngörüyoruz? Savran'ın kendisi bu soruya, feminist ilke ve yöntemleri benimseyen, bağımsız kadın hareketinin bileşeni olan örgütlenmelerle şeklinde yanıt vermiştir. Ona göre, önemli olan kişilerin feminist olup olmamaları değil, inşa ettikleri kolektifliğin yapısının ve işleyişinin feminist olmasıdır. Feminizmin bir hareket dönüşerek süreklilik kazanması da ancak bu ilkeler temelinde oluşturulan birliktelikler içinde kadınların feministleşmeleriyle mümkün olacaktır:

“Feminizmin sürekliliği ve massedilmeme güvencesi Türkiye'deki ilk on feminist kadının çevresinde gelişmesinden geçmiyor. Feminizmin güvencesi kişiler değil, ilkeler ve biçimler. İlk (ya da ilk- iki) feminist odak tek feminist odak olmaktan çıkıyorsa, ya da bunun yolu açılıyorsa, buna olsa olsa sevinmemiz gerekir” (Savran, 1989b, 40).

Savran, feministlerin bir kısmının, feminist olmaya bir “kast”a ya da “zümre”ye ait ayrıcalıklı bir kimlikmiş gibi yaklaştıklarını ve bu yaklaşımın da feminizmin toplumsallaşmasını olumsuz etkilediğini öne sürmüştür. Ona göre, feministler ve feminist olmayanlar arasındaki ayrım elbette önemlidir ancak kimse bir anda feminist olmamıştır, herkesin bir feministleşme süreci vardır: “Feminist doğulmaz, feminist olunur. Ayrıca, feminist kadınlar topluluğuna mason locasına girer gibi özel bir inisiyasyon töreniyle girilmez; süreç içinde feministleşilir” (Savran, 1989b, 39).

¹⁶⁴ Kurultay'dan ayrılan ekte yer alan sosyalist feminist Filiz Karakuş günümüzde yaptığı Kurultay değerlendirmesinde ise, Kurultay'da yaşanan ayrımı herhangi bir ikilik içinden konuşmanın doğru olmadığını savunmuştur çünkü aslında salonda kalan kadınların hepsinin de feminizm karşısında yer aldıklarını söylemek mümkün değildir: “Kurultayı terk eden feministler ve sosyalistler birbirimizi ortak siyaset alanlarından tanıyorduk ve o kriz anında birlikte hareket edebildik. Ama mesela, Aydın'dan, Diyarbakır'dan vs. gelen kadınları tanıımıyorduk. Düşün salonda 2500 kişi var. Belki o kadınların arasında da kurultayı terk etmek isteyen ya da feminist olan kadınlar vardı ama kiminle ne yapacaklarını bilememiş olabilirler. Yani kalanların hepsini bir tarafta olduğunu söylemek doğru değil. Mesela, benim ilk kez Kadın Kurultayı'nda gördüğüm Nebahat Akkoç, salonda kalanlar arasındaydı. Şimdi mesela, Nebahat hangi tarafta? Bunun yanı sıra, kürsüde erkeğin konuşmasına sinirlenmiş olabilir bir kadın ama bunu Kurultayı terk edecek kadar büyük bir şey olarak değerlendirmeyebilir. Yani aslında bizimle aynı düşünüyor olabilir ama aynı şekilde hareket etmeyi tercih etmeye de bilir” (Filiz Karakuş ile Görüşme, 2019).

Nitekim, ona göre, Kurultay deneyimi de feminist olanlar ve olmayanlar arasındaki ayrımın “durağan, kemikleşmiş bir ayrım olmadığı[nı]” (Savran, 1989b, 39) göstermiştir.

Savran’a göre, feministlerin en önemli eksikliği, sosyalist kadınların feministleşmeyeceklerine ilişkin önyargılarıdır ve Kaktüs ekibinin, Kurultay tertip komitesindeki “demokratizm” tavrının altında da bu önyargı vardır:

“...herşeyden önce, bu kadınların feministleşebileceği perspektifine sahip olmamız gerekirdi. Yani bu kadınlara güvenmemiz. Bana kalırsa, bu kadınlara karşı önyargılı davrandık: Kendilerine feminist demedikleri, bizimle aynı zümreye ait olduklarını açıkça beyan etmedikleri sürece, bu biçim ve ilkeleri benimseyemeyeceklerini varsaydık. Kurultay sonrası gelişmeler bu varsayımımızın yanlış olduğunu gösterdi” (Savran, 1989b, 40).

Savran, feministlerin, sosyalist kadınların feminist ilkeleri kabul etmeyeceği varsayımıyla hareket ettiklerini iddia etmiştir ancak kendisi de feminist ilkelere yeterince ısrar edilseydi feminist olmayan sosyalist kadınların bunları kabul edecekleri varsayımına yaslanmıştır. Oysa, Ovadia’nın Kurultay programına “cinsiyetçi” sözcüğünün girmesini önerdiğinde karşılaştığı itirazlar, aslında tertip komitesindeki sorununun sadece feministlerin yeterince ısrar etmemelerinden kaynaklanmadığını bunun ötesinde temel politik ayrılıkları olan kişilerin ve grupların ortak bir zeminde iş yapmalarının zorluklarını göstermektedir. Nitekim, Öztürk ve Akdeniz de kurultay değerlendirmelerinde, tertip komitesindeki anti-feministlerle (söz konusu kişilerin/grupların bu özelliklerini baştan gizlediklerini belirtiyorlar) yaşadıkları çatışmalardan söz etmişlerdir (Akdeniz, Öztürk, 1989, 36). Ancak Savran, feministlere seslendiği bu mektubunda, sosyalistleri ve sosyalizmi karşısına alan bir tespitte bulunmaktan imtina ettiği için, Kurultay’ın gerçekleşme biçiminde benimsenen yöntemlerin sorumluluğunu Kaktüs ekibinin üzerine alarak tertip komitesindeki sosyalist kadınlara herhangi bir eleştiri yöneltmemeye özen göstermiştir.

Savran’ın, sosyalist kadınların feministleşebilmelerine önyargı ile yaklaştıklarını ileri sürdüğü “ilk feminist odak”ta yer alan kadınlardan biri olan Ovadia, aslında Savran’ın belirttiğinin aksine sosyalist kadınların feministleşme potansiyellerini kabul etmektedir, hatta kendisine 1980’lerde “solcu kadınların feministleşmesi” hedefini koyduğunu ve bunun da gerçekleştiğini belirtmiştir (Ovadia, 1989a, 7). Ovadia’nın itiraz ettiği nokta, Kurultay’ı feminist olmayan kadınlara propaganda yapabilmek için fırsat olarak değerlendiren Kaktüs ekibinden Sedef Öztürk’e

sorduğu soruda olduğu gibi, *Kaktüs*'ün sosyalist kadınları feministleştirmeye öncelik vermesidir:

“Sedef ‘feminist olmayan kadınlarla politika yapmanın önemi feminist propaganda yapmak’ demiş. Neden örgütlü sosyalist kadınlara başka bir ideolojinin propagandasını yapmak örgütsüz kadınları bilinçlendirmekten önemli anlayamıyorum. Bu konuda şöyle bir yorumum var: Sosyalist kadınlara biz feministiz ama sosyalizmi dışlamıyoruz, hain değiliz demenin yolu bu” (Stella, 1989a, 12).

Ovadia'ya göre, *Kaktüs* “‘politika yapmak, kitleleşmek’ sosyalist kadınlarla olur denklemini kurmuş, bunu savunuyor[dur]” (Stella, 1989a, 12). Oysa ona göre, genel olarak kadınlara ulaşmayı hedefleyen bir örgütlenme stratejisiyle de çoğalmak pekâlâ mümkündür. Nitekim, Ankaralı feministler, İstanbulluların aksine bu tür bir stratejiyi izlemektedirler: “İstanbul’da genişlemek isteyen feministler solcu kadınlara dönüyor yüzünü, Ankaralılar Seymenlere, sokağa çıkıp propaganda yapıyorlar... Biz örgütlü kadınlardan medet umuyoruz, Ankaralılar kadınlardan” (Stella, 1989d,5).¹⁶⁵ Yukarıda değinildiği gibi, Ovadia'ya göre, 1984 K.Ç'nin kuruluşu ile 1987 Kariye Şenliği döneminde İstanbullu feministler de aslında bu örgütlenme stratejisini benimsemişlerdir ve bu sayede çekim gücü olan bağımsız bir odak haline gelebildikleri için de çoğalabilmişlerdir (Ovadia, 1989a, 8). Dolayısıyla, ona göre, feminist hareketin kendi deneyimi de aslında *Kaktüs*'ün tezinin aksinin mümkün olabileceğini göstermektedir. Fakat, Ovadia, o dönemki tüm bu tespitlerine karşın, kendisinin arzuladığı biçimde olmasa da¹⁶⁶ feminizmin kitleleşmesinin Kadın Kurultayı'nın ardından sosyalist kadınların feminist hareket dahil olmasıyla gerçekleştiğini belirtmiştir.

“Kadınlar Kurultay’dan sonra Yıldız Parkı’na geldiler ve hareket orada doğdu bir anlamda. Feminizm ancak sol gelince kitleleşmeye başladı. Ondan öncesi hamile kalıp bir şey yapamamaktı, ondan öncesi biz sadece tohum attık ama. Ben ondan sonra çekildim, ondan sonra ben devam etmedim, benim kırılma noktam Kurultay oldu. Sol geldi diye değil, solun feministleşmeden gelmesine izin verildi. Ben de hep solun gelmesini istedim, solun ikna edilmesi gerektiğini de düşünüyordum, kitleleşmenin de solun gelmesiyle olacağını da

¹⁶⁵ Ankaralı feministler anneler gününde, Dayağı Karşı Kampanya'nın parçası olarak “Annenizi seviyor karınızı dövüyor musunuz?” sloganıyla 10 Mayıs 1987 tarihinde Gençlik Parkı'nda gerçekleştirdikleri protestodur. Bu, kadınların feminist kimlikle gerçekleştirdikleri ilk sokak eylemidir. Ankara’da anneler gününde yapılan bu eylem sonraları gelenekselleşmiştir ve Ankaralı feministler, 1988’de Seymenler Parkı’nda, 1989’da Kuğulu Park’ta, 1990’da Yüzüncü Yıl’da anneler günü protesto eylemleri yapmışlardır (Timisi ve Ağduk Gevrek, 2009, 23-27).

¹⁶⁶ Ovadia, feminizmin sosyalist kadınlarla kitleleşeceğini öngörse de feministlerin esas olarak ev kadınlarına ulaşmayı hedeflemeleri gerektiğini düşünmektedir: “Hareketin kitleleşmesi tabi ki solcu kadınların harekete gelmesiyle ilgilidir. Halbuki, benim çok hedeflediğim ev kadınlardı, ev kadınlarını örgütlemekten bu iş olmaz diyordum ama biliyordum ki sol olmadan bu olmaz, solu ikna etmek gerekti. Benim feminizmden anladığım ev kadınlardı, ev kadınları grev yaparsa dünya durur, biz sokağa çıktık diye dünya durmaz, biz ancak bu sloganları bağırmaı biliyoruz. Ama sen ev kadınlarını popüler bir dergi üzerinden, örgütlesen, örgütlesen de değil aslında, hassaslaştırabilsen, feminizm başka bir şey olurdu ama öyle olmadı” (Stella Ovadia ile Görüşme, 2014).

biliyordum. Ancak solun feministleşmesi lazımdı, sosyalist kadınlar feminist olmadan feminist harekete girdiler” (Stella Ovadia ile Görüşme, 2014).

3.3.5. Kurultay’ın Feminist Örgütlenme Açısından Sonuçları

Yukarıda da görüldüğü gibi Kurultay’ın dönemin feministlerinin çoğunluğunun üzerinde bıraktığı etki, hayal kırıklığı ve öfke olmuştur. Kurultay, feministlerin çoğunluğunun belleklerinde, “anti-feminist ve sosyalist kadınlar[ın] örgütlerinin erkeklerinden de feyz alıp feministlerin sesini soluğunu kestikleri” (Bora, 2004,106) ve feministleri “mahveden” (Demirdirek, Sirman, 2005, 180) bir deneyim olarak yer etmiştir. Ovadia bu nedenle kurultayı, “sosyalist kadın kurultayı” (Ovadia, 2005, 72) olarak tanımlamıştır. *Feminist* dergi ekibi için de Kurultay zaman kaybı olan ve feminizm adına olumsuz bir deneyimdir (Düzkan, Ahıska, 1994, 159; Koç, 2005, 110). *Kaktüs* ekibinin Kurultay’a ilişkin güncel değerlendirmelerine baktığımızda ise, diğer feministlerden farklı olarak, bu süreçte feministlerin de hataları ve eksiklikleri olduğunu belirten ve Kurultay’ın yaşananlara rağmen kadın hareketinin bir safhası olduğunu ileri süren özeleştirel bir dil hakimdir (Savran, 2005b, 122; Parker, 2005, 94-97). Fakat, Kurultay’ın gerçekleştiği zamanda olduğu gibi günümüz değerlendirmelerinde de *Kaktüs*’ün sosyalist feminist perspektifi azınlıkta kalmıştır. Feminist hareket tarih yazımında da Kurultay’ı total bir sosyalistler feministler karşıt ikiliği içinde ele alan yaklaşım hakimdir (Tekeli, 1989,343; Çakır, 1996, 753; Koçak, 2007, 3; Yılmaz, 2008, 532) ve bunlardan Koçak, Kurultay’ın ardından “Feministler ve solcu kadınların “birlikte davranamayacağının” ortaya çıktığı[nı] (Koçak, 2007, 3) da iddia etmiştir. Oysa, yukarıda belirtildiği gibi, Kurultay’daki ayrışmada feministlerle birlikte salonu terk eden sosyalistler de vardır ve bu grup, feminizmin politik bir harekete dönüşmesinde merkezi bir rol üstlenecektir.

Kurultay’ı terk ettikten sonra Yıldız Parkı’nda toplanan I. Gruptaki İstanbullu kadınlar, Kurultay’dan sonra her hafta düzenli bir şekilde bir araya gelmeye başladılar. Dikili, Avanos, Salacak festivallerinde ortak kadın standı açtılar, ortak tartışmalar yürüttüler ve bilinç yükseltme grupları oluşturdular. Bu nedenle, Kaktüs ekibi, yaşanan tüm olumsuzluklara rağmen Kurultay’ın ardından bu şekilde kolektif hareket eden geniş bir kadın grubunun oluşmasını bağımsız kadın hareketi açısından olumlu bir gelişme olarak değerlendirmiştir (Akdeniz, Öztürk, 1989, 37-38; Savran, 1989b, 39). Bu kadınlar daha sonra ise, 1980 sonrası feminist hareketin önemli kampanyalarını, (1. Feminist Hafta Sonu’nda yapılması planlanan Bedenimiz Bizim

Cinsel Tacize Hayır Kampanyası, seks işçisi kadına tecavüzde indirimi öngören 438. maddenin kaldırılması için yürütülen kampanya vb.) örgütleyen çekirdek grup olmuştur. Karakuş da bugün yaptığı değerlendirmede, feminist kampanyaların örgütlenebilmesinde, Kurultay’dan ayrılan kadınların birlikteliğinin bir zemin oluşturduğunu, bu nedenle de feminizmin Kurultay’da yenilgiye uğramadığını tersine güçlenerek çıktığını ifade etmiştir (Filiz Karakuş ile Görüşme, 2019).

Kurultay, feministlerin çoğunluğunun belleğinde olumsuz bir deneyim olarak yer alsa da diğer yandan sosyalist feministlerin vurguladığı ve yukarıda da Ovadia’nın da ifade ettiği gibi birçok sosyalist kadının feminizmle tanışmasına ve feministleşmesinin vesile olmuştur. Kurultay’a feministlerin katılımına en başından itibaren karşı çıkanlardan biri olan Düzkan’dan Kurultay’ın yarattığı bu etkiyi şu şekilde ifade etmiştir: “...birçok sol grup oraya [I. Kadın Kurultayı’na] feminizmin etkisini kırmak amacıyla ve bize ağzımızın payım vermek üzere geldi, ava giden avlanırmış, o kurultaydan sonra çok sayıda kadın kendisini feminizme yakın hissetti, birçoğu daha sonra feminist oldu” (Düzkan, 2000, 26).

Sadece Kurultay’ı terk eden sosyalist kadınlar değil, salonda kalanlar arasında da kadın kurtuluş mücadelesine ilgi duyanlar olmuştur. Örneğin, bu kadınlardan olan İKD’li Akal, feminizme ilk başta direndiklerini ama Kurultay’dan sonra, bir grup Marksist kadın olarak sosyalizmin kadın sorununa nasıl yaklaştığı üzerine bir yıl boyunca okumalar yaptıklarını ve feminizme yaklaşımlarının bu okumaların ardından değiştiğinden söz etmiştir (Akal, 2008, 12).

Kurultay, total bir sosyalistler feministler karşıtlığı içinde sonuçlanmasa da feministler anti-feminist sosyalistlerle ayrıştılar ve yukarıda da ifade edildiği gibi bir süre birlikte çalışmama kararı aldılar. Feministler, 1997 yılına kadar karma sosyalist gruplarla ortak hiçbir eylem örgütlediler. Dolayısıyla, Kurultay’dan sonra feminist hareket, sosyalist kadınları artan bir biçimde içerirken sol hareketten ise bir süreliğine bir kopuş yaşamıştır. 1997 8 Mart’ında, feminist bir dergi olan *Pazartesi*, ana teması örgütlenme olan “Artık Örgütlü” mitingi için toplumsal muhalefetin tüm kesimlerine çağrı yaptı ve bu, feministlerin Kurultay’dan sonra karma örgütlerden kadınlarla birlikte örgütledikleri ilk eylem oldu (8 Mart’ta Sokaktayız: “Artık Örgütlü”, 1997; Karakuş, Akkaya, 2011, 60). Kurultay’ın ardından sol hareket ile feministler arasında yaşanan bu kırılmanın bir sonucu da *Kaktüs*’ün -içeriğinde de görüleceği gibi- feminizmi daha ağır basan bir sosyalist feminist politikayı

benimsemesi ve bağımsız kadın hareketi yerine kadın kurtuluş hareketinin mücadelesini öne çıkarmaya başlamasıdır.

Kurultay'ın feminist örgütlenme açısından bir diğer önemli sonucu, 1980'lerin ikinci yarısında *Kaktüs* ve *Feminist* dergileri arasında billurlaşan ama tüm feministler arasında tartışma konusu olan ve teorik düzeyde sonuçlanamayan; kadın kurtuluş mücadelesi kimlerle, nasıl bir örgütlenmeyle ve hangi kadınlara ulaşmayı hedefleyerek yürütülmelidir sorularının bir kısmına Kurultay'ın pratikte bir yanıt vermiş olmasıdır: Feminist hareket, sosyalist feministler, feministler ve sosyalist kadınların (anti-feminist olmayanlar ve feminizanlar¹⁶⁷), örgütsüz kadınlara da ulaşmayı hedefleyen, anti-hiyerarşik örgütlenme ilkelerini ve kişisel temsili esas alan, geçici ve belli bir amaç etrafında bir araya gelinen kampanya tipi örgütlenmeyi benimsemiştir. Bu elbette, Kurultay'dan sonra keşfettikleri bir örgütlenme biçimi değildir. *Kaktüs* ve *Feminist* dergilerinin de içinde olduğu 1987 yılında yürütülen Dayağa Karşı Kampanya'nın da örgütlenme pratiği, perspektifi ve stratejisi de bu tarifteki gibidir. Fakat, iki dergi, 1985 yılından itibaren belirginleşen kadın kurtuluş mücadelesinin örgütlenmesine dair ayrımlarını, ortak eylemler örgütleseler de bu süreç boyunca da tartışmaya devam etmişlerdir. Kurultay'dan sonra ise, radikal ve sosyalist feminist perspektifleri arasındaki teorik ayrımlara rağmen, Dayağa Karşı Kampanya'da kurdukları ortak eylemliliğe tekrar dönmüşler ve bu örgütlenme biçimi, harekette kalıcılaşmıştır. Bu tarihten itibaren Tekeli (1989b, 39)'nin "harekete dönüşme dönemi", Savran (2005, 82)'in ise "kampanyalar dönemi" Savran olarak adlandırdığı, 1987 yılında Dayağa Karşı Kampanya ile başlayan dönemin en güçlü ve hareketli süreci başlamıştır. Bu dönemin ilk kampanyası, oldukça ses getiren, Mor İğne olarak da bilinen, Bedenimiz Bizimdir; Cinsel Tacize Hayır Kampanyası'dır (2 Kasım 1989). Bu kampanyanın mekânı ise, Kurultay'dan kısa bir süre önce Türkiye Birleşik Komünist Partisi'nin (TBKP) talimatıyla kurulan, ancak

¹⁶⁷Feminizan kelimesini Filiz Karakuş görüşmede çok sık kullanmıştır. Karakuş bu kelimeyi, feministleşme potansiyeli yüksek olan, feministlerle birlikte politika yapmaktan imtina etmeyen, feminizme sempatisi olan ama henüz kendisine feminist demeyen kişileri işaret etmek için kullanmaktadır (Filiz Karakuş ile Görüşme, 2019). Feminizan, sosyalist feministlerin, feminist olan ve olmayan ayrımının statikliğine karşı kullandıkları feminist olmayan ile olan arasında ama feministe daha yakın (anti-feministten sonra) bir yerde duran kişiyi tanımlayan, feministleşme sürecine de işaret eden bir geçiş kategorisidir. Sosyalist feministlerin hepsi "feminizan" kelimesini kullanmasalar da feminist olan ile olmayan arasındaki geçişkenliği tarif etmek için farklı tanımlamalar mutlaka kullanmaktadırlar. Örneğin, Banu Paker de bu kategoriye girebilecek kadınlar için "feminist olmasalar da birlikte politika yaparken kendimizi rahat hissettiğimiz kadınlardı" (Banu Paker ile Görüşme, 2014) ifadesini kullanmıştır ya da Öztürk'de bu kadınlar için "feminist olmak üzere olan" (Öztürk, 1989, 8) ibaresini kullanmıştır.

tıpkı AKKD gibi süreç içinde feministleşen Kadın Kültür Evi olmuştur (Balpetek, [08.02.2019]). Mor İğne'nin ardından ise, 23 Ocak 1990'da başlayan, tecavüze uğrayan kadının seks işçisi olması durumunda tecavüzcüye indirim uygulanmasını öngören, Türk Ceza Kanunu'nun 438. maddesinin kaldırılmasını talep eden bir kampanya yürütülmüştür.

Feminist ve *Kaktüs* dergilerinin, kadın mücadelesinin örgütlenme perspektifi ve stratejisinin ne olacağı konusunda yaşadıkları çatışmalar ve Kurultay'ın ardından kurdukları ortaklık, feminist hareketin örgütlenme biçimini ve yönünü de etkilemiştir. Kadın kurtuluş mücadelesinin öznelerinin kimler olacağının yanıtı, *Kaktüs*'ün sosyalist feminist örgütlenme perspektifindendir ama feminist sözün nasıl kurulacağı ve kimlere ulaşmayı hedeflemesi gerektiği radikal feminist çizgidedir. Feminist sözün toplumsallaşması ve hareketin büyümesi için benimsenen örgütlenme stratejisi ise, her iki derginin stratejilerinin bir kombinasyonudur. Feministler, bir yandan radikal feministlerin savundukları gibi örgütledikleri kampanyalar ile bağımsız bir feminist odak yaratmışlardır; bu odaktan hem kadınların deneyimlerine yaslanan hem de tüm kadınların dile getirmekten çekindikleri talepleri içeren bir feminist söz ve politika üretmişler böylece feminizmi, kadınların nazarında ilgi çekici ve meşru bir kurtuluş talebi haline getirmeye çalışmışlardır. Diğer yandan ise, sosyalist feministlerin öngördükleri gibi, feminist olmayan kadınlarla, feminist ilke ve yöntemleri benimseyen kolektif yapılar içinde birlikte çalışarak onların feministleşmelerine katkı sunmuşlardır.

Kadınların feministleşmelerini sağlayan, sosyalist feminizmin öngördüğü biçimde birlikte iş yapma pratiği midir yoksa Stella Ovadia'nın ve *Feminist* dergisinin savunduğu gibi feminizmin bağımsız bir cazibe odağı haline gelebilmesi midir sorusunun yanıtı, 1980'ler Türkiye feminist hareket tarihi özelinde ikisinin birlikteliğiyle biçiminde verilmiştir; ancak bu, feminist politikaya içkin bir soru olarak hala güncelliğini korumaktadır. Bu soruyla bağlantılı bir diğer soru ise, radikal feminizmin ayrılıkçı çizgisi mi yoksa sosyalist feminizmin, sosyalizmden vazgeçmeden feminist olabileceklerini ifade eden sentezci çizgisinin mi sosyalist kadınları feministleşmesine daha büyük katkı sağladığıdır. 1980'lerin sonunda, I. Kadın Kurultayı deneyimi ile iyice görünür olan bu sorular, hala üzerine tartışılmaya devam eden ve üzerine derinlemesine çalışmaların yapılmasına ihtiyaç olan araştırma alanları olarak önümüzde durmaktadır.

Kurultay'ın hem tarih yazımında hem de hareket içinde, sosyalistler ve feministler karşıt ikiliği içinde ele alınması ve feminizm açısından üzerinde durulması gerekmeyen olumuz bir deneyim olarak değerlendirilmesi, bu tarihi farklı şekilde konuşmak isteyen sosyalist feminist kadınların sessizleşmesine yol açmıştır. Bu durumu Karakuş, kendi deneyimi üzerinden şu şekilde ifade etmiştir:

“Türkiye’de 1980-1990 yılları arasındaki feminist harekette radikal feministlerin hegemonyası vardı, sosyalist feministler kadınların kurtuluşun için sosyalizmi biz zemin olarak görmelerinden dolayı her zaman feminizmlerinde bir zayıf yan var gibi görüldü... Bu nedenle Kadın Kurultay’ı açığa çıkarılmayan bir tarih olarak kaldı. Oysa, sosyalistlerle birlikte örgütlenen 1989 8 Mart Mitingi de Kadın Kurultayı da bence feminizme başka bir açılım ve temas noktası sağladı. Ama o dönem, sosyalistlerle ilişki hep bağımsızlık sorunu etrafında ele alındı. Sol-sosyalist örgütlerden-ideolojiden bağımsızlık feminizmin olmazsa olmazı olmazdı bunda haklı bir yan da var. Belki bir dönem bunun öne çıkması da hareketin kendi kimliğine kavuşması için elzemdi. Fakat ben kendi adıma Kadın Kurultayı’nın ilk zamandan beri tarihi bir hata olarak hiç görmedim, yapılmasıydı demedim... ..ama o dönem Kurultay’ın feminizme ihanet olduğu feministler arasında çok baskın bir görüştü ve ben de bunu bir tartışma konusu yapmadım ama on yıldır falan yüksek sesle söylüyorum bu fikrimi. Çünkü o dönem o Platformu kuranlar yani feminizmin tırnak içinde küfür yemesine neden olan sosyalist feministler olarak görülüyordu. Ben de bundan dolayı o dönem bu tartışmayı hiç gündeme getiremedik” (Filiz Karakuş ile Görüşme, 2019).

Kurultay, feministlerin örgütlediği bir buluşma olmasa da yukarıda da ayrıntılı şekilde değinildiği gibi, feminist politikaya dair birçok konunun tartışılmasına - olumsuz biçimde de olsa- vesile olmuş ve feminist hareketin örgütlenmesini etkilemiştir. Bu çalışmanın sınırlılıklarından dolayı, bu etkilere ancak ana hatlarıyla ve *Feminist* ve *Kaktüs* dergilerinin aralarındaki örgütlenme tartışmaları bağlamında değinilmiştir. Oysa, Karakuş’un dikkat çektiği, Kurultay’ın “açığa çıkarılmayan” tarihinin, Kurultay’ın feminist hareket ve sürece dahil olan kadınlar üzerindeki etkilerini, sosyalist kadınların deneyimlerini de içerecek şekilde, inceleyecek daha geniş kapsamlı araştırmalarla ortaya çıkarılması gerektiği görülmektedir.

4. SONUÇ

1980’ler, Türkiye’de feminizmin siyasal bir düşünce ve hareket olarak yeniden ortaya çıktığı dönemdir. Bu dönemin feministleri, kadınların bir cins olarak ezildiklerini ve bu özgül ezilmelerin karşı çıkmak için sadece kadınlardan oluşan bağımsız bir hareketin var olması gerektiğini Türkiye siyasetinin gündemine dahil ederken aynı zamanda yeni bir siyaset yapma ve örgütlenme biçimini de kurmaya başladılar. Feministlerin kendilerini kolektif politik bir özne olarak kurmaya çalıştıkları bu dönem boyunca yürüttükleri her tartışmaya eşlik eden soru, “nasıl bir örgütlenme ya da nasıl bir birliktelik” olmuştur. Bu dönem, feministlerin; kadınlar arası birliktelikleri feminist ilke ve yöntemlere göre kuracak ama aynı zamanda da mücadelenin sürekliliğini sağlayacak örgütlenme formalarının neler olabileceğini, bağımsız bir feminist sözün ve politikanın üretimini mümkün kılacak alanların nasıl yaratılacağını, feminizmin radikalliğini yitirmeden nasıl toplumsallaşabileceğini ve bunu hangi araçlarla nasıl bir strateji ile sağlayabileceklerini yani feminizmin politik bir harekete dönüşebilmesinin koşullarının neler olduğunu yoğun şekilde tartıştıkları bir süreçtir. Bu özellikleriyle 1980’ler, teori ve pratiğiyle, Türkiye feminist hareketinin örgütlenme geleneğinin kurucu dönemidir.

1980’lerin ilk yarısında ağırlıklıla feminist ilke ve yöntemlere ve bunların hayata geçirilmesinde yaşanan zorluklara odaklanan örgütlenme tartışmaları, 1980’lerin ikinci yarısından itibaren feminizmin politik bir harekete dönüşebilmesinin koşullarına ve mücadelenin bağımsızlığının niteliğine yoğunlaşmıştır. Feminizmin politik bir harekete dönüşebilmesinin ön koşulunun bağımsızlık olduğu tüm feministler tarafından savunulan bir fikirdir ancak bağımsızlığın niteliği konusunda ayrımlar vardır. Kadın hareketinin bağımsızlığı tartışması ise, 1980’lerin ikinci yarısından itibaren radikal feministler ve sosyalist feministler arasındaki en önemli ayrımlardan biri olmuştur. Bu çalışmada, radikal feminist çizgide yer alan *Feminist* ve *Sosyalist Feminist Kaktüs* dergileri birer feminist örgütlenme pratiği olarak ele alınmış ve 1980 dönemi örgütlenme tartışmalarına, dergilerin örgütlenme pratiklerinin, perspektiflerinin ve stratejilerinin karşılaştırması üzerinden bakılmıştır.

Dönemin bu iki feminist odağı arasındaki örgütlenme konusundaki ayrımlar, 1980’lerin ikinci yarısından itibaren politik bir harekete dönüşme yolundaki feminizmin Türkiye’deki örgütlenme biçimini de etkilemiştir.

Feminist ve *Kaktüs* dergilerinin aralarındaki temel ayrımların kökeninde sol ve feminizm arasında kurdukları ilişki vardır. *Feminist* dergisi “eski” den (soldan) “kopuş”u hedefleyen, “yeni”yi oluşturmayı arzulayan kurucu bir politikayı benimsemişken *Kaktüs*, Marksizm ve feminizmi teoride ve pratikte sentezlemeye çalışan bir politik hattı benimsemiştir. Birinin kopuşu diğerinin sentezi referans alan politik yaklaşımları; örgütlenme pratiklerini, perspektiflerini ve stratejilerini de belirlemiştir. Bu yaklaşımlarından dolayı, örgütlenme tartışmaları özelinde, *Feminist* sol ile doğrudan polemiğe girmeyi tercih etmezken *Kaktüs* için sol ile girdiği polemikler feminizmini kurma biçimlerinden biridir. *Kaktüs*, feminizmi sosyalist kadınların gözünde meşrulaştırmayı ve feminist bir örgütlenme olarak toplumsal muhalefetin de parçası olmayı önemseydiğinden sol ile doğrudan bir diyalog ve ilişki içindedir.

Her iki dergi de feminist hareketin “ideolojik mayalanma” döneminde oluşturulan feminist örgütlenme ilkelerini ve feminist yayıncılık anlayışlarını benimsemişlerdir; ancak hem örgütlenme modelleri hem de dergi içerikleri ve biçimleri birbirinden farklıdır. *Feminist* dergisinin verili kuralların ve ilkelerin takibinden ziyade grup içi dinamiklere ve ihtiyaçlara göre şekillenen bir organizasyon yapısı ve işleyişi varken, *Kaktüs*’te daha belirgin bir yapı ve belli bir iş bölümü vardır. *Feminist*, benimsediği tasarım, içerik ve yazı biçimiyle “eski”si gibi olmamanın tezahürü iken *Kaktüs* içeriğiyle eskiden farklılaşsa da yazı biçimi ve dergi tasarımıyla eskiyle benzeşmektedir.

Her iki derginin de feminist yaklaşımlarının teorik referansları Batı’daki radikal ve sosyalist feminizm teorileridir. İkisi de ikinci dalga feminizm içinde yer almaktadırlar ama kadınların toplumsal konumlarının erkeklerden aşağıda olmasına yol açan sistemi tahlil etme biçiminde ayrılmaktadırlar. Her iki dergi de kadınları baskı altında tutan, ezen ve sömüren iktidar ilişkilerinin tahlilinde iki sistemli bir analizi benimsemiş ve bu tahlili Marksist terimlerle yapmıştır; ancak, iki sistem arasındaki ilişkiyi açıklama biçimleri farklılaşmıştır. *Feminist*, patriyarka ve kapitalizm olmak üzere birbirinden bağımsız kendine özgü dinamikleri olan iki ayrı sistem ve üretim biçimi olduğunu ve patriyarkanın toplumsal düzeni belirleyen ilk ve

temel sömürü sistemi olduğunu ileri sürmüştür. *Kaktüs* ise, cinsiyetçi sistem ve kapitalizm olmak üzere iki ayrı sistem olduğunu ve bunun ikisinin birbirine eklemlenerek cinsiyetçi kapitalist sistemi oluşturduğunu, patriyarkanın hiçbir zaman tek başına var olmadığını belirtmiştir. Kadınların kurtuluşlarının nasıl gerçekleşeceği de bu tahlilleriyle bağlantılı olarak değişmiştir; *Feminist*, kadınların kurutuluşu için kapitalizmin değil patriyarkanın yıkılması gerektiğini savunurken *Kaktüs*, kadınların kurtuluşu için kapitalizmin yıkılmasının ön koşul olduğunu ileri sürmüştür.

Birinin patriyarkayı diğerinin cinsiyetçi kapitalist sistemi yıkabilecek bir mücadeleyi tahayyül etme biçimleri de bu tahlilleriyle bağlantılı biçimde farklılaşmıştır. Her ikisi de kadınların kurtuluşunun bağımsız bir mücadeleyle mümkün olacağını savunmuştur ancak “bağımsızlık”ın niteliği konusunda ayrışmışlardır. *Feminist*, kadın kurtuluşunun tek ideolojisinin feminizm olduğunu ve kadın hareketinin sadece bağımsızlığının değil, varlığının dahi tüm siyasal ideolojilerden ve hareketlerden bağımsızlığına bağlı olduğunu ileri sürerken *Kaktüs*, bir ideoloji olarak nitelemediği feminizmin diğer ideolojilerle eklemlenmesinin kaçınılmaz olduğunu; yani ancak liberter, anarşist, sosyalist vb. feminizmler olabileceğini, “arı bir feminizmin” söz konusu olmadığını iddia etmiştir. Bu nedenle *Feminist*, kadın hareketinin ideolojik ve örgütsel bağımsızlığını savunurken *Kaktüs*, ideolojik bağımsızlık fikrine karşı çıkmış ve yerine politik ve örgütsel bağımsızlığı savunmuştur. Kadınların kurtuluşunu mümkün kılacak mücadelenin tasavvurunda, iki dergi arasındaki bir diğer önemli ayrım da -bağımsızlık düşünceleriyle paralel olarak- kadın mücadelesinin öznesinin hangi hareket olduğuna dairdir. *Feminist*’e göre kadın mücadelesinin öznesi kadın kurtuluş hareketi iken *Kaktüs*’e göre, feministlerin yanı sıra sosyalist kadınların ve bağımsız kadın gruplarının da yer aldığı bağımsız kadın hareketidir.

Kaktüs ile kadın mücadelesinin bağımsızlığının niteliği üzerine tartışan bir diğer isim, *Feminist* dergi ekibinde yer almayan ama derginin yazarlarından olan 1980 dönemindeki radikal feminizmin temsilcilerinden olan Stella Ovadia’dır. Ovadia’nın kadın hareketinin ideolojik bağımsızlık olmadan bağımsız olamayacağını vurguladığı yazıları, dönemin feministleri arasında da karşılık bulan bu konudaki temel metinlerdendir. Ovadia’ya göre, *Kaktüs*’ün politik olarak bağımsız olmasını öngördüğü bağımsız kadın hareketindeki “bağımsız” sözcüğü, kadın hareketinin bağımsızlığını değil tersine solu karşısına almaktan kaçınan ve ona bağlılığını

gösteren bir ifadedir ve bunun yerine sadece kadın kurtuluş hareketi demek yeterlidir.

Bağımsızlık tartışmasının bir boyutunda sol ideoloji ve hareket varken diğer boyutunda erkekler yer almaktadır. Her iki dergi de kadın kurtuluş mücadelesinin sadece kadınlardan oluşması gerektiği ve erkeklerin bu mücadelenin öznesi olmadıklarında hemfikirdirler ancak *Feminist*, örgütlenme bağlamında ayrılıkçılığı savunurken *Kaktüs*, erkeklerin de olduğu ortak alanlar inşa edilebileceğini ileri sürmüş ve ayrılıkçılığa karşı çıkmıştır. *Feminist*, kadın kurtuluş mücadelesinin, kadınların emeğine el koyan ve bu sistemden doğrudan maddi çıkarları olan erkeklere karşı verilmesi gerektiğini ifade ederken, *Kaktüs* var olan sistemden erkeklerin fayda sağladığını belirtse de hem bunu çok öne çıkarmamıştır hem de mücadelenin erkeklere karşı değil cinsiyetçi-kapitalist sisteme karşı olması gerektiğini savunmuştur. Bunun yanı sıra *Feminist*, kadınların, hayatlarında kendilerini ezen erkeklere karşı düşmanlık beslemeye hakları olduğunu belirtirken *Kaktüs*, erkekleri doğrudan karşısına almaktan geri durmuştur. Fakat *Kaktüs*'ün bu yaklaşımı, son sayılarına doğru değişmiştir; dergi, erkeklerin sistemden doğrudan fayda sağlayan toplumsal bir grup olduklarını daha açıktan ifade etmeye ve *Feminist*'te yayınlanan erkek düşmanlığını sahiplenen yazılara da referans vererek erkekleri doğrudan karşısına almaya başlamıştır.

Dergilerin örgütlenme perspektifleri arasındaki önemli bir ortaklıkları, solun, ezilenlerin bir örgüt altında kitleselleşerek kurtuluşlarını gerçekleştireceklerini tahayyül eden, demokratik merkeziyetçiliği benimseyen örgütlenme biçimine karşı çıkmalarıdır. Her iki dergi de kadın mücadelesinin merkezi değil parçalı bir muhalefet biçimi olması gerektiğini ileri sürmüştür; fakat *Feminist*, bu parçalılığı kadın kurtuluş hareketinin içinden *Kaktüs* ise bağımsız kadın hareketi içinden tarif etmiştir. Feministlerin, merkezi bir örgütlenmeye karşı çıkmalarının iki temel nedeni vardır. Birincisi, her kadın kendi kurtuluşunun öznesidir ve kimse kimseyi örgütleyerek kurtaramaz. İkincisi ise, kadınların kadın olmaktan kaynaklı ortak bir ezilmişlikleri olsa da cinsiyet kimlikleri dışında da kimlikleri vardır ve bundan dolayı da tüm kadınlar aynı biçimde ezilmezler, dolayısıyla farklı ezilme biçimleri farklı örgütlenmeleri zorunlu kılmaktadır. Örgütlenme perspektiflerinin bu niteliği, feminist örgütlenmenin grup içi demokrasiye önem veren anti-hiyerarşik örgütlenme ilkelerinin, hareket düzeyine yansımalarıdır. Kadın hareketi, aralarında hiyerarşik ilişki

olmayan, kadınların öznel ihtiyaçlarına göre oluşturdıkları bağımsız küçük kadın gruplarının birlikteliğine dayanmalıdır. Dolayısıyla, her iki dergi de kadınları dergilerin bünyesine katmayı hedeflememiş ve onları kendi küçük gruplarını oluşturmaları için teşvik etmiştir.

Dergiler, parçalı bir kadın mücadelesinin arasındaki birlikteliğin ise, kadın gruplarının ve kadınların belli bir amaç etrafında geçici süreliğine bir araya gelecekleri kampanya tipi örgütlenme sayesinde mümkün olacağını belirtmişlerdir. *Kaktüs*, *Feminist*'ten farklı olarak mücadelenin gündemini ortaklaştıran ve örgütlenmeler arasında koordinasyonu sağlayan işlevsel bir merkezîyetçiliği ve hareket içindeki iş birliklerinin sürekliliğini sağlayacak örgütlenmelerin önemini de vurgulamıştır. Bu özelliğiyle, *Feminist*'e göre yine yapısı daha belirgin olan bir örgütlenme biçimi tasavvur etmiştir.

Her iki dergi de merkezîyetçiliğe karşı çıkan örgütlenme perspektifleriyle uyumlu bir biçimde dergi bünyesine yeni kişileri dahil etmeyi hedeflememiş hatta bunu “örgütlenme amacımız yok” biçiminde ifade etmiştir. Dergilerin, perspektiflerini örgütlenmeyi olumsuzlayarak ifade etmelerinin nedeni, solun merkezîyetçi örgütlenme biçimine karşı olduklarını belirtmektir; yoksa her ikisi de kadınların kurtuluşunun ancak örgütlü bir mücadeleyle gerçekleşeceğini savunmaktadır. Dergilerin, kendi örgütlenme biçimlerini “örgütlenme”yi olumsuzlayarak anlatmaları ve feministlerin örgütlenme dilini hala reddettikleri egemen anlayışın içinden kurtulmaya çalışmaları, feminist örgütlenmenin özgünlüğünü ifade edecek bir dilin arayışı içinde olduklarını ama bunu henüz bulmadıklarını göstermektedir. Bu durum ise, dergilerin örgütlenmelerini tarif ederken paradoksal ifadeler kullanmalarına yol açmıştır. Her iki dergi de bir yandan “örgütlenme amacımız yok” derken diğer yandan savundukları örgütlenme biçiminin “örgütsüzlük” anlamına gelmediğini belirtme gereği duymuştur. Fakat bu vurguları arasında da farklılıklar vardır. Feminist örgütlenmenin örgütsüzlük anlamına gelmediği savunusu, *Kaktüs*'te *Feminist*'e göre çok daha fazladır çünkü solun egemen olduğu toplumsal muhalefette “örgütsüzlük”, amaçsızlığın dolayısıyla apolitikliğin ifadesidir ve *Kaktüs* sola “örgütsüz” görüntüsü vermekten imtina etmiştir.

Feminist ve *Kaktüs* dergilerinin bu paradoksal örgütlenme dilinin sonraki yıllarda da feministler tarafından kullanılmaya devam edildiği görülmektedir. Örneğin Tekeli, Türkiye'deki feminist hareketin örgütlenme biçimini, “örgütsüz örgütlenme” olarak

tanımlamıştır (Tekeli, 2004). Tekeli, hem solun hiyerarşik ve “erkek tipi” örgütlenmesinin feministleri haklı olarak “örgütsüzlüğü” savunmaya götürdüğünü belirtmiş hem de feminist örgütlenme biçimini tasvir ettikten sonra “Şimdi, bu örgütlenme midir, değil midir? diye sormuş ve “Bence örgütlenmedir” şeklinde yanıt vermiştir.

Her iki dergi de kadınların ortak ezilmişliğine örgütlü bir biçimde karşı çıkılması gerektiğini savunmuş fakat bunun gerçekleşebilmesi için farklı örgütlenme stratejileri izlemiştir. *Feminist*, kadınların sadece kadın oldukları için ezildiklerini ve sömürüldüklerini fark etmelerinin buna karşı kolektif bir biçimde harekete geçmeleri için bir potansiyel oluşturduğunu belirtmiştir. Fakat bunun gerçekleşmesi için hem feminist bir odak olarak kendisine bir misyon biçmemiş hem de kadınlara tanımlı bir yol göstermemiştir. *Feminist*, örgütlenmenin dışardan bir müdahale ya da yönlendirme olmadan grubun içindekilerin deneyimleri ve ihtiyaçları doğrultusunda kendiliğinden oluşması gerektiğini savunmuş, bunun da ötesinde kadınların feminist mücadelenin parçası olabilmelerinin tek yolunun kolektif eylemlere ya da feminist örgütlenmelere katılmak olmadığını her kadının kendi hayatındaki erkeğe karşı çıkışının da bu mücadelenin parçası olduğunu belirtmiştir. *Feminist*’in örgütlenme perspektifinin esas amacı kadın kurtuluş hareketinin kendi bağımsız alanında ürettiği feminist sözün hayatın farklı alanlarına yayılmasıdır. Dergi, feminizmin kadınların hayatlarını bu şekilde değiştirebileceğini, kadınların nazarında meşruiyet kazanacağını ve kadınların kendi hayatlarındaki bireysel devrimlerini gerçekleştirebilmeleri için onları güçlendireceğini savunmuştur. Dolayısıyla *Feminist*, kitleleşmeyi kadın kurtuluş hareketine dahil olan kadınların sayısal artışı olarak değil de feminist sözün çoğalması ve yaygınlaşması bağlamında kullanmıştır. Bu örgütlenme perspektifini hayata geçirebilmek için kullandığı taktik de kadınların birbirlerinin kişisel deneyimlerini duyabilmelerine aracı olmak ve dergi sayfalarında kişisel olan ile toplumsal olan arasındaki bağı göstermektir.

Kaktüs ise, kadın mücadelesinin güçlenmesi için çoğalmak gerektiğini ve bunun da sosyalist kadınların feministleşmesiyle gerçekleşeceğini savunmuş ve harekete dahil olan kadın ve kadın grubu sayısını arttırmayı hedeflemiştir. *Kaktüs*, *Feminist*’in kendiliğinden örgütlenme perspektifi yerine kadınların ortak eylemlilik içinde feministleşeceklerini ileri sürmüştür. Bunun için, bir yandan dergide esas olarak sosyalist kadınlara seslenmiş ve feminizmi onların gözünde meşrulaştırmaya diğer

yandan da sosyalist kadınlarla ortak politik alanlar yaratmaya çalışmıştır. Hem feminist hem de sosyalist kimliğini sahiplenen bir örgütlenme olarak *Kaktüs*, feministler ve sosyalist kadınlar arasında bir nevi köprü görevi görmeye çabalamış ve bağımsız kadın hareketini güçlendirmeye öncelik vermiştir. *Feminist* ve Ovadia ise, *Kaktüs*'ü, kadın mücadelesinin örgütlenme zeminini, kadınların ezilmesi ve buna karşı ortak mücadele etme iradesi yerine sosyalizm olarak belirlediği gerekçesiyle eleştirmişlerdir. *Kaktüs*'ün örgütlenme stratejisinin bir diğer taktiği ise, *Feminist*'ten farklı olarak, kadınları kişisel deneyimlerinden ziyade örgütlenme deneyimlerini paylaşmaları için teşvik etmek ve dünyanın farklı yerlerindeki kadın örgütlenme pratiklerini sayfalarına taşıyarak kadınların birbirlerinin örgütlenme süreçlerinden öğrenmelerine aracı olmaktır.

Kaktüs ve *Feminist* dergileri arasındaki, kadınların nasıl feministleşecekleri, feminizmin nasıl toplumsallaşabileceği ve hareketin nasıl güçleneceğine ilişkin örgütlenme perspektifleri ve stratejileri arasındaki ayrımlar, I. Kadın Kurultayı sürecinde de dönemin feministleri arasında da benzer sorular ekseninde tartışılmıştır. Feministler, Kurultay sürecinde feminist olmayan yapılarla kurulacak ittifakların temel ilkelerini, bu tür ittifakların bağımsız kadın mücadelesine etkilerini, feministlerin kolektif bir özne olarak kendilerini nasıl kuracaklarını, kadın mücadelesinin öznesinin kimler olduğunu ve feminizmin sürekliliği olan politik bir harekete nasıl dönüşebileceği üzerine tartışmışlardır.

1980 sonrası feminist hareketinde, feministlerin kolektif politik bir özne olarak sosyalist örgütlenmelerle ilk birlikteliği olan I. Kadın Kurultayı, *Feminist* ve *Kaktüs* dergileri arasındaki örgütlenmeye dair tartışmalarının pratikteki görüngüsü olmuştur. *Feminist*, Kurultay'ı solun feminizmi masnetme hamlesi olarak değerlendirirken *Kaktüs* sosyalistlere propaganda yapmak için bir fırsat olarak görmüş ve tertip komitesinde yer alan tek feminist örgüt olmuştur. Sol ile kurulacak iş birliklerinin *Kaktüs*'ün iddia ettiği gibi feminist söze ve politikaya alan mı açtığı yoksa tersine bunları etkisizleştirdiği mi dönemin feministleri arasındaki tartışmaların temel hattını oluşturmuştur. Bu tartışmadaki genel eğilim ise, *Kaktüs*'ün görüşünün aksi yönünde ve radikal feministlerin örgütlenme perspektifleriyle paralel olmuştur. Feministlerin çoğunluğu, feminizmin ilkelerini benimsemeyecek sol yapılarla kurulan ittifakları, feminist hareket açısından zaman ve enerji kaybı olmasının yanı sıra feminist sözün massedilmeye çalışıldığı ortaklıklar olarak görmüş ve bunun yerine feministler arası

birlikteliğe öncelik verilmesi gerektiğini savunmuş, etkin ve yaygın bir feminist söz ve politikanın ancak bağımsız bir alanda üretilebileceğini ileri sürmüşlerdir.

Kurultay'da feminizme saldırılması, Kurultay'ın gerçekleşme biçiminde benimsenen hiyerarşik yöntemlerin tartışmayı zorlaştırması ve erkeklerin tartışmalara müdahale etmeleri gibi etkenlerden dolayı feministler ve bir grup sosyalist kadın Kurultay'ı ikinci gününde terk etmiştir. Kurultay öncesinde feministler arasında egemen olan sola mesafeli tutum, Kurultay'da yaşananların ardından çok daha net bir karşıtlığa dönüşmüştür. *Kaktüs* ise, feministler arasında egemen olan bu tutum karşısında sosyalist kadınlar ve feministler arasındaki ilişkilerin hepten kopacağı endişesi yaşamıştır. Bu nedenle *Kaktüs* Kurultay sonrası değerlendirmelerinde, bir yandan tertip komitesinde yer alan feminist bir grup olarak işlerin bu hale gelmesinde kendisinin de sorumlu olduğunu belirtmiş diğer yandan Kurultay'ı terk eden sosyalist kadınların varlığına dikkat çekerek feministlerin eleştirilerinin total bir sosyalist karşıtlığa dönüşmesini engellemeye çalışmıştır.

Radikal feministler ve sosyalist feministler arasında teorik düzeyde sonuçlanamayan feminist politikanın kimlerle ve nasıl bir örgütlenme biçimiyle yapılacağı sorularının bir kısmına I. Kadın Kurultayı deneyimi pratikte bir yanıt vermiştir. Kadın kurtuluş mücadelesinin, bağımsız bir alanda feminist olmayan (ama anti feminist de olmayan) sosyalist kadınları da içerecek şekilde feminist örgütlenmenin ilke ve yöntemleriyle sürdürülmesinde ortaklaşmıştır. Kurultay'ın ardından feministler ve Kurultay'ı birlikte terk ettikleri sosyalist kadınlar kolektif hareket etmeye başlamış ve feminist hareketin en önemli kampanyalarını birlikte örgütlemişlerdir. Bu süreçte, Kadın Çevresi döneminde başlayan sosyalist kadınların feministleşmesi artarak devam etmiş ve feminist hareketin büyümesinde bu olgunun önemli bir etkisi olmuştur. Fakat, feminist hareketin güçlenmesinin ve büyümesinin radikal feministlerin ileri sürdüğü gibi feminizmin çekim gücü olan bir merkez olabilmesiyle mi yoksa sosyalist feministlerin savunduğu gibi feminist olmayan kadın gruplarıyla kurulacak birlikteliklerle mi mümkün olacağı feminist örgütlenme açısından hala cazibesini koruyan bir soru olmaya devam etmektedir.

Kurultay'ın ardından, feminist hareket, sosyalist kadınları içererek yol alırken sol hareket ile ilişkilerde ise kırılma yaşanmıştır. Kurultay'ın ardından karşı safta yer alan sosyalistlerle bir süre çalışmama kararı alınmış ve feministler 1997 yılına kadar karma sol örgütlerle ortak hiçbir iş yapmamıştır. Bu tarihten itibaren karma sol

örgütlerle feministlerin ortak örgütlediği ilk eylem, 1997 8 Mart’ında, *Pazartesi*’nin çağrıcısı olduğu, “Artık Örgütlü” mitingidir. *Kaktüs*, her ne kadar Kurultay’daki çatışmanın bazı sosyalistler ve feministler arasında yaşandığını tarihe not düşmeye çalışsa da Kurultay hem feministlerin belleklerinde hem de feminist hareket tarihinde çoğunlukla sosyalistler-feministler karşıtlığı içinde yerini almıştır. Dolayısıyla, Kurultay’ın yarattığı kırılmanın, feministler ve sosyalistler arasındaki ilişkilerin yanı sıra kadın mücadelesi tarih yazımına da etkileri olmuştur. Bora’ya göre, feministlerin 1970’li yıllardaki sosyalist kadın mücadelesine uzun bir süre ilgi göstermemesinin altında da bu kırılma yer almaktadır (Bora, 2013, 201).

Peki, radikal feministler ve sosyalist feministlerin yürüttükleri onca tartışmanın ve I. Kadın Kurultay’ı gibi bir deneyimin ardından feministlerin daha önce benimsedikleri örgütlenme biçiminde karar kılmış olmaları bu tartışmaların aslında somut hiçbir karşılığı olmadığı anlamına mı gelmektedir? Yani “Giriş”teki sorulara dönecek olursak, Bora (2004, 106)’nın belirttiği gibi 1980’lerdeki farklı feminist yaklaşımlar feminist hareket içinde kişisel konumlanma sağlayan ama politik bir sonuç yaratmayan ayrımlar mıydı? Ya da Nükhet Sirman (Nükhet,1989, 10)’ın ifade ettiği gibi bu ayrımlar sadece birer ad takmaktan mı ibaretti?

Feminist 1989’da *Kaktüs* ise 1990’da kapanmıştır ama feminist harekette, sosyalist feminizm ve radikal feminizm çatışması bir süre daha devam etmiştir. Düzkan’a göre, kimlik politikalarını öne çıkaran üçüncü dalga feminizmin ortaya çıkışıyla birlikte ikinci dalgaya ait olan bu iki görüş arasındaki farklılıklar önemsizleşmiştir. Ancak Düzkan’ın da ifade ettiği gibi, bu, aralarındaki ayrımların daha önce de önemsiz olduğu anlamına gelebilir mi? (Ayşe Düzkan ile Görüşme, 2014).

Bu çalışmada, 1980’li yıllardaki radikal feministler ve sosyalist feministler arasında örgütlenme pratikleri, perspektifleri ve stratejileri arasında feminist yaklaşımlarıyla paralel ayrımlar olduğu ve bunların dönemin feminist hareketinin örgütlenme biçimini etkilediği ileri sürülmektedir. 1980’lerin ikinci yarısında tüm harekette tartışılan, ama *Kaktüs* ve *Feminist* dergi sayfalarında billurlaşan, soldan bağımsızlık tartışması ve bunun pratikte yarattığı sonuçlar, Türkiye feminist hareketinin sol hareket ile ilişkilendirme biçimine de yön vermiştir. Bu ilişki biçimi, *Kaktüs*’ün feminizmin sürekliliği için sosyalist kadınları feministleştirmek gerektiği yönündeki ısrarıyla, radikallerin soldan örgütsel ve ideolojik bağımsızlığa “takık” feminizmi arasındaki gerilimin arasında bir yerde oluşmuştur.

Radikal ve sosyalist feministlerin kadınların kurtuluş mücadelesinde birlikte hareket etmiş olmaları aralarında bir farklılık yok düşüncesini desteleyen bir olgu olabilmektedir. Bunun üzerine *Kaktüs* ekibinin “biz zaten radikal feminizm yapmak istiyorduk” ibaresini de ekleyince iki derginin arasındaki fikir ayrılıklarının pratikte hiçbir karşılığı olmadığı sonucuna varmak kolaylaşmaktadır. Radikal feministler ve sosyalist feministler arasındaki ayrımların, Türkiye feminist hareket içinde feminizm ve sol arasındaki ilişkinin seyrine etki etmesi, bu ayrımın politik sonuçlarından sadece bir tanesidir. Bu nedenle, bu tez, Bora’nın tespitinin çok daha geniş kapsamlı ampirik çalışmalar ışığında tartışılmasına ihtiyaç olduğunu göstermektedir.

Radikal feminizm ve sosyalist feminizm arasındaki ayrışmanın politik bir sonuç yaratıp yaratmadığını görebilmek için bu ayrımın feminist hareket içinde nasıl yol aldığına bakmak gerekmektedir. Bunu görebilmenin yollarından biri, radikal feministlerin ve sosyalist feministlerin sonraki yıllarda birlikte yer aldıkları örgütlenme deneyimlerini, bu soru ekseninde incelemek olabilir. Radikal feministlerin ve sosyalist feministlerin birlikteliklerinin pratikte nasıl tezahür ettiğinin görülebileceği alanlardan biri, yukarıda da değinilen ortak yürütülen kampanyalardır. İkincisi ise, iki dergi ekibinden kişilerin de olduğu, 1995 yılında birlikte yayınlamaya başlayan *Pazartesi* dergisi deneyimidir. Bu dergi üzerine yapılan iki araştırma da (Güzelcan Şenol, 2010; Atakul, 2002) dergiyi feminist bir yayın olarak ele almıştır. Atakul’un çalışmasında derginin örgütlenme yapısına ve iç işleyişine ilişkin detaylı bilgiler yer almakla birlikte bunlar radikal feminizm sosyalist feminizm ayrımı üzerinden tartışılmamıştır. Bunun yanı sıra, *Pazartesi*’nin içeriğinin örgütlenme teması bağlamında incelenmesi de 1980’lerde başlayan örgütlenme tartışmalarının nasıl devam ettiğini görmemize ve bu tartışmalarda sosyalist feminizm-radikal feminizm ayrımının bir etkisinin olup olmadığını anlamamıza yardımcı olacaktır. Çünkü *Pazartesi* sayfaları, 1980’lerde tartışılmaya başlanan feminist örgütlenmenin ne olduğu ya da olması gerektiği (Savran, 1996a; Tekeli, 1996; Düzkan, 2001b; Düzkan, 2003a), sosyalist feministler radikal feministler arasındaki en temel ayrım olan ev içi emeğin tahlili (Düzkan, 1998a; Savran, 1998a), devrimci feminizm ve sosyalist feminizmin kadınların kurtuluşunu nasıl tahayyül ettikleri (Düzkan, 2003b; Düzkan, 2004), kadın hareketinin ideolojik bağımsızlığı (Koç, 2001) ve de karma sol örgütlerle birlikte örgütlenen 8 mart deneyimleri üzerinden sol ile ittifakların feminist politikaya etkilerinin neler olduğu

(Koç, 1998; Koçali, 1998) gibi konuların 1990’larda da hala feministlerin gündeminde olduğunu göstermektedir. 1998 yılında hazırlanan feminizmin on beş yılını değerlendiren dosyada da feminist örgütlenme, dosyadaki tüm yazarların değindiği bir konu olmuştur (Bora, 1998; Savran, 1998b; Tekeli, 1998b; Düzkan, 1998b).

Sosyalist feminizm radikal feminizm ayrımının hareket içinde nasıl yol aldığını görebilmek için bakılabilecek duraklardan bir diğeri de 1996 yılında kurulan Özgürlük ve Dayanışma Partisi’dir (ÖDP). *Kaktüs* ve *Feminist* dergi ekibinden feministler ÖDP’nin kuruluş sürecinde yer almışlardır ve Ayşe Düzkan, Gülnur Savran ve Nesrin Tura parti merkez yürütme kuruluna (MYK) da girmişlerdir. ÖDP ile *Pazartesi* dergisinin çağrıcısı olduğu “Artık Örgütlü” mitingi, feminizmin sol ile ilişkilerinin yeniden kurulduğu bir sürecin iki önemli ögesidirler. ÖDP süreci feminist hareket açısından oldukça tartışmalı bir şekilde yaşanmıştır ve çoğunlukla da feminist politika açısından olumsuz bir deneyim olarak değerlendirilmiştir (Ovadia, 2005, 74-77; Düzkan, 2005, 158-159). Bu deneyim, feministlerin gündemine, feministler karma örgütte nasıl politika yapmalı tartışmasını da dahil etmiştir. Örneğin Savran, bu konuda sosyalist feminist olmayan bazı feministlerin karma örgütte feminist politika yapılamayacağını öne sürdüklerini aktarmıştır (Savran, 2005a, 131). Savran’ın işaret ettiği feministlerden biri Düzkan’dır, Düzkan “Feministler Nasıl Örgütlenir?” başlıklı yazısında bu görüşünü şu şekilde ifade etmiştir: “herhangi bir karma örgütün feminist örgütlenmenin aracı olması mümkün değil. feministler karma örgütler içinde ancak bir ‘eğilim’ olabilirler” (Düzkan, 2003a,13). Dolayısıyla bu örnek, radikal ve sosyalist feministler arasında feminist politikanın alanın neresi olduğu ve nasıl yapılacağına dair ayrımların 1990’larda da tartışılmaya devam ettiğini ve bunun dönemin feminist politikasına etkilerinin araştırılması gerektiğini göstermektedir.

1980 dönemi feminist örgütlenme tartışmalarına, *Feminist* ve *Kaktüs* deneyimleri üzerinden bakan bu çalışma, “nasıl bir örgütlenme”nin açtığı sorulara yanıt vermekten ziyade, dönemin örgütlenme deneyimleri ekseninde şekillenen soruların ve sorun alanlarının neler olduğunu göstermektedir. Kurucu dönem olması sebebiyle, dönemin örgütlenme tartışmalarının sorularının feminist politikaya içkin sorular olduğu ve birçoğunun da hala günümüz feminist hareketinde de tartışılmaya devam ettiği görülmüştür. Bunların en başında, hiç şüphesiz feminizm ve sol arasındaki

ilişkinin nasıl kurulması gerektiği gelmektedir. Sol ve feminizm arasında ne tür ittifakların hangi yöntemler ve ilkeler ekseninde kurulabileceği ve bunun feminist politikaya etkisinin ne olduğu, Türkiye feminist hareketinde güncelliğini koruyan bir tartışma olmaya devam etmektedir. Fakat, bu kadar tartışmalı bir konu olmasına rağmen hala bu sorulara yanıt arayan çalışmaların sayısı yok denecek kadar azdır.

Sol ve feminizm ilişkisi bağlamındaki bir diğer önemli tartışma alanı ise, 1980’lerde hem tek tek kadınların feministleşme süreçlerinde hem de hareketin oluşumunda soldan “kopuş”un feminizmin kriterine dönüşmüş olmasıdır. Bu kriter, *Feminist* ve *Kaktüs* dergileri arasında da kimin o dönem hegemonik olduğu tartışmasına da konu olmuştur. *Kaktüs* ekibindekiler, sosyalist feminist olduklarından dolayı bir yandan feministlerce diğer yandan da sosyalistliklerce sürekli politik pozisyonlarının meşruiyetinin sorgulandığını ifade etmişlerdir. *Kaktüs* ekibindekiler, ideolojik bağımsızlığın, feministin ne olduğunu kuran bir kritere dönüştüğünü ve bunun feminist hareket içindeki hâkim görüş olması nedeniyle kendilerinin sürekli yeterince feminist bulunmadıklarını ve feministliklerini ispat etmek durumunda kaldıklarını ifade etmişlerdir. Radikal feministler ise, sosyalist feminizmin sol tarafından kabul edilebilir feminizm biçimi olarak görülürken kendi feminizmlerinin dışlandığını ve bu nedenle de solun en sert eleştirilerine kendilerinin maruz kaldıklarını ve sosyalist feministlerin iş birliklerinde çoğu zaman feministleri değil sosyalistleri tercih ederek kendilerini yalnız bıraktıklarını belirtmişlerdir. Dolayısıyla her iki grup da sol ile ilişkilene biçimi üzerinden diğerinin hegemonik olduğunu iddia etmiştir (Ayşe Düzkan ile Görüşme, 2014; Gülnur Savran ile Görüşme, 2014).

Feminist hareket tarih yazımında da feminizmin soldan koparak kendini kurduğunu ifade eden ve soldan uzaklaştığı anları başarı, tersi durumları başarısızlık olarak değerlendiren bakış açısı hâkim olmuştur. Bu perspektifin, tarihsel olgulara dayanan haklı bir tarafı vardır elbette; ancak feminizmin ortaya çıkışının total bir kopuş olarak ele alınması tarihsel sürekliliklerin görülmesine engel olmakta ve bunlara genellikle solun “kalıntısı” muamelesi yapılmasına yol açmaktadır. Bunun yanı sıra, bu anlatıda, feminizmin soldan bağımsızlaşması gerektiğini savunmakla sosyalizm ve feminizmin iki karşıt ideoloji olarak kurgulanması da birbirine karışabilmektedir. Oysa, soldan total bir kopuş feminizm için mümkün mü ve dahası bu arzulanan bir durum olmalı mı sorusu bugünün feminist politikasını ve örgütlenmesini kavramamıza da yardımcı olacak kritik bir sorudur. 1980’lerdeki feminizmin

oluşumuna dair kurulan bu anlatının, sonraki yıllardaki feminist politikayı ve kadınların feministleşme süreçlerini nasıl etkilediği, çok sayıda tanıklığın ve öznel değerlendirmenin olduğu ancak ampirik araştırmaların sayısının yok denecek kadar az olduğu araştırılmayı bekleyen bir diğer tartışma alanıdır.

Feministler, solun merkezi ve kitleselleşme odaklı örgütlenme biçimini eleştirmişlerdir ama diğer yandan çoğalamamış olmayı başarısızlık olarak değerlendirenler de olmuştur (Tura, 1988a, 12; Koç, 2005, 117; Savran, 2005b, 128-129). 1980’lerdeki egemen feminist örgütlenme yaklaşımı, solun ezilenleri “bilinçlendirerek” örgüte dahil etme biçiminin yerine kendiliğinden örgütlenme biçimini savunmuş ve örgütlenme için yapısal kanallar oluşturmamıştır; ancak diğer yandan kadınların nasıl feministleşecekleri ve harekete dahil olacakları da hep bir tartışma konusu olmuştur ki; bu hala da güncelliğini koruyan bir tartışma olmaya devam etmektedir (Paker, Yurdalan, Esmeray, 2012, 328-329). Kadınların, feminist örgütlenmelere ya da harekete nasıl dahil oldukları ya da olabilecekleri, bu konuda feminist örgütlenme biçiminin sağladığı kolaylıkların ve zorlukların neler olduğu da yine araştırılması gereken konulardan biri olarak önümüzde durmaktadır.

Türkiye’de feminizmin ortaya çıktığı ilk günden itibaren bir avuç seçkin kadının benimsediği bir düşünce olduğu, “halka inemediği” ve toplumun geniş kesimlerini mobilize edemediği, bu nedenle de içine kapanık “örgütsüz” bir hareket olduğu; özellikle sol hareketin feminizme yönelttiği bir eleştiri olmuştur. Tekeli’ye göre ise, merkezi bir biçimde “kitleleri” yönlendirebilmek feminist örgütlenmenin başarısının ölçütü değildir. Bir örgütlenmenin başarıya ulaşıp ulaşmadığı “ne için ne amaçla, neyi elde etmek için örgütlenme sorusuna yanıtla bulunabilir” (Tekeli, 2004). Feminizmin artık örgütsüz olduğunun çok sık dile getirilmeye başlandığı bugünlerde, Tekeli’nin de dikkat çektiği gibi, hem hangi tür birlikteliklerin örgütlenme olarak değerlendirildiğine hem de hareketin örgütlenme konusundaki başarısının ve başarısızlığının kriterlerinin neler olduğu üzerine daha fazla tartışmaya ihtiyaç olduğu görülmektedir. Belki bu tartışmalar sayesinde, örgütlenmeye negatif anlamlar atfetmeden feminist örgütlenme üzerine konuşabilmenin yollarını da bulmak mümkün olabilir.

KAYNAKÇA

- I. Kadın Kurultayı Kapanış Bildirgesi.1989. **Kaktüs**. s.7:52.
- I. Kadın Kurultayında Sözümler Böyleydi. **Bihter**. s.8:2.
- I. Kadın Kurultayının Düşündürdükleri. [03.04. 2019]. **Özgürlük Dünyası**.
<https://ozgurlukdunyasi.org/arsiv/472-sayi-008/2289-1-kadin-kurultayinin-dusundurdukleri>
1. Feminist Hafta Sonu Kitapçığı. 1989. Ankara
- 8 Mart Dünya Kadınlar Günü'ne. 1988. **Feminist**. s.3: 3
- 8 Mart'ta Sokaktayız: "Artık Örgütlü". 1997. **Pazartesi**. s.24:1-3.
- 159'a Hayır!. 1990. **Kaktüs**. s.12: 54.
- Aba, Amel Ben. 1988. Bilinçlerin Uyanışına Bir Katkı -Neval El Seddavi ile Bir Görüşme. çev. Şirin Tekeli. **Kaktüs**. s.3: 36-40.
- Acar Savran, Gülnur. 2004. Özel/Kamusal, Yerel/Evrensel: İkilikleri Aşan Bir Feminizme Doğru. **Beden Emek Tarih: Diyalektik Bir Feminizm İçin**. İstanbul: Kanat Yayınları. 97-158.
- Akal, Emel. 2008. **Kızıl Feministler**. 2.bs. İstanbul: TÜSTAV Yayınları.
- Akdeniz, Nalan, Sedef Öztürk. 1989. Kurultay Dersleri. **Kaktüs**. s.8: 35-38.
- Akkaya, Özlem. 2018. 1970'lerin İkinci Yarısında Türkiye'de Sosyalizm Ve Kadın: Kadınların Sesi Dergisi Karikatürleri. **Egemia**. s.3: 65-112.
- Aksu. 1989a. Kurultay ve Başka Şeyler Hakkında. **Bihter**. s.8:3-4.
- _____. 1989b. **Bülten**. s.4:4.
- Allen, Pamela. 1970. **Free Space: A Perspectives on the Small Group in Women's Liberation**. New York: Times Change Press.
- Alp, Sıdıka Rezzan. 1989. I. Kadın Kurultayı. **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**. s. 108: 28-30.
- Anayasa Mahkemesi [743 sayılı Medeni Kanununun 159. Maddesinin iptal kararı] "E.S.: 1990/30; K.S.: 1990/31; K.G.29/11.1990". **Resmî Gazete**. 21272, 2 Temmuz.1992.

- Ankaralı Bir Grup Müslüman Kadın. 1988. “Kadınlara Rağmen Kadınlar İçin” Tavrına Bir Eleştiri. **Kaktüs**. s.4: 25-28.
- Ansal, Hacer.1988. Kadın Kimliği ve Kadın Değerleri. **Kaktüs**.s.5:34-39.
- _____. 1989. Kadın Kimliği ve Kadın Değerleri, **Kaktüs**. s.5: 34-39.
- Antmen, Ahu. 2014.Önsöz. **Sanat/Cinsiyet. Sanat Tarihi ve Feminist Eleştiri**. ed. Ahu Antmen. 4.bs. İstanbul: İletişim Yayınları:7-12.
- Arat, Yeşim. 1991. 1980’ler Türkiye’inde Kadın Hareketi: Liberal Kemalizm’in Uzantısı. **Toplum ve Bilim Dergisi**. s. 53: 7-18.
- Armutçu, Emel. 1989. Türkiye’de Kadın Hareketi: Düşüncede renkli, eylemde el ele. **İkibin’e Doğru**. s.10: 12-15.
- Aslan, Emel, Hülya Gülbahar. 1989. 1990'lara Girerken Ülkemiz, Kadın Hareketi ve Görevler. **10 Eylül**. s.3: 47-53.
- Atagök, Tomur. 2013. Özgür ve Güçlü Kadına Giden Yol Eğitimden Geçer. **4. Sayfa İlk Feminist Yazılar-30.Yıl Kitabı**. yay.haz. Stella Ovadia, Evin Doğu. Ankara: Renas Yayıncılık: 210-211.
- Atakul, Satı.2002. Popüler Feminist Bir Yayın Deneyimi: Kadınlara Mahsus Gazete Pazartesi. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Avcı, Zeynep. 2013. Hayali Cihan Değer. **4. Sayfa İlk Feminist Yazılar-30.Yıl Kitabı**. yay.haz. Stella Ovadia, Evin Doğu. Ankara: Renas Yayıncılık:14-15.
- Aynur. 1989. Kurultayda Niçin Kendimi Kötü Hissettiğimi Buluyorum. **Bihter**. s.8: 6.
- Ayrılmadan. 2013. **4. Sayfa İlk Feminist Yazılar-30.Yıl Kitabı**. yay.haz. Stella Ovadia, Evin Doğu. Ankara: Renas Yayıncılık: 247.
- Ayşe. 1987a. Ben Kendime Radikal Feminist Diyorum. **Feminist**. s.1: 14-17.
- _____. 1987b. Dayak Aileden Çıkmadır. **Feminist**. s.2: 8-9.
- _____. 1987c. Seçim Denen Bu Oyunda Kadınlar Figüran Bile Olamıyor. **Feminist**. s.3: 22-23.
- _____.1988a. Bizi Morgan’lar Yaktı. **Feminist**. s.4:10-11.
- _____.1989a. Babam değil, kocam değil, eniştem beni niye sömürüyor. **Feminist**.s.5:14-15
- _____.1989b. Kadın Kurtuluşunun Ekonomi Politikası Üzerine. **Feminist**. s.6:10-11.
- _____.1989c. Aptal Dostun Olacağına. **Feminist**. s.6:2-3.
- _____.1989d. 8 Mart Konuşması. **Feminist**. s.6:21.

- Ayşe Düzkan'dan Yeni Kitap: 05 17. 2018.
<http://guldunyayayinlari.com/2018/12/554/> [12.01.2019]
- Ayşe, Handan.1989. Kadınlar Vardır- Sıkıcı Ama Bir Kurultay Değerlendirmesi Daha. **Feminist**. s.6: 5-6.
- Ayşe, Gül. 1989. Geri Dönen Yazılar. **Feminist**. s.6: 21-23.
- Aytaç, Müzeyyen. 1989a. Ankara'dan. **Bülten**. s.3:1.
- _____.2013. Somut, Bana Güven Verdi. **4. Sayfa İlk Feminist Yazılar-30.Yıl Kitabı**. yay.haz. Stella Ovadia, Evin Doğu. Ankara: Renas Yayıncılık:66.
- Aytaç, Şule. 2005. Türkiye'de Feminist Hareketin Oluşumu. **Özgürlüğü Ararken: Kadın Hareketinde Mücadele Deneyimleri**. yay.haz. Berivan Kum, Fatma Gülçiçek, Pınar Selek, Yeşim Başaran İstanbul: Amargi Yayınları :37-59.
- _____. 2013. Bugünden 30 Yıl Öncesine Bakan Yazılar. **4. Sayfa İlk Feminist Yazılar-30.Yıl Kitabı**. yay.haz. Stella Ovadia, Evin Doğu. Ankara: Renas Yayıncılık: 58-59.
- Ayrılmadan. 2013. **4. Sayfa İlk Feminist Yazılar-30.Yıl Kitabı**. yay.haz. Stella Ovadia, Evin Doğu. Ankara: Renas Yayıncılık: 247.
- Aytaç, Şule, Handan Koç. 2011. İsyanı Nisvan-80'ler Türkiye'sinde Feminist Hareketin Ortaya Çıkışı. ed. Esen Özdemir, Sevi Bayraktar. **Amargi Feminizm Tartışmaları-2012**. İstanbul: Amargi Yayınları: 277-295.
- Balpetek, Fatma İnci. [08.02.2019]. 1989'dan 2019'a Kadın Kültürevi: Kadın Kurtuluş Hareketinde Bir Örgütlenme Deneyimi.
<https://catlakzemin.com/1989dan-2019a-kadin-kulturevi-kadin-kurtulus-hareketinde-bir-orgutlenme-deneyimi/>
- Barrett, Michele. 1986. **Women's Oppression Today**. London: Verso.
- Başa, Emine. 1989. Kadın! Kurultayının Ardından. **Bülten**. s.3: 13-15.
- Başar, Zehra.1997. Ayrımcılığa Karşı Kadın Derneği. **Pazartesi**. s.22: 24-25.
- Bebel, August.1977. **Kadın ve Sosyalizm**. Ankara: Toplum Yayınevi.
- Berktaş, Fatmagül. 1989. Böyle Demokrat Olunmaz. **Adımlar**. s.11: 20.
- _____. 1993.Türkiye Solu'nun Kadına Bakışı: Değişen Bir Şey Var mı?. **1980'ler Türkiye'sinde Kadınlar Kadın Bakış Açısından Kadınlar**. yay.haz. Şirin Tekeli. 2.bs. İstanbul: İletişim Yayınları: 313-326.
- _____. 2001. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Feminizm. **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**. ed. Murat Gültekingil, Tanıl Bora. c. 1. İstanbul: İletişim Yayınları:349-361.

_____.2013. Kendi Sesini Bulmak. **4.Sayfa İlk Feminist Yazılar-30.Yıl Kitabı.** yay.haz. Stella Ovadia, Evin Doğu. Ankara: Renas Yayıncılık: 27.

Bilal, Melisa. 2009. Pavagan E (Yeter!): Zabel Yesayan'ın Barış Çağrısını Duyabilmek. **Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar.** s. 7.
<http://www.feministyaklasimlar.org/sayi-07-mart-2009/pavagan-e-yeter/>
[06.05.2019].

Bilal, Melisa, Lerna Ekmekçioğlu, Belinda Mumcu. 2006. Feminizm: Bir Adalet Feryadı. **Bir Adalet Feryadı: Osmanlı'dan Türkiye'ye Beş Feminist Yazar.1862-1933.** der. Lerna Ekmekçioğlu, Melisa Bilal. İstanbul: Aras Yayıncılık :242-326.

Biz Sosyalist Feministiz. 1988. **Kaktüs.** s.1: 7-16.

Bize Yazar mısınız? 2013. **4. Sayfa İlk Feminist Yazılar-30.Yıl Kitabı.** yay.haz. Stella Ovadia, Evin Doğu. Ankara: Renas Yayıncılık: 121.

Bora, Aksu. 1988. Ankara'da Feministler Ne Yapıyor. **Kaktüs.** s.1: 50-52.

_____.1989. Sarkıntılığa Karşı Kampanya Üzerine. **Kaktüs.** s.9: 22-24.

_____.1996. Kadın Hareketi Nereden Nereye. **Birikim.** s.83:39-42.

_____.1998. Bulunduğumuz Yol... **Pazartesi.** s.36: 2-3

_____. 2004. Feminizm: Sınırlar ve İhlal İmkânı. **Birikim.** s.184-185:106-112.

_____. 2009a. “Kadın Sorunu” mu, Erkek Egemenliği mi?. **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce.** ed. Ömer Laçiner. İstanbul: İletişim Yayınları. c. 9: 818-824.

_____. 2011a. Feminizm Kendi Arasında. **Feminizm Kendi Arasında.** Aksu Bora. İstanbul: Ayizi Yayınları:83-86.

_____.2011b. Perşembe Grubu’nun Dergisi: Yeter. **Feminizm Kendi Arasında.** Aksu Bora. İstanbul: Ayizi Yayınları: 205-207.

_____.2013. Kadınlar, Rüyalar, Ejderhalar. **Toplum ve Bilim.** s.127: 196-208.

Bora, Tanıl. 2017. **Cereyanlar: Türkiye’de Siyasal İdeolojiler.** İstanbul: İletişim Yayınları.

Böyle Olması Gerekmez mi?. 1979. **Kadınların Sesi.** s.42:10.

Bu Dergi Çıkarken Konuşulanlar Tartışılanlar Önerilenler. 1987. **Feminist.** s.1:3

Bu sayı Çıkarken. 1989. **Kaktüs.** s.8:5

Bulaç, Ali.1987. Feminist Bayanların Kısa Aklı. **Zaman Gazetesi.** 17 Mart

Burucu, İsmet. 2013. Kadın ve Erkek İçin. **4. Sayfa İlk Feminist Yazılar-30.Yıl Kitabı.** yay.haz. Stella Ovadia, Evin Doğu. Ankara: Renas Yayıncılık: 214.

- Cankoçak, A. 1989. I Kadın Kurultayı ve Kadın Tarafı Olmak. **Birikim**. s.2: 69-70.
- Chester, Gail. 1987. Ben Kendime Radikal Feminist Diyorum. ev. Ayşe. **Feminist**. s.1: 14-17.
- Cemile. 1989. Kurultay'ı Nasıl Yaşadım. **Feminist**. s.6:7-8.
- Cindoğlu, Dilek. 2013a. Mine Nasıl Kurtulur?. **4. Sayfa İlk Feminist Yazılar-30.Yıl Kitabı**. yay.haz. Stella Ovadia, Evin Doğı. Ankara: Renas Yayıncılık: 111-112.
- _____.2013b. Kürtaj Olmama Hakkı. **4. Sayfa İlk Feminist Yazılar-30.Yıl Kitabı**. yay.haz. Stella Ovadia, Evin Doğı. Ankara: Renas Yayıncılık:135.
- aha, Ömer. 1993. The Role of Women in the Formation of Civil Society in Post-1980 Turkey. Yüksek Lisans Tezi. Bilken Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- akır, Gül. 1989a. **Bölten**. s.2: 6.
- akır, Serpil. 1996. Türkiye’de Feminizmin Dünü ve Bugünü. **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**. yay.haz. Fahri Aral ve diğ. c.13. 1.bs. İstanbul: İletişim Yayınları: 751-753.
- _____.2013. **Osmanlı Kadın Hareketi**. 4. bs. İstanbul: Metis Yayınları.
- evirenlerin Önsözü. 1985. **Kadınlık Durumu**. ev. Günseli, Gülnur, Şirin, Feraye, Şule, Yaprak, İstanbul: Kadın Çevresi Yayınları: 7-17.
- De Beauvoir, Simon. 1993. Kadın “İkinci Cins”: **Genç Kızlık Çağı**. ev. Bertan Onaran. İstanbul: Payel Yayınları
- Delphy, Christine. 2008. Baş Düşman. **Kadının Görünmeyen Emeğı**. yay.haz. Gülnur Savran, Nesrin Tura Demiryontan. İstanbul: Yordam Yayınları:89-114.
- Demir, Hülya. 1996a. Kadın Hareketi-Onların da bir Öyküsü Var. **Birikim**. s.83: 24-25.
- Demokratik Basın Birliğı Kuruldu. 1988. **Kaktüs**. s. 4: 57.
- Depe, Deniz. 2014. Yazko Edebiyat Dergisi Üzerine Bir İnceleme. Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Derneğın Amacı ve Faaliyetleri. 1987. **Sabah Gazetesi**.11 Aralık
- Dilber, Özden .1989a. Kurultayın Ardından. **Kaktüs**. s.8:43-44.
- _____.1989b. Bizden Biri...Bir Kadın...**Kaktüs**. s.9:69.
- Diğer, Gönöl. 1990. İKD Kadın Örgütü Görünümünde “Erkek” Bir Örgüttü. **Yeni Açılım**. s.23:5-12.
- Donovan, Josephine. 2005. **Feminist Teori**. ev. Aksu Bora, Meltem Ağduk Gevrek, Fevziye Sayılan. İstanbul: İletişim Yayınları.

Douglas, Carol Anne. 1995. **Sevgi ve Politika: Radikal Feminist ve Lezbiyen Teoriler**. çev. Nilgün Aydoğan İstanbul: Kavram Yayınları.

Düzkan, Ayşe. 1989. Feminizm Düşmanlığı Yaptılar. **Adımlar**. s.11: 21

_____.1990. Notlara Not. **Yeni Öncü**. s 22: 60-61.

_____.1996. “Amaç Kadın Kurtuluş Hareketinin Bağımsızlığıydı”. **Birikim**. s.83:26-31.

_____. 1998a. Aslında Mesele Çok Basit. **Pazartesi**. s.41:12-13.

_____.1998b. Kadın Kurtuluş Hareketinin İmkânları, Sınırları...**Pazartesi**. s.36: 5.

_____.1989a. Feminizm Düşmanlığı Yaptılar. **Adımlar**. s.11: 21

_____.1997. Yerli Feminizmin İpuçları. **Pazartesi**. s.30:2-4.

_____.2000. “Oy Dereler Dereler, Neler Bilirim Neler İKD'de Öğrendim, Ben Daha Neler Neler”. **Pazartesi**. s.63:26.

_____.2001a. Bu iş Bu Memlekette Nasıl Olacak?. **Yerli Bir Feminizme Doğru**. yay.haz. Aynur İlyasoğlu, Necla Akgökçe. İstanbul: Sel Yayıncılık. 39-52.

_____.2001b. Feminist Örgütlenme. **Pazartesi**. s.86: 19

_____.2003a. Feministler Nasıl Örgütlenir. **Pazartesi**. s.85: 12-13.

_____.2003b. Devrimci Feminizm Üzerine. **Pazartesi**. s.93: 20-21

_____.2004. Devrimci Feminizm Üzerine. **Pazartesi**. s. 96-97:24-25

Düzkan, Ayşe, Meltem Ahıska. 1994. Söyleşi:80’li Yıllarda Feminist Hareket. **Defter**. s.21: 145-167.

Düzkan, Ayşe, Handan Koç. 2012. Radikal Feminizm. ed. Esen Özdemir, Sevi Bayraktar.**Amargi Feminizm Tartışmaları-2012**. İstanbul: Kumbara Sanat Yayınları: 9-48.

Edebiyatımız ve Kadın Sorunu. 1981. **Yazko Edebiyat**. s. 8: 117-145.

Ekmekçioğlu, Lerna. 2006. Yokluğun Anatomisi. **Bir Adalet Feryadı: Osmanlı’dan Türkiye’ye Beş Feminist Yazar.1862-1933**. der. Lerna Ekmekçioğlu, Melisa Bilal. İstanbul: Aras Yayıncılık: 327-352.

Ergin, Esin.2013. Reklamlardaki çıplak modeller istenen etkiyi yapıyor mu?. **4. Sayfa İlk Feminist Yazılar-30.Yıl Kitabı**. yay.haz. Stella Ovadia, Evin Doğu. Ankara: Renas Yayıncılık:150-151.

Erkekler Kadınları Konuşuyor. 1988. **Kaktüs**. s.2: 77-78.

- Erozan, Figan. 2013. Sadece Bir Dergi Aldığımı Sanıyordum. **4.Sayfa İlk Feminist Yazılar-30.Yıl Kitabı**. yay.haz. Stella Ovadia, Evin Doğu. Ankara: Renas Yayıncılık: 30.
- Engels, Friedrich. 1971. **Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni**. çev. Kenan Somer. 5. bs. İstanbul: Sol Yayınları.
- Erguvan, Ahmet. 2013. Kadın Hareketi Yedek Kuvvet mi?. **4. Sayfa İlk Feminist Yazılar-30.Yıl Kitabı**. yay.haz. Stella Ovadia, Evin Doğu. Ankara: Renas Yayıncılık: 229.
- Ertürk, Yakın. 1989. Kahire’de Feminizm. **Kaktüs** s.5: 56-58.
- Feminist. 1989. **Feminist**. s.1:34.
- Feminist Hafta Sonu. 1988. **Feminist**. s.5:10.
- Fevziye. 1989. Kadın Dayanışma Derneği’nden Haberler. **Bülten**. s.2: 1.
- Figen. 1990. Olmalı, olacak, istiyoruz. **Feminist**. s.7: 25.
- Firestone, Shulamith. 1993. **Cinselliğin Diyalektiği**. çev. Yurdanur Salman. İstanbul: Payel Yayınları.
- Fusun. 1989. Almanya’da Kadın Toplantısı. **Feminist**. s.5: 16.
- Filiz.K. 1987a. Yeniden Başlamak. **Feminist**. s.1: 10-11.
- _____.1987b. Özel Olan. **Feminist**. s. 2: 28-29.
- _____. 1987c. Su Yüzüme Doğru. **Feminist**. s.3: 12-13.
- Freeman, Jo. 1970. Yapısızlığın Tiranlığı. çev. Ezgi. FeministBiz <http://feministbiz.blogspot.com/p/metinler.html> [02.04.2019]
- F.Z. 2013."Bir Şeyler Yaptığımızda Dürüstçe Yaptım Diyebilmek". **4. Sayfa İlk Feminist Yazılar-30.Yıl Kitabı**. yay.haz. Stella Ovadia, Evin Doğu. Ankara: RenasYayıncılık: 251.
- Giritli, Aydın.1990. Ara Konuşmalar. **Türkiye’nin Toplumsal ve Sınıfsal Dinamikleri: Birlik Tartışmaları**. İstanbul: BTDK Yayınları: 50-52.
- Gök, Fadime. 1989a. Eğitimde Kadına Karşı Ayrımcılık. **Kaktüs**. s.7:54-56
- _____.1989b. Kadın Kurultayı Üzerine. **Kaktüs**. s.8: 41-42.
- Gök, Fitnat. 1989. Kaç Adım Geri. **Kaktüs**. s.9:54-56.
- Gören, Fatma. 1977. Türkiye Emekçi Kadın Hareketi Pratik İçinde Gelişip Güçleniyor. **Ürün**. s.33:3-9.
- Görüşmeyeli Neler Oldu?. 1988. **Feminist**. s.4:34

Görpe, Serra. 2013. Bir Öneri, Bir Şiir. **4. Sayfa İlk Feminist Yazılar-30.Yıl Kitabı.** yay.haz. Stella Ovadia, Evin Doğu. Ankara: Renas Yayıncılık: 197.

Gül. 1987a. Erkek Düşmanlığından Korkmamak. **Feminist.** s.1: 22-23

_____.1987b. Kadınları Sevmek. **Feminist.** s.2: 26.

_____.1988. Hem Mümine Hem Feminist. **Feminist.** s.4:17-19.

Gül Ayşe. 1987. Aşk Meşk. **Feminist.** s.3:29.

Gülay.1987. Erkek Kokusu. **Feminist.** s.2. 22.

Gülçiçek, Demet. 2015. Rethinking Second Wave Feminism: A Poststructuralist Approach to the Late 1980's Feminist Movement in Turkey in the Cases of Feminist and Kaktüs Magazines. Yüksek Lisan Tezi. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gülnaz, Mualla. 1987. Ali Bulaç'ın Düşündürdükleri. **Zaman Gazetesi.** 1 Eylül.

Gümüsoğlu, Firdevs. 1996. "Hareketin Her İşe Koşturanları ve Çok Bilmişleri Vardı". **Birikim.** s.83:36-39.

Günel, Asena. 2009. "Sol Hala Patriyarkayı 'Kadın Sorunu' Olarak Görüyor". (Gülnur Savran ile Söyleşi). **Birikim.** s.244-245: 115-123.

Güzelcan Şenol, Serap. 2010. Türkiye'de 1980 Sonrası Kadın Hareketi Ve Feminist Yayıncılığın Oluşum Süreci: Pazartesi Dergisi Deneyimi. Yüksek Lisans Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Handan. 1987a. Kadınların Tarafını Tutmak Bütün Dünyaya Başka Türlü Bakmaya Yol Açabilir. **Feminist.** s.1: 12-13.

_____. Handan. 1987b. Beklemek. **Feminist.** s.3: 18-19

_____.1987c. Bir Direniş... **Feminist.** s.2: 27.

_____.1988. Bize Gelenler: Tartışacak Çok şey Var. **Feminist.** s 4:20-22

_____.1989a. Kadın Cinselliği Üzerine. **Feminist.** s. 6: 12-14.

_____. 1989b. Feminist Hafta Sonu. **Feminist.** s.5:10.

Hanisch, Carol. 1969. **The Personal is Political**

<http://carolhanisch.org/CHwritings/PIP.html> [09.05.2019].

_____. 1999. **A Women's liberation Tribute to William Hinton and the Women of Long Bow.**

<http://www.carolhanisch.org/Speeches/HintonSpeech/HintonTribute.pdf>. [09.05.2019].

_____. 2006. **Introduction. The Women's Liberation Movement Classic**

<http://carolhanisch.org/CHwritings/PIP.html>. [09.05.2019].

Hartmann, Heidi. 2008. Marksizm ve Feminizmin Mutsuz Evliliği. **Kadının Görünmeyen Emeği**. yay.haz. Gülnur Savran, Nesrin Tura. İstanbul: Yordam Yayınları: 157-198.

Hogan, Kristen. 2016. **The Feminist Bookstore Movement**. London: Duke University Press.

Introduction to Consciousness Raising. 1975. NYRF-New York Radical Feminists. New York.

Işık, Alev. 2013. Otobüste Sıkıştırılmak ve Babamın Öğütleri. **4. Sayfa İlk Feminist Yazılar-30.Yıl Kitabı**. yay.haz. Stella Ovadia, Evin Doğu. Ankara: Renas Yayıncılık:137.

İdil. 1987a. Bilim? Politika? Yazmak? Konuşmak?. **Feminist**. s.3:14-16.

_____.1987b. Konuk Değil Ev Sahibiyiz. **Feminist**. s.2: 24-25

_____.1988. Bir Kadın Bir Erkek. **Feminist**. s. 7-8.

İlkkaracan, Pınar. 1997. A Brief Overview of Women's Movement(S) in Turkey (And The Influence of Political Discourses). Women for Women's Human Rights Reports No. 2. İstanbul: Women for Women's Human Rights.

İlyasoğlu, Aynur, Necla Akgökçe. 2001. Sunuş **Yerli Bir Feminizme Doğru**. yay.haz. Aynur İlyasoğlu, Necla Akgökçe. İstanbul: Sel Yayınları: 7-14.

İnsan Hakları Derneği Kadın Kurultayı. 1989. **Feminist**. s.5: 3-5.

İsveç Türkiyeli Kadınlar Derneği Bildirisi.1988. **Kaktüs**. s.2:60-63

K. Filiz. 1987. Kadınlar Dayağa Karşı, **Feminist**. s. 2: 6-7

K.Filiz , Filiz A., Figan, İdil. 1989.Bir Ayrılık Mektubu. **Feminist**. s.5: 2.

Kadın Çevresi Yayınları. 1984. Başlarken. **Evlilik Mahkumları**. Lee Comer. çev. Sedef Öztürk. İstanbul: Kadın Çevresi Yayınları: 3-5.

Kadın Çevresi'nden Pazartesi'ye. 1996. Evlilik Mahkumları. Lee Comer. çev. Sedef Öztürk. İstanbul: Pazartesi Kitapları: 7-9.

"Kadın Dizisi" Grubundan Öneri Metni. 1982. Feminist Hareket Arşivi. (Aktaran: Zihnioğlu, Yaprak. 1997b Feminizmin İlk Günleri III: Özel Bir Tarihçe Denemesi (1981-1982). **Pazartesi**. 25: 20-22.)

Kadın Hakları Savunucuları Hizmet ve Danışmanlık Şirketi Kurdu. 1984. **Cumhuriyet Gazetesi**. 18 Mart.

Kadın Kurultayı Bugün Başlıyor "Tanışıp Sessimizi Yükselteceğiz". 1989. **Cumhuriyet Gazetesi**. 19 Mayıs.

Kadın Sorunun Öteki Yüzü. 1981. **Yazko Edebiyat**. s.10: 101-135.

Kadınlar Cinsel Tacize Karşı Dayanışmaya!. 1989. **Kaktüs**. s.9:14.15.

Karakuş, Filiz. 2008. DKD Çoğulcu Bir Örgütlenmeydi. **Unutulmasın Diye Demokratik Kadın Derneği**. yay.haz. Gülfer Akkaya. İstanbul: Fitne Fücür Kitaplığı: 101-118.

_____.2011. Örgütlenme Nereden Nereye. **Feminist Politika**. s.9: 26-28.

_____. [08.06.2019]. Kürtaj Haktır Karar Kadınların. Çatlak Zemin. <https://catlakzemin.com/8-haziran-2012-22-ilde-eszamanli-eylem-kurtaj-haktir-karar-kadinlarin/>

Karakuş, Filiz, Gülfer Akkaya. 2011. 8 Mart. ed. Esen Özdemir, Sevi Bayraktar. **Amargi Feminizm Tartışmaları-2011**. İstanbul: Amargi Yayınevi: 56-84.

Karakuş, Filiz, Gülnur Savran, Nesrin Tura. 1990. Türkiye'nin Toplumsal Dinamikleri İçinde Kadın Kurtuluş Hareketini Yeri. **Birlik Tartışmaları 5: Türkiye'nin Toplumsal ve Sınıfsal Dinamikleri**. İstanbul: BTDK Yayınları:107-125.

Kavuncu, Yıldız. 1987. İslam'da Kadın ya da "İpekböceği". **Zaman Gazetesi**. 29 Eylül.

Kelly, Liz.1990. Yeni Bozgunculuk: Gelecek Sosyalist- Feminist mi?. çev. Ayşe. **Feminist**. s.7: 26-30.

Kılıç, Zülal. 1998. Cumhuriyet Türkiye'sinde Kadın Hareketine Genel Bir Bakış. **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**. ed. Ayşe Berktaş Hacımiraçoğlu. İstanbul: Tarih Vakfı:347-360.

Kırca Schroeder, Süheyla. 2007. **Popüler Feminizm: Türkiye'de ve Britanya'da Kadın Dergileri**. İstanbul: Bağlam Yayınları.

Kitap Fuarında Feministler. 1995. **Pazartesi**. s.8: 21.

Koç, Handan. 1998. Yeniden Hareketin bağımsızlığı üzerine. **Pazartesi**. s.37: 6.

_____.2001 İdeolojisiz Kurtuluş Olur mu? **Pazartesi**. s.83: 17.

_____.2005. Feminist Dergisi Deneyimi. **Özgürlüğü Ararken: Kadın Hareketinde Mücadele Deneyimleri**. yay.haz. Berivan Kum, Fatma Gülçiçek, Pınar Selek, Yeşim Başaran İstanbul: Amargi Yayınları: 101-119.

_____.2016. Feminizmin Yeni Yüzyılı İçin Geriye Bir Bakış. **21. Yüzyıl Feminizmine Doğru: Neoliberalizmin Ötesinde Bir Kadın Hareketi İçin Tartışmalar**. ed. Aynur Özügürlü. İstanbul: Notabene Yayınları: 193-215.

_____. 2017. 'Cereyanlar' Kitabında Yapılan Yanlışlar Üzerine. **Birgün Gazetesi**. 15 Haziran. <https://www.birgun.net/haber/cereyanlar-kitabinda-yapilan-yanlislar-uzerine-164803> [03.05.2019].

- Koçali, Filiz. 1998. Bir Miting Şart mıydı? **Pazartesi**. s.37: 7.
- Koçak, Mine. 2007. 80'li Yıllarda Kadın Hareketi. **Feminisite**. <http://feminisite.net/index.php/2007/02/80li-yillar-kadin-hareketi/> [01.07.2019]
- Koray, Meryem. 2013. Yazko-Somut ve Feminizmin Dile Gelmesi. **4. Sayfa İlk Feminist Yazılar-30.Yıl Kitabı**. yay.haz. Stella Ovadia, Evin Doğu. Ankara: Renas Yayıncılık: 37-41.
- Köker, Eser. 1997. Feminist Alternatif Medya Üzerine. **Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Yıllık 1995-1996**: 23-44.
- Kurtuluşumuz Kendi Ellerimizde. 1989. **Feminist**. s.5: 12-13.
- Kurultay Havası. 1989. **Kaktüs**. s.8: 51.
- Küçük, Yalçın. 1988. **Küfür Romanları**. 2. bs. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Kürtaj Olayı. 2013. **4. Sayfa İlk Feminist Yazılar-30.Yıl Kitabı**. yay.haz. Stella Ovadia, Evin Doğu. Ankara: Renas Yayıncılık:145.
- Kürtajı Yaşadılar ve Yazdılar. 2013. **4. Sayfa İlk Feminist Yazılar-30.Yıl Kitabı**. yay.haz. Stella Ovadia, Evin Doğu. Ankara: Renas Yayıncılık:177.
- Lenin, V.İ. 2003. **Ne Yapmalı-Hareketimizin Can Alıcı Sorunları**. İstanbul: Erciş Yayınları.
- Mefkure, Fatma. 2012. Bahar 2012. **Feminist Politika**. s.14:49-50.
- Mesiha. 1989. Ben Kurultayı Sevmedim. **Bihter**. s.8: 5-6.
- Minu.1989. Cinselliğin Politikleşmesi. **Feminist**. s.6: 15-16.
- Mitchell, Juliet. 1985. **Kadınlık Durumu**. çev. Günseli, Gülnur, Şirin, Feraye, Şule, Yaprak, İstanbul: Kadın Çevresi Yayınları.
- Molyneux, Maxine. 2008. Ev Emeği Tartışması ve Ötesi. **Kadının Görünmeyen Emeği**. haz. Gülnur Savran, Nesrin Tura. İstanbul: Yordam Yayınları:115-155.
- Mor İğne Satış Metni. 1989. **Kaktüs**. s.9:21.
- Morgan, Robin. 1970. Introduction: The Women Revolution. **Sisterhood is Powerful: An Anthology of Writings from the Women's Liberation Movement**. ed. Robin Morgan New York: Vintage Books: xiii-xl.
- Muhalefetin Feryadı.1987. **Feminist**. s.1:34
- Nükhet. 1989. Kadın Kurultayı ve Kurultaya Katılım Biçimleri Üzerine. **Bülten**. s.3: 3-10.
- Ocaktan, Rahime. 1987. Önce Müslüman Sonra da Kadın. **Zaman Gazetesi**. 15 Eylül.
- Okuyuculara Mektup. 1988. **Kaktüs**. s1: 17-18.

Osmanağaoğlu Bilmiş, Hülya. 2006. 1988-1990 Yıllarında Dünya Değişirken Türkiye’de Sosyalist Feminizme Kaktüs’ten Bakmak. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ovadia, Stella. 1987a. ...Ve Feministler İnsanı Yarattı. **Feminist**. s.2: 16.

_____.1987b. Süslü Süpürge. **Feminist**.s.2: 32-33.

_____.1988. Kırmızı Çiçek Açmış Kaktüslü Komşular. **Kaktüs**. s.4: 37-38.

_____.1989a. Feministler ve Politika. **Feminist**. s.5: 6-9.

_____. 1994. Çok İmzalı Bir Kronoloji Denemesi. **Birikim**. s. 59: 55-57.

_____.2005. Feminist Hareketin İlk Günleri-Örgütlenme Zorlukları, Özgün Örgütlenme Deneyimleri. **Özgürlüğü Ararken: Kadın Hareketinde Mücadele Deneyimleri**. yay.haz. Berivan Kum, Fatma Gülçiçek, Pınar Selek, Yeşim Başaran İstanbul: Amargi Yayınları: 59-81.

_____.2013a. Kim Korkar Feminist Olmaktan. **4. Sayfa İlk Feminist Yazılar-30.Yıl Kitabı**. yay.haz. Stella Ovadia, Evin Doğu. Ankara: Renas Yayıncılık: 207-209.

_____.2013b. Bu Yazı Son mu Olacak?. **4. Sayfa İlk Feminist Yazılar-30.Yıl Kitabı**. yay.haz. Stella Ovadia, Evin Doğu. Ankara: RenasYayıncılık: 247.

_____.2013c. Bir Sayfaya Sığmak. **4. Sayfa İlk Feminist Yazılar-30.Yıl Kitabı**. yay.haz. Stella Ovadia, Evin Doğu. Ankara: Renas Yayıncılık: 192.

_____.2013d. Kürtaj Yasasına İlişkin Birkaç Söz ve Bir Tanıklık. **4. Sayfa İlk Feminist Yazılar-30.Yıl Kitabı**. yay.haz. Stella Ovadia, Evin Doğu. Ankara: RenasYayıncılık: 131.

_____.2013e. Bir Kürtaj Hikayesi. **4. Sayfa İlk Feminist Yazılar-30.Yıl Kitabı**. yay.haz. Stella Ovadia, Evin Doğu. Ankara: RenasYayıncılık:132.

_____.2013f. Sunuş: Anmalar Zamanı. **4. Sayfa İlk Feminist Yazılar-30.Yıl Kitabı**. yay.haz. Stella Ovadia, Evin Doğu. Ankara: Renas Yayıncılık:4-6.

_____. [24.04.2019]. Muhafazakâr Yahudi Aile Çevresinden Kadınların Kuruluşu Hareketinin Kadın Çevresi’ne. **Çatlak Zemin**.
<https://catlakzemin.com/muhafazakar-yahudi-aile-cevresinden-kadinlarin-kurtulusu-hareketinin-kadin-cevresine/>.

Ovadia, Stella, Meltem Ahıska. 1988. Feminizm, Yahudilik ve Kimlik. **Defter**. s.4: 135-150.

Özbudun, Sibel. 1984. **Niçin Feminizm Değil?**. İstanbul: Süreç Yayınları.

- Özkal, Saadet. 2005. İlerici Kadınlar Derneği. **Özgürlüğü Ararken: Kadın Hareketinde Mücadele Deneyimleri.** yay.haz. Berivan Kum, Fatma Gülçiçek, Pınar Selek, Yeşim Başaran İstanbul: Amargi Yayınları: 21-36.
- Özman, Melek. (Yön). 2008. İsyân-ı Nisvan (Belgesel). İstanbul: Filmmor Kadın Kooperatifi
- Öztunalı Kayır, Gülser. 2011. Kadın Çevresi Kurulurken... **Feminist Politika Dergisi.** s.11: 44-48.
- _____.2013. Somut, Feminist Hareketi Doğurdu. **4. Sayfa İlk Feminist Yazılar-30.Yıl Kitabı.** yay.haz. Stella Ovidia, Evin Doğu. Ankara: Renas Yayıncılık:82.
- Öztürk, Füsun.1983. Feministler Ne İstiyor?. **Yarın Aylık Sanat Edebiyat Dergisi.** s.21:10-11.
- Öztürk, Sedef. 1988a. Kadın Sorunu İslamcıların Gündeminde Nereye Kadar. **Kaktüs.** s.2:38-44.
- _____. 1988b. Eleştiriye Yanıt. **Kaktüs.** s.4: 28-31.
- _____.1988c. Akdenizli Kadınlar. **Kaktüs.** s.3: 30-33.
- _____.1988d. Belçikalı Bir Feministle Görüşme [Nadine Plateau). **Kaktüs.** s.4:17-24.
- _____. 1989a. Kurultay Toplantılarında Olup Bitenler. **Bülten.** s.2: 7- 13.
- Paker, Banu. 1988a. Kadın Örgütlenmesinde Bir Dönüm Noktası: Dayağa Karşı Kampanya. **Kaktüs.** s.1: 25-28.
- _____.1988b. Yeniden Kadın Hareketinin Bağımsızlığı Üzerine. **Kaktüs.** s.4: 32-36.
- _____.1989a. 11 Mart Dayanışma Yürüyüşünde Kaktüs Adına Yapılan Konuşma. **Kaktüs.** s.6:15-16.
- _____. Banu'nun Yanıtı. 1989b. **Kaktüs.** s.6: 19-20.
- _____.1989c. Örgütlenme. **Kaktüs.** s.7: 66-68.
- _____. 2005. 1989 Kadın Kurultayı. **Özgürlüğü Ararken: Kadın Hareketinde Mücadele Deneyimleri.** yay. haz. Berivan Kum, Fatma Gülçiçek, Pınar Selek, Yeşim Başaran. İstanbul: Amargi Yayınları: 187-203
- Paker, Banu, Nilgün Yurdalan, Esmeray. 2012. Feminist Örgütlenme. ed. Esen Özdemir, Sevi Bayraktar. **Amargi Feminizm Tartışmaları-2012.** İstanbul: Kumbara Sanat Yayınları: 295-333.
- Peet, Julie. 1989. Kadınlar ve Filistin Hareketi: Geriye Dönüş Yok mu?. **Kaktüs.** s.5: 49:55

- Perşembe Grubu. 1989a. Perşembe Grubu'ndan Haberler. **Bülten**. s.2:3.
- _____. 1989b. I. Kadın Kurultayına Sözümüz Böyleydi. **Bihter**. s.8: 2.
- Braun Rosenthal, Naomi. 1984. Consciousness Raising: From Revolution to Re-Evaluation. **Psychology of Women Quarterly**. s. 8: 309-326.
- S. Nur. 1987. Çirkinlik, Politika ve Çirkin Politika. **Feminist**. s.2:30-31.
- _____. 1988. Feminizm Kendisi İçin Var. **Feminist**. s.4: 4-5.
- _____. 1989. Güzel Bedenlerimizi. **Feminist**. s.6: 17-19
- Sakine. 1989a. **Bülten**. s.2:4.
- _____. 1989b. 8 Mart Tüm Kadınların. **Bülten**. s.2: 4-5.
- Saktanber, Ayşe. 1993. Türkiye'de Medyada Kadın: Serbest, Müsait Kadın veya İyi Eş, Fedakâr Anne. **1980'ler Türkiye'sinde Kadınlar Kadın Bakış Açısından Kadınlar**. yay.haz. Şirin Tekeli. 2.bsm. İstanbul: İletişim Yayınları: 211-233.
- Sancar, Serpil. 2011. Türkiye'de Kadın Hareketinin Politiği: Tarihsel Bağlam, Politik Gündem ve Özgünlükler. **Birkaç Arpa Boyu. 21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar. Prof. Dr. Nermin Abadan Unat'a Armağan** der. Serpil Sancar. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları: 53-109
- Sandalcı, Defne. 1987. Çamur. **Feminist**. s.3: 27
- Sarachild, Kathie. 1970. A Program for Feminist Consciousness Raising. **Notes From the Second Year: Women's Liberation: Major Writings of the Radical Feminists**. ed. Shulamith Firestone, Anne Koedt. New York: 78-81.
- Sarıca, Nuran. 1989. Duisburg Türkiyeli Kadınlar Toplantısı Üzerine Notlar. **Kaktüs**. s.7:21-23.
- Savran, Gülnur. 1985. Feminizmler. **Yapıt Toplumsal Araştırmalar Dergisi**. s.9:5-26.
- _____. 1988. Nikaragualı Kadınları Sandinizmi Kurtaracak?. **Kaktüs**. s.3: 54-65.
- _____. 1989a. "Kadınların Kurtuluşu Bildirgesi"nin Düşündürdükleri. **Kaktüs**. s.7: 8-12.
- _____. 1989b. Feministlere Açık Mektup. **Kaktüs**. s.8: 39-40.
- _____. 1989c. Stella'nın Mektubuna Cevap. **Kaktüs**. s.5: 27-29.
- _____. 1990a. Bir Kez Daha "Kadınların Kurtuluşu ve Sosyalizm" Üzerine. **Kaktüs**. s.11:5-10.
- _____. 1990b. Feminizm ve Lezbiyenlik Üzerine Kopuk Düşünceler. **Kaktüs**. s.12: 28-32.

- _____.1996a. Kampanyalarla Örgütlenmek. **Pazartesi**. s.12: 8.
- _____.1996b. Kadın Çevresi'nden Pazartesi'ye (Stella Ovadia ile Söyleşi). **Pazartesi**. s.20:18-19.
- _____.1998a. Ev emeği Tartışması ve “Evişi İçin Ücret” Talebi. **Pazartesi**. s.41: 13-14
- _____.1998b. Yolun Neresindeyiz?. **Pazartesi**. s.36: 3-4.
- _____. 2005a 80’li Yılların Kampanyaları ve Özel Alanın Politikası-Sorunlar ve Sorular. **Özgürlüğü Ararken: Kadın Hareketinde Mücadele Deneyimleri**. yay.haz. Berivan Kum, Fatma Gülçiçek, Pınar Selek, Yeşim Başaran İstanbul: Amargi Yayınları: 81-101.
- _____.2005b. Kaktüs Dergisi Deneyimi. **Özgürlüğü Ararken: Kadın Hareketinde Mücadele Deneyimleri**. yay.haz. Berivan Kum, Fatma Gülçiçek, Pınar Selek, Yeşim Başaran İstanbul: Amargi Yayınları: 119-137.
- _____.2007. Feminist Eleştiri Karşısında Marksist Sol. **Sol-Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**. ed. Murat Gültekingil. İstanbul: İletişim Yayınları: 1146-1153.
- Sedef. 1987. Feminizm. **Feminist**. s.1: 4-6.
- Senede Bir Gün...1999. **Pazartesi**. s.12: 4-5.
- Serpil. 1987. Bağırabilmek. **Feminist**. s.1:18-19.
- SF. Kaktüs. 1988a. Neden Dergi Çıkıyoruz **Kaktüs**. s.1:5-6.
- _____.1988b. Biz Sosyalist Feministiz. **Kaktüs**. s.1: 7-16.
- _____.1988c. Okuyuculara Mektup. **Kaktüs**. s.1: 16-17.
- _____.1988d. Okurla Sohbet Toplantısının Ardından. **Kaktüs**. s.2: 74-76.
- _____.1988e. Bu sayı Çıkarken. **Kaktüs**. s.2:5.
- _____.1988f. Bu Sayı Çıkarken. **Kaktüs**. s.3:5.
- _____.1988g. Bu Sayı Çıkarken. **Kaktüs**. s.4:5.
- _____.1988h. Bir AKD’li ile Görüşme (Ayşegül Devecioğlu). **Kaktüs**. s.3:24-29.
- _____.1988i. Bir İKD’li ile Görüşme (Filiz Ağın). **Kaktüs**. s.2: 33-37.
- _____.1988g. 1. Olağan Genel Kurulunu Yaptı. **Kaktüs**. s.4: 52-53.
- _____.1989a. Banu’nun Konuşmasının Ardından. **Kaktüs** s.6:17-18.
- _____.1989b. Bu sayı Çıkarken. **Kaktüs**. s.8:5.

Sirman, Nükhet. 1989. Feminism in Turkey: A Short History. **New Perspectives on Turkey**. c.3. s.1: 1-34.

Sirman, Nükhet, Aynur Demirdirek. 2005. Perşembe Grubu Deneyimi. ** zg rl    Ararken: Kadın Hareketinde Mücadele Deneyimleri**. yay.haz. Berivan Kum, Fatma G l  ek, Pınar Selek, Yeşim Başaran İstanbul: Amargi Yayınları: 173-187.

Stella. 1989a. **Bülten**.s.3: 11-12.

_____.1989b. **Bülten**. s.3: 17.

_____.1989c. **Bülten**. s.3:18.

_____.1989d. **Bülten**. s.5.5

Suner, Asumen. 1988.  irkin Kadın Yoktur  a ı Toplum Vardır... **Feminist**. s.4: 28-29.

 ahin, Yelda, Ezgi Sarıta . 2017. Altmı lı Yıllarda Kadın Hareketi: S reklilikler, Kopu lar ve  e itlenme. **Türkiye'nin 60'lı Yılları**. haz. Mete Kaan Kaynar. İstanbul: İletişim Yayınları: 727-758.

 anlı, Sedef. 1990. Bize Gelenler: Sevgili Kadınlar. **Feminist**. s. 7: 15

Talay Ke o lu, Birsen. 2007. Socialist Women Organizations in Turkey: 1975-1980. Doktora Tezi. Boğaziçi Üniversitesi Modern Türk Tarihi Atatürk Enstitüsü .

_____. 2010. 1970'lerin En Kitlesele Kadın  rg t : İlerici Kadınlar Derneği. **Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar Dergisi**. s.12.
<http://www.feministyaklasimlar.org/sayi-12-ekim-2010/1970lerin-en-kitlesele-kadin-orgutu/> [05.04.2019]

Tantekin, Feyza. 1998. The Reflection of Feminism in Turkey in Three Feminist Journals. Yüksek Lisans Tezi. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Taylı,  lfet, Fatma Mefkure. 1997. Kolektif Bir Yapı Deneyimi Olarak Mor  atı. **Birikim**. s.95: 80-85.

Tekeli,  irin. 1977. Siyasal İktidar Karşısında Kadın. **Toplum ve Bilim**. s.3:69-107.

_____.1981. YAZKO "Kadın Dizisi" Hakkında Notlar ve Program Tasla ı (Mustafa Kemal A ao lu'na) Feminist Hareket Arşivi. (Aktaran: Zihnioğlu, Yaprak. 1997a. Feminizmin İlk Günleri II: Öznel Bir Tarihçe Denemesi (1981-1982). **Pazartesi**.24:24-25)

_____.1982a. Kadınlar ve Sorunları Dizisi ile ilgili Rapor 2 (Ahmet Cemal'e). Feminist Hareket Arşivi. (Aktaran: Zihnioğlu, Yaprak. 1997a. Feminizmin İlk Günleri II: Öznel Bir Tarihçe Denemesi (1981-1982). **Pazartesi**. 24:24-25)

- _____. 1982b. Stella Ovadia'ya Mektup, (2 Şubat) Feminist Hareket Arşivi. (Aktaran: Zihnioğlu, Yaprak. 1997a. Feminizmin İlk Günleri II: Özel Bir Tarihçe Denemesi (1981-1982). **Pazartesi**. 25:21-22).
- _____. 1982c. Stella Ovadia'ya Mektup, (26 Şubat) Feminist Hareket Arşivi. (Aktaran: Zihnioğlu, Yaprak. 1997a. Feminizmin İlk Günleri II: Özel Bir Tarihçe Denemesi (1981-1982). **Pazartesi**. 25:21-22).
- _____. 1982d. **Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat**. İstanbul: Birikim Yayınları.
- _____. 1988. Arap Kadınları Kadınlık Durumunu Sorguluyor. **Kaktüs**. s.3:33-35.
- _____. 1989a. 1. Kadın Kurultayının Ardından. **Birikim**. s. 2: 67-68.
- _____. 1989b. 80'lerde Türkiye'de Kadınların Kurtuluşu Hareketinin Gelişmesi. **Birikim**. s. 3: 34-41.
- _____. 1990a. Kadın Mücadelelerinin Dinamiği ve Gisele Halimi. **Hapsedilmiş Kadın**. Gisele Halimi. çev. Feyza Tulga. İstanbul: Broy Yayınları: 5-9.
- _____. 1990b. Kadınların Özgürleşmesi: Kadınlar Mücadeleye Kendi Değerleriyle Katılmalı. (Gisele Halimi ile Söyleşi). **Hapsedilmiş Kadın**. Gisele Halimi. çev. Feyza Tulga. İstanbul: Broy Yayınları: 191-206.
- _____. 1993a. 1980'ler Türkiye'sinde Kadınlar. **1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar**. yay.haz. Şirin Tekeli. 2. bs. İstanbul: İletişim Yayınları: 15-51.
- _____. 1993b. Feminist Popüler Bir Dergi Hakkında. Pazartesi Arşiv Tutanakları (Aktaran: Atakul, Satı. 2002. Popüler Feminist Bir Yayın Deneyimi: Kadınlara Mahsus Gazete Pazartesi. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü)
- _____. 1996. Kadın Hareketinin Örgütlenmesi. **Pazartesi**. s.12:9.
- _____. 1998a. Birinci ve İkinci Dalga Feminist Hareketlerin Karşılaştırmalı İncelemesi Üzerine Bir Deneme. **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**. ed. Ayşe Berkay Hacimirzaoglu. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları: 337-346.
- _____. 1998b. Geleceği Kadınlar Belirleyecek. **Pazartesi**. s.36: 4-5.
- _____. 2004. Yeni Dalga Kadın Hareketinde Örgütlenme. Bianet <http://bianet.org/bianet/kadin/49886-yeni-dalga-kadin-hareketinde-orgutlenme> [07.05.2019].
- _____. 2013a. Halk Değişlerinde Kadınlara Biçilen Değerler. **4. Sayfa İlk Feminist Yazılar-30.Yıl Kitabı**. yay.haz. Stella Ovadia, Evin Doğu. Ankara: Renas Yayıncılık: 259-263.
- _____. 2013b. Kadınlar Kenti. **4. Sayfa İlk Feminist Yazılar-30.Yıl Kitabı**. yay.haz. Stella Ovadia, Evin Doğu. Ankara: Renas Yayıncılık: 291-293.

- _____.2013c. Bir Açıklama. **4. Sayfa İlk Feminist Yazılar-30.Yıl Kitabı.** yay.haz. Stella Ovadia, Evin Doğu. Ankara: Renas Yayıncılık: 275.
- _____.2013d. Feministin Ne Olduğunu Merak Edenlere Bir Öykü Anımsatması: Feminist. **4. Sayfa İlk Feminist Yazılar-30.Yıl Kitabı.** yay.haz. Stella Ovadia, Evin Doğu. Ankara: Renas Yayıncılık: 230-232.
- _____.2013e. “Yeni Feminizme Yakıştırılan Erkek Düşmanlığı” Üzerine. **4. Sayfa İlk Feminist Yazılar-30.Yıl Kitabı.** yay.haz. Stella Ovadia, Evin Doğu. Ankara: Renas Yayıncılık: 248-250.
- _____.2013f. 8 Mart ve Yeni Feminizm. **4. Sayfa İlk Feminist Yazılar-30.Yıl Kitabı.** yay.haz. Stella Ovadia, Evin Doğu. Ankara: Renas Yayıncılık: 141-143.
- _____.2013g. Dördüncü Sayfa. **4. Sayfa İlk Feminist Yazılar-30.Yıl Kitabı.** yay.haz. Stella Ovadia, Evin Doğu. Ankara: Renas Yayıncılık:74-75.
- _____.2016. Sunuş. Yaprak Zihnioğlu, **Kadınsız İnkılap: Nezihe Muhuttin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadınlar Birliği.** İstanbul: Metis Yayınları: 9-12.
- Şimdi Sığınmak İçin: Dayaa Karşı Kadın Dayanışma Kampanyası.** 1989. İstanbul: K. Yayınları.
- The Future is Female in Washington Post. [05.06.2019]. **Dyke: A Quarterly.** <https://www.dykequarterly.com/venue-labyris-books/>
- Timisi, Nilüfer, Meltem Ağduk Gevrek. 2009. 80’ler Türkiye’inde Feminist Hareket: Ankara Çevresi. **90’larda Türkiye’de Feminizm.** der. Aksu Bora, Asena Günel. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Toros, Elif. H. 1987a. Galiba Biraz Feminist. **Zaman Gazetesi.** 12 Eylül.
- _____.1987b. Feminist Kime Derler?. **Zaman Gazetesi.** 15 Eylül.
- Torun, Şule. 2013a. “İnsan”lar ve “Öteki”ler. **4. Sayfa İlk Feminist Yazılar-30.Yıl Kitabı.** yay.haz. Stella Ovadia, Evin Doğu. Ankara: Renas Yayıncılık: 107-108.
- _____.2013b. Genel Bir Değerlendirme. **4. Sayfa İlk Feminist Yazılar-30.Yıl Kitabı.** yay.haz. Stella Ovadia, Evin Doğu. Ankara: Renas Yayıncılık:245- 246.
- _____.2013c. Çok Uzun Bir Konuda Kısa Bir Açıklama. **4. Sayfa İlk Feminist Yazılar-30.Yıl Kitabı.** yay.haz. Stella Ovadia, Evin Doğu. Ankara: Renas Yayıncılık: 307.
- _____.2013d. J. Mitchell’den Feminizm. **4. Sayfa İlk Feminist Yazılar-30.Yıl Kitabı.** yay.haz. Stella Ovadia, Evin Doğu. Ankara: Renas Yayıncılık: 256-257.
- _____.2013e. "Yalnız" Değil, Özgür Bir Kadın. **4. Sayfa İlk Feminist Yazılar-30.Yıl Kitabı.** yay.haz. Stella Ovadia, Evin Doğu. Ankara: Renas Yayıncılık:199-200.

- Tunalı, Banu. 2013. Önce İnsan Sonra Kadın. **4. Sayfa İlk Feminist Yazılar-30.Yıl Kitabı**. yay.haz. Stella Ovadia, Evin Doğu. Ankara: Renas Yayıncılık: 272- 273.
- Tuncer, Tuba. 1987. Kimin Akli Kısa. **Zaman Gazetesi**. 1 Eylül.
- Tura, Nesrin.1988a. Türkiye Solunda Kadın Sorununa ve Feminizm Yaklaşımlar I: Sıglik ve Kolay Cevaplar. **Kaktüs**. s.2: 11-32.
- _____.1988b. Türkiye Solunda Kadın Sorununa ve Feminizm Yaklaşımlar II: Sorgulamaya Doğru İlk Adımlar. **Kaktüs** s.3: 9-23.
- _____.1989a. Kadınların Kurtuluşundan Ne Anlıyoruz. **Kaktüs**. s.7: 63-65
- _____.1990. Ara Konuşmalar. **Türkiye'nin Toplumsal ve Sınıfsal Dinamikleri: Birlik Tartışmaları**. İstanbul: BTDK Yayınları:67-68.
- _____.2008. Önsöz. **Kadının Görünmeyen Emegi**. haz. Gülnur Savran, Nesrin Tura. İstanbul: Yordam Yayınları: 17-28.
- Tura, Nilgün. 2013. Parfüm satılıyor kadın alınıyor!. **4. Sayfa İlk Feminist Yazılar-30.Yıl Kitabı**. yay.haz. Stella Ovadia, Evin Doğu. Ankara: Renas Yayıncılık:108.
- Türkiye'de Kadının Sosyo-Ekonomik Durumu-TİB Araştırması**. 1975. Tüm İktisatçılar Birliği Yayınları. No:13. Ankara.
- Uçan Çubukçu, Sevgi. 2004. 1980 Sonrası Türkiye'de Kadın Hareketi: Ataerkilliğe Karşı Meydan Okuma. **Türkiye'de ve Avrupa Birliği'nde Kadının Konumu: Kazanımlar, Sorunlar, Umutlar**. der: Fatmagül Berktaş. İstanbul: Ka-Der Yayınları:55- 75.
- Uçan (Yöney), E. Sevgi. 1995. Turkish Feminist Movement in the 80s: A Study on two Feminist Journals: Kaktüs and Feminist. Yüksek Lisans Tezi. Boğaziçi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uyar, Tomris. 2013. Hangi "Kadın"? Kim?. **4. Sayfa İlk Feminist Yazılar-30.Yıl Kitabı**. yay.haz. Stella Ovadia, Evin Doğu. Ankara: Renas Yayıncılık:139-140.
- Ülkü ve Nuran. 1988. Hamburg'da Artık Türkiyeli Kadınların da Bir Buluşma Yeri Var. **Kaktüs**. s.4: 45-48
- Ve Hep Birlikte Koştuk: İKD 1975-1980**. 1996. yay. haz. Saadet Arıkan ve diğ. İstanbul: Açı Yayınları.
- Vildan. 1987a. Feminist'e Neler söylendi. **Feminist**. s.2:4-5.
- _____.1987b. Niye Feminizm. **Feminist**. s.1: 26-27
- _____.1987c. Hep Birlikte Yürüdük, **Feminist**.s.3:6-7.
- _____.1987d. Yürüyüşün Hikayesi, **Feminist**, s. 3: 4-5.

- _____.1988. Kadınlara Yapılan Düşmanlık Erkeklerin Çıkarına. **Feminist**. s.4:12-13.
- _____.1990. Ordunun Memesi Yok. **Feminist**. s.7: 4-7.
- Yazko'nun Başına Gelenler. 1987. **İkibine Doğru**. s. 27: 52-54.
- Yelda. 1989. Tanıklık. **Kaktüs**. s.9: 27-28.
- _____. 1990. Kadın Kadına Kalmamız Lazım. **Kaktüs**. s.11: 42-45.
- Yılmaz, İlkay. 2008. Hareket ve Kurumsallaşma Arasında Türkiye'de Kadın Mücadelesi: Eşitlik, Özgürlük, Farklılık. **Toplumsal Hareketler Tarih, Teori ve Deneyim**. der. Doğan Çetinkaya. İstanbul: İletişim Yayınları: 525-567.
- Yılmaz, Kemal. 1987. Rujsla Öpülmüş Çocuk Resmi. **Feminist**.s.3: 30-31.
- Yılmaz, Sevda (Kemal Yılmaz). 2016. 1980'lerde LGBTI Hareketi ve Gelişimi. **Göğ Kuşak Lazım**. Ahmet Güneş. İstanbul: Sel Yayıncılık: 13-17.
- Yılmaz, Vahide. 1990. Bir Geçmiş Değerlendirmesi. **Kaktüs**. s.10: 38-42.
- Yurdalan, Nilgün. 2013. Somut'u Heyecanla Beklerdim. **4. Sayfa İlk Feminist Yazılar-30.Yıl Kitabı**. yay.haz. Stella Ovadia, Evin Doğu. Ankara: Renas Yayıncılık: 43.
- Yüksel, Şahika. 1989, Kadınlara Yönelik Şiddet. **Kaktüs**. s.7: 60-62.
- Zihnioğlu, Yaprak. 1993. Nasıl Bir Feminist Gazete? (Yaprak Zihnioğlu Kişisel Arşivi).
- _____.1996a. Feminizmin İlk Günleri- I: Özel Bir Tarihçe Denemesi (1981-1982). **Pazartesi**.s.19: 20-21.
- _____.1996b. "Feminizmin İlk Günleri" için Toplantı Tutanağı. Feminist Hareket Arşivi. (Aktaran: 1997a. Feminizmin İlk Günleri II: Özel Bir Tarihçe Denemesi (1981-1982). **Pazartesi**. s.24:24-25.
- _____.1997a. Feminizmin İlk Günleri II: Özel Bir Tarihçe Denemesi (1981-1982). **Pazartesi**. s.24:24-25.
- _____.1997b. Feminizmin İlk Günleri III: Özel Bir Tarihçe Denemesi (1981-1982). **Pazartesi**. s. 25: 20-22.
- _____. 1997c. Feminizmin İlk Günleri IV: Özel Bir Tarihçe Denemesi (1981-1982). **Pazartesi**. s. 26: 22-23.
- _____. 1996. "Üslup Sorunu Vardı Ama Konuşulmazdı". **Birikim**. s.83:31-36.
- _____.2007. Türkiye'de Sol'un Feminizme Yaklaşımı.**Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**. ed. Murat Gültekingil. İstanbul: İletişim Yayınları. c.8:1108-1145.

_____.2013. Feminist Mücadelenin Öncüleri. **4. Sayfa İlk Feminist Yazılar-30.Yıl Kitabı.** yay.haz. Stella Ovadia, Evin Doğu. Ankara: Renas Yayıncılık: 54-55.

_____. 2016. **Kadınsız İnkılap: Nezihe Muhiddin Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği.** Yaprak Zihnioğlu. 3.bs. İstanbul: Metis Yayınları: 9-12.

Görüşmeler (isim, tarih, yer)

Ayşe Düzkan, 27.06.2014, Taksim/İstanbul

Banu Paker, 10.06.2014, Taksim/İstanbul

Filiz Karakuş, 27.09.2019, Kadıköy/İstanbul

Gülnur Savran, 26.06.2014, Taksim/İstanbul

Handan Koç, 07.06.2014, Taksim/İstanbul

Stella Ovadia, 12.10.2014, Harbiye/ İstanbul

Şirin Tekeli, 31.05.2016, Bodrum/Muğla

Yaprak Zihnioğlu, 23.06.2014, Büyükkada/İstanbul

EKLER

Ek 1. Muvafakatname Örneği

Türkiye Cumhuriyeti

M. No: 1
C. No: 1

30795

BESİKTAS

1. NOTERİ

H. AVNI GEBES
Ortabahçe Cad. No. 51
Beşiktaş

Noter : 60 22 46
Servis : 61 02 39

MUVAFFAKATNAME

Kızım Zekiye Gülşen Kayır'ın kurulmuş veya kurulacak olan bilümlü şirketlere ortak olmasına, sermaye koy-
masına, her türlü ticari teşebbüste bulunmasına,
muvafakat ettiğimi beyan ve idhar ederim.

Türk Boatan sok.No:9 Boğaziçi Sit.D.21 Yeniköy
AYDIN KAYIR
[Signature]

Bu muvafakatname altındaki imsanın şahıs ve hüviyeti
ibraz ettiği Beşiktaş ev.m.lüğünden verilmiş f.11
6.11.1972 tarih ve 7.1234 sayılı evlenme cüzdanına
göre Ali Anan oğlu 1944 tarihinde İstanbul'da Şükran
dan doğan AYDIN KAYIR'a ait olduğunu ve huzurunda
imzalediğini onaylarım.13.12.1983
YS

BESİKTAS BİRİNCİ NOTERİ
H. AVNI GEBES

[Signature]

13 Aralık

a vergisi ve

Ek 2. I. Kadın Kurultayı Taslak Programı ve Davet Mektubu

Nisan ayında Kadın Kurultayı toplamak istiyoruz.

- 1) Böyle bir kurultayın toplanmasını nasıl değerlendiriyorsunuz? Gerekli, gereksiz, zamansız, vs. türü görüşlerinizi lütfen gerekçeleriyle açıklayın.
- 2) Ekte bir program taslağı vardır. Bu program taslağı konusunda ne düşünüyorsunuz? Yeterlidir, eksiktir, bakış açısı değiştirilmelidir, maddeleri değiştirilmelidir vs. neden?
- 3) Kurultay'a katılmayı düşünüyor musunuz? Eğer katılacaksanız bu katkı ne türden olacaktır? Tebliğ vermek, herhangi bir oturumu yönetmek, mali, teknik vs..
- 4) Sizce kurultaya hangi kuruluşlar ve kişiler katılmalıdır?
- 5) Kurultay'dan ne bekliyorsunuz? Öncelikli talepler, geleceğe yönelik beklenti, kamuoyunda bırakacağı etki vs.

1989 KADIN KURULTAYI TASLAK PROGRAMI

1-Tarihsel gelişim sürecinde KADIN

2- Günümüzde uluslararası düzeyde KADIN sorunu

3- Cumhuriyet döneminde KADIN (1923-1989)

1- Kadına bu süreçte yasaların tanıdığı haklar ve bu yasal hakların aynı süreç içinde gelişmiş kapitalist ve sosyalist ülkelerde kadınlara tanınmış olan haklarla karşılaştırılması.

2- Kadının bu süreçte ekonomik yaşama katkı durumu ve bu katkıyı engelleyen sorunları.

3- Kadının bu süreçte politik yaşamdaki yeri

a) Kadının politik tutumu

b) Kadının politik ortamdaki etkinliği

c) Kadının sosyo-kiiltürel konumu

-Kadının aile içindeki yeri ve işlevi

-Kadının toplum içindeki yeri ve işlevi

-Kadının sanat yaşamındaki yeri etkinlikleri

-Kadının bilim alanındaki yeri ve etkinlikleri

d) Kadının çalışma yaşamındaki konumu, işlevi ve sorunları

-Kadının eğilim düzeyi ve düzeyi etkileyen sorunları

-Kadının mesleki formasyonu, konumu, meslek
yaşamı ve sorunları

4- Kadının cinsellik sorunları

- a) Kadın cinselliğinin yasalarda ele almış biçimi
- b) Cinselliğin kadının sosyo-ekonomik, sosyo -politik, sosyo-külliirel durumuna, çalışma yaşamındaki başarısına ve genel olarak etkinliğine tesiri.
- c) Fuhuş sorunu (İnsan Hakları Derneği, Kadın Kurultayı, 1989, 3-4)

Ek 3. Feminist Dergisi I. Kadın Kurultayı Taslak Program Önerisi

1) Yasalar ve Kadın

- a) Kadınlara karşı işlenen suçlar.
- b) Kadınların işlediği suçlar.
- c) Evlilikle ilgili yasalar.
- d) Boşanmayla ilgili yasalar.
- e) Analık- ebeveynlikle ilgili yasalar.
- f) Kadınların çalışma hayatındaki durumunu düzenleyen yasalar.

2) Çalışma hayatı ve Kadın.

- a) Kadınların evde çalışması.
- b) Kadınların evin dışında çalışması.
- e) Kadınların yoğunlaştığı iş kolları ve çalışma koşulları
- d) Kadınlar ve sermaye
- e) Fuhuş

3) Politika ve Kadın.

- a) Devlet ve kadın.
- b) Yasal partilerde kadın.
- c) Yasadışı partiler ve örgütlerde kadın.
- d) Sendikalarda kadın.
- e) Öğrenci örgütlerinde kadın.
- f) Meslek kuruluşlarında kadın.
- g) Kadın örgütleri
- h) Kadın kurtuluş hareketi.

4) Bilim ve Kadın.

- a) Bilimin üretiliş sürecinde kadın.
- b) Bilimler kadına nasıl bakıyor?

c) Tarihin kadın açısından yazılması mümkün mü?

5) Sanat ve Kadın.

a) Sanatın üretiliş sürecinde kadın.

b) Sanat kadına nasıl bakıyor?

6) Kadın cinselliği.

a) Aile içinde kadın cinselliği nasıl yaşıyor?

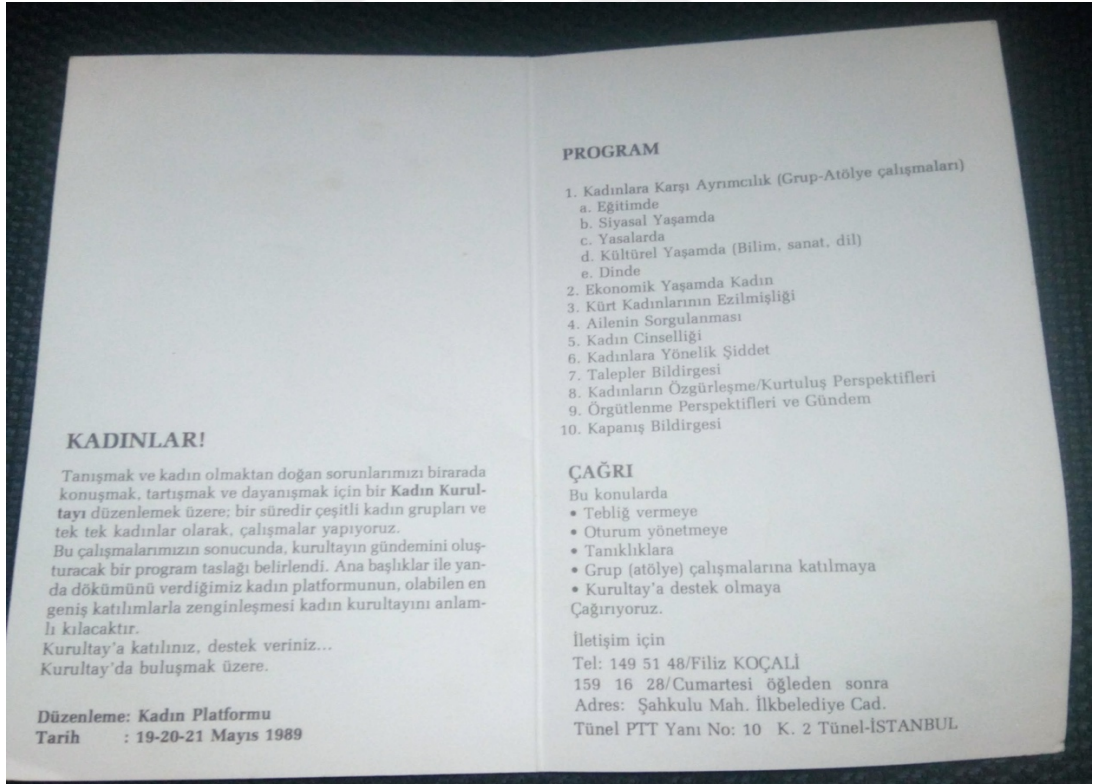
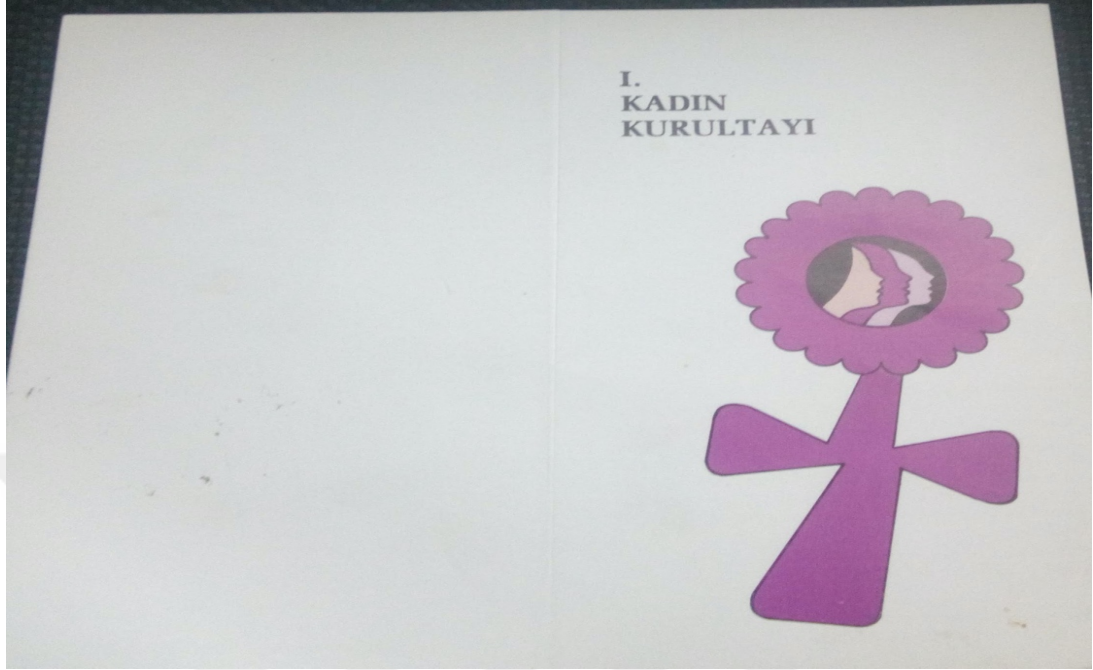
b) Aile dışında kadın cinselliği nasıl yaşıyor?

c) Cinsellik üzerine yayınlar.

d) Tıbbın kadın cinselliğine bakışı

e) Pornografi” (İnsan Hakları Derneği Kadın Kurultayı, 1989, 4)

Ek 4. I. Kadın Kurultayı Programı

Ek 5. I. Kadın Kurultayı Kapanış Bildirgesi

“Kadınların kadın olmaktan doğan sorunlarını tartışmak, tanışmak ve seslerini yükseltmek için düzenledikleri I. Kadın Kurultayı, çeşitli kentlerden ve yurtdışından toplam 2500 kadının katılımıyla gerçekleşti. İstatistiki bilgiler, tespitler, tanıklıklar, talepler ve çözüm önerileri içeren 70 tebliğ verildi. 150 konuşmacı söz alarak tartışmaya katıldı.

İki günlük bu çalışmanın sonucunda aşağıdaki talepler üretildi:

Kurultay’ın çeşitli görüşteki kadın gruplarını bir araya getirmiş olmasının doğal sonucu olarak Kurultay değerlendirmesi konusunda iki ayrı görüş ortaya çıktı.

Bu görüşlerden biri; Kadın Kurtuluş Mücadelesinde tarihsel, toplumsal, sınıfsal, ulusal farklılıkları göz ardı etmeden özgül kadın talepleri çerçevesinde, özgül ve bağımsız kadın mücadelesinin gerekliliğini vurguluyor.

Feminist, sosyalist feminist ve bazı sosyalist kadınların çekildiği bu kurultaydaki tartışmaların kadın sorunlarını yeterince ifade edememesinin ve başka alanlara kaymasının, kurultayı amacından uzaklaştırdığını belirtiyor. Bundan sonra toplanacak herhangi bir kadın platformunun ancak, kadın sorunlarını somut ve özgül biçimler altında tartışmasının ve kadınlar yararına sonuçlar üretebilmesinin anlamlı olacağını belirtirken, gelecekte yapılacak ortak kadın etkinliklerinde bu ilkelerin gözetilmesi gerektiği üzerinde birleşiyor.

İkinci görüş ise; uzun bir aradan sonra kadın hareketi ve kadının özgürleşmesi konularında farklı görüşlere sahip kadın gruplarını bir araya getiren kurultayın, bu farklılığı ve çeşitliliği yansıtmaması bakımından başarılı olduğunu ve kadının özgürleşme mücadelesinin; sınıfsal, tarihsel, toplumsal ve ulusal temellerinden soyutlanmadan ele alınmasının gerekliliğini vurgulayarak, kadın hareketi temelindeki ilkeli güç ve eylem birliğine her zaman hazır olduğunu ifade etmiştir.

Kadın Platformu (I. Kadın Kurultayı Kapanış Bildirgesi, 1989, 52).

Ek 6. I. Kadın Kurultayı Talepler Listesi

Alp (1989, 29-30) sayısı daha fazla olan Kurultay ortak taleplerinin yirmi beş tanesini şu şekilde aktarmıştır:

1. Eğitimde yaygın ve örgün tüm cinsiyetçi ayrıma dayalı sistemin değiştirilmesi; ders kitaplarının anti-cinsiyetçi bakış açısıyla yeniden hazırlanması.
2. Eğitimde kadınlara öncelik ve teşvik uygulamasının başlatılması, eğitimin parasızlaştırılması.
3. Okullarda seks bilgisi derslerinin konulması.
4. Yaygın eğitim aracı olan kitle iletişim araçlarında kadının söz konusu edilme biçimlerinin düzenli bir şekilde izlenmesi, medya izleme gruplarının oluşturulması ve bu konuda gerekli müdahale yöntemlerinin geliştirilmesi için çalışma gruplarının oluşturulması; aynı çalışmanın eğitim kurumları için de yapılması.
5. Siyasi partilerin kadın kollarının yeniden açılmasını sağlayacak yasal değişikliklerin yapılması.
6. Siyasi partilerin bütün kademelerinde kadınların parti yönetimine erkeklerle eşit olarak katılmalarını sağlayacak kotalar saptanması.
7. TCK'nın 438-440-441-429-439-468-453-475-472-456 ve 462'inci maddelerinin kadın aleyhine içerdiği hükümlerin kaldırılması.
8. Gayri meşru-meşru çocuk ayrımı hukuksal olarak ortadan kaldırılmalı, annelik ve babalık aileye yüklenmelidir. Anne -baba yoktur. Annelik-babalık vardır.
9. Anayasa'nın 41. Maddesi aileyi, aile içinde kadın ve çocukları koruyan hüküm getirirken Medeni Kanun'da aile reisliği erkeğe uygun görülmektedir. Kadının ikincil konumunu onaylayan bu madde kaldırılmalı.
10. Miras paylaşımında kadın-erkek eşitliği pratik olarak sağlanmalı.
11. Aile içinde ırza geçme suç sayılmalı.
12. Ceza Hukuku'nda ırza geçme suçu bir fahişeye karşı işletilirse hafifletici sebeptir, bu madde Anayasa'ya aykırıdır.
13. Dayak atan ve kadına kötü davranan erkeklerden ayrı oturma hakkı, bu erkeklerin evin mali sorumluluklarından kurtulmaksızın o kadınla aynı eve girmesinin yasaklanması, tekrarlanması halinde erkeğin cezalandırılması.
14. Evlilik birliği içinde yaşamanın boşanma ile sonuçlanmasında nafaka ve ya tazminatın hesabında erkeğin bu birliktelik dolayısıyla mal varlığında meydana gelen artışın ölçüt olarak alınması.
15. Kırsal kesim kadınlarının Bağ-Kur yasası kapsamına alınması
16. Okullardaki din derslerinin kaldırılması
17. Kadınların kendi bedenleri üzerinde kendi kontrollerinin kabul edilmesi, cinselliğin üremeden ayrılması.
18. Kadını meta ve cinsel nesne olarak gören, sermaye olarak kullanan kurum ve kuruluşlar ortadan kaldırılarak bu kadınlara alternatif iş olanaklarını sağlanması.
19. Haklı dayak yoktur. Kadın üzerindeki aile içi-dışı tüm şiddet uygulamaları kayıtsız şartsız suç sayılmalıdır.

ÖZ GEÇMİŞ

Esen Özdemir, 2003 yılında Uludağ Üniversitesi İktisadi İdar Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü'nü, 2009 yılında, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi KamuYönetimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı'ndan “Bir SivilToplum Örgütlenme Modeli: Amargi Kadın Kooperatifi” başlıklı teziyle mezun oldu. 2007-2008 Bahar döneminde, Ankara Üniversitesi Kadın Çalışmaları Yüksek Lisans Programı'na misafir öğrenci olarak katıldı. 2010 yılından itibaren, Yıldız Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı'nda öğrencidir. 2008 yılından itibaren feminist örgütlenmelerde farklı pozisyonlarda çalıştı. Halen, farklı kadın örgütlenmelerinde serbest zamanlı eğitmen ve uzman olarak çalışmakta, Cinsiyet Eşitliği İzleme Derneği'nin “Türkiye’de Katılımcı Demokrasinin Geliştirilmesi: Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin İzlenmesi Projesi Faz II’nin İstanbul yerel koordinatörlüğünü yürütmekte ve Bilgi Üniversitesi Genel Eğitim Bölümü’nde, “Gündelik Hayatta Toplumsal Cinsiyet Eşitliği” dersini vermektedir.